
PAGINAE HISTORIAE

SBORNÍK
STÁTNÍHO
ÚSTŘEDNÍHO
ARCHIVU
V PRAZE

6

© Státní ústřední archiv v Praze 1998
ISBN 80-85475-50-2
ISSN 1211-9768

OBSAH

AMERICKÝ KLUB DAM (<i>Milena Secká</i>).....	5
Zusammenfassung	
AMERIKANISCHER DAMENKLUB	20
THEOSOFIE V PRAZE (<i>Tomáš Zdražil</i>)	21
Zusammenfassung	
THEOSOPHIE IN PRAG	36
SESTAVENÍ VLÁDY ERNESTA VON KOERBERA A OBNOVENÍ ÚŘADU ČESKÉHO MINISTRA KRAJANA ROKU 1900 (<i>Luboš Velek</i>)	38
Zusammenfassung	
ERNST VON KOERBERS REGIERUNGSBILDUNG UND WIEDERHERSTELLUNG EINES TSCHECHISCHEN LANDS- MANNMINISTERIUMS 1900	63
REALISTICKÝ KLUB V PRAZE (<i>Jiří Křest'an</i>).....	64
Zusammenfassung	
DER REALISTENKLUB IN PRAG	82
ROTARY KLUB A ČESKOSLOVENSKO (<i>Jan Šturz</i>)	83
Zusammenfassung	
ROTARYKLUB	113
BERT-BRECHT-CLUB (<i>Martina Křest'anová</i>)	116
Zusammenfassung	
BERT-BRECHT-CLUB	125
ČESKOSLOVENSKÉ POLITICKÉ STRANY A PODPORA NĚMECKÉ EMIGRACE VE TŘICÁTÝCH LETECH (<i>Vojtěch Blodig</i>)	127
Zusammenfassung	
DIE TSCHECHOSLOWAKISCHEN POLITISCHEN PARTEIEN UND DIE UNTERSTÜTZUNG DER DEUTSCHEN EMIGRATION IN DEN 30ER JAHREN	137

K NĚMECKÉMU EXILU VE FRANCII 1933–1943	
<i>(Luboš Houska)</i>	139
Zusammenfassung	
ZUM DEUTSCHEN EXIL IN FRANKREICH 1933–1943	150
K HISTORII ČESKÉHO SOKOLA V USA (1865–1914)	
<i>(Jiří Jožák)</i>	151
Zusammenfassung	
ZUR GESCHICHTE DES TSCHECHISCHEN SOKOLVEREINS	
IN DEN USA	188
ČEŠTÍ POSLANCI V ČESKOSLOVENSKÉM NÁRODNÍM	
VÝBORU A V REVOLUČNÍM NÁRODNÍM SHROMÁŽDĚNÍ	
V ROCE 1918 <i>(Alexandra Špiritová)</i>	189
Zusammenfassung	
TSCHECHISCHE ABGEORDNETEN IM TSCHECHOSLOWAKI-	
SCHEN NATIONALKOMITEE UND IN DER REVOLUTIONÄREN	
NATIONALVERSAMMLUNG 1918	209
VÝMĚNY ÚŘEDNÍKŮ STÁTNÍ SPRÁVY V ČESKÝCH ZEMÍCH	
V LETECH 1918–1920 <i>(Jan Krlín)</i>	210
Zusammenfassung	
DER BEAMTENAUSTAUSCH IN DER STAATSVERWALTUNG IN	
DEN TSCHECHISCHEN LÄNDERN IN DEN JAHREN 1918–1920	252
O NOVOU BUDOVU ARCHIVU ZEMĚ ČESKÉ	
(K 65. VÝROČÍ OTEVŘENÍ ÚČELOVÉ ARCHIVNÍ BUDOVY	
V PRAZE – DEJVICÍCH) <i>(Zlatuše Kukánová)</i>	254
Zusammenfassung	
ÜBER DAS NEUE GEBÄUDE DES BÖHMISCHEN LANDES-	
ARCHIVS (ZUM 65. JAHRESTAG DER ERÖFFNUNG DES	
ARCHIVZWECKGEBÄUDE IN PRAG - DEJVICE)	278

AMERICKÝ KLUB DAM

Milena Secká

V únoru 1858 se vrátil do Prahy z téměř desetiletého exilu ve Spojených státech amerických Vojta Náprstek.¹ Vrátil se bohatší o zážitky i zkušenosti, které toužil doma zúročit.² Praha jej však příliš nenadchla; česká intelektuální společnost uzavřená do sebe, spolkový život nebyl ještě příliš rozvinutý, technický rozvoj se za deset let nezměnil a stejně tak i kulturní a společenský život. Náprstek, i když dostal amnestií možnost návratu, byl nadále policejně sledovaným „amerikánem“ s velmi omezenými možnostmi pohybu. Velmi záhy vytvořil z domu své matky Anny Fingerhutové centrum, kde se scházeli nejen jeho přátelé, ale všichni, kdo se chtěli něco nového dozvědět a stranili všeobecnému pokroku. Starobylý dům U Halánků na Betlémském plácku s výnosnou vinopalnou a pivovarem se tak během krátké doby stal známým politickým salonem, kde se scházeli nejen politici, ale také vědci, literáti, umělci i cestovatelé. V ryze mužské společnosti se pravidelněji objevovaly bez doprovodu pouze dvě ženy, a sice Božena Němcová a Karolina Světlá; pro ostatní vlastenky byla návštěva společensky možná jen v manželově doprovodu. Náprstek se z ciziny vrátil mimo jiné s přesvědčením, že ženám nepřísluší jen místo v domácnosti. V liberální severoamerické společnosti byly ženy veřejně i politicky činné, vedly školy, nemocnice, nadace a také se pochopitelně vzdělávaly. V českém prostředí ještě k takové přeměně názorů na postavení ženy nedozrály podmínky. Školy byly pro dívky jen základní, movitější měly možnost soukromých hodin, ale o středním, odborném natož pak o vysokém školství si mohly dívky jen nechat zdát. Přesto mnohé toužily po vzdělání, ale společenský diktát určoval ženě pouze roli manželky a matky.

Vojta Náprstek si z Ameriky přivezl velké množství knih, které daly základ jeho proslulé knihovně, jež byla k dispozici všem návštěvníkům domu. Náprstek knihovnu dál programově budoval, protože v osvětě a vzdělání viděl lék na většinu problémů společnosti. Kromě knih si přivezl z Ameriky také několik představ, které chtěl v Praze realizovat. Na prvním místě to byla jakási instituce, která by poskytovala nejrůznější informace široké veřejnosti a napomáhala bojovat s kulturním a hospodářským zaostáváním české společnosti. Po návštěvě světové výstavy v Londýně v roce 1862 a seznámení se s moderně pojatým muzeem v Kensingtonu nabyla Náprstkova myšlenka obrysů průmyslového muzea. Z Londýna přivezl Náprstek další knihy a časopisy, ale také názorné didaktické pomůcky a technické exponáty pro zamýšlené průmyslové muzeum. Ještě v tomtéž roce přivezené předměty vystavoval na Střeleckém ostrově na první průmyslové výstavě. Expozice byla doplněna odborným předváděním a zájem Pražanů předčil očekávání. Nejvíce pozornosti vzbuzovaly tzv. strojky

pro domácnost, jako byly žehličky, pračky, ždímačky, ledničky, plynové sporáky, šicí stroje a Papinův hrnec. Výstava byla také doplněna odbornými přednáškami, kde mimo jiné V. Náprstek poprvé vzpomněl čas, který stráví ženy ruční prací v domácnosti a kolik by ušetřily používáním těchto novinek. Ušetřený čas by pak mohly věnovat studiu, protože jen vzdělané matky mohou vychovat kvalitní potomstvo zaručující dobrou budoucnost národa. První přednáška byla věnována strojům kuchyňským a pracím, druhá šicím a ledničkám. Třetí přednáška pořádaná již v roce 1863 se pro obrovský zájem konala na Žofině, za účasti 1 000 posluchačů a Náprstek ji věnoval snahám o zlepšení postavení žen ve společnosti a sociálním problémům. Čtvrtou přednášku pak navštívilo 1 500 posluchačů, z nichž dvě třetiny tvořily ženy nejen z Prahy, ale i z venkova. Náprstek, aby podpořil návštěvnost výstavy ženami, stanovil vstupné jen pro pány a ženy měly vstup zdarma. Záměrem nebylo jen vybrání peněz, ale především přilákání žen k návštěvě, což se podařilo. Čtvrtou přednášku věnoval Náprstek ženskému vzdělání, vzpomněl snah ze 40. let kolem Budče³ a nabádal k obnovení myšlenek ženské emancipace.

Postavení žen nebyla otázka, se kterou by se Náprstek setkal až v Americe. Naopak prvním zářným vzorem mu byla nesporně jeho matka, která ve 44 letech podruhé ovdověla (Vojtovi bylo šest let) a dokázala nejen vychovat své syny, ale navíc udržet pivovar i vinopalnu a nespornou píli je dovést k prosperující živnosti. Od mládí toužila po vzdělání, kterého se jí nemohlo dostat a tak alespoň svým synům se snažila zabezpečit univerzitní vzdělání. V době Náprstkova návratu z Ameriky ještě nebylo zvykem, aby žena sama vedla tak rozsáhlou a náročnou živnost a navíc se s ní dopracovala velikého jmění. Anna Fingerhutová pocházela z chudých poměrů a když se stala velmi zámožnou pražskou majitelkou vinopalny, nikdy nezapomněla na chudé.⁴ Od mládí tak měl Náprstek ve své matce vzor ženy přirozeně inteligentní, pracovitě, emancipované a navíc velmi štedré ke všem potřebným.

Reakce na Náprstkovy přednášky byla velká, nejen v novinách, ve společnosti, ale také mezi vlastenkami. Národně probudilé ženy se scházely u kněžny Jenny Taxisové a později u Karoliny Světlé, která jim tlumočila Náprstkovy názory. Po návštěvě Náprstkovy čtvrté přednášky se v Národních listech objevilo svolání „Češkám“, kde devět žen v čele s Jenny Taxisovou vyzývalo ženy k finančním příspěvkům na stavbu chystaného průmyslového muzea.⁵ 3. února 1863 obdržel Náprstek jak písemnou formou, tak i veřejným otištěním v Národních listech tzv. adresu českých paní s 300 podpisy uvědomělých Češek. Náprstek byl označen za prvního zastávce práv žen, který se nebál veřejně poukázat na požadavek ženského školství. Po těchto veřejných projevech se však nestalo nic neobvyklého. Ženy se dál scházely v soukromí salonů, česká veřejnost se věnovala sbírce na postavení Národního divadla a myšlenka průmyslového muzea jako by usnula. Náprstek ji však úmyslně neventiloval, nechtěl tříštit národní zájmy – divadlo bylo přednější. Dál se u něho scházela česká inteligence, dál

bojoval s úřady za povolení průmyslového muzea a dál si dobíral K. Světlou za to, že české ženy se ozvaly sice novinovou výzvou, ale k nápravě svého postavení nic nevykonaly.

V domě U Halánků se na pravidelných dýcháncích kromě politických debat také objevovaly přednášky o nových objevech, nových literárních dílech, zajímavých zážitcích. 15. ledna 1865 se měla pořádat přednáška prof. Studničky o astronomii a pana Náprstka napadlo pozvat K. Světlou a její přítelkyně. Ty byly přednáškou tak nadšeny, že si nejen vymohly další pokračování, ale ještě téhož večera založily Americký klub dam. Bylo to dobrovolné sdružení Češek, které se chtěly vzdělávat podle nejmodernějších metod, tedy „po americkém způsobu“ a slovo „americký“ bylo v té době synonymem pro „moderní“. Americký klub tedy neměl nic společného s Amerikou v pravém slova smyslu, ani s Američankami, naopak, členkou mohla být jen Češka. Klub nebyl policejně zaregistrován a z toho záhy vyplynuly určité potíže, protože vše, co se dělo v domě U Halánků včetně Vojty Náprstka bylo pro pražskou policii podezřelé.

Zatím to tedy bylo jen volné přátelské scházení, ovšem s určitými pravidly a zásadami. Náprstek dal klubu k dispozici svoji knihovnu a také své prostory, kde se dámy třikrát týdně scházely. V čele stálo ředitelstvo, tj. předsednice, jednatelka a pokladničná, které bylo voleno valnou hromadou vždy na jeden rok. Klub měl také svého protektora, kterým byl až do své smrti Vojta Náprstek. Nejen že Klubu dal k dispozici svůj dům, ale také své zkušenosti a kontakty a v neposlední řadě také své finance. Druhým velkým podporovatelem klubu se stala paní Anna Fingerhutová, která vždy podporovala myšlenky svého syna a Americkému klubu dam byla velmi štědrá mecenáškou.

Cíle Klubu byly stanoveny v následujících regulích:

1. vzdělávat sebe, získat tolik vědomostí a zručností, aby se každá členka v případě potřeby dokázala sama uživit;
2. podporovat dobročinné „blahodárné“ ústavy;
3. propagovat nové myšlenky a stroje a jejich zavedení do domácností;
4. pečovat o děti a mládež.

Vzdělání žen bylo zabezpečeno jednak samostudiem v Náprstkově knihovně, pořádáním jazykových kursů⁶, výukou sborového zpěvu⁷ a k zušlechtění těla sloužily i hodiny v pronajaté tělocvičně na Vinohradech. Nejoblíbenějším zdrojem informací však byly nedělní přednášky, které zajišťoval i financoval pan Náprstek a při kterých se střídali nejpřednější mužové politiky, vědy i umění té doby.⁸ Přístup na přednášky měly výhradně ženy a muži, kteří samozřejmě o tyto přednášky měli rovněž zájem, mohli naslouchat z vedlejší místnosti pouze malým okénkem ve dveřích. Za třicet let činnosti, kdy byla přednášková činnost nejhojnější, se konalo 497 přednášek, jichž se zúčastnilo 28 000 žen. Tematicky přednášky zahrnovaly nejrůznější obory od astronomie, přes medicí-

nu, psychologii, chemii, fyziku, geologii, ekonomiku, právo, filosofii, náboženství, historii, umění, literaturu až po poutavá vyprávění cestovatelů. Přednášky se konaly pouze v zimních měsících, na jaře, v létě a na podzim pan Náprstek organizoval exkurse a výlety za poznáním přírodních i historických památek a rarit. Výlety se pořádaly nejvíce v letech 1865–1884, uskutečnilo se jich 283, z toho 16 bylo vícedenních. Mimo výlety se pořádaly také exkurse, tehdy nazývané „poučné vycházky“ a v letech 1865–1888 se jich uskutečnilo celkem 271. Dámy navštívily historické objekty, paláce a kostely, školy, vědecké instituce, knihovny, muzea, výstavy, soukromé sbírky a obrazárny, továrny, cukrovary, tiskárny, sociální ústavy, nemocnice, věznice i hřbitovy. Na výlety i na vycházky si dámy s sebou braly doprovod z rodiny nebo přátele, ale často také děti ze škol, či chovance z ústavů a přišlo-li na akci jen padesát klubistek, pak s doprovodem to byl vždy úctyhodný zástup, který v pražských ulicích i na venkově vzbuzoval posměšky i údiv.

Pro léta 1865–1889 máme velmi podrobné statistické údaje týkající se činnosti Amerického klubu dam (AKD), které vyšly dokonce i tiskem. Za toto období se v klubu vystříдалo celkem 893 žen, což je značně vysoké číslo. Ačkoliv byl klub založen jen čtyřiceti devíti ženami, záhy měl kolem 200 členek a jeho obliba byla velmi výrazná. Kromě známých spisovatelek a žen veřejně činných jako byla Žofie Podlipská, Karolina Světlá, Eliška Krásnohorská, Věnceslava Lužická-Srbová, Tereza Nováková, Gabriela Preisová, Renata Fügnerová-Tyršová, Anna Holinová, Zdenka Braunerová, sestry Kalašovy, byly členkami ženy a dcery jak předních rodin české inteligence (Čelakovská, Havlíčková, Erbenová, Němcová, Purkyňová, Riegrová, Studničková, Šafaříková), tak i středních vrstev. Mezi zakládajícími členkami byla i Josefa Křížková, dcera sladovníckého v pivovaře U Halánků, pozdější manželka Vojty Náprstka. Podobně jako většina svých vrstevnic, byla zapálenou vlastenkou toužící po vzdělání, ale také ochotnou kdykoliv pomoci trpícím, potřebným i českému národu. Po matce Anně Fingerhutové byla Josefa Křížková pro Vojtu Náprstka druhou výraznou osobností, která určovala jeho osud.⁹

Kromě vzdělání měl Klub na druhém místě podporu ústavů a nemocnic. Klub byl svou činností v mnohém první a ukazoval cestu dalším spolkům a organizacím. Po jeho vzoru vznikaly další organizace, které začaly pořádat přednáškové cykly, jež tolik proslavily právě AKD. Mnohé členky Klubu se samy staly zakladatelkami nových spolků a v praxi dokazovaly to, co se v Klubu naučily. Podobně to bylo i s péčí o nemocné a postižené. Dámy chodily pravidelně do slepeckého ústavu předčítat a hluchoněmé děti braly z ústavu na vycházky, do muzea i na výlety. Prosazovaly tak zcela novou myšlenku, že také člověk postižený má právo žít (pokud je to možné) ve společnosti a ne celý život jen za zdmi ústavu. Dále měly dámy vytipovány nemocnice, kam pravidelně docházely o svátcích (včetně posvícení) a přinášely pohoštění, ale také podle našeho slovníku kulturní pásma. Nemocní dostávali cukrovinky, koláče, tabák a také rosolku z Náprstkova podniku.¹⁰

Již rok po svém ustavení prokázal Klub svou schopnost rychle pomoci tam, kde je to zapotřebí a svou aktivitou se dostal do povědomí širší veřejnosti. V roce 1866 vypukla prusko-rakouská válka, která svými bojišti zasáhla i na naše území. Od dubna se dámy připravovaly na příjezd raněných šitím prádla (na 6 šicích strojích, které zakoupil pan Náprstek, a které byly k dispozici v čítárně Amerického klubu v domě U Halánků) a v červnu po kruté bitvě u Sadové byly pražské nemocnice doslova zaplaveny raněnými, pro které chyběly léky, obvazy, prádlo i obsluhující personál. Od června pak až do konce září chodily členky Klubu třikrát týdně do pražských nemocnic navštěvovat raněné. Celkem se vystřídaly při 66 návštěvách, kdy kromě prádla a obvazů přinášely pití (z Náprstkovy podniku limonádu, víno a rum), karty, psací potřeby a něco ke čtení (rozdáno bylo 1 171 knih a 1 438 novin). Dámy raněným také předčítaly nebo psaly dopisy, kterých bylo celkem 518 v šesti jazycích.¹¹ Praha byla obsazena Prusy a byl vyhlášen výjimečný stav. Mimo jiné to znamenalo i zrekvírování veškerého kuřiva, po kterém však ranění nesmírně toužili. Dvě členky Klubu se tedy odvážily dojet na pruskou posádku okupující Hradčany a u nepřátelského velitele si tabák pro raněné vyprosily. Bylo ho 9 centů 71 liber, 102 571 doutníků a 488 dýmek. Za charitativní činnost dámám poděkoval i sám císař František Josef I. a vlastnoručním listem ze dne 26. 10. 1866 udělil uznání za věrnost, loajalitu a patriotismus projevený za války.¹² Válka pak zasáhla do klubového života ještě jednou, a sice přesně za deset let, v roce 1876, kdy se bojovalo v Bosně a Hercegovině. Klubistky pořídily z vlastních zdrojů devět beden prádla a 21 beden prádla a cupaniny nasbíraly a odeslaly do Záhřebu a Sarajeva.

Nedílnou součástí činnosti Klubu byla také péče o děti a mládež, a to jak nemocné a postižené, tak i o sirotky. Dámy pravidelně navštěvovaly děti v opatrovnách u Sv. Štěpána, na Hrádku a ve vlašském sirotčinci, o svátcích je obdarovávaly doma šitými a pletenými oděvy, ale také drobnými dárky, obutím, psacími potřebami, hračkami, cukrovinkami a ovocem. Pro všechny děti z těchto ústavů také chodily zdobit vánoční stromečky, což byla pro Pražany ještě nevídaná událost.

Z Ameriky si Náprstek přivezl také myšlenku vybudování dívčího sirotčince, kde by se dívkám dostalo potřebného vzdělání a zaopatření, aby odtud mohly odejít do života. V původních plánech měl být sirotčinec dokonce v budově široce koncipovaného průmyslového muzea. I když si tento úkol vzal za svůj také AKD a pořádal sbírky a dobročinné akce, patrně jako jediný z Náprstkových předsevzetí se neuskutečnil. Nashromážděno bylo přes 60 000 korun, ale v realizaci byli „předběhnuti“ arcivévodkyní Giselou, která otevřela na Hradčanech první dívčí sirotčinec. Klub proto založil nadaci a z úroků uloženého jmění byl v tomto sirotčinci vychováván určitý počet dívek.¹³ Několik sirotek bylo také umístěno do náhradních rodin a Klub na výchovu a vzdělání dívek přispíval. Příkladem šel sám pan Náprstek, který se ujal pěti dívek a spolu se svou ženou se jim snažil vytvořit harmonické dětství a zabezpečit klidnou budouc-

nost. Podobně i některé členky Klubu přijaly do svých rodin sirotky, či alespoň na ně přispívaly.¹⁴

Novinkou, která budila podiv a byla komentována i v novinách, bylo pořádání tzv. dětských zábav.¹⁵ Byly to Náprstkem organizované a do nejmenších detailů pečlivě připravené školní výlety. Té první zábavy, která se konala v roce 1867 na Rohanském ostrově, se zúčastnilo 1 400 dětí z různých pražských škol, pro které pan Náprstek spolu s klubistkami připravili kulturní i sportovní vyžití. Pan Náprstek také zajistil veškeré potřebné hračky a sportovní náradí a nezbytné bohaté občerstvení.¹⁶ Všechny další zábavy (bylo jich za necelých dvacet let uspořádáno 50) byly již organizovány vždy pro žáky jedné školy z nejchudších částí Prahy, kde si děti neměly kde hrát a kde byly nejhorší životní podmínky. Výlety směřovaly do Hvězdy, Roztok, Bubenče, na Cibulku, Nebozízek a průměrně se jich vždy zúčastnilo kolem sta dětí asi z osmnácti pražských katolických i evangelických škol. Děti vždy spořádaně procházely se svými učiteli a dámami z Klubu Prahou a praporky v rukou, zpěvem a bubnováním budily pozornost chodců, kteří se často zastavovali a obdivovali zástupy dětí, za kterými vždy krácel koník táhnoucí vozík s limonádami, občerstvením a cvičebním náradím. Dámy vždy přesně připravily program doplněný plánky a seznamy žactva i dozoru a pan Náprstek pro ně vydal tiskem také zpěvníčky a nejrůznější kokardy a papírové odznaky, kterými se děti pro větší přehlednost označovaly. Po smrti Vojty Náprstka tyto zábavy zanikly, aby je objevilo až naše století jako vzor z Anglie a Francie.

Náprstek také spolu se svou ženou podporovali Spolek pro pěstování květin školními dětmi, když jim několikrát propůjčili dům U Halánků i novou muzejní budovu k „podělování květinami“. Při všech těchto akcích asistovaly členky AKD, které byly organizátorkami, i když původcem často skrytým byl pan Náprstek.

Zmiňujeme-li aktivity Klubu týkající se školství, je třeba vzpomenout ještě dvou důležitých činů. Několik členek AKD založilo v roce 1871 Ženský výrobní spolek a v roce 1885 další členky spolu s Josefou Náprstkovou založily Domácnost, první českou školu kuchařskou.¹⁷

Pro rozvoj dívčího školství měla velký význam snaha Elišky Krásnohorské, které se s podporou Vojty Náprstka podařilo v roce 1890 otevřít Minervu, první soukromou dívčí střední školu.¹⁸

Zcela zvláštní aktivitou Klubu, s kterou začal jako první, byla péče o hroby význačných českých osobností. Dámy si mezi sebou rozdělily pražské hřbitovy a v předdušičkovém období hroby vyčistily a ozdobily. Zásluhou AKD byl také postaven pomník Boženě Němcové na Vyšehradě, jehož odhalení bylo 6. 6. 1869 velkou společenskou událostí. Později Klub organizoval sbírky a věnoval nemalé částky na pomníky M. D. Rettigové, O. Sklenářové-Malé, E. Krásnohorské a dalších žen. Finančními prostředky Klub podporoval také dostavbu chrá-

mu sv. Víta, stavbu Národního divadla, Českého Průmyslového Muzea, Národního muzea, pomníku M. Jana Husa aj.

Členky Klubu byly horlivými vlastenkami a je jisté, že při každé možné příležitosti vystupovaly veřejně se svými názory. Veřejnou manifestací bylo již odhalení pomníku B. Němcové a určitým vrcholem byla perzekuce Klubu poté, co několik členek umístilo v roce 1867 na Bílé Hoře v Praze věnec s trikolórou a nápisem „Nedáme své vlasti zahynouti!“ Přímé účastnice akce včetně Žofie Podlipské byly odsouzeny k 48 hodinám vězení a byla to i záminka k přísnému policejnímu sledování klubové činnosti a k snaze toto sdružení zakázat. Náprstek byl několikrát policejně předvolán a mezi členkami se objevila i udavačka. Policejní tažení proti AKD vyvrcholilo 15. 2. 1870, kdy byl Klub oficiálně zakázán, protože neměl registraci a neodpovídal zákonům spolčovacím.¹⁹ Členky se však nedaly, nadále se scházely pod hlavičkou Bývalý americký klub českých dam a činnost pokračovala v neztenčené míře. Kromě přednášek²⁰, vycházek a výletů to byla práce se školními dětmi, podpora ústavů a především snaha získat finanční prostředky nejen pro potřebné a postižené, ale také pro nově vznikající Náprstkovo muzeum.

To bylo pod názvem České Průmyslové museum otevřeno v roce 1874 zatím v provizorních prostorách a členky AKD si vzaly nad ním doslova patronát. Nejen že pomáhaly instalovat předměty, ale také provázely návštěvníky, podávaly odborný výklad a zajišťovaly dozor.

80. léta jsou také dobou, kdy se poprvé objevují v Praze Češi, kteří v 50. letech minulého století a později emigrovali do Ameriky. Přijížděli poprvé do nově otevřeného Národního divadla, na sokolské slety, Jubilejní výstavu či jen na návštěvu. Pan Náprstek dal napsat nad dveře svého domu nápis: Co srdce pojí, moře nerozdvojí! a toto heslo plně vystihovalo zaměření Náprstkova domu a jeho muzea. Zahraniční krajané byli vždy v domě U Halánků vítáni, věděli, že pan Náprstek shromažďuje archiválie o jejich životě v cizině i knihy jimi vydávané a mnohdy také posílali zajímavé exponáty pro průmyslové muzeum. Vítáni byli nejen panem Náprstkem, ale také dámami z Amerického klubu, které je často provázely po městě a podávaly potřebné informace.

Činnost Klubu citelně poznamenala v roce 1894 smrt Vojty Náprstka, s kterým skončilo první a na činnost velmi bohaté období v historii AKD. Aktivity se zaměřily na práci pro knihovnu a muzeum, shromažďování financí na dobročinné účely a nepočtené přednášky si zajišťovaly členky samy. Bylo to možné, protože již vyrostla generace mladých žen, které byly vzdělané a schopné své vědomosti dále předávat. Mezi členkami již byly i ženy samostatně pracující jako učitelky, vychovatelky, ošetřovatelky, sekretářky a dokonce i naše první lékařky. Největší akcí AKD po smrti jeho protektora bylo zbudování památníku k jeho nedožitým 70. narozeninám. Pomník ve tvaru kamenného stolu byl postaven na Nebozízku a dodnes připomíná Náprstkovy zásluhy v péči o školní

mládež.²¹ Po dvou letech byla otupena bolest nad ztrátou Vojty Náprstka a pokračovatelkou jeho snah se stala paní Náprstková. Její největší zásluhou se stala přestavba muzejní budovy, která byla rozšířena do dnešní podoby. Spolu s členkami Klubu se tedy opět stěhovalo, uklízelo, opravovalo a opět instalovalo. Zároveň však paní Náprstková přišla s myšlenkou pořádat pro pražské služky kulturní pořady, které by je vzdělávaly i pobavily. Přípravy zabraly dva roky, bylo třeba najít sál, sehnat úřední povolení, zajistit dozor i úklid, ale velké úsilí bylo nakonec korunováno úspěchem. Akce byla oficiálně nazvána Nedělní dýchánky pro dělné ženy a dívky všech odborů²² s cílem: „ušlechtilou zábavou zjemňovati mravy dělných žen a dívek. Hlavními prostředky k dosažení cíle toho, mimo vhodnou četbu jsou zpěv a hudba, jež mocný mají vliv na mysl lidskou.“²³ 17. 11. 1901 tak první Nedělní dýchánek zahájil řadu, která skončila až v roce 1913. Prvním místem konání byla největší učebna svatohavelské školy v Praze, ale zájem byl tak obrovský, že se musel hledat sál větší, a tak po provizoriích v Měšťanské besedě se Nedělní dýchánky natrvalo přenesly do velkého sálu Konviktu.²⁴ Program všech dýchánek byl pevně stanoven: „1. četba rázu mravoučného a vlasteneckého, 2. deklamace básní; 3. scénické provedení jednotlivých vhodných prací dramatických; 4. zpěv sólový a sborový; 5. zpěv národní za účastenství všech shromážděných.“²⁵ Na první dýchánek přišlo 420 žen a dívek a jako památku si odnášely tištěné provolání, ve kterém Česko-americký klub dam vysvětloval účel dýchánek a uváděl nejbližší termíny příštích. Druhého dýchánku se zúčastnilo již 750 žen a návštěvnost stále stoupala jistě i díky tomu, že vstup byl zdarma a termíny byly navíc předem oznamovány v tisku.²⁶ Od roku 1910 byly tištěny programy, které na zadní straně většinou uváděly texty národních písní, jež se nakonec hromadně zpívaly. Paní Náprstková i dámy z Klubu byly přesvědčeny, že pracující ženy si zaslouží nejlepší možný program, a tak zprvu vystupovaly pouze umělkyně z Národního divadla, známé literátky a básnířky (H. Kvapilová, H. Benoniová, M. Hübnerová, O. Sklenářová-Malá, V. Pittnerová a další) a teprve později také muži, většinou však proslulí svým uměním i v zahraničí (České pěvecké kvarteto, mužský sbor pražského Hlaholu, S. Ondříček, F. Kmoch a další). Svým projevem, ať již dramatickým nebo hudebním působili na posluchačky a seznamovali je přístupnou formou se světově proslulými díly hudebními i literárními. Později se na program dostávaly také přednášky, většinou k výročí slavných osobností nebo u příležitosti návratu slavných cestovatelů. S velkým ohlasem se setkaly především přednášky P. Aloise Svojsíka²⁷ o jeho cestách do Palestiny, což doprovázel „světelnými obrazy“ nebo vyprávění Josefa Kořenského o „Žaponsku“. Dámy z Klubu, které měly na starost organizaci a dozor při dýcháncích, měly ještě jednu velkou zásluhu a sice seznamovaly s historií Náprstkovy muzea, upozorňovaly na dny otevřených dveří a prováděly expozicemi. Pořádání této záslužné činnosti bylo ukončeno v roce 1913, kdy byl sál Konviktu přestavěn na biograf a napřesrok vypuknuvší světová válka ukončila činnost zábavných podniků.

Roku 1907 postihla AKD druhá velká ztráta, 13. 9. zemřela paní Josefa Náprstková a to znamenalo konec soukromému sdružení, které na veřejnosti reprezentovala právě „paní Pepička“. Ještě téhož roku byl policejně Klub zaregistrován pod názvem Český americký klub dam²⁸ a Kuratorium, které nadále vedlo Náprstkovo muzeum Klubu potvrdilo používání knihovny i čítárny každou středu a sobotu.

Za první světové války se činnost Klubu zaměřila jednak na práci pro muzeum a na řízení nadací, které Klub spravoval. Byl to především Fond Českého amerického klubu Dam z Náprstkova domu pro dělné ženy a dívky, jehož úroky byly každoročně rozdělovány dvěma ženám „k práci neschopným a do Prahy nepřislušným“.²⁹ Dále se pořádaly přednášky, novoroční dýchánky³⁰ a dámy se vzdělávaly v knihovně a také z vlastních zdrojů kupovaly knihy pro knihovnu. Ještě v roce 1905 zavedly novinku, a sice vyhradily určité dny a hodiny v týdnu pro dětské čtenáře. Dámy vždy připravily vhodné knihy, obrázkové časopisy a podle předem stanoveného plánu se v čítárně střídali žáci jedenácti pražských škol. Po první světové válce se k činnosti přidala ještě finanční podpora spolků a dobročinných akcí, která se záhy stala převládající aktivitou Klubu.³¹ Takto existoval Klub až do května roku 1941, kdy byly schůzky přerušeny a ještě před tím musel Klub změnit své označení na Naprstek's Damenklub in Prag.

Schůzky byly obnoveny až v roce 1944 na Žofině³² a první poválečná schůzka v domě U Halánků byla 20. června 1945. Činnost se s přibývajícím věkem členek omezila na vypůjčování knih, podporu spolků a ústavů a rozhodování o nadačních místech. Chybou členek tohoto období bylo, že nezajistily dostatečný počet mladých členek, které by mohly převzít vedení a dále rozvíjet činnost. Pravidelné schůzky Klubu začaly v roce 1947, kdy se opět změnil název Klubu, tentokrát na Americký klub českých dam. Než však mohlo dojít k výraznému oživení činnosti, přišel Únor 1948. S ním i noví lidé do vedení muzea, začaly neshody s ředitelstvím, které v polovině roku 1948 Klub z muzea vyhodilo.³³ Nemožnost volně disponovat spolkovými penězi, politické klima, které rozhodně nepřálo klubu, který měl ve svém názvu slovo „americký“, nepochopení ze strany muzea a v neposlední řadě i pokročilý věk členek ukončil činnost spolku. V listopadu 1948 byly úředně zrušeny spolkové nadace, které se rozplynuly spojením s mnoha podobnými.³⁴ Zpráva o činnosti knihovny Náprstkova muzea za rok 1948 uvádí: „3. III. 1948 oficiálně ukončil činnost Americký klub dam, požívající pohostinství v knihovně Náprstkova musea vůlí jeho zakladatele od roku 1865 až do zmíněného data.“ Posledními dosud nalezenými archiváliemi je korespondence, z níž vyplývá, že se členky Klubu ještě sporadicky scházely zhruba do roku 1950.³⁵

Uzavřela se tak jedna z kapitol dějin ženského hnutí v českých zemích. Americký klub dam byl prvním, byť neoficiálním sdružením žen, které připravovalo podmínky pro změnu názorů na postavení dívek a žen ve společnosti.

Členky Klubu byly průkopnicemi na poli kulturním, osvětovém a politickém. Svou prací denně dokazovaly, že žena nepatří jen do domácnosti a má své plnohodnotné místo i ve společnosti.

Zušlechťování ducha četbou, přednáškami a hudbou, studium cizích jazyků, aktivní cvičení a turistika, přijímání technických vynálezů a jejich prosazování do života – to jsou zásady nadčasové, které přijal za své i znovuoobnovený Americký klub dam, který při Náprstkově muzeu pracuje již od počátku roku 1996.

POZNÁMKY

¹ Kodým, S.: Dům U Halánků. Praha 1955; Šolle, Z.: Vojta Náprstek a jeho doba. Praha 1994.

Za účast v bojích na barikádách ve Vídni v roce 1848 hrozila studentu práv Fingerhutovi (Náprstkovi) perzekuce, a proto utekl do Ameriky; Památník třicetileté činnosti bývalého Amerického klubu dam (1865–1895). Praha 1896.

² V Americe se snažil Náprstek zprvu uživit nejrůznějšími pracemi (kolportér, pouliční prodavač, kameník, výrobce rakví, lepič obálek apod.) až se nakonec usadil v městečku Milwaukee, kde si otevřel knihkupectví a půjčovnu knih. Mimo to vydával satirický časopis, stal se veřejným notářem i zástupcem německé společnosti pro pomoc přistěhovalcům.

³ Budeč měla přednáškami poučovat především ženy a když zanikla, emancipační hnutí žen se přeneslo do soukromých salonů. Mezi vlastenkami, které se z Budče znaly vynikaly především B. Rajska a B. Němcová. Po roce 1848 vystoupili na obhajobu ženského vzdělání Honorata Zapová, Hanuš hr. z Kolovratů a Jan kníže z Lobkovic. Byly to však ojedinělé snahy jednotlivců, kteří bez většího úspěchu bojovali s vžitými názory na postavení a úlohu žen.

⁴ Pro svou vyhlášenou dobročinnost byla Anna Fingerhutová známa po celé Praze jako Paní-maminka od Halánků. Pověst o ní roznesli po Čechách i Slovensku studenti, poutníci, dráteníci a jiní potřební, kteří v jejím domě dostali najíst a zdarma zde přespávali.

⁵ „...Dne 9. února b. r. odbývá se – jak známo – na Žofině velká národní beseda. A tu vyzýváme Vás, paní a dívky České, byste se dostavily v oděvu slušném ale co možná jednoduchém. Peníze ale, které jste hodlaly vydati na krajky, stužky a jiný zbytečný šperk, věnujte úkolu nadzmiňnému – věnujte je průmyslovému museu.

Tato sesterská oběť ve prospěch všeobecného vzdělání a pokroku národního ozdoby čela Vaše mnohem skvěleji než věnec z nejumělejších květin, než nejskvostnější perle a drahé kameny...“

Národní listy 3, 27. 1. 1863, Denní zprávy – Čechám.

⁶ Dámy si organizovaly kursy francouzštiny, angličtiny, italštiny, ruštiny a esperanta.

⁷ Pěvecký sbor zkoušel jednou týdně, zpívalo se po přednáškách, na výletech a na akademiích. Sbor vedl původně skladatel F. Kaván, kterého vystřídala slečna Havelková, pozdější druhá manželka známého mecenáše Hlávky. F. Kaván složil pro Americký klub dam (dále AKD) mnoho písní a sborů, upravoval národní a lidové písně, které pan Náprstek vydal pro potřeby AKD v tištěném zpěvníčku.

⁸ K neznámějším přednášejícím patřili: prof. J. Durdík, prof. J. Goll, prof. dr. O. Hostinský, Fr. Kaván, prof. J. Kořenský, prof. T. G. Masaryk, prof. Mužák, V. Náprstek, Ž. Podlipská, prof. J. E. Purkyně, J. V. Sládek, prof. Fr. Studnička, dr. M. Tyrš, J. Vrchlický ad.

- ⁹ Secká, M.: Josefa Náprstkova. Res Musei Pragensis 1997, 9.
- ¹⁰ Dámy chodily pravidelně předčítat do ústavu slepých, nadělovat do ústavu hluchoněmých, do blázince a chorobince sv. Bartoloměje, do chorobince na Karlově a do ústavu pro choromyslné na Slupi. Jen v chorobinci na Karlově bylo za 20 let obdarováno 6 370 nemocných.
- ¹¹ Po dobu válečného stavu v Praze nesměla být odtud odesílána pošta. Pan Náprstek jednou týdně posílal zvláštního posla do Plzně, který zde poštu od raněných vojáků ofrankoval a odeslal.
- ¹² Na pátém místě seznamu oceněných je jmenován Americký klub dam (Damen Comité) a za ním Vojta Náprstek (Adalbert Fingerhut, Bürger).
- ¹³ Tímto způsobem byly podporovány sirotky až do konce druhé světové války.
- ¹⁴ Kromě pietního aktu na Vyšehradě, kterého se zúčastnila celá přední česká společnost, pořádal AKD večer na Žofině koncert, který byl na svou dobu raritou. Na organizaci a účinkování se podílely pouze ženy, což vzbudilo zasloužený obdiv i ohlas v zahraničních novinách.
- ¹⁵ Klika, J.: Vojta Náprstek, přítel české mládeže a české školy. Praha 1895.
- ¹⁶ Při příležitosti dětské zábavy na Rohanském ostrově byl prvně zpíván dětmi Pochod od F. Kavána: Krásný hled je na ten boží svět, který se později dostal do školních zpěvníků.
- ¹⁷ AKD byl zakládajícím členem, mnohé dámy byly v jejím výboru či vedení – první předsedkyní byla zvolena spisovatelka Věnceslava Lužická-Srbová. Zahájení předcházela výstava kuchařských strojů a náčiní (konaná z popudu V. Náprstka), otevřená u příležitosti 100. výročí narození M. D. Rettigové na Žofině. Její výtěžek uspořádal otevření této první české kuchařské školy.
- ¹⁸ Minerva mohla být úředně schválena jen díky vydatné „slovní obraně“ V. Náprstka na patričních úřadech. Přihlášených 51 žaček do prvního ročníku svědčilo o vzrůstající touze žen po vzdělání, tak jak si to před 30 lety přály zakladatelky AKD.
- ¹⁹ Státní ústřední archiv (dále SÚA), fond České místodržitelství (dále ČM) 1856–1883, sg. 30/6/188
C. K. místodržitelství výnosem ze dne 20. 8. 1869 č. 42336 nařizovalo AKD, aby ve lhůtě 4 neděl podal spolkové stanovy. O nezájmu registrovat AKD svědčí dochovaný doklad, ve kterém se dámy vymlouvají na pobyt na venkově na letních bytech a po návštěvách, a proto nemohou stanovy předložit.
- ²⁰ Pravidelné zimní přednášky předních odborníků probíhaly do roku 1886. Mezi tím se v Praze rozrostl spolkový život a přednášková činnost po vzoru AKD kvetla na mnoha místech. V Klubu však přednášky neskončily, jen jich bylo méně a častěji přednášely samy klubistky.
- ²¹ Památník měl stát v Královské oboře, kde Náprstek nejraději pobýval a sledoval ruch staveniště na Výstavišti (před Jubilejní a Národopisnou výstavou). Toto území však patřilo eráru a ten pomník nepovolil. Přes veškeré protesty a intervence významných osob bylo jednání neúspěšné a nakonec byl povolen pomník na Nebozízku. Mramorový stůl nese nápis: „Na památku pohoštění, jež poskytoval Vojta Náprstek v letech 1865–1883 mládeži pražských škol“ a byl slavnostně odhalen za účasti školních dětí, členek AKD a přátel 17. dubna 1896.
- ²² Josefa Náprstkova navrhovala již v roce 1880, ještě za života svého muže, aby vzdělávacím přednáškám pořádaným v čítárně knihovny Náprstkova muzea byly přítomny ženy z nejširších vrstev a aby některé neděle byly vyhrazeny jen služkám. Tento záměr však paní Pepička neprosadila – nezájmem V. Náprstka, nýbrž pro jeho přílišnou zaměstnanost v nově otevřené budově muzea a malé prostory knihovny takovým akcím nevyhovovaly.

- ²³ Náprstkovo muzeum, Archiv AKD. Dopis ze dne 2. 12. 1901 Amerického klubu dam Radě královského hlavního města Prahy.
- ²⁴ Měšťanská beseda zprvu svolila s pronájmem, ale po prvním dýchánku požadovala omezit počet návštěvnic (další dýchánek nebyl proto anoncován v novinách), vydávat vstupenky a nakonec urážlivým a hanlivým dopisem smlouvu vypověděla. Dámy při hledání vhodného sálu oslovily Spořitelnu, bylo jim nabízeno Rudolfinum, ale nájem byl již tehdy pro nevýdělečný spolek nepřijatelný. Nakonec vzaly za vděk blízkým Konviktem, který po všech stránkách vyhovoval.
- ²⁵ Náprstkovo muzeum, Scrap-book č. 17, „Dýchánky“.
- ²⁶ Úplný soupis dýchánků viz Secká, M.: Americký klub dam. Český lid 82,1995, 1, s. 64.
- ²⁷ P. Alois Svojsík, kaplan od Trinitářů ve Spálené ulici, byl bratrem jednoho z členů Českého pěveckého kvarteta, které bylo stálým hostem dýchánků. Tak se tento pokrokový kněz dostal do kontaktu s paní Náprstkovou a AKD.
- ²⁸ SÚA, ČM 1901–1910, sg. 30/319/30.
- ²⁹ Základní vklad činil 2 000,- K a úroky z něho měly být rozdělovány vždy 17. 4. (v den narození V. Náprstka). Nadace existovala až do roku 1941, kdy byla sloučena s dvěma jinými pod názvem „16. sloučená nadace Amerického klubu českých dam, Jana Vokouna a Markéty Konráthové“ a ještě jednou pak sloučena za války do chudinské a dobročinné nadace hlavního města Prahy.
- ³⁰ Dýchánky zavedl krátce po svém návratu z Ameriky Vojta Náprstek. Byla to setkání přátel a známých, z nichž mnozí byli význačnými osobnostmi politického, kulturního i společenského života. Hlavním účelem bylo seznamovat jednotlivé osoby mezi sebou a předávat si nejnovější poznatky, objevy i zážitky. Nejslavnějšími a nejvyhledávanějšími byly tzv. novoroční dýchánky, na které zvali manželé Náprstkovi od roku 1875 tištěnými pozvánkami. Na novoroční dopoledne se v domě U Halánků sešlo mnoho set lidí, zvány byly také děti ze sirotčinců a ústavů, chráněnky i vlastní děti členek AKD. Všechny klubistky přicházely nejen pozdravit své známé a svému příznivci popřát, ale také vypomáhaly s organizací a pohoštěním.
- ³¹ Seznam spolků a organizací, do kterých AKD v letech 1911–1948 pravidelně přispíval:
 Deylova výchovna slepých, Filantropická Družina bývalých žákyň vyšší dívčí školy v Praze, Český spolek pro ochranu mládeže pro Horní Litvínov a Chuděřín, Spolek „Domov pro děti opuštěné a osiřelé“ v Praze, Tělocvičná jednota Sokol, Záchrana – Ústřední sdružení ženské pro mládež v Praze, Dámský kruh – spolek pro osamělé paní a slečny, Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek v Praze, Česká zemská komise pro ochranu dětí a péče o mládež, Paní Svaté Ludmily v Praze, Okresní komise pro péči o mládež v soud. okresu Vršovickém, Ženský výrobní spolek český v Praze, Jednota učitelek mateřských škol král. hlav. města Prahy, Minerva, spolek pro ženské studium v Praze, „České srdce“ národní sdružení pomocné, Kulturní jednota československá, Sdružení akademicky vzdělaných žen aj.
- ³² Za rok 1944 se konalo celkem 18 schůzek na Žofině.
- ³³ Své odmítavé stanovisko ředitelství argumentovalo stavebními úpravami muzea, které v té době nebude přístupné pro nikoho. Dopis ze dne 20. 5. 1948. Archiv AKD.
- ³⁴ Výnos z Nadace Amerického klubu dam k opatření a výchování zcela osiřelých dívek československých byl převeden na Ústřední dětský domov (poslední chovanka byla stanovena ještě v roce 1942).
- ³⁵ Podle klubových stanov přešel zbytek majetku AKD na Náprstkovo muzeum všeobecného národopisu a veškeré písemnosti údajně předala jednatelka Marie Vávrová-Preisová tajemníkovi muzea O. Havlíkovi.

PŘÍLOHY

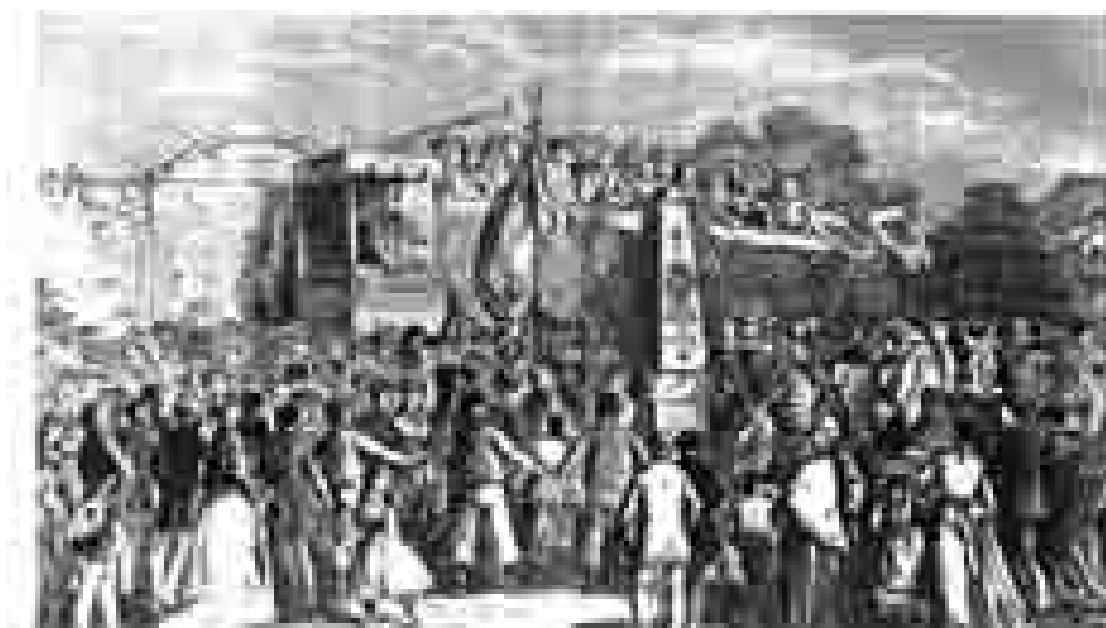
*Max Švabinský: Vojta Náprstek, největší český demokrat. Perokresba, 1898.
Originál v majetku Náprstkova muzea*

J. Maloch: Čítárna Amerického klubu dam. Lavírovaná kresba, 1875. Originál v majetku Náprstkova muzea

Odhalení pomníku Boženě Němcové na Vyšehradě členkami Amerického klubu dam 6. 6. 1869

První dětská zábava pořádaná Americkým klubem dam v Praze r. 1867 na Rohanském ostrově

Zdenka Braunerová: Knihovna Náprstkova Českého Průmyslového Musea, čítárna Amerického klubu dam. Kresba, 1895. Originál v majetku Náprstkova muzea.

ZUSAMMENFASSUNG

AMERIKANISCHER DAMENKLUB

Milena Secká

Vojta Náprstek gab im Januar 1865 Anlass zur Gründung des Amerikanischen Damenklubs in seinem Hause U Halánků auf dem Bethlehem-Platz. Zuerst handelte es sich um freundschaftliche Frauenvereinigung, die wir ohne Übertreibung für ersten Frauenverein in böhmischen Ländern ansehen können. Die Klubitätigkeit wurde vor allem auf die Vermittlung allgemeiner Kenntnisse der Teilnehmer gerichtet; weil die Damen in ihrer Weiterbildung sich den modernsten Lehrmethoden anpassen wollten und in ihrem Klub die Westvorlagen bevorzugten, haben sie ihm den Namen „Amerikanischer Klub“ gegeben. Damals benutzte man die Bezeichnung „amerikanisch“ als Synonymum für alles moderne und durch solche Anwendung im eigenen Namen wollte sich dieser Klub zu den fortschrittlichen Ideen bekennen. Neben der Selbstunterrichtung in der Náprstek-Bibliothek widmeten sich die Damen der Teilnahme an den Bildungsvorträgen und Exkursionen sowie der charitativen Tätigkeit; sie sorgten für Körperbehinderte und Kranke, für Waisen, Schulkinder und Jugendliche; sie unterstützten auch den Einsatz der modernen Technik im Haushalt. Sie unterstützten auch Verwirklichung aller Náprsteks Ideen, z. B. Gründung eines Industriemuseums und Mädchenwaisenfürsorge.

Der Klub setzte seine Tätigkeit auch nach dem Tod seines Gründers und Behüters Náprstek fort und später auch nach dem Ableben seiner Gemahlin Josefa. Er hat von seinem Bildungsprogramm Abstand genommen und widmete sich vorzugsweise den charitativen Aktivitäten, weil schon die ersten Mitglieder dieses Damenklubs die Gründe des Mittel- und Fachschulwesens für Mädchen gelegt und somit mehrere Möglichkeiten zur Bildungsverbretung geschafft haben. Die Tätigkeit des Amerikanischen Damenklubs wurde im J. 1948 gewaltsam unterbrochen, aber im J. 1996 wurde sie im Rahmen des Náprstek-Museums wieder aufgenommen.

THEOSOFIE V PRAZE

Tomáš Zdražil

1. Úvod

Konec 19. století je obdobím, které přineslo rozmach racionalismu, intelektualismu, pozitivismu a pozitivních věd vůbec. I česká společnost byla oslněna možnostmi moderní přírodovědy a sledovala evropský trend likvidace všech starých a tradičních hodnot ve prospěch víry ve všemohoucnost vědeckého poznání, vysvětlení posledních záhad lidského života a definitivní vyřešení jeho problémů. Postupovala industrializace, zvyšovala se podnikavost, jejímž cílem byla hospodářská prosperita. Tradiční duchovní proudy nebyly s to držet krok s tímto vývojem. Stále větší část obyvatel ztrácela vztah k církvím a vyznávala materialismus a ateismus.

Ve stejné době však vystoupila na veřejnost řada okultních proudů a skupin, které považovaly za svou povinnost působit v této, v mnohém směru bezduché a povrchní době ve smyslu obnovy spirituálního vědění a života, pomáhat lidem hledajícím a neuspokojeným tím, co jim tato doba byla schopna poskytnout. Vznikaly malé i větší kroužky, které se mohly díky zvyšující se liberálnosti a toleranci státních úřadů časem konstituovat na spolkové bázi. Patřily mezi ně především martinistické lóže, z nichž první byla založena baronem Adolfem Leonhardim už v roce 1891. V roce 1900 vznikla Česká novognostická církev v čele s Pavlem Dražd'ákem, později Česká sekce Mezinárodní ligy svobodomyšlných spiritualistických myslitelů, Cerkl přátel psychických bádání, Česká alchymistická společnost a řada dalších.¹ Do této oblasti je nutno také zařadit směr, který spolu s martinisty stál na samém počátku a po celou dobu své existence patřil mezi sdružení nejpopulárnější a početně nejsilnější. Byla to novodobá theosofie pěstovaná v Praze od roku 1891 v lóži U modré hvězdy, o šest let později v rámci Theosofického spolku přeměněného se roku 1908 na Českou společnost theosofickou.

Zakladateli a vůdci novodobé theosofie i Theosofické společnosti byli Ruska Helena Petrovna Blavatská² a Američan Henry Steel Olcott. Theosofická společnost vznikla roku 1875 v New Yorku. Kladla si za cíl čelit vlně spiritismu, který tehdy zaplavoval Spojené státy a byl ve svých počátcích také reakcí na jednostranný materialismus, jemuž však ve své snaze podávat hmatatelné důkazy o existenci nehmotného světa duchů sám podlehl.³ Ještě důležitější úlohu ale Blavatská viděla v pěstování netradičního nadsmyslového poznání světa a člověka, poznání, kterého se dosahovalo prohloubeným sebepoznáním a rozvíjením určitých duševních a duchovních schopností. Člověk, kterému se podařilo dosáhnout takového vyššího vědění, získal zároveň božskou moudrost, neboli

theo-sofii.⁴ Blavatská a Olcott spatřovali v theosofii klíč k dosažení všeobecného lidského bratrství, opravdového, neustále se rozšiřujícího poznání, a tím také skutečného lidského štěstí. Theosofická společnost se tedy stala organizační základnou hnutí, které theosofii rozvíjelo a šířilo po celém civilizovaném světě.

Theosofie ale velmi brzy po svém založení přijala poměrně silně orientální charakter, což mělo příčinu ve zvláštní sympatii vedoucích členů Theosofické společnosti především k hinduismu a buddhismu.⁵ Příklon k indické spiritualitě se projevil i v přeložení sídla společnosti z New Yorku do indického Adyaru už v roce 1879.⁶ Po smrti H. P. Blavatské propukly ve vedení společnosti spory mezi reprezentanty různých směrů, což dalo podnět ke štěpení a zakládání nových společností. Pro české poměry jsou důležitá pouze dvě zahraniční theosofická sdružení, která sem organizačně zasahovala: jednak původní Theosofická společnost se sídlem v Adyaru (The Theosophical Society Headquarters Adyar), dále ale také Všeobecné theosofické sbратření (Internationale Theosophische Verbrüderung) se sídlem v Lipsku, založené roku 1897.⁷

Pramenem ke studiu theosofické činnosti nám dnes mohou být různé vzpomínkové a biografické knihy a články,⁸ dále dobové theosofické publikace a časopisy⁹, ale především ty části fondů Českého místodržitelství a Prezidia Policejního ředitelství 2. oddělení Státního ústředního archivu v Praze, které obsahují materiály k Theosofickému spolku¹⁰ a České společnosti theosofické.¹¹

2. Theosofická lóže U modré hvězdy a Theosofický spolek

Theosofii do Čech přinesl baron Adolf Franz Leonhardi ze Stráže nad Nežárkou roku 1891.¹² Tento pozoruhodný muž (1856–1908), který byl říšským poslancem ve Vídni a určitou dobu dokonce starostou Jindřichova Hradce, měl všestranné okultní zájmy a byl členem mnoha zahraničních okultních společností. To mu umožnilo, že získal povolení nejen k založení theosofické lóže, ale přinesl sem také martinismus a iluminátství.¹³ Leonhardi byl členem vídeňské theosofické lóže a vídeňští theosofové také asistovali při zakládání pražské lóže. Členové pražské lóže pocházeli většinou z různých spiritistických kroužků, které se zabývaly nejrůznějšími okultními fenomény. Patřil mezi ně i kdysi známý český mystik a překladatel Karel Weinfurter. Se vši pravděpodobností byl členem i šlechtic Jan Harrach.¹⁴ Nejvýznamnější a nejzajímavější byla přítomnost dvou slavných spisovatelů – Gustava Meyrinka a Julia Zeyera. Oba měli bohaté zkušenosti se spiritismem, ale zatímco Zeyer patřil zřejmě jen k nepravidelným návštěvníkům lóže, Meyrink byl její duší a několik let i jejím vedoucím.

Práce lóže spočívala ve společném studiu literatury a experimentování s okultními fenomény. Protože Meyrink uměl jako jeden z mála anglicky, překládal theosofickou literaturu, která byla vesměs v angličtině, do němčiny pro ostatní. V Meyrinkově bytě na Ferdinandově (dnes Národní) třídě č. 10 se také lóže

každý týden scházela.¹⁵ Meyrink však po několika letech nabytí názoru, že po smrti zakladatelky Blavatské se z Theosofické společnosti vytratil pravý duchovní obsah a že už není s to člověku na jeho cestě pomoci. Stáhl se tedy do soukromí a později se odstěhoval z Prahy. Udržoval sice kontakt s mnoha theosofy, jeho styky s Theosofickou společností však ochladly.¹⁶

Julius Zeyer věděl o theosofii už od 80. let 19. století. Podle Weinfurtera se měl dokonce jednou vydat do Paříže s cílem setkat se osobně s Blavatskou, což se mu ale zřejmě nepodařilo.¹⁷ Když byl upozorněn na to, že v Praze vznikla theosofická lóže, stal se v březnu 1893 členem Theosofické společnosti v Londýně a připojil se k lóži.¹⁸ Zeyer však většinu času trávil ve Vodňanech a nechával si pouze posílat od Meyrinka literaturu. Jeho vlastní knihovna obsahovala také několik základních spisů theosofických autorů (Schure, Sinett, Olcott)¹⁹ a známky vlivu theosofických myšlenek na jeho názory se objevují i v jeho dopisech.²⁰

V dílech obou těchto významných umělců bychom našli jasné souvislosti s theosofií, u každého ale ve zcela jiné osobité podobě: u Meyrinka v jeho povídkách s okultní tematikou i alchymických románech, u Zeyera rovněž v románech i v jeho dílech zpracovávajících mytologické a legendární náměty.

Theosofická lóže se zřejmě po několika letech rozpadla, každopádně o ní mezi lety 1895–1897 nic nevíme. Theosofická práce se objevuje opět až roku 1897 v rámci založeného Theosofického spolku.

Stalo se tak 28. 9. 1897 poté, co České místodržitelství obdrželo žádost o povolení založení Theosofického spolku a ověřilo si, že i ve Vídni už theosofický spolek fungoval téměř rok.²¹ Pražský spolek měl 29 zakládajících členů a jeho předsedou byl c. k. poštovní oficiál Alois Koch, o němž Weinfurter tvrdí, že nebyl členem původní pražské theosofické lóže. Až do své smrti v roce 1904 vedl a organizoval spolkovou činnost. Vedle něj byl v prvním předsednictvu P. Dražd'ák, jinak též martinista a novognostik, a E. Švager, který se objevuje ve spiritistických kruzích.²²

Předmětem spolkové činnosti bylo společné studium, osvětová, vzdělávací a přednášková činnost. Členové se scházeli ke členským večerům, pro veřejnost se konaly přednášky. Členské večery se pořádaly dvakrát za měsíc, počet veřejných přednášek rok od roku pozvolna rostl. V roce 1900 jich bylo např. 10, 1903 – 12, 1905 – 16, 1907 – 20. Přednášejícími byli členové spolku nebo zahraniční hosté. Nejčastějšími návštěvníky byli představitelé theosofické organizace, sdružující theosofické skupiny v německy mluvících zemích, „Mezinárodní theosofické sbratření“ – Edwin Böhme a Franz Hartmann z Lipska. Témata přednášek souvisela samozřejmě s hlavními cíly theosofického hnutí: 1. o všeobecném sbratření lidí a významu theosofie v této souvislosti, 2. o různých náboženských soustavách, filozofiích, vědeckých systémech a jejich reprezentantech a 3. o duchovních zákonech a skrytých silách dřímajících a působících v člověku a přírodě.

Členy spolku byli převážně příslušníci středních vrstev – úředníci a učitelé. Podstatnou část zde jistě tvořily i ženy. Z počátečních 29 se počet členů pomalu zvyšoval:

Rok	1897	1898	1899-1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907
Počet členů	29	26–35	42	47	53	53	74		

Theosofický spolek si na svá spolková setkání pronajímal až do roku 1908 sály hotelů, restaurací či kaváren. Zpočátku to byla místnost v kavárně Union, Ferdinandova tř. č. 19. Dne 18. 9. 1903 přesídlil do Gráfovy velkorestaurace na Komenského náměstí, aby se už 21. 11. téhož roku nastěhoval do hotelu Platýz opět na Ferdinandově třídě. Vlastní prostory získal až 27. 8. 1908 v 2. patře domu č. 2 ve Vocelově ulici. Zde se nacházela i stálá spolková knihovna, jejíž rozšiřování se věnovala velká péče. Jednalo se o knihovnu skutečně bohatou. V roce 1904 např. obsahovala pouze 194 svazků knih, 1906 už 406, 1909 – 796 a 1910 až 1012 svazků. V knihovně se nacházela především cizojazyčná literatura a různá periodika nejen z theosofické oblasti, ale i příbuzných oborů.²³

Pražský theosofický spolek nebyl jediným svého druhu na území Čech a Moravy, vedle něj existovaly skupiny v Jablonci n. N., Varnsdorfu, Chebu, Ústí n. L., Teplicích, Přerově, Brně a jinde. Všechny byly volně spojeny s výše zmíněným Mezinárodním theosofickým sbratřením založeným shodou okolností ve stejném roce jako pražský spolek. V jeho čele stál bývalý úzký spolupracovník H. P. Blavatské Dr. Franz Hartmann (1838–1912), který však také představoval orientalizující, od západního duchovního vývoje odvrácený druh theosofie.²⁴

3. Česká společnost theosofická

Po smrti prvního předsedy Theosofického spolku Aloise Kocha roku 1904 bylo předsednictvo doplněno Janem Bedrníčkem-Chlumem, jenž postupně přebíral stále větší část organizační a přednáškové práce spolku. 18. 9. 1904 se stal jednatelem, 18. 12. 1906 místopředsedou a 25. 3. 1908 předsedou spolku. Jeho nejvýznamnějším příspěvkem byla změna základní orientace Theosofického spolku. Došlo k transformaci spolku a připojení k původní Theosofické společnosti, založené Blavatskou, se sídlem v Adyaru. Na přelomu srpna a září 1908 vznikla Česká společnost theosofická jako česká sekce Theosofické společnosti v Adyaru.²⁵

Bedrníček se orientoval na německou sekci Theosofické společnosti, která byla založena nezávisle na Mezinárodním theosofickém sbratření Franze Hart-

mana a v jejímž čele stál Dr. Rudolf Steiner.²⁶ Tento člověk (1861–1925) patří k nejrůznovějším myslitelům tohoto století, o čemž svědčí jeho rozsáhlé dílo, které zanechal nejen v podobě několika desítek spisů a několika tisíc přednášek k nejrůznovějším teoretickým i praktickým tématům, ale i jeho umělecká práce v oblasti tradičních i jím vyvinutých nových druhů umění, v pedagogice, medicíně, zemědělství a v neposlední řadě i architektuře.

Steiner byl v letech 1902 až 1912 sekretářem německé sekce theosofické společnosti a mezi lety 1907 a 1912 pobýval šestkrát v Praze a měl zde 13 jednotlivých přednášek a jeden souvislý monotematický cyklus devíti přednášek.²⁷ Každá jeho veřejná přednáška byla událostí nejen pro theosofickou společnost, ale i pro část intelektuální elity (samozřejmě především německy mluvící) Prahy.²⁸ Návštěvnost na jeho přednáškách byla na tehdejší poměry vždy vysoká: např. při jeho první přednášce 20. 2. 1907 „Výchova dítěte z hlediska duchovní vědy“ bylo přítomno 100 posluchačů, 2. 11. 1907 „Úloha theosofie v naší době“ 120, 18. 11. 1908 „Muž, žena a dítě z hlediska duchovní vědy“ 81, 14. 12. 1909 „Buddha a Kristus“ 300, 19. 3. 1911 „Jak vyvrátit theosofii“ 500, 25. 3. 1911 „Jak obhájit theosofii“ 500. Na členské přednášky byl přístup omezený, přesto byla přednáškám věnována velká pozornost: 19. 11. 1908 vyslechno přednášku na téma „O dějinách vyšších světů a mystériu Golgoty“ 50 posluchačů, 15. 12. 1909 „Čtyři evangelia se zvláštním zřetelem k Lukášovu evangeliu“ 40, 28. 3. 1911 „Aforismy ke vztahu filozofie a theosofie“ 400, a 20.–28. 3. 1911 cyklus členských přednášek „Okultní fyziologie“ 400 posluchačů. Údaje o jiných přednáškách nejsou známy.²⁹

Česká společnost theosofická získala roku 1908 vlastní spolkové prostory ve Vocelově ulici, počet jejích členů se zvyšoval, zájem veřejnosti rostl. Bohužel máme pouze údaje z let 1908, 1910 a 1914, kdy měla 80, 144 a 171 členů. Činnost společnosti se diferencovala. Vedle pravidelných veřejných přednášek, organizovaných jednou měsíčně, se konaly dvakrát měsíčně členské přednášky a pravidelně se také scházelo několik studijních skupin, které pracovaly na různých tématech theosofických nauk.³⁰

Zájem veřejnosti přitahovala především osobnost Rudolfa Steinera, což charakterizuje skutečnost, že na jeho přednáškovém cyklu „Okultní fyziologie“ byli přítomni spisovatelé Franz Kafka a Max Brod, fyzik Albert Einstein, člen SVU Mánes, malíř Richard Pollak-Karlín, městský lékař MUDr. Záhoř, vedoucí pražských volnomyšlenkářů Dr. Theodor Bartošek, princezna Hohenlohe a řada dalších významných osobností tehdejší Prahy.³¹

Členkou České společnosti theosofické byla také spisovatelka a překladatelka Pavla Moudrá (1861–1940), která celý svůj život věnovala práci v pacifistickém i abstinenčním hnutí, ve Spolku na ochranu zvířat a početné řadě dalších spolkových aktivit. Theosofie jí byla, jak se sama vyjádřila, světlem na cestě. V pražské České společnosti theosofické měla od roku 1906 každoročně jednu

přednášku. Její pozůstalost je svědectvím, jak úzce byla s Theosofickou společností spojena.³²

Theosofická společnost nebyla ani zdaleka jednolitém útvarem. Střetávaly se zde různé pohledy, pojetí a metody práce, různě vyhraněné osobnosti, jejich názory a zájmy. Nejostřejší protiklady se od roku 1907 stále zřetelněji rýsovaly mezi sekretářem Německé sekce theosofické společnosti Steinerem a vedením Theosofické společnosti v Adyaru reprezentovaném Annie Besantovou. Šlo především o rozdílnost názorů na účel Theosofické společnosti, na její úkoly a způsob působení na veřejnosti. Zatímco Besantová měla v úmyslu založit nové náboženské hnutí, které by bylo vedené „znovuvtěleným Kristem“, Steiner tyto názory a úmysly považoval za nebezpečné a zhoubné. Spor, který se v průběhu pěti let neustále stupňoval, vyvrcholil vyloučením Steinera a celé Německé sekce z Theosofické společnosti.

Také Česká společnost theosofická byla rozštěpena na příznivce Besantové a Steinera. Zatímco vedení České společnosti theosofické bylo k Besantové loajální, vytvořila se v rámci České společnosti skupina, která se od začátku orientovala na Steinera a ještě před vyloučením Steinera z Theosofické společnosti vystoupila a založila novou společnost.³³ Tato skupina se zformovala především v Německém odboru České společnosti theosofické a patří k nejzajímavějším kapitolám pěstování theosofie v Praze.

4. Berta Fantová a její kruh, německý odbor České společnosti theosofické

Německý odbor České společnosti theosofické je spojen se jménem Berty Fantové. Tato žena byla nejen jeho zakladatelkou a vedoucí, ale také osobností, která na konci minulého a začátku tohoto století v německy mluvící Praze něco znamenala.

Německy mluvící vědecká a umělecká elita Prahy žila na přelomu 19. a 20. století bohatým kulturním životem. Její veřejný společenský život se rozprostíral od německé Univerzity a vlastního tisku, přes německá divadla, kavárny, až k nejrůznějším spolkům, klubům a kroužkům.³⁴

Místem setkávání zástupců a přívrženců filozofie Franze Brentana, která v této době ovládala pražskou německou Univerzitu, byla v prvním desetiletí 20. století exkluzivní kavárna Louvre na Ferdinandově třídě (dnes je v této budově na Národní třídě mimo jiné také Jazyková škola). Setkávali se tu jednou za 2 týdny Brentanovi žáci – profesori, docenti, studenti i jiní, aby se společně věnovali Brentanově filozofii. Do tohoto noblesního filozofického kroužku patřili mimo jiné i experimentální psycholog Josef Eisenheimer, soukromí docenti Alfréd Kastil a Oskar Kraus, spisovatelé Max Brod, Felix Weltsch, Emil Utitz i známý Franz Kafka, filozof a sionista Hugo Bergmann a zároveň sestry Berta Fantová a Ida Freundová. Především tři posledně jmenovaní nás budou nyní zajímat.

Max Brod popisuje kroužek ve své autobiografii následovně: „Tento kroužek se od jiných podobných institucí pěkně odlišoval tím, že v něm nebylo ani stopy spolkaření, měl jsi v něm pocit, že se zde slouží jen čisté pravdě a bádání. ...večery strávené v Louvru zůstanou ve svém celku jednou z nejkrásnějších vzpomínek mého života a jsou pro mne důkazem, že na objektivní základně vědy se lze aspoň částečně dorozumět i s názorovými odpůrci a že poctivá práce na hodnotách pravdy je jedním z nejvzácnějších darů, na nichž se člověk může podílet.“³⁵

Vedle tohoto brentanovského kroužku se scházel jiný, méně oficiální kruh, který se ale filozoficky orientoval převážně na Kanta. Již zmíněná Berta Fantová soustřeďovala ve svém bytě na Staroměstském náměstí v domě „U jednorožce“ společnost, které se říkalo jednoduše „Fantakreis“. Toto místo bylo střediskem všeho kulturního dění tehdejší německé Prahy. Každé úterý se zde setkávaly osobnosti jako např. matematik profesor Kowalevski, fyzik profesor Philipp Frank, Max Brod, Albert Einstein i Franz Kafka.

„V Praze byla duchovně vysoce postavená dáma, paní Berta Fantová, která okolo sebe shromáždila určitý kruh intelektuálů, podobně jako Madame de Stael ve své době... Žasli jsme při těchto společných večerech nad duchovní výší této ženy“, píše profesor Kowalevski, který zde několikrát přednášel o nejnovějším vývoji vědy. Básník Franz Werfel tu recitoval své první básně, Albert Einstein, pravidelný návštěvník těchto večerů, nejen že seznámil ostatní se svou převratnou teorií, ale i za klavírního doprovodu Maxe Broda zahrál Mozartovu houslovou sonátu, zazněly zde první přednášky o psychoanalýze v Praze. Dr. Hugo Bergmann vedl filozofické večery, kdy se pracovalo zpočátku na Kantových „Prolegomenech k budoucí metafyzice“ a „Kritice čistého rozumu“, dále Fichtově „Vědosloví“ a Hegelově „Fenomenologii ducha“.

Max Brod o tom píše: „Nikdy jsem tak důkladně a s takovou radostí nestudoval jako v domě Fantových. Hlavní zásluhu na této mé chuti měly Bergmanovy úvody, vždycky svrchované a svědomité. Vedle tohoto pravého studia mých universitních let ustoupilo „vlastní“ právnické chlebařské studium docela do pozadí. Jak je vidět, v kroužku u Fantů se postupovalo méně brentanovsky ortodoxně než v kavárně Louvre. To, co bylo v Louvru „tabu“ (Kant, teorie relativity), se posunulo v mnohem soukromějším, neoficiálním prostředí u Fantů jako na odškodněnou a naprosto nenásilně do středu zájmu; tyto teorie se sice kritizovaly, ale nezesměšňovaly. Naopak, zdály se nám velice důležité a pozoruhodné. Chyběli tu dobrovolní a případně nedobrovolní dohlížitelé; brentanovští docenti a také příliš snaživý Emil Utitz se diskusí u Fantů nezúčastňovali. Někteří universitní profesori a docenti, kteří chodili na kantovské večery, byli přírodopisci a brentanismus jim byl zcela cizí. Kavárna Louvre a starý měšťanský lékárenský Fantův dům „U jednorožce“ na Staroměstském náměstí, pocházející z doby husitské – to byly dvě jeviště: někteří herci vystupovali na

obou, ale repertoár obou scén byl volen podle zcela odlišných zásad.“³⁶ Osobnost, která oba filozofické kruhy spojovala, byla především Berta Fantová. „Myšlenkově ušlechtilá, filozoficky hluboce založená žena. Jako pozoruhodný jev, jako průkopnice akademického studia žen, jako iniciativní člověk vřelého srdce zaslouží si nejvyšší úcty“ (M. Brod).³⁷

Berta Fantová pocházela z majetné židovské rodiny Sohrových, v níž se narodila 19. 5. 1866. Ona i její o dva roky mladší sestra Ida patřily k prvním ženám, které získaly povolení ke studiu na univerzitě. Zpočátku její pozornost patřila Wagnerovi a Nietzschemu, později se ale soustředila na Brentanovu filozofii a při svých studiích se sprátelila s hlavním představitelem tohoto filozofického směru v Praze, profesorem Antonem Martym. V kruhu scházejícím se u ní doma se ve svých vlastních přednáškách věnovala hlavně Goethovi. Její touha po poznání ji pobízela k seznámení s nejrůznějšími myšlenkovými proudy tehdejší doby, k setkání s jinými duchovně orientovanými lidmi.

Není divu, že se dostala i do theosofických kruhů. Se svou setrou se daly do studia spisů H. P. Blavatské a své studium doprovázely pokusy s různými mediálními a spiritistickými fenomény. Další stupeň theosofického studia představovaly spisy tehdejší prezidentky Theosofické společnosti v Adyaru A. Besantové. Všechny zážitky z této četby zároveň zprostředkovávala B. Fantová ostatním ve svém kruhu.³⁸

Je velmi pravděpodobné, že Berta Fantová a její sestra Ida vyslechly alespoň některou z prvních pražských přednášek R. Steinera, které se konaly 20. 2., 2 a 3. 11. 1907 v nám už známém sále kavárny Louvre. Setkání s touto osobností bylo rozhodující nejen pro vztah Fantové k theosofii, ale do značné míry pro zbytek jejího života. Její pozornost pak stále více patřila Steinerovým spisům a přednáškovým cyklům, které pořádal v různých městech střední Evropy.

28. 3. 1911 založila Fantová německý odbor České společnosti theosofické. Tento den byl zvolen vzhledem k přítomnosti Rudolfa Steinera v Praze (28. 3. 1911).³⁹ Steiner dal skupině jméno velkého pražského filozofa Bernarda Bolzana, o němž nedlouho předtím napsal rozsáhlou práci Dr. Hugo Bergmann. Také on patřil k významným osobnostem tehdejší německo-židovské Prahy, přestože je zde jeho jméno dnes téměř neznámé.⁴⁰

Narodil se r. 1883 v Praze, jeho výchova byla německá, ale ovládal a měl rád i češtinu, s níž se setkával nejvíce v době letních prázdnin u prarodičů. V době návštěvy školy ho spojovalo přátelství s teprve mnohem později proslaveným Franzem Kafkou. „Byl jsem Kafkovým spolužákem od prvního školního dne na podzim 1889 až k maturitě v létě 1901, tedy 12 let. Jako děti jsme bydleli nedaleko od sebe a měli jsme společnou cestu do školy na masném trhu... Mluvili jsme o školních záležitostech, o náboženství a filozofii a velmi mnoho o politice, zvláště v době búrské války, přičemž se Franz vášnivě zasazoval za Búry, nikdy ale nepadlo slovo o erotických věcech.“ Po maturitě studoval Bergmann rok chemii, přešel ale

k filozofii, která se stala jeho vlastním oborem. Studoval u Martyho a byl s ním spřátelen (podobně jako B. Fantová). Praha byla tehdy podle Franze Brentana jedním z mála měst Evropy, kde se pěstovala jeho filozofie ve stylu přísné vědeckosti. Bergmannova výše míněná doktorská práce byla věnována B. Bolzanovi.

Druhé těžiště Bergmannových duchovních zájmů bylo spojeno se jmény Martin Buber a Rudolf Steiner a datuje se od let 1909–1911. Buber měl tehdy v Praze své „Tři řeči o židovství“, o nichž Bergmann prohlásil, že, kdo je slyšel, nadosmrti je nezapomene. Už v r. 1910 studoval Bergmann Steinerův základní filozofický spis „Filozofie svobody“ a dále jeho popis cesty k dosažení zvýšeného a prohloubeného tzv. nadmyslového poznání „O poznání vyšších světů“.

Bergmann se ke Steinerovi dostal prostřednictvím Fantové, ke které měl mimořádně dobrý a přátelský vztah. Spojovaly je už od začátku století návštěvy brentanovského kroužku v kavárně Louvre. Rád také docházel k Fantovým, kde se seznámil se svou pozdější ženou Elsou, dcerou B. Fantové. Velkou roli také sehrál v životě Maxe Broda, který na něj vzpomíná: „K mistrům, od nichž jsem se v době vysokoškolských studií a v dalším desetiletí naučil nejvíc, patří i muž, jenž tehdy nezastával žádný učitelský úřad. Ne tedy formálně, zato však ve skutečnosti byl jedním z mých nejdůležitějších učitelů, jemu vděčím za směrnice svého života, o nichž jsem od té doby nikdy vážně nezapochoyboval. Tento muž byl a je Hugo Bergmann.“⁴¹

Bergmann byl skutečně mimořádnou osobností, která stála v čele sionistického hnutí a reprezentovala filozoficko-humanistický proud uvnitř tohoto hnutí, který tolik oslovoval např. Broda. Steineru vyhledával a ten si zpětně cenil jeho zájmu, přestože nebyl členem Theosofické (později Anthroposofické) společnosti. Bergmann byl také účastníkem mezinárodního filozofického kongresu v Bologni roku 1911, kde vystoupil i Dr. Steiner se svým referátem o psychologických základech a noetickém postoji theosofie. Když r. 1912 studoval v Berlíně, měl povolení účastnit se členských večerů Theosofické společnosti. Sem ho jezdila navštěvovat i B. Fantová, která pak o těchto přednáškách v Praze referovala. Bergmann Steineru vyhledával i v souvislosti s vlastní meditativní cestou k sebepoznání a sebevýchově. Jeho deníky obsahují výňatky cvičení obdržných od R. Steinera.

Po těžkých letech války, která Bergmann prožil na bojištích i v lazaretech, se rozhodl přestěhovat i s rodinou do Palestiny. O jeho tamní rozsáhlé práci vypráví Max Brod. Bergmann se stal v Jeruzalémě nejdříve knihovníkem a vybudoval ze skromných začátků největší, nejobsažnější a nejmodernější knihovnu na Středním východě. Poté byl řádným profesorem filozofie, děkanem filozofické fakulty a prvním rektorem Jeruzalémské univerzity. Profesor David Flusser vyjádřil roku 1975, rok po Bergmannově smrti, jeho vztah k R. Steinerovi takto: „Rozhodující událostí v Bergmannově životě nebylo pouze setkání s anthroposofickými kruhy, nýbrž se samotným učitelem Rudolfem Steinerem...

Bergmannova věrnost tomuto hnutí byla veliká a měl zájem o mystická vysvětlení Nového zákona. Co to bylo, co přitahovalo tohoto vynikajícího filozofa k tomuto učení? Odpověď se mi zdá být poměrně jednoduchá: Filozof s náboženským sklonem, který hledal cestu k jiné skutečnosti, byl tentýž, který se zabýval Kantovou filozofií. Otázka, kterou si kladl, a kterou se snažil celý život zodpovědět, byla tato: Jak můžeme nalézt most mezi idealistickou filozofií na jedné a duchovním světem za filozofií na druhé straně, a právě pro vytvoření pevné základny duchovního světa mu nedokázala pomoci ani běžná filozofie ani teologie. Některé odpovědi hledal a našel v anthroposofickém směru.⁴²

Výmluvným svěděním o Bergmannově vztahu k filozofii R. Steinera je také přednáška, konaná v Jeruzalémské filozofické společnosti u příležitosti stého výročí narození R. Steinera.⁴³

Steinerovy přednášky navštěvovaly i jiné zajímavé osobnosti, přicházeli sem Max Brod, Franz Kafka i Albert Einstein. Každý z nich Steinerovu osobnost a jeho theosofii hodnotil svým způsobem.

Einstein, který navštěvoval už neoficiální kroužek u Fantových, měl dojem rozhodně negativní. Jednak měl po přednášce vyjádřit pochybnosti o Steinerových znalostech v oblasti neeuklidovské geometrie⁴⁴ a podle H. Bergmanna „odcházel z přednášky se smíchem“.⁴⁵

Brod svou zkušenost vtiskl do své povídky „Vyšší světy“.⁴⁶ Jeho dojem z R. Steinera je silný, negativně na něj však zapůsobila společnost theosofů. Brod v povídce líčí Steinera například takto: „Stojí nyní u pultu, dlouhá černá čára, dokonce i výstřih kabátu je cele vyplněn černou kravatou, jenom oba nízké trojúhelníčky tvrdého límce vyčnívají bíle. Obličej hubený, žlutý, vrásčitý, pokud ty vpadlé tváře při svém napětí ještě ukazují vrásky, krásné oči a ruce, jaké se líbívají ženám. Hřímá, nepovoluje, doširoka rozpíná ruce, dlaně otočeny k nám, v protiváze se k nim ohýbá štíhlý trup dozadu, nebo projíždí nataženými palci a dvěma prsty vzduchem, necháváje ostatní prsty povolené, je neúnavný. I námitky přednáší se stejným pathosem jako to, co se mu líbí, a je v tom opravdu něco jímavého a velkého, jak bez omrzelosti začíná pro obecnost se základními prvky svého učení, jehož nejzazší komplikace jsou pro něho přeci něčím tak běžným. Často zavře oči a chvění proběhne od nohou celým tělem. Působí na mne dojmem muže, který žije beze zbytku svému ideálu...“⁴⁷

To, že se Kafka o Steinerovu theosofii zajímal, je obecně známo. Většinou se ale ví pouze o krátké epizodě v souvislosti s osobním setkáním se Steinerem roku 1911.⁴⁸ Když jsou ale známy vztahy kroužku Berty Fantové k Rudolfu Steinerovi a theosofii a bereme také ohled na dopis Kafky Steinerovi z roku 1910, musíme se na Kafkův poměr k theosofii dívat poněkud jinak.

Kafka patřil k pravidelným návštěvníkům Fantových a zde se zřejmě poprvé setkal se jménem Rudolfa Steinera a diskusemi o theosofii. Pravděpodobně také

navštívil Steinerovy pražské přednášky roku 1908 a 1909, které se konaly ve stejné ulici, kde Kafka bydlel – v sále českého obchodního spolku „Merkur“ v dnešní Pařížské ulici. 31. 3. 1910 také Kafka Steinerovi adresoval dopis, podle kterého lze usuzovat, že mezi Kafkou a Steinerem muselo dojít k hovoru už před tímto datem.⁴⁹ V Kafkově knihovně se navíc nacházela dvě díla, z nichž jedno Steiner přímo napsal (*Erziehung des Kindes vom Gesichtspunkte der Geisteswissenschaft*), druhé vydal a opatřil úvodem (*Arthur Schopenhauers gesammelte Schriften*).⁵⁰ Nejrozsáhlejší a nejzajímavější přímý pramen pro vztah Kafka-Steiner jsou dva Kafkovy zápisy do deníku (26. 3. a 28. 3.), v nichž zaznamenal dojmy z přednášky, dále nepodstatné, ale tehdejší theosofy i netheosofy charakterizující drby a legendy, které se kolem osoby R. Steinera tvořily, a také části jeho soukromého rozhovoru se Steinerem (28. 3.).⁵¹

Zatímco dříve Kafku Steiner přitahoval, nyní se Kafka zřejmě necítil být pochopen a uspokojen. Kafka se Steinerem ptal, zda se má věnovat theosofii, když se i bez ní cítí být plně zaměstnán rozporem mezi svou úřednickou a uměleckou prací. Steiner mu pravděpodobně nedal žádnou přímou odpověď a nechal rozhodnutí na Kafkovi samotném. Ten se tím necítil být uspokojen a více se theosofií nezabýval. Tím skončil Kafkův zájem o theosofii, jehož trvání však musíme položit do doby od roku 1908–1909 do jara roku 1911. Ke kruhu B. Fantové a především k ní samotné si však i nadále zachoval velmi dobrý vztah, o čemž svědčí jeho spontánní slova po její smrti (viz níže).

Vedle vůdčí osobnosti Bertý Fantové stála od začátku až do konce i její sestra I. Freundová. Tato žena měla stejné vzdělání, stejně tak navštěvovala kavárnu Louvre a kroužek u Fantových a podobně se začala věnovat theosofii, poté co si vyzkoušela spiritistické seance, kde byla údajně dokonce silným mediem. Vedle těchto duchovních zájmů, věnovala své síly i mnoha jiným uměleckým a sociálním činnostem. Patřila k zakládajícím a vůdčím členům významného sdružení „Klub der deutschen Künstlerinnen“, kde přednášeli své práce Max Brod, Willy Haas, Else Laske-Schüller, Felix Grünert, Christian von Ehrenfels, Otto Pick a mnoho dalších.⁵² Zde proběhly i některé Steinerovy přednášky (30. 4. 1912 a 28. 1. 1913). V tomto klubu Freundová také pořádala dramatická představení, především vánoční tzv. převozské hry. Angažovala se v nejrůznějších charitativních akcích – stála v čele Zemského výboru pro válečné utečence v Čechách, se svou sestrou stravovaly v r. 1914 tři měsíce 25 chudých dětí v jejich letním bytě v Podbabě. Po Bertině smrti vystoupila více do popředí a pokračovala v její práci uvnitř studijní skupiny „Bolzano“. To už ale časově leží mimo rámec této studie.

Doba války byla pro obě sestry dobou mimořádně těžkou, přestože naplněnou obětavou charitativní činností. Těžší situaci měla B. Fantová, neboť postrádala svého zetě, který se musel odebrat do armády. Fantová se sama rozhodla odejít jako dobrovolná zdravotní sestra Červeného kříže na frontu. Ovšem kvůli

mimořádné náročnosti této práce u ní naplno vypuklo její déletrvající onemocnění ledvin, z něhož se už neměla uzdravit. Zemřela těsně po skončení války – 18. 12. 1918.

S její smrtí zanikla i jedna důležitá kapitola v životě německé Prahy. Ne nadarmo píše F. Kafka dva dny po její smrti M. Brodovi: „Tak jsem hned dostal těžkou ránu: nenadálá smrt Bertý Fantové, o které už asi víš z dnešních novin. Byl to zcela ryzí člověk a se svými drobnými chybami vedla vášnivý boj. Stále visela tolik na životě, obávala se smrti, filozofovala o nesmrtnosti. Náhodou vylíčil Felix Weltsch ve třech posledních nedělních přednáškách svůj pojem nesmrtnosti. Felix mi říkal, že mu paní Fantová řekla: s tím se ona spokojit nemůže. Dnes už ví pravdu. Až do posledního dne byla duchovně činná. . . Mohl bych Ti psát hodiny o této neobvyklé ženě, která Tobě asi nebyla tak blízká, jejíž smrt však pro mě znamená skutečnou ztrátu.“⁵³

5. Závěr

Tato studie sledovala vývoj pěstování theosofie v Praze od založení první theosofické lóže v r. 1891 v Praze, až po rok 1914, kdy byla práce České společnosti theosofické ochromena vypuknutím války.

Theosofie přišla do Prahy spolu s jiným okultním proudem – martinismem a v jejích počátcích stáli často lidé, kteří pracovali také v martinistických lóžích (Leonardi, Zeyer, Dražd'ák a další). Mnoho členů lóže vzešlo také ze spiritistických kruhů. Vedle těchto osobností byli členy theosofické lóže i některé známé tváře veřejného a uměleckého života.

Širší význam začala mít theosofie až se vznikem Theosofického spolku, kdy se začalo vydávat theosofické periodikum Lotus, které mělo několik stovek odběratelů, a kdy začala veřejná přednášková činnost. Do Prahy přijížděli vůdčí theosofičtí představitelé sousedních německy mluvících zemí. Zvláště jeden z nich – Rudolf Steiner – propůjčoval theosofickým myšlenkám velkou přitažlivost i pro intelektuální kruhy především německé Prahy. S jeho jménem je také spojena přeměna Theosofického spolku na Českou společnost theosofickou, která tvořila českou sekci mateřské Theosofické společnosti v Adyaru.

Stalo se tak ale v době, kdy se v ní projevovaly náznaky úpadku, kdy připravovala „příchod znovuvtěleného Krista“. Tyto kuriozity a často až fanatismus přiměly k vystoupení ze společnosti její nejprogresivnější část. V mezinárodním theosofickém hnutí byl tento progresivnější proud reprezentován právě sekretářem německé sekce Theosofické společnosti, v Praze se jednalo v první řadě o skupinu Bertý Fantové, která v roce 1912 přestává pracovat v rámci České společnosti theosofické a zakládá „Německou anthroposofickou společnost Bolzano“, kde pokračuje v činnosti až do své smrti v roce 1918. Česká společnost theosofická se po krátkém vzepětí po 1. světové válce v r. 1925 osamostatnila

a zároveň přerušila organizační styky s Adyarskou Theosofickou společností, protože si uvědomila nesmyslnost jejího „apoštolského“ působení. Poté, co se sám pojem theosofie zdiskreditoval, opustila nakonec i Česká společnost theosofická v r. 1927 svůj starý název a přijala název „Společnost pro mystická studia“.

Theosofická společnost měla snahu pracovat proti záplavě materialismu v kultuře a nesporně přispěla k spirituálnímu chápání světa a člověka, k poznání do té doby neznámých či málo známých (především východních) náboženských a filozofických soustav. Obsahovala způsoby a cesty k sebepoznání člověka. Theosofie sehrála důležitou roli v životě řady našich významných osobností (G. Meyrink, J. Zeyer, P. Moudrá, H. Bergmann, B. Fantová, F. Kafka atd.) Nepodařilo se jí však zcela překonat orientální ráz a určitou uzavřenost v systémech okultních nauk, a to se stalo také hlavní příčinou jejího postupného zániku.

POZNÁMKY

¹ Nakonečný, M.: Novodobý český hermetismus. Praha 1995, s. 43–48.

² Viz Cranston, S.: HPB. The extraordinary Life and Influence of Helena Blavatsky, Founder of the Modern Theosophical Movement. New York 1993.

³ Steiner, R.: Theosophie und Spiritismus. In: Spirituelle Seelenlehre und Weltbetrachtung. Dornach 1986.

⁴ Viz Hartmann, F.: Co jest theosofie? Theosofická společnost a její účel. Blatná 1921.

⁵ Viz Steiner, R.: Die okkulte Bewegung im 19. Jahrhundert und ihre Beziehung zur Kultur. Dornach 1969.

⁶ Viz Machálek, J.: U kolébky Theosofické společnosti. Praha 1926.

⁷ Hartmann, F.: Beitrag zur Geschichte der Theosophischen Gesellschaft. In: Theosophische Kultur I, s. 14–21.

⁸ Ben-Zadok, B.: Reine Idee und sittliche Tat, H. Bergmann zum Gedenken (1883–1975), in: Die Drei 10, 1984, s. 737–745; Brod, M.: Život plný bojů. Praha 1966; Dolenský, A.: Julius Zeyer a jeho účast ve spirituálních společnostech. In: Okultní a spiritualistická revue 3, 1923, s. 127–132; Fölsing, A.: Albert Einstein. Eine Biographie. Frankfurt a. M. 1993; Francis, „Nicht ich, sondern es schreibt...“, in: Neues Wiener Journal, 6. 12. 1932, s. 6–7; Kafka, F.: Tagebücher. Frankfurt a. M. 1980; Meyrink, G.: Wie ich Schriftsteller wurde. In: Prager Tagblatt, 25. 12. 1935, s. 8; Reuveni, A.: Berta Fanta, in: Goetheanum, 12. 12. 1993, s. 515–517; Weinfurter, K.: Julius Zeyer jako mystik. In: Národní listy, 4. 6. 1909, s. 1; týž, Paměti okultisty. Praha 1933; týž: Z mých vzpomínek na založení Theosofické společnosti v Praze. In: Okultní a spiritualistická revue 1, 1, 1921, s. 8–12.

⁹ Lotus (později Theosofická revue), roč. 1–15, Praha 1897–1923.

¹⁰ Theosofický spolek, Státní ústřední archiv v Praze (dále SÚA), fond České místodržitelství (dále ČM) 1884–1900, fasc. V 30/124/12, kart. 3947; fond Prezidium Policejního ředitelství Praha (dále PP) 1900–1907, fasc. V 42/8, kart. 2802.

- ¹¹ Česká společnost theosofická, SÚA, fond PP 1908–1915, fasc. V 42/7, kart. 2802; Rudolf Steiner, fond PP 1908–1915, fasc. 21/49, kart. 2548.
- ¹² Weinfurter, K.: Z mých vzpomínek na založení Theosofické společnosti v Praze. In: Okultní a spiritualistická revue 1, 1921, s. 9.
- ¹³ Nakonečný, M.: Novodobý český hermetismus. Praha 1995, s. 111–119.
- ¹⁴ Weinfurter, K.: Z mých vzpomínek. . . . In: Okultní a spiritualistická revue 1, 1921, s. 9.
- ¹⁵ Tamtéž, s. 10.
- ¹⁶ Tamtéž, s. 11.
- ¹⁷ Viz Weinfurter, K.: Julius Zeyer jako mystik. In: Národní listy 4. 6. 1909, s. 1.
- ¹⁸ Dolenský, A.: Julius Zeyer a jeho účast ve spirituálních společnostech. Okultní a spiritualistická revue 3, 1923, s. 127–132.
- ¹⁹ Katalog knihovny Julia Zeyera, Knihovna Národního muzea.
- ²⁰ Zikmund, J.: Ve stínu Orfea. Praha 1944, s. 128–130. (korespondence J. Zeyera s M. Kalášovou.)
- ²¹ Theosofický spolek, fond ČM 1884–1900, fasc. V 30/124/12, kart. 3947.
- ²² Lotus 1987, I/1, informace na předsádce.
- ²³ Archivní fondy a rubrika „Spolkové zprávy“ v časopisu Lotus.
- ²⁴ Steiner, R.: Theosophen. In: Magazin für Literatur 35, 1897; Rudolph H.: Dr. Franz Hartmann. In: Theosophische Kultur 4, s. 403–416.
- ²⁵ Lotus IX, s. 65.
- ²⁶ Lindenberg, Ch.: Rudolf Steiner. Reinbeck bei Hamburg 1992.
- ²⁷ Váňa, Z.: Rudolf Steiner v Praze. In: Rudolf Steiner, Katalog NG k výstavě jeho obrazů, 28. 6. – 21. 8. 1994.
- ²⁸ Deutschsprachige Literatur aus Prag und den böhmischen Ländern 1900–1925, hrsg. von J. Born, München 1993.
- ²⁹ Česká společnost theosofická, fond PP 1908–1915, fasc. V 42/7, kart. 2802; Rudolf Steiner, fond PP 1908–1915, fasc. 21/49, karton 2548.
- ³⁰ Tamtéž a rubrika „Spolkové zprávy“ v časopise Lotus.
- ³¹ Rudolf Steiner, SÚA, fond PP 1908–1915, fasc. 21/49, kart. 2548.
- ³² Okresní archiv Benešov, fond Pozůstalost Pavly Moudré, oddělení korespondence, rukopisy, brožury.
- ³³ Bolzano – Verein, deutsche anthroposophische Gesellschaft in Prag, SÚA, fond PP 1908–1915, fasc. V 21/49, kart. 2548.
- ³⁴ Kafka-Handbuch, hrsg. von H. Binder, Band 1, Der Mensch und seine Zeit. Stuttgart 1979, s. 70–95.
- ³⁵ Brod, M: Život plný bojů. Praha 1966, s. 147–151.
- ³⁶ Tamtéž, s. 153 n.
- ³⁷ Tamtéž, s. 152.
- ³⁸ Reuveni, A.: Berta Fanta. In: Das Goetheanum, 12. 12. 1993, s. 515–517.

- ³⁹ Váňa, Z.: Rudolf Steiner v Praze. In: Rudolf Steiner, Katalog k výstavě jeho obrazů, 28. 6. – 21. 8. 1994, s. 40.
- ⁴⁰ Ben-Zadok, B.: Reine Idee und sittliche Tat, H. Bergmann zum Gedenken (1883–1975). In: Die Drei 10, 1984, s. 737–745.
- ⁴¹ Brod, M.: Život plný bojů. Praha 1966, s. 201.
- ⁴² Ben-Zadok, B.: Reine Idee und sittliche Tat, H. Bergmann zum Gedenken (1883–1975). In: Die Drei 10, 1984, s. 739–740.
- ⁴³ Bergmann, H.: Rudolf Steiner als Philosoph. In: Die Drei 1, 1962, s. 16–23.
- ⁴⁴ Váňa, Z.: Rudolf Steiner v Praze. In: Rudolf Steiner, Katalog NG k výstavě jeho obrazů, 28. 6. – 21. 8. 1994, s. 41.
- ⁴⁵ Zajímavé je, že se Einstein později zdrženlivě vyjadřoval jednak o Brodovi, který ho umělecky ztvárnil ve svém románu v podobě J. Keplera, dále ale o celém kroužku u Fantových: „Ostatně si myslím, že jsem se s tím člověkem v Praze setkal. Zřejmě patřil k tamnímu filozoficky a sionisticky zaměřenému kroužku, který se shromažďoval okolo univerzitních profesorů, středověce působící malý hlouček lidí odcizených světu.“ In: Fölsing, A.: Albert Einstein. Eine Biographie. Frankfurt a. R. 1993, s. 324.
- ⁴⁶ Brod, M.: Vyšší světy. In: Rudolf Steiner, Katalog NG k výstavě jeho obrazů, 28. 6. – 21. 8. 1994, s. 41 nn.
- ⁴⁷ Brod, M.: Vyšší světy. In: Rudolf Steiner, Katalog NG k výstavě jeho obrazů, 28. 6. – 21. 8. 1994, s. 42.
- ⁴⁸ Wagenbach, K.: F. Kafka. Eine Biographie seiner Jugend 1883–1912. Bern 1958, s. 175 n.
- ⁴⁹ Váňa, Z.: Rudolf Steiner v Praze. In: Rudolf Steiner, Katalog NG k výstavě jeho obrazů, 28. 6. – 21. 8. 1994, s. 39.
- ⁵⁰ Born, J.: Kafkas Bibliothek. München 1993.
- ⁵¹ Kafka, F., Tagebücher. Frankfurt a. R. 1980, s. 40–45.
- ⁵² Deutschsprachige Literatur aus Prag und den böhmischen Ländern 1900–1925, hrsg. von J. Born, München 1993.
- ⁵³ Brod, M. – Kafka, F.: Eine Freundschaft, Briefwechsel. Frankfurt a. M. 1989, s. 254 n.

ZUSAMMENFASSUNG

THEOSOPHIE IN PRAG

Tomáš Zdražil

Die Studie verfolgt historisch die Entwicklung der theosophischen Bewegung in Prag seit ihren Anfängen im Jahre 1891 bis zum ersten Weltkrieg. Sie versucht, die zu diesem Thema in verschiedenen biographischen, publizistischen und archivalischen Quellen zerstreuten Aussagen zusammenzufassen.

Die neuere Form der Theosophie geht auf die Russin H.P. Blavatsky und den Amerikaner H. S. Olcott zurück, die 1875 zusammen in New York eine Theosophische Gesellschaft gegründet haben mit dem Ziel, dadurch eine organisatorische Grundlage für die Pflege einer neuen übersinnlichen Erkenntnis oder göttlichen Weisheit (griech.: theo-sophia) zu schaffen, die es ermöglicht, die geistigen Grundlagen aller Kulturen und Religionen zu verstehen und einen Kern der menschlichen Bruderschaft zu bilden. Die neuzeitliche Theosophie hat sich dann innerhalb einiger Jahre über alle Kontinente verbreitet und wurde in verschiedenen Formen und Gruppierungen gepflegt.

Nach Prag wurde sie 1891 durch den Baron A. F. Leonhardi gebracht, der auch andere spirituellen Strömungen (z. B. Martinismus, Illuminatentum) vertreten hat. Er hat hier eine theosophische Loge „Zum blauen Stern“ gegründet, die in den nächsten Jahren vom Bankierer Gustav Meyer (dem später berühmten Schriftsteller Gustav Meyrink) als Vorsitzenden geleitet wurde. Zur Loge gehörten neben ihm auch der Okkultist und Übersetzer K. Weinfurter, der Dichter J. Zeyer, vermutlich auch Jan Harrach und einige andere. Die Loge, die in Verbindung mit der ursprünglichen Theosophischen Gesellschaft im indischen Adyar stand, hat sich aber nach wenigen Jahren intensiver Arbeit selber aufgelöst.

Im Jahre 1897 ist der Theosophische Verein in Prag entstanden. Dieser, so scheint es, hatte keinen Zusammenhang mit der Loge und der Theosophischen Gesellschaft mit dem Hauptsitz in Adyar. Viel mehr mit dem selbständigen Wiener Theosophischen Verein und der ebenso von Adyar unabhängigen Leipziger Internationalen Theosophischen Verbrüderung, die von damals bekanntesten deutschen Theosophen Dr. F. Hartmann geführt wurde. Der Prager Theosophische Verein fing mit Erfolg an, die Theosophie in der Öffentlichkeit bekannt zu machen. Unter seinen Mitgliedern findet man z.B. den Maler J. Vachal oder die Schriftstellerin und Übersetzerin P. Moudra.

Die Zusammenarbeit der Prager Theosophen mit den deutschsprachigen theosophischen Gruppierungen wurden auch nach dem Jahre 1908 fortgesetzt, es

geschah aber eine Änderung in der Orientierung. Nicht mehr die Leipziger Internationale Theosophische Verbrüderung mit Dr. F. Hartmann, sondern die sich seit 1902 entfaltende Deutsche Sektion der ursprünglichen Theosophischen Gesellschaft in Adyar mit Dr. R. Steiner an der Spitze, wurde zu ihrem wichtigsten Partner. Der Theosophische Verein in Prag hat sich 1908 in die Tschechische Theosophische Gesellschaft transformiert und wurde gleichzeitig zur Tschechischen Sektion der Theosophischen Gesellschaft in Adyar. Zwischen 1908 und 1912 erfährt die theosophische Arbeit in Prag ihren Höhepunkt, der mit dem Name des deutschen Schriftstellers, Vortragenden und Theosophen Dr. Rudolf Steiner verbunden ist.

Steiner und seine Theosophie hat viele bekannte Persönlichkeiten damaligen deutschsprachigen Prags angezogen. Im Mittelpunkt dieses stark interessierten Menschenkreises sind Berta Fanta und ihr Schwiegersohn der jüdische Philosoph Hugo Bergmann gestanden. B. Fanta hat einen Deutschen Zweig der Tschechischen Theosophischen Gesellschaft gegründet und geleitet, in dem insbesondere Steiners Theosophie (die heute als Anthroposophie bekannt ist) im Mittelpunkt war. Mit Fanta und Bergmann waren Persönlichkeiten, wie A. Einstein, M. Brod und F. Kafka, im Kontakt, die aber persönlich sehr unterschiedliche Einstellungen zur Theosophie gehabt haben.

Die sich fruchtbar entfaltende Arbeit der Tschechischen Theosophischen Gesellschaft wurde durch Auseinandersetzungen zwischen der Präsidentin der ganzen Theosophischen Gesellschaft in Adyar A. Besant und R. Steiner gestört. Die Auseinandersetzungen betrafen einige Aspekte der Theosophie als solchen und auch den Führungsstil innerhalb der Gesellschaft. Das führte im Jahre 1912 auch in Prag dazu, daß der progresivere und sich an Steiner orientierende Teil der Mitgliedschaft aus der Gesellschaft ausgetreten ist. Der erste Weltkrieg hat dann die öffentliche theosophische Arbeit in Prag endgültig gelähmt. Nach 1918 hat dann die Tschechische Theosophische Gesellschaft nie wieder das Niveau erreicht, das sie vor dem Kriege hatte. Obwohl die Theosophie im kulturellen Leben Prags keine besonders große Rolle gespielt hat, sollte man ihrem direkten oder indirekten Einfluß mindestens auf einige intellektuelle und künstlerische Kreise und Persönlichkeiten nicht unterschätzen.

SESTAVENÍ VLÁDY ERNESTA VON KOERBERA A OBNOVENÍ ÚŘADU ČESKÉHO MINISTRA KRAJANA ROKU 1900

Luboš Velek

Emancipace české společnosti v habsburské monarchii po stránce kulturní, politické a hospodářské měla po ukončení období neblahé pasivní politiky 60. a 70. let pozvolna stoupající tendenci. Tento postupně se rozvíjející trend nabyl na významu, rychlosti a zřetelnosti v polovině 90. let 19. století, kdy mladočeši ve Vídni přesvědčivě dokázali, že s českou politikou je třeba počítat jako s významným a dlouhodoběji neopominutelným činitelem. Jestliže se jazykové požadavky mladočechům ještě nepodařilo pro rozhodný odpor předlitavských a zvláště pak českých Němců prosadit, tak v dalších oblastech svého snažení dosáhli ne bezvýznamných úspěchů. Snaha dohnat pasivním odporem promarněné možnosti a šance k rozvoji národa vedly umírněné křídlo mladočeské strany – které se v polovině 90. let prosadilo v jejím vedení – k usilovné činnosti v tomto směru. Jedním z cílů jeho snažení a taktiky (v rámci tzv. etapové politiky) bylo vybudování českých (či Čechům nakloněných) pozic ve vrcholných místech předlitavského správního a politického systému. Od získání těchto pozic si mladočeši, byť s přehnaným optimismem, slibovali snazší uskutečnění svých požadavků, a to nejen jazykových a národních, či ve vrcholné etapě státoprávních, ale i prosazení každodenních potřeb (v oblasti školství, kultury, dopravy, komunální politiky...). Zřetelným projevem českých emancipačních snah bylo nejen sebevědomé vystupování mladočeské delegace na říšské radě, ale i obsazování důležitých úřednických míst v předlitavském aparátu českým úřednictvem. Úspěšným výsledkem této politiky bylo například jmenování mladočeského předáka Josefa Kaizla klíčovým ministrem financí ve vládě Franze Thun-Hohensteina (1898–1899). Kaizl, navazující po letech na působení J. Jirečka a A. Pražáka, tak zahájil takřka nepřetržitou plejádu českých ministrů v budoucích předválečných kabinetech Předlitavska. Dalším významným úspěchem mladočeské politiky bylo jmenování s mladočechy úzce kooperujícího Antonína Rezka ministrem krajanem ve vládě Ernsta von Koerbera roku 1900. Rezek tak navázal na odkaz prvního českého ministra krajana, kterým byl v letech 1879–1881 a 1888–1892 moravský staroček Alois Pražák. Zároveň však navazoval i na působení J. Kaizla, který před ním vedle svého finančního resortu plnil i úlohu neoficiálního českého ministra krajana. Od Rezkova jmenování si mladočeši slibovali značné národní zisky a do nové Koerberovy vlády vkládali zpočátku značné naděje. Tyto naděje se posléze (po roce 1901) ukázaly víceméně planými, přesto ale počátek Koerberovy vlády a obnovení úřadu českého ministra krajana tvoří významný mezník v českém emancipačním procesu před

první světovou válkou a v integraci české politiky do předlitavských struktur, které mladočeši (umírněná frakce tvořící většinu mladočeského poslaneckého klubu) přijali jako dané a nezměnitelné a snažili se jich využít pro své zájmy.

O možnosti pověřit E. Koerbera sestavením nové vlády se v rakouských politických kruzích hovořilo již od podzimu 1899.¹ Všichni se víceméně shodovali v tom, že se jedná o moderního, vzdělaného státníka, který svého postavení (v Gautschově první vládě byl ministrem obchodu, v Claryho vládě ministrem vnitra) dosáhl pouze vlastním nadáním a pílí.² Tehdy se však panovník rozhodl ponechat Koerbera ještě v záloze a připravit mu cestu zrušením jazykových nařízení o vnitřní úřední češtině, které provede přechodná vláda. Koerber – muž budoucnosti – by tak nebyl po svém nástupu konfrontován s nesmiřitelnou opozicí českých poslanců reagujících takto přirozeně na zrušení nařízení. Koerber by se pak mohl s čistým štítem a českou blahovolností (získanou svržením přechodné vlády českým odporem) pustit do nového kola řešení česko-německého sporu. Situace by se tak – ovšem pouze po právní stránce – vrátila do roku 1897 před vydáním Badeniho nařízení. Nepopulárním zrušením byla pověřena provizorní vláda Manfreda von Clary-Aldringena, která nastoupila 3. října 1899 po demisi Thunova kabinetu. Vedle běžných záležitostí bylo jejím úkolem pouze provést obrat od pročeského kurzu (Badeniho, Gautschova a Thunova vláda hájily politiku postupného zrovnoprávnění Čechů; hlavním prostředkem k tomu bylo zavádění jazykových nařízení v praxi) předlitavské vnitřní politiky směrem k Němcům, kteří již po dva roky nepřetržitě obstruovali jednání říšské rady a přivedli stát do permanentní státní krize. Zvláštní roli sehrál v té době i hlavní rakouský spojenec Německo, které se odhodlalo na přelomu let 1898/1899 zasáhnout do vnitropolitických poměrů v Předlitavsku ve prospěch rakouských Němců. To bylo i jedním z důvodů, proč odstoupila Thunova vláda a byla povolána vláda Claryho, která měla za úkol zrušením jazykových nařízení nastolit „status ante quo“ a umožnit tak německým stranám opuštění obstrukce a přechod k normálním ústavním podmínkám. Tak se i stalo. Nařízení byla zrušena, parlamentní pravice přešla do opozice, německá levice se k vládě chovala s nedůvěrou a čeští poslanci pozvolna zahájili zdržovací obstrukci.

Koerberovo poslání nabylo ostřejších kontur znovu kolem vánoc 1899, kdy bylo všem jasné, že Claryho poloprovisorium spěje ke svému konci. Ke slovu se sice dostal ještě H. Wittek, ale jeho vláda, ostatně do té doby nejkratší v rakouské historii, měla pouze provést „státní nezbytnosti“ nepopulárním absolutistickým § 14 a nezatěžovat tak budoucí Koerberovu vládu obviňováním z obcházení parlamentu. Koerber byl sestavením vlády pověřen někdy o vánocích 1899. Toto pověření bylo císařem vázané podmínkou sestavení vlády, která by měla pevné zázemí v parlamentě. Pokud by se Koerberovi takové zázemí nepodařilo vytvořit, nemohl počítat s konečným řízením vlády.³

Zpráva o Koerberově pověření nezůstala samozřejmě před veřejností dlouho skryta.⁴ V mladočeských kruzích Koerberova varianta nenacházela přílišné důvěryhodnosti. J. Kaizl už sice 1. ledna věděl o chystané Koerberově misi a následujícího dne psal Bedřichu Pacákovi, že Koerber bude ve vládě „veliký faiseur“.⁵ Naopak ale předák mladočechů na Moravě Adolf Stránský, jindy vždy velmi dobře informovaný, se ještě 13. ledna domníval, že se ministerským předsedou stane opět Paul Gautsch von Frankenthurn.⁶

Koerber se již 5. ledna 1900 sešel s Kaizlem a sondoval, jak by se Češi dívali na možnost jeho vlády. Měl obavy z rozhodného odmítnutí, protože jako Claryho ministr vnitra v říjnu 1899 spolupodepsal zrušení jazykových nařízení. O schůzku požádal rovněž předsedu mladočeského poslaneckého klubu Emanuela Engla a poté, co tento odmítl (z důvodu nepřítomnosti ve Vídni, ale s ujištěním, že může kdykoli přijet), se obrátil i na B. Pacáka.⁷ Tato schůzka se ale zřejmě neuskutečnila. Veřejnost sama pak byla velice zneklidněna prodloužením konečného sestavení vlády a tajnůstkářením kolem. Ovšem ani poslanci sami nebyli o mnoho moudřejší.⁸

Před novou vládou, ať už by ji vedl kdokoli, byly postaveny dva úkoly, se kterými se potýkaly a na nichž i ztroskotaly vlády K. Badeniho a F. Thun-Hohensteina: 1) provedení definitivního desetiletého vyrovnání s Uherskem, které sice bylo dočasně a provizorně odklizeno Thunovou vládou, ale které mohlo v budoucnu opět neblaze zasáhnout do vnitřních poměrů v Předlitavsku; 2) vyřešení nebo alespoň dlouhodobější utlumení česko-německého sporu. Zatímco se Badeniho a Thunova vláda potýkaly především s rakousko-uherským vyrovnáním, tak Koerber se prioritně zabýval otázkou druhou. To mu umožnil fakt, že rakousko-uherské vyrovnání bylo Thunovou vládou vypořádáno až do roku 1903. Česko-německý spor se stal pro následující léta (až do I. světové války) alfou a omegou politiky všech rakouských vlád. Tento oříšek mohl rozlousknout pouze člověk na pravém místě. Otázkou je, zda jím Koerber byl, či zda jím mohl být.

Koerber byl ve srovnání s Clarym skutečným znalcem české otázky. Léta praxe v ministerstvech obchodu (tehdy spolupodepsal Gautschova jazyková nařízení) a vnitra z něj učinila skutečného odborníka.⁹ Existují však pochybnosti o jeho schopnostech řídit vládu a o nedostatku jistého „nadhledu“. Zdrucující kritikou Koerbera jsou pasáže České politiky, kde K. Kramář Koerbera označil za pouhého presidialistu, kterým byl a zůstal po celý život: „Uměl odstraňovati malé překážky, vyjednávati s lidmi, všem líbezně se usmívati...uměl slibovati všem všecko, a nedržeti sliby než v malých osobních věcech, čímž zavazoval si lidi, ale ne strany, byl houževnatým a vytrvalým jako rakouský byrokrat, krátce měl všechny přednosti a nedostatky ministerského presidialisty, který nikdy nepustil svou kancelář...a pro něhož přestával svět tam, kde nebylo už viděti Štěpánskou věž.“ S jistotou však lze říci, že do Kramářova negativního hodnocení Koerberovy osoby se přespříliš promítá jeho pozdější osobní antipatie ke

Koerberově osobě. Z. V. Tobolka v souladu s hodnocením Kramáře dospěl v téže době k dojmu, že přes všechnu erudici Koerberovi chyběla „...veliká koncepce státnická, velká politická myšlenka...“ a že Koerber nebyl mužem „činu a odvahy“ a místo čelení problémům a jejich řešení dával přednost jejich oddalování.¹⁰ Později bylo Koerberovi vytýkáno – a asi ne neprávem – „nadržování“ Němcům. Eduard Grégr si v roce 1904 poznamenal, že Koerber „...je víc N[ěmec] než R[akušan]. A kdyby R[akousko] dnes zaniklo v N[ěmecku], jeho by to nebolelo, ba těšilo...“. Grégr pokračoval: „Nevím zda je prost vášní – ale jedna vašeň ho ovládá – *zášť* proti Čechům, Slovanům, a to je pro rak[ouského] ministra ta nejhorší vašeň.“ Grégr se rád vyjadřoval expresivně a přehnaně, na druhé straně ale i umírněný Kaizl viděl v Koerberovi smýšlením nacionálního muže.¹¹ Koerber snad stál pod vlivem svého rádce Rudolfa Siegharta, nacionálně německy smýšlejícího politika.¹² O Koerberovi ale panují i příznivější soudy.¹³

Koerber se pečlivě připravoval na rozřešení česko-německého sporu. Jeho prvním krokem bylo – už na podzim 1899 – že požádal Siegharta o zpracování materie celého sporu a připravení návrhů jeho řešení. Sieghart, který se začal celou problematikou podrobně zabývat od října 1899, dospěl stejně jako jeho předchůdci k závěru, že celý problém jde řešit toliko cestou jazykového zákona a nikoli nějakým nařízením. („Jetzt handle sich darum, statt der Verordnungen eine Ordnung zu schaffen.“) Měl být učiněn pokus zavést do praxe zákon o užívání jazyků před státními úřady („bisher brennende Dornbusch“), a pokud by toto nešlo, musel by být za každou cenu nastolen „klid zbraní“ (Waffenstillstand), který by poskytl čas pro vyřešení otázek hospodářství, kultury a „blahobytu“ národů. Nejjednodušší cestou vedoucí ke schválení jazykového zákona bylo svolání národnostních konferencí, kterým by byly návrhy zákona předloženy. Koerberovi se prý tento plán zamlouval, a tak slíbil, že si na Siegharta v případě svého povolání do čela vlády vzpomene. To se odehrálo někdy před polovinou prosince 1899.¹⁴ Sieghart shrnul celou problematiku české otázky a všechny dosavadní návrhy na její řešení v jakýsi pamětní spis, který předal Koerberovi a který se stal i podkladem ke svolání pozdějších konferencí.¹⁵

Úspěšné splnění vytčených úkolů však podmiňovalo sestavení kabinetu, který by měl důvěru u všech nebo alespoň u většiny na konferencích zúčastněných stran. V Rakousku se v posledních letech zřetelně ukázaly dvě věci. Jednak, že je déledoběji nemožné vládnout proti vůli jednoho z obou dotčených národů (a proti Polákům rovněž ne), a dále, že myšlenka vytvoření koaličního ministerstva je bez urovnání česko-německého sporu naprostou chimérou. To ukázal zcela jasně neúspěch Badeniho plánů ohledně koalice českých a německých liberálů z let 1895–1896. Taková koalice by byla nemožná bez uspokojení obou stran nějakým kompromisním smírem. Jinou koalici by sice se značným vypětím sil bylo možné vytvořit, ale pokaždé by buď Češi, nebo Němci zůstali mimo a ke smíru by došlo jen stěží – nehledě k tomu, že by se taková vláda dlouho neudržela. To ukázal nejen pád vlády A. Windisgraetze opírající se o polsko-

německo-slovinskou většinu v parlamentě, ale i pád Badeniho a Thunovy vlády, které podporovala stará „pravice“ (Poláci, Češi, němečtí katolíci, konservativní velkostatek a Slovinci) a dále v průběhu roku 1900 i neakceschopnost německo-polské protičeské (resp. protiobstrukční) parlamentní většiny. V podstatě se nabízela jen léty praktikovaná osvědčená, ale stále hůře proveditelná metoda nadstranickosti úřednického či poloúřednického kabinetu v čele s nějakým tím aristokratem, která měla být kombinována s „fortvurstlováním“ případ od případu á la Taaffe.

Noviny spekovaly, zda Koerberova vláda bude parlamentární, či poloúřednická, nebo složena jen z odborníků.¹⁶ Koerber však zvolil při sestavování kabinetu nečekaný postup. Svou vládu hodlal pojmut jako úřednickou, ovšem doplněnou o stoupence všech významnějších politických proudů. Úřednickou složkou nové vlády se měli stát osvědčení i zcela noví odborníci, kteří měli kontakty na stávající politické strany – nebyli ovšem jejich aktivními činiteli, spíše veřejně známými sympatizanty. Levici mezi úředníky tvořili E. Böhm-Bawerk (finance), W. Hartel (vyučování) a A. Spens-Boden (spravedlnost). K pravici (k německým katolíkům) pak náleželi Q. Call (obchod) a K. Giovannelli (orba).¹⁷ Koerber tak vyhověl – otázkou je, zda úmyslně – požadavkům německých liberálů, které tlumočila Neue Freie Presse a o kterých se lze dle charakteru sdělení domnívat, že šlo o přímé německé požadavky předložené poněkud nezvyklou a hlavně nešikovnou formou.¹⁸ Toto řešení, které mělo v osobách odborníků svést dohromady zastánce protichůdných národnostních a politických směrů a stran – což u politiků ještě možné nebylo – však pro ten čas dělalo „geniálním“ doplnění kabinetu přímými zástupci všech národů. Koerber zamýšlel oprášit starý systém „ministrů krajanů“.¹⁹ Čelný představitel ústavověrného velkostatku J. M. Baernreither tuto Koerberovu ideu upřesnil v dopise A. Rohanovi: „Koerber war mit der Krone in der Auffassung einig, daß es nur ein Beamtenministerium sein könne, verlangte aber drei Parteiminister ohne Portefeullen als parlamentarischen Vorspann, als Telegraphendräthe zwischen Regierung und Parteien, nicht als Landsmannminister im engeren Sinne und ohne die Parteien zu verpflichten,...“²⁰. Vedle tradičního zástupce Poláků zamýšlel přizvat i zástupce Čechů, a po osmi letech tak navázat na působení A. Pražáka. Neobvyklým pak bylo povolání německého ministra krajana, které mělo podtrhnout oficiální nadstranickost kabinetu. Takto slepený „kabinetní hybrid“ by pak v praxi mohl vykonávat jakési pseudokoaliční poslání a vlít do žil skomírajícího předlitavského konstitucionalismu novou krev. Mohl, žel se tak nestalo.²¹ Koerberův plán byl sice geniální, ale nerealisticky se příliš spoléhal na dobrou vůli všech zúčastněných stran. Problémy nastaly už s výběrem vhodných kandidátů. Koerber by měl ve vládě nejraději přímo zástupce politických stran, obrátil se proto postupně na Poláky, Němce a Čechy.

Z Poláků vybral Koerber Leona Bilińskiego.²² Ten však váhal. R. Sieghart si do deníku poznamenal, že už 25. prosince 1899 Koerber spoléhal právě na Bilińského. Ten měl sice nejprve souhlasit, ale nakonec si to rozmyslel a místo postu ministra bez portefeillu (ministr krajan) požadoval ministerstvo financí, neboť by to pro něj jako někdejšího ministra financí v Badeniho vládě bylo „capitis deminutio“. Toto odmítnutí se stalo krátce před koncem roku 1899.²³ Ministerstvo financí v době jejich prvního rozhovoru však prý již měl slíbené E. Böhm-Bawerk. Sám Biliński přiznává, že haličské křeslo odmítl z prestižních důvodů. Koerber se však nevzdával a naléhal na Bilińského manželku, až se nakonec Biliński uvolil přijmout nabízený „post – nepost“.²⁴ Celou akci kolem Bilińského ale nakonec zhatily intriky ze strany Němců a samotných Poláků. Proti Bilińského účasti v kabinetu se postavili v první řadě němečtí ústavověrní velkostatkáři, kteří sice zprvu Bilińského dokonce doporučili (učinil tak prý K. Stürgkh – Baernreither to označil za „nerozvážné“), ale nakonec se Baernreitherovým prostřednictvím postavili ostře proti. Biliński byl pro ně nepřijatelný pro spolupodepsání Badeniho jazykových nařízení, navržení nepopulárního vyrovnání s Uhry a pro lví podíl na pádu Claryho vlády. Baernreitherovi nevyhovoval ani Bilińského charakter.²⁵ Sám Biliński vzpomíná, že Němcům ani tak nevadila nařízení, jako jeho činnost proti Claryho vládě. Ne nepodstatným pro Bilińského nezdar však byl rozkol v samotném polském Kole (tj. tradiční označení polského poslaneckého klubu ve Vídni). Biliński se otevřeně nesnášel s hlavou polské delegace A. Jaworskim. Nedal mu ani vědět o nabízeném křesle a celou záležitost konzultoval pouze s kolegy ze své frakce polského Kola (Dzieduszycki, Kozlowski). Jaworski se vše dozvěděl od ministra zahraničí Goluchowského, který byl údajně z návodu Němců a snad i Maďarů přesvědčen o neúnosnosti Bilińského a naléhal na Jaworského, aby přiměl Bilińského k odmítnutí křesla. Mezi Jaworskim a Bilińskim došlo k ostré výměně názorů, kdy Biliński trval na svém vstupu do kabinetu. Goluchowski poté zřejmě využil svého vlivu na císaře a ten nakonec Bilińského kandidaturu odmítl. Koerber prý z toho byl „bardzo zirytowany“. Počítal totiž s významným postavením Bilińského v kabinetě, které mělo vedle funkce ministra pro Halič spočívat i v roli jakéhosi „místopředsedy vlády“ (wiceprezydenta rządu). Sám císař prý s touto představou původně souhlasil.²⁶ Biliński byl nakonec „odškodněn“ – snad na návrh císaře – funkcí guvernéra Rakousko-Uherské banky.²⁷

Z Poláků místo ve vládě zaujal nakonec Leonhard Pietak. Ten sice nepatřil mezi nejpřednější polské politiky, nebyl ale ani „pátým kolem u vozu“ polského parlamentního Kola.²⁸ Lze říci, že Koerber počítal s lepším výsledkem, ale ve srovnání s dalšími jednáními si mohl k Pietakovi blahopřát.

Zvláštní význam byl přikládán německému ministru krajanovi. Označení „ministr krajan“ v tomto případě není možná příliš na místě, alespoň Baernreither hovořil o tom, že zástupce německých stran měl být něčím více, měl plnit ve vládě funkci jakéhosi telegrafního drátu s německými stranami.²⁹ Objevilo se více jmen možných kandidátů. Koerber požádal o pomoc při jednání s ně-

meckými stranami Baernreithera a ten vyhověl. Koerber pomýšlel zprvu na pražské – v této době již víceméně okrajové – politiky zemského významu P. Knolla³⁰ a K. Czyhlarze.³¹ Baernreither se na Koerberovu žádost vydal do Prahy mezi zdejší německé politiky, aby vysondoval, jak by nahlíželi na tyto kombinace. Přivezl si však z Prahy zklamání, neboť po smrti L. Schlesingera (v prosinci 1899), čelného představitele českoněmecké zemské politiky, zavládl v českoněmecké občanské politice chaos a chybělo „rechte Führung“. Na základě tohoto poznání Baernreither doporučil Koerberovi říšského poslance H. Pradeho (Deutsche Volkspartei). Koerber prý dlouho váhal s ohledem na pravici, která byla momentálně odřeknutím Biliňského podrážděna a dožadovala by se adekvátní protiváhy Pradeho v kabinetě. Nakonec se rozhodl podstoupit toto riziko a souhlasil s Pradeho kandidaturou. Rozhodnutí mělo padnout na společné schůzi představitelů levice 13. ledna 1900 u G. Grosse.

Německé strany byly obdobně jako jindy jednotě velice vzdáleny. Zvažovalo se, zda vyslat do kabinetu zástupce či ne, a pokud ano, tak koho. Rozhodně pro vstup byli křesťanští sociálové, *pro* byli i ústavověrní velkostatkáři, kteří se ale stavěli poněkud stranou. Pokroková strana se rozdělila – „wie gewöhnlich“ – na dva tábory, kdy G. Gross a A. Funke byli proti vstupu a A. Pergelt si osobně protiřečil, aby se vyslovil vlastně *pro* a zasedání nakonec předčasně opustil. Lidová strana (Deutsche Volkspartei), jejímž členem Prade byl, se paradoxně vyslovila rozhodně *proti*. Nakonec zvítězilo stanovisko lidovců a účast ve vládě byla odmítnuta.³²

Dne 14. ledna oznámil Baernreither výsledek Koerberovi a ten navrhl okamžitý vstup do vlády jemu samotnému. Baernreither byl zkušený a ostřílený politik (v Thunově vládě byl ministrem obchodu) a především znalec české otázky. S přijetím nabídky, s ohledem na úspěch případných česko-německých konferencí, na nichž mu velmi záleželo, váhal. Byl si dobře vědom toho, že jako na vládě nezávislý by mohl pro zdar nadcházejících česko-německých jednání vykonat daleko více než jako ministr bez portfeuille. Během ledna byl Baernreither pozván na každoroční audienci tajných radů. Celá audience měla podivný průběh, který vůbec neodpovídal vyzvání k účasti ve vládě. Císař pouze prohlásil, že počítá s Baernreitherovou podporou. Více o nové vládě nepadlo ani slovo. Baernreither, který byl připraven na rozebrání celé politické situace, si z audience odnesl hluboké zklamání a okamžitě Koerberovi oznámil, ať s ním nepočítá. Později si uvědomil, že udělal velkou chybu - zranil císaře, který jeho vstup již schválil.³³ Odmítnutí Němců podpořit aktivně Koerberovu vládu se stalo blamáží celé jejich politiky. Sieghart je označil za „...ein drastischer Beweis für den geringen politischen Sinn der deutschen Vertreter.“ Nemohoucnost a neprozíravost německého rozhodnutí dokládalo i usnesení z 13. 1., že „...die Deutschen die Entscheidung über die Berufung eines Ministers ohne Portfeuille dem künftigen Ministerpräsidenten überlassen müßten, sie würden jedoch, falls diese Berufung erfolge, daraus keinen Casus belli machen!“³⁴

Z české strany byl prakticky od počátku vyhlédnut za ministra krajana dosavadní sekční šéf v ministerstvu kultu a vyučování Antonín Rezek. Zda Koerber původně zamýšlel nabídnout místo nějakému českému „parlamentáři“, není známo. Stát se tak mohlo, ovšem stěží by na to někdo z českých politiků přistoupil. Vstoupit do kabinetu poté, co byla zrušena Gautschova nařízení a český klub zahájil obstrukční taktiku, by se rovnalo politické sebevraždě. Koerber byl v úzkém kontaktu s českými poslanci ve Vídni. Z nich pak zejména s exministrem financí J. Kaizlem, který po demisi Thun-Kaizlové vlády (1899) zůstal trvale ve Vídni a stal se zde jakýmsi ochráncem českých zájmů. Díky svým rozsáhlým konexím mohl úspěšně nahradit zesnulého Gustava Eima (†1897), který byl svého času právě takovým strážcem českých zájmů. Kdo přivedl Koerbera na nápad povolat Rezka do kabinetu není zcela jisté. Radikální listy přičítaly Koerberovu inspiraci povolat Rezka Pacákovi a Kaizlovi.³⁵ K tomuto se kloní i M. Kučera, který dokonce hovoří o neprodleném zahájení konzultací mladočechů s Koerberem o podobě kabinetu.³⁶ V Kaizlově případě jde o omyl a v Pacákově nejspíše také. Mnohem pravděpodobnějším se zdá být, že Rezka doporučil věhlasný lékař a profesor vídeňské university, český vlastenec Eduard Albert. Dvorní rada a člen panské sněmovny E. Albert byl kdysi osobním lékařem ministerského předsedy Eduarda Taaffeho a zároveň jeho důvěrníkem. I po Taaffově demisi a smrti si podržel významné postavení na pozadí politické scény a nadále u dvora i v zákulisí podporoval české zájmy a osoby. Byl jedním z nejvýše postavených a dozajista nejznámějších Čechů ve Vídni a snad právě proto se na něj měl Koerber údajně obrátit s nabídkou ministerského křesla. Albert s ohledem na své zdraví (†1900) odmítl.³⁷ Není vyloučeno, že tápajícímu Koerberovi doporučil svého dlouholetého blízkého přítele A. Rezka. I bez toho by však bylo Rezko jmenování nasnadě.

Rezek byl v této době nejvýše postaveným Čechem v rakouské státní správě. Upřednostňovaly ho i úzké kontakty s některými mladočechy: J. Kaizlem, B. Pacákem a K. Kramářem. Historik Rezek opustil v roce 1896 pražskou českou universitu a odešel do ministerstva kultu a vyučování.³⁸ Stalo se tak v rámci dohod mezi mladočechy a Badenim, kdy jedním z požadavků mladočechů bylo povolání Čechů do vysokých funkcí v „centrálách“ (tak se v mladočeské hantýrce nazývaly ústřední úřady a ministerstva). Ministr kultu a vyučování Gautsch zdůvodnil Rezko povolání naléhavou potřebou získat „věcného“ českého úředníka, který by byl: „...mit den in Betracht kommenden Personen und lokalen Verhältnissen genau vertrauten, von den politischen Parteien möglichst unabhängigen Berathers nothwendig erscheint, welcher auch einen weiten, alle culturellen Gebiete beherrschenden Blick besitzt. Ein solcher Berather muß dem čechischen Volke angehören und durch seine bisherige Thätigkeit bewiesen haben, daß ihm das „Beste der Nation“ wirklich am Herzen liegt und daß ihn keine nationale Voreingenommenheit beherrsche.“ Tuto nezbytnou potřebu

Gautsch zdůvodnil nevídaným vzestupem českého středního a vysokého školství, jakož i mocným rozvojem kulturní a vědecké činnosti českého národa během uplynulých desetiletí („...seit einem Menschenalter zu Tage getretenen gewaltigen materiellen und culturellen Aufschwunge des čechischen Volksstammes...“), na který však dosud správa ministerstva vyučování nebrala náležitý ohled. Nápravou tohoto stavu má být povolání Rezka.³⁹ Císař jmenoval na základě tohoto návrhu Rezka ministerským radou extra statum v ministerstvu kultu a vyučování s platností od 1. 10. 1896. Rezek se stal poradcem pro české záležitosti (Berather in der čechischen Angelegenheiten) a zároveň byl pověřen správou departementu pro záležitosti řecké církve při ministerstvu kultu a vyučování. Rezek nevděčil svému povýšení jen svým schopnostem, bezúhonnosti, obeznámení s českým prostředním a vědeckým kvalitám (ty Gautsch velmi oceňoval), ale především své údajné nestrannosti, která byla vládou v „zerklüfteten Parteiverhältnissen“ české společnosti označena za „höchst schätzenswerth“, a také proto, že Rezek jako jeden z mála českých profesorů udržoval styky s německými kolegy z university. Gautsch dále vyzdvihl, že Rezek je sice dle svého smýšlení Čechem, ale „...weiß er deutsche Cultur zu schätzen und besitzt auch den Muth, dies öffentlich zu bekennen; er ist ein Verfechter ruhiger nationaler Entwicklung seines Volksstammes und zugleich ein warmer Freund des österreichischen Staatsgedenkes, der vor den Gefahren übertriebener Autonomisierung Böhmens warnt.“⁴⁰

Rezek se stal na dlouhou dobu jediným reprezentantem – byť ne politickým v plném slova smyslu – českých zájmů ve Vídni. Zřetelně vyvstala tato jeho role v letech po pádu Thunovy vlády, kdy byli Češi donuceni okolnostmi vyklidit pozice, kterých předtím dosáhli. Rezek se ukázal velice schopným a erudovaným úředníkem. Na druhé straně si byl vědom svých závazků vůči mladočeské straně, jíž vděčil do jisté míry za své postavení. Představy o svém poslání shrnul v dopise B. Pacákovi: „Račte s ostatními pány starati se o to, aby se našel nějaký praktický modus pro můj kontakt s klubem ve věcech *školských, vědeckých a kulturních*. Chci *ochotně a rád* celku i jednotlivcům sloužiti...Ale bude třeba, abych vždy záhy věděl, co si kdo jednotlivě přeje a co je přání klubu...Založím si na to zvláštní knížku.“⁴¹ I nadále se těšil podpoře mladočeských politiků a konal v resortu školství – zvláště v personálních věcech – nedocenitelné služby.⁴² S podporou mladočeské strany dosáhl v prosinci 1897 místa sekčního šéfa.⁴³ Dalším stupínkem v Rezkově kariéře bylo jeho jmenování tajným radou roku 1899.⁴⁴

Ve vládních kruzích panovalo mínění, že příští etapou Rezkovy hvězdné kariéry bude ministerské křeslo. Rezkův kolega a přítel z ministerstva W. Hartel v září 1899 napsal, že novou vládu utvoří Gautsch a Rezek v ní bude „...eine Art Landesminister...“⁴⁵ O tři měsíce později ministr Hartel označoval Rezka za svého nástupce v čele ministerstva vyučování. Nezapomněl však dodat: „Doch sind Bedanken gegen Rezek.“⁴⁶ Rezek se sice nestal ministrem vyučování, ale křeslo

mu tentokrát nezůstalo upřeno.⁴⁷ S nabídkou křesla ministra krajana se Rezek svěřil 3. ledna Kaizlovi. Ten ho nabádal, aby místo přijal a vyhradil si možnost návratu do ministerstva vyučování v případě demise vlády.⁴⁸ Nelze proto souhlasit s názorem, že by Rezka výslovně navrhli mladočeši.⁴⁹ Císař schválil Koerberovo navržení Rezka 8. ledna 1900.

Umírněné křídlo mladočechů Rezkovu úlohu vítalo, neboť si uvědomovalo veliký užitek, který by Rezkova pozice na poli praktické politiky mohla přinést. Pro přijetí vystupovali zvláště J. Kaizl a V. Škarda, kteří poznali výhodnost Čecha ve vládě za Kaizlova působení v ministerstvu financí.⁵⁰ Ministr krajana pak byl úřad, který mohl být, podobně jako polský (resp. haličský), obsazen trvale, bez ohledu na momentální politiku mladočeské strany, a reprezentovat tak skutečně zájmy národa. Kaizl to shrnul lapidárně: „Jak to in politicis půjde, dnes těžko říci...Ale ať je, jak je, já bych rád, aby krajanský ministr stal se inventárním kusem a Vy [Rezek] tam máte zůstat co nejdéle, i kdyby došlo k nějaké parl[amentární] koalici.“ Obdobně psal i Václav Škarda: „Měl bych za velkou výhodu, kdyby se podařilo instituci krajanskou upevniti jako *stálou, samo sebou se rozumějící*.“⁵¹

To, co se umírněnému křídlu mladočechů zdálo přínosem, ba požehnáním, narazilo na zuřivé odmítnutí mladočeských radikálů zaslepených úspěchem obstrukce (odstoupení Claryho vlády) a mlhavými ideály státoprávního boje. Za všechny promluvil ve stranických grémiích E. Grégr: „Dle slov Koerberových má býti dr. Rezek jen zprostředkovatelem mezi vládou a Čechy. Taková úloha *dohazovače* – zprostředkovatele bývá nevděčná – a já lituji dr. Rezka. Měl se ihned vzdáti místa, jak zvěděl o výroku dr. Koerbera, že má býti D[ohazovačem]. Ale my nepotřebujeme dohazovačů – a *nejméně* Kaizla, Rezka, atd. To jsou samozvanci a pochybuji, že by národ k nim měl tolik důvěry.“⁵²

Rezek nakonec místo přijal. Jeho více než tříleté působení ve vládě přineslo české politice mnoho užitku. Výmluvně o tom svědčí aktový materiál jeho úřadu, který se téměř výhradně týká personálních záležitostí – od pouhých protekcí, přes zajišťování státních zakázek pro české (či spíše mladočeské) podnikatele, až po dosazování českých úředníků do „centrál“.⁵³ Poměr A. Rezka k mladočeské straně byl v hrubých rysech vymezen 11. ledna 1900. Tehdy se na večeri u Kaizla sešli Rezek, Pacák, Stránský, Grégr a Kaftan. „Dr. Rezek žádal informaci 1) má-li přijmouti portefeuille ministra krajana – [2]) a jaké stanovisko má zaujmouti v otázce jazykové. Souhlasně vysloveno, že bude dobře, vstoupí-li do ministerstva a bude-li tam hájiti zájmy české. K tomu konci, aby si napřed vyhradil ingerenci na všechny bohemia, a aby obor jeho competence byl určitě vytknut. Že tam nemůže vstoupit co člen nebo delegát klubu – vstoupí tam co úředník, jemuž náleží zastupovat zájmy česk[ého] národa. Otázka národní: nepřipustit Staatsprache zákonitým ustanovením pod žádným jménem neb formou. Odmítat každý rámcový zákon pro celou říši. Obmezit se napřed jen na

upravení otáz[ky] jazyk[ové] pro Čechy, Moravu a Slezsko.“⁵⁴ Na druhé straně je však nutno říci, že do budoucna poměr úřednického ministra Rezka stojícího mimo mladočeskou stranu zůstal k českému poslaneckému klubu nejasným a přinesl řadu problémů ve vzájemné komunikaci mezi ním a mladočeskou stranou.

První problémy se objevily již na jaře 1900. Vše souviselo i s Rezkovou povahou, kdy mu moc a sláva stouply do hlavy a jeho přezíravé chování mu odrazovalo mnohé dosavadní příznivce. Tobolka mu vyčítal přílišný temperament a výbušnost až popudlivost. K tomu se přidávala jeho nezměrná citlivost a samolibost, které byly doprovázeny pletichařením, intrikováním, zamlčováním faktů či jejich překrucováním. Svě sehrála též jeho přílišná upovídánost. Zdá se, že v posledních létech Rezkova života sehrála velkou roli i jeho psychická choroba, která s sebou přinášela nedůvěřivost a podezřívavost. Během svého působení se proto rychle rozešel (a zase udobřoval) s takřka všemi významnějšími mladočeskými politiky. Ať tak či onak vykonal Rezek pro českou věc mnohé cenné služby, řadu drobných věcí prosadil a snad ještě více neblahých věcí oddálil či jim zamezil.⁵⁵ Jinou stránkou Rezkova působení ve vládě je aspekt politický. Zde lze souhlasit s Kramářovým názorem, že se Rezek stal (a nejen v pozdější době jak píše Kramář) překážkou pro taktiku mladočechů, kteří na něj brali ohledy a nevystupovali vůči Koerberovi s razancí, jakou by rádi vyvinuli.⁵⁶

Němci sami měli zpočátku z Rezka značný respekt. Baernreither ho charakterizoval jako „...Czeche durch und durch, temperament sehr, stark national gesinnt, wenn auch nicht staatsrechtlich, jedenfalls ein treibendes, einflussendes Mitglied des Cabinetts.“ V návaznosti na německé odmítnutí vyslat svého ministra krajana si K.Stürgkh povzdechl, že „...der kräftigen und expansiven Natur des Dr.Rezek ein politisches Gegengewicht im Kabinette nicht gegenübersteht.“⁵⁷

V této době si umírnění mladočeši mnuli spokojeností ruce. Kaizl psal Englovi, že „Situace pro nás není dokonce špatná a vidím dobu, kdy můžeme něco vyraziti. Kabinet bude spíše pravici náchylný než levici...Hartl je slušný a šlechetný muž našim vzdělávacím snahám příznivý. Koerber sám není levičák. Spens dostane se do vleku Koerbera a Rezka...jediný Böhm-Bawerk není naprosto stravitelný a já lituju, že ten právě na můj někdejší stolec zasedne.“ V srpnu bude pak Kaizl Rezkovi psát o příjemně neutrálním charakteru kabinetu z ledna 1900.⁵⁸ Veřejnost sama nezaujala vyhraněné stanovisko. Národní listy psaly relativně nezúčastněně o dosavadní Rezkově kariéře a shrnuly své názory, že „O dru. Rezkovi víme dobře, že nepřijme úřad pro něho chystaný, nebude-li mít právo a povinnost signovati všechna vyřízení, jež českých věcí týkati se budou, ante revisionem a nikoli, jak bylo dříve, ante expeditionem.“⁵⁹

Zdá se však, že Rezek i mladočeši resignovali na pevné stanovení konkrétních pravomocí a především působnosti českého ministra krajana, jak Rezkovi

radili v lednu, a spokojili se nanejvýše s nějakou ústní dohodou s Koerberem. Pokud tomu tak skutečně bylo, tak nešlo o nejšťastnější řešení. Po dobu Rezkovy úřadování sice nedocházelo mezi ním a Koerberem k nějakým otevřeným sporům v oblasti působnosti či pravomocí českého ministra krajana, ale pochybnosti zde byly a hlavně nebylo dosaženo toho, co si všichni přáli. Totiž aby se úřad ministra krajana stal stálou vládní institucí. Neuvěřitelná rezervovanost, s jakou mladočeská politika přistupovala k obnovení úřadu ministra krajana a ke stanovení náplně jeho činnosti a především pole působnosti, je až zarážející a odhaluje Rezkův ji dopis z roku 1905: „...dle ponětí císařova kompetence českého ministra smí se vztahovati toliko na Čechy (ano dokonce jen české Čechy), nikoli na Moravu a Slezsko, neboť to by bylo státní právo.“⁶⁰ Problematičnost postavení českých ministrů krajanů v Koerberově vládě (Rezka i pozdějšího Randy) – ve srovnání s polským ministrem krajanem a někdejším Pražákem – má zřejmě své odůvodnění ve zmíněných odlišných představách Koerbera o jejich funkci jako „telegrafním drátu“ mezi vládou a českou politickou reprezentací.⁶¹ K tehdejšímu odlišnému pojmání ministra krajana přispívalo i Koerberovo zdůrazňování Rezkovy významné role při zamýšlených jednání o česko-německém jazykovém sporu, za jehož řešení převzal Rezek osobní odpovědnost. Pouze na tento úkol se ale zajisté Rezkoovo působení ve vládě neomezovalo.⁶²

Vážné pochybnosti o vládě a o obsazení křesla ministra krajana se objevily až po Rezkově nastoupení do úřadu, kdy jej Národní listy poměrně ostře napadly: „Ta jediná vlašťovka, ten náš mladý a jinak milý a vážený učenec Dr. Rezek...není žádná politická osobnost, v jejíž ruce by národ český byl kdy svěřil osudy a zájmy své, to není důvěrník žádné strany české, žádný representant českého národa v nové vládě, která nám i s ním zůstane na tak dlouho cizí, ba podezřelou, dokud naši nedůvěru a pochybnost skutky nevyvrátí.“⁶³ Naopak překvapivě radikálové nevěnovali zprvu Rezkovu větší pozornost. Teprve 25.1. napadli v Radikálních listech Rezka a hlavně mladočechy: „Mladočeši by neměli zapíratí Rezka...S Rezkem začíná táž komedie, kterou hráli mladočeši před časem s Kaizlem. Stále se ho zříkali, jej zapírali, a přece viděli v něm nastávajícího ministra již za Badeniho a ponechávali řízení české politiky úplně jemu. A nyní za hříchy celé strany trpí Kaizl jako největší hříšník. A podobně i dnes snaží se mladočeši učiniti z Rezka beránka, který snímá jejich hříchy.“⁶⁴ Diskuse o obsazení postu „českého ministra“ na stranách tisku však v podstatě nedosáhla většího rozsahu ani razance. Relativně mírné reakce veřejnosti pak dozajista opravňovaly A. Stránského ke slovům, že „Vaše [Rezkoovo] vstoupení do kabinetu se příznivě posuzuje a docela i vítá.“⁶⁵ S blahopřáním k získání úřadu si pospíšili i mladočeští radikálové. Radikální mladoček J. G. Maštálka se při tom nezapomněl otřít o radikály nenáviděného Kaizla.⁶⁶

Definitivně měl císař o nové vládě rozhodnout 14. ledna. Rozhodl se pro Koerbera. Císař však musel přijmout Koerberovu podmínku: pokud česko-německé smířovací konference ztroskotají, dojde k rozpuštění parlamentu. Tuto

myšlenku prý Koerberovi navrhl 4. ledna 1900 Sieghart. Jestli už tenkrát alespoň jeden z nich počítal s provedením „státního převratu“ (Staatsstreich), který se zvažoval v pozdním létě 1900, není zcela jisté.⁶⁷

Nyní nastal okamžik k uskutečnění Koerberových představ. Na řadu se dostal bod číslo jedna: svolání smiřovacích konferencí. Tento úmysl Koerber ohlásil veřejně 18. ledna 1900 v úředním listě Wiener Abendpost, jehož znění koncipoval Sieghart už počátkem měsíce. V programovém prohlášení vlády se hovořilo o svolání konferencí, jichž se vláda sama aktivně zúčastní předložením řady „...von konkreten Vorschlägen zur Beilegung darbestehenden Gegensätze...“. Druhým stěžejním bodem programu se stala hospodářská sféra. Koerber vyzval politiky, aby ukončili či alespoň ztlumili národní spory a umožnili tak soustředit síly (v době světové průmyslové konjunktury) k dosažení blahobytu a sociálního pokroku: „Es gilt für unseren Staat einen Zeitraum der Erholung zu schaffen, der von den Parteien mit großer Mäßigung ausgenutzt, den Übergang zu besseren Tagen vorbereiten kann.“ Později se ukázalo, byť jen na krátký čas, že právě hospodářský program mohl být platformou pro nastolení dočasného „klidu zbraní“ mezi národy říše.⁶⁸

Jmenování Koerbera ministerským předsedou ve svém důsledku znamenalo i definitivní rozhodnutí o obnově „českého ministerstva“. To od počátku fungovalo ve velice stísněných poměrech. Zpočátku Rezek úřadoval v prostorách ministerstva kultu a vyučování a krátce poté se ministerstvo přestěhovalo do budovy „úřadu vlády“ v Herrengasse 7 (Modenský palác), kde mu bylo vyhrazeno 6 místností. Prostory byly vyčleněny z části soukromého bytu předsedy vlády. Rezek si tyto místnosti nechal vyzdobit obrazy českých umělců.⁶⁹

Personálně byl úřad obsazen vedle ministra ještě 3 úředníky (stejně jako „haličské ministerstvo“). Všichni tito úředníci byli úředníky presidia ministerské rady (PMR) a byli Rezkovu úřadu pouze přiděleni. Šéfem presidiální kanceláře úřadu se stal ministerský rada (V. hodnostní třída) v PMR Oskar Villani – syn „osmačtyřicátníka“ K. D. Villaniho.⁷⁰ Dalšími byli koncipista (Ministerial-Concipist; IX. třída) v PMR Emanuel Greif a František Kohoutek, který byl do PMR převeden z ministerstva financí, kde působil jako oficiál. Zvláštní postavení v Rezkově kanceláři získal jmenovaný E. Greif, který se stal Rezkovou skutečnou pravou rukou.⁷¹ Provizornost fungování krajanského ministerstva během prvního roku jeho trvání dokládá i nedostatek financí (výdaje nebyly zahrnuty do Wittkova rozpočtového provizoria uskutečněného § 14) na jeho běžný chod.⁷²

Funkce ministra krajana byla honorována dle tehdejších platových tabulek (II. hodnostní třída – plat 20.000 K plus 20.000 K funkčního příplatku). Při nástupu do úřadu každý z nových ministrů obdržel navíc 6.000 K jako tzv. „Einrichtungbeitrag“, který měl být pokryt úsporami v dotacích dotčených resortů.

V Rezkově a Pietakově případě pak úsporami v dotacích presidia ministerské rady.⁷³

Používání tradičního označení krajanské (resp. české), ministerstvo nebo ministr krajan (Landsmannminister) je jen dobový terminus technicus. Představitelé tohoto úřadu oficiálně používali prostého titulu ministr, který odpovídal postavení ministra bez portefeuille. Kancelářští zaměstnanci tohoto úřadu byli v první řadě úředníky PMR a ministrům krajanům byli pouze přiděleni – jejich postavení bylo označeno jako: „In Dienstleistung bei dem Minister...“ Samotné krajanské ministerstvo nebylo v úředních schematismech vedeno ani jako samostatné ministerstvo a bylo přiřčeno k oddílu PMR.⁷⁴ Běžně se však na všech úrovních hovořilo o ministerstvu krajanství, ministru krajanovi a o úřednících krajanského ministerstva a úřad byl v praxi chápán – i ve vládě samé – jako běžné ministerstvo.

Chceme-li se zabývat vlastní působností a pravomocí ministra krajana, tak se dostaneme na poněkud nejistou půdu. Dosavadní česká literatura se tímto problémem víceméně vůbec nezabývala a omezila se pouze na suché konstatování, že tento úřad existoval.⁷⁵ Zdá se, že funkce českého ministra krajana (a později i německého) byla analogická s funkcí polského ministra krajana. Svědčí o tom nepřímý fakt, že v Rezkově pozůstalosti se nachází opis ustanovení o okruhu působnosti haličského ministerstva („Bestimmungen über den Wirkungskreis des Ministers Dr. Ziemiakowski.“) Obdobně je tomu i ve fondu německého ministra krajana, kde jsou doklady o rozšíření někdejších Ziemiakowského kompetencí i na oblast v 90. letech nově zřízeného ministerstva železnic („Bestimmungen zur Regelung der speziellen Beziehungen des Eisenbahnministerium zum Minister Dr. Rittner.“)⁷⁶

Florian Ziemiakowski se stal ministrem bez portefeuille s vymezenou kompetencí pro haličské záležitosti v dubnu 1873 (vláda A. Auersperga) a navázal tak především na Kazimira Grocholského, který se stal reprezentantem haličské autonomie již v Hohenwarthově vládě roku 1871. Ziemiakowského kompetence byly shrnuty do 14 bodů. Ministr krajan byl především rovnocenným členem ministerské rady („...in der Eigenschaft eines Ministers ohne Portefeuille...“). V záležitostech týkajících se Haliče bylo zapotřebí před konečným vyřízením věci resortním ministrem dosáhnout jeho souhlasu. Byly mu sdělovány (auf kurzem Wege mitteilen) jak návrhy na vyřízení, tak konečná rozhodnutí. Výslovně se jednalo o jmenování duchovních hodnostářů a o jmenování a pensionování úředníků podléhajících schválení císaře či jednotlivými ministry. Resorty, na něž se tato působnost vztahovala, byly ministerstvo financí (od VII. hodnostní třídy úředníků výše) a spravedlnosti (presidenti a radové soudů, státní návladí a okresní soudcové). V ostatních resortech se schválení požadovalo obecně pro úředníky od VIII. třídy výše. Výjimkami nepodléhajícími ministru krajanovi byla oblast státní policie, zeměbrany, správy státního majetku, mono-

polů, daní, aj. Ministr pro Halič se dále vyjadřoval k vládním předlohám pro haličský sněm. Pokud by došlo mezi resortním ministrem a ministrem krajanem k neshodě, měla být celá záležitost předložena ministerské radě. Dle všeho bylo Rezkovo postavení analogické k jeho polskému kolegovi. Slabina českého krajanického ministerstva spočívala ve vágnosti jeho postavení a v kolísání mezi jeho tradičním chápáním a Koerberovými původními představami, které však Koerber později rigidně neuplatňoval. Svou roli sehrál i fakt, že si tento úřad svoji tradici teprve budoval.

* * *

Ministr krajan se sice nestal „inventárním kusem české národní državy“ – jak se očekávalo – ale přesto tato instituce pevněji zakotvila v předlitavském politickém systému. S většími či menšími přestávkami byl krajanický úřad obsazován až do vypuknutí světové války. Nebyl správním orgánem, ale politickým zástupcem a vyslancem českého národa u vídeňské vlády a panovníka.⁷⁷ Jeho pravomoce a hlavně působnost nebyly zřejmě zcela přesně a pevně určeny a jejich konečné stanovení v praxi lze dnes zjistit pravděpodobně jen rozbořením aktového materiálu jednotlivých ministerstev – bylo tomu tak asi i proto, že vláda a Koruna sama na striktním vymezení neměly zájmu a nechtěly zbytečně dráždit Němce nějakými okatými koncesemi Čechům. Pro Čechy samotné na druhé straně nebyla ani autonomie polského vzoru konečným cílem. Tím bylo státní právo a přílišné domáhání se autonomie haličského typu bylo radikály chápáno jako překážka k dosažení státoprávního cíle. Přes všechny uvedené pochybnosti a otazníky lze říci, že krajanický úřad vykonal při hájení a prosazování českých zájmů nemalé služby – počínaje možností tlumočit skrze osobu ministra krajana české stesky přímo panovníkovi, vyjadřovat se ve vládě k záležitostem týkajících se českých zemí, poněkud vyvažovat vliv německých stran uplatňovaný přes různá byrokratická lobby reprezentovaná některými německorakouskými ministerskými úředníky, informovat české politiky o momentálním smýšlení u dvora a ve vládě, až po získávání státních zakázek pro české podnikatele a protěžování českých úředníků při obsazování uvolněných míst v centrálech. Právě naposledy zmiňovaná personální politika byla konkrétně mladočeskými politiky velmi upřednostňována a také byla pochopitelně nejvíce viditelná před očima voličů.

POZNÁMKY

¹ R. Sieghart tvrdí, že Koerberovo jméno navrhl císaři již v srpnu 1899 J. Chlumecky. Císař tehdy preferoval „ministra provisorii“ Gautsche s tím, že by se Koerber stal ministrem vnitra. Toto však Koerber z animozity vůči Gautschovi odmítl. Podobně však Koerber odmítl působit i ve vládě Alfréda Liechtensteina, kterého císaři doporučil odstupující F. Thun. Liechtensteinova mise byla neúspěšná, a tak nakonec nastoupil M. Clary-Aldringen. - Sieg-

hart Rudolf: Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburgerreichs. Berlin 1932, s. 38.

- ² Kaizl Josef: Z mého života. sv. III, vyd. Z. V. Tobolka, Praha 1914, s. 939–940.; Urban Otto: Česká společnost 1848–1918. Praha 1982, s. 507; Odstupující Clary velmi ocenil Koerberovy služby, což kontrastovalo s ostatními odstupujícími, a navrhoval jeho ponechání v úřadu - In: Haus-, Hof-, Staatsarchiv ve Vídni (dále HHStA): fond Kabinettsarchiv-Geheimakten, kart. 41, čj. 3852, Claryho přednesení císaři 21.12.1899.
- ³ Ještě 5. ledna císař uvažoval o Gautschovi jako předsedovi vlády a Koerberovi jako ministru vnitra. 8.1. zaznamenal Sieghart Koerberův názor o svém poslání: „Sein Ideal wäre, jahrelang Minister des Innern zu sein und zu verwalten. Dasselbe wünscht der Kaiser...Für Gautsch soll sich der Minister des Äussern Goluchowski einsetzen. Bei Armut Österreichs an politisch befähigten Beamten ist jedoch die Bespannung des Lastzugs mit zwei Lokomotiven (Gautsch und Koerber) nicht recht verständlich. Klüger wäre es doch, zuerst eine Garnitur zusammenzustellen und, wenn diese versagt, die zweite zu erproben.“ – Sieghart R.: c.d., s. 42–43.; Baernreither vzpomíná, že Koerber měl od císaře pouze jakési neoficiální pověření sestavit vládu. – Baernreither Josef M.: Der Verfall des Habsburgerreiches und die Deutschen. Fragmente eines politischen Tagebuches 1892–1917., vyd. O. Mitis, Wien 1939, s. 115.
- ⁴ O Koerberově úřednické vládě se psalo už 3.1. – Národní listy (dále NL), 3.1.1900.
- ⁵ Kaizl J.: c.d., Kaizl Pacákovi 2.1.1900 a deník 1.1.1900, s. 926. Kaizl se toto dozvěděl od H. Halbana (vl. jménem Blumenstock). Halban v 70. letech přišel z Haliče do Vídně a ve státní službě dosáhl přes svůj židovský původ vysokého postavení. Za Badeniho stál v čele kanceláře říšské rady, sblížil se s Čechy (s J. Kaizlem a hlavně s K. Kramářem) a za podíl na potírání německé obstrukce si vysloužil nenávisť Němců. Na přelomu století z důvodů srdeční choroby opustil úřad, ovšem nadále měl díky svým stykům přístup k mimořádným informacím a zůstával v kontaktu s mladočechy. Na konci života dosáhl dokonce nobilitace. A. Ableitinger označuje Halbana dokonce za „der alte Ratgeber der Jungtschechen“ – Ableitinger Alfred: Ernest von Koerber und das Verfassungsproblem im Jahre 1900. Österreichische Nationalitäten- und Innenpolitik zwischen Konstitutionalismus, Parlamentarismus und oktroyiertem allgemeinem Wahlrecht. Wien-Köln-Graz 1973, s. 69.
- ⁶ Archiv Národního musea (dále ANM): fond B. Pacák, kart. 3, Stránský Pacákovi 13.1.1900.; Nepříznivý dojem o Koerberově misi si Stránský odnesl právě z rozmluvy s Koerberem 6.1.1900 – Kaizl J.: c.d., deník 7. a 10.1.1900, s. 929–930. Dipauli se Kaizla ptal, proč jsou Češi pro Gautsche v čele vlády. Kaizl odpověděl, že pro jeho podporu českému školství.; Národní listy 10.1. rovněž spekulovaly, zda vládu sestaví Koerber či Gautsch – NL: 10.1.1900.; Ke Gautschovi a dalším kombinacím (!) Ableitinger A.: c.d., s. 60.
- ⁷ Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP): fond E. Engel, kart. 5, Koerber Englovi 9.1. 1900 a Engelův koncept Koerberovi 10.1.1900.; ANM: fond B. Pacák, kart. 2, Koerber Pacákovi 11.1.1900.; Kaizl J.: c.d., deník 5.1.1900, s. 929.
- ⁸ Kaizl na Škardovy výčitky, že do Prahy nejdou žádné informace, odpověděl, že „My [mladočeští politikové ve Vídni] také nevíme nic, než co je v novinách, neboť Koerber v hovorách, které měl se Stránským, Kramářem a Kaizlem vlastně nepověděl nic jiného, než co listy píší.“ – Tamtéž: Kaizl Škardovi 11.1.1900, s. 932.
- ⁹ Baernreither J.M.: c.d., s. 116.; Urban O.: c.d., s. 507.; Tobolka Zdeněk Václav: Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. sv. III/2, Praha 1936, s. 241–244.
- ¹⁰ Kramář Karel: Dějiny české politiky nové doby za vedení národní strany svobodomyšlné. In: Česká politika, sv. III, red. Z. V. Tobolka, Praha 1909, s. 652–653.; Kaizl J.: c.d., s. 940.

- ¹¹ LA PNP: fond E. Grégr, kart. 6.; Kaizl J.: c.d., s. 940.; Obdobně i Baernreither, který píše, že z německého charakteru státu chtěl Koerber zachránit více, než sami Němci požadovali ve Svatodušním programu 1899 – Baernreither J. M.: c.d., s. 116. Zde se ale nejednalo asi ani tak o nacionalismus, jako spíše o obavy z dalšího rozkladu centralizovaného státu, pro který vnitřní německý úřední jazyk byl výrazným tmelem.
- ¹² R. Sieghart do jisté míry vděčil za svou kariéru Kaizlovi (ANM: fond J. Kaizl, kart. 4, Sieghart Kaizlovi 23.9.1900.), který jej v červnu 1898 povýšil (na žádost F. Thuna) z daňového inspektora na vicesekretáře v ministerstvu financí – In: Allgemeines Verwaltungsarchiv ve Vídni (dále AVA): fond Ministerratspräsidium (dále MRP), kart. 35 A, čj. 875/1898 a 898/1898. V prosinci 1899 se Sieghart dostal na nátlak Koerbera do kanceláře presidia ministerské rady, kde byl pak od roku 1901 představeným.
- ¹³ Urban O.: c.d., s. 507.
- ¹⁴ Sieghart R.: c.d., s. 36–38.
- ¹⁵ Tamtéž: s. 38 a 46. Tento „Denkschrift“ se mi nepodařilo nalézt.
- ¹⁶ Národní listy psaly o úřednické vládě. – NL: 3.1.1900.; Kolmer tvrdí, že Koerber před svým jmenováním vyjednával se zástupci Čechů, Němců a Poláků o vytvoření vládní většiny a vzbudil dojem úmyslu svůj kabinet později parlamentarizovat. Strany prý na toto nepřistoupily a Koerber proto rozvinul jiný plán (ministry-krajany). Z české ani z německé strany mi o tom nejsou známy žádné prameny. Rovněž paměti polských ministrů o tom mlčí. – Kolmer Gustav: Parlament und Verfassung in Österreich. sv. VIII., Wien 1909, s. 1.
- ¹⁷ Výběr některých členů kabinetu probíhal poněkud diletantsky. Při hledání vhodného konzervativce do vládní sestavy se Koerber obrátil o pomoc k Sieghartovi. Ten postupoval tak, že si vzal seznamy úředníků a členů panské sněmovny a hledal osoby se jmény, jež měla dobrý zvuk v klerikálních kruzích. – Sieghart R.: c.d., s. 42.
- ¹⁸ Článek obsahoval 5 bodů, které měly být splněny pro akceptování vlády levicí. Všechny klíčové rezorty (vnitro, spravedlnost, vyučování a finance) měli obsadit lidé se „starorakouskými administrativními tradicemi“ – stalo se. Další podmínkou bylo, aby nový kabinet pokračoval v Claryho kurzu a aby byla provedena nová volba presidia říšské rady. – Neue Freie Presse (dále NFP): 8.1.1900.; Kaizl si poznamenal, že ze článku měl „zlý dojem“, Koerber však popíral, že by vyšel tomuto nátlaku vstříc. – Kaizl J.: c.d., deník 9.1.1900, s. 930.
- ¹⁹ O tom, že to nebyl nápad přímo Koerberův, ale že se jím kdysi (1897) zabýval už Gautsch, je uvedeno níže.
- ²⁰ Rutkowski Ernst (vyd.): Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie unter besonderer Berücksichtigung des böhmisch-mährischen Raumes. Teil II. Der verfassungstreue Grossgrundbesitz 1900-1904. München-Wien 1991, Baernreither Rohanovi 19.1.1900, s. 24.
- ²¹ Koerber sám charakter svého kabinetu označil takto: „...es bedürfe ein reines Beamtenministerium einen parlamentarischen Einschlag, um mit dem Parlament die richtige Fühlung zu erhalten.“ – Baernreither J. M.: c.d., s. 116.
- ²² Biliński byl nejen Koerberovým přítelem, ale hlavně jedním z rozhodujících faktorů ohledně úspěchu nové vlády. V boji proti Claryho vládě sehrál klíčovou roli. Byl nevypočitatelný a vytrvalý protivník, který dokázal hrát na všechny strany. O jeho vlastnostech – Penížek Josef: Z mých pamětí. sv. II., Praha 1924, s. 58–61; Ableitinger A.: c.d., s. 66.
- ²³ Sieghart R.: c.d., s. 39–40.
- ²⁴ Biliński Leon: Wspomienia i dokumenty 1846–1922. sv. I, Warszawa 1924, s. 138; Obdobně i Sieghart, který píše, že mu Koerber 2.1. sdělil, že Biliński přece jen křeslo přijme – Sieghart R.: c.d., s. 41. Zajímavé je, že Sieghart klade Böhm-Bawerkovo definitivní roz-

hodnutí přijmout finanční resort až k 7.1. Zůstává tak poněkud nejasným, proč Koerber už koncem prosince počítal s Böhm-Bawerkem jako zcela jistým a odmítl tak Biliňského na post ministra financí. Získání Böhm-Bawerka pak Sieghart pokládal za „...ein zweifelloser Gewinn für das Kabinett.“ – tamtéž: s. 42.

- ²⁵ „Er ist unterrichtet, parlamentarisch gewandt und glatt, von angenehmen Formen, aber es hat bei ihm ein unverschöner Egoismus ausgebildet, eine Stellenjägerei, die er sich gar nicht mehr Mühe gab besonders zu verhüllen.“ – HHStA: fond J.M.Baernreither, kart. 4, deník 5, s. 43–44.
- ²⁶ Biliński L.: c.d., s. 138–139.
- ²⁷ G. Gross na toto prý reagoval: „Na ja, wie wussten eben nicht, dass Euer Excellenz immer auf die Füße fallen.“ – Tamtéž: s. 139.; Baernreither celý tento *handl* označil jako „...ebenso die Dekadenz aufweisend als die wilden Szenen im Parlamente.“ – HHStA: fond J. M. Baernreither, kart. 4, deník 5, s. 44; Biliňského účast ve vládě nepokládal za vhodnou ani J. Kaizl, řekl to také Koerberovi, který se ho na to opětovně dotazoval. – Kaizl J.: c.d., sv. III/1, deník 9.1.1900, s. 930.
- ²⁸ O Pietakově víceméně podružném významu v Koerberově kabinetě vypovídá i to, jaké místo mu věnuje polská historiografie. Ta ho chápe jen jako jednoho z řady téměř dvou desítek polských ministrů. – Grodziski Stanislaw: Zur politischen Karriere von Polen in Österreich (1860–1914). In: Polen-Österreich. Aus der Geschichte einer Nachbarschaft. red. W. Leitsch a M. Wawrzykowa, Wien-Warschau 1988, s. 197.
- ²⁹ HHStA: fond J. M. Baernreither, kart. 4, deník 5, s. 45. Ve svém deníku hovoří Baernreither pouze o německém ministru jako „parlamentním drátu“, v již citovaném dopise A. Rohanovi tak ale označil všechny ministry-krajany.
- ³⁰ Phillip Knoll (1841–1900), prof. lékařské fakulty německé university v Praze, poslanec českého zemského sněmu (1883–1889).
- ³¹ Karl Czyhlarz, rytíř, (1833–1914), prof. římského práva na vídeňské universitě, poslanec českého zemského sněmu (1862, 1866–1886).
- ³² Pradeho volba byla zřejmou již 31.12.1899 – Sieghart R.: c.d., s. 41; 23.1. německé strany znovu jednaly o Koerberově vládě, její složení však bylo pro ně nepřijatelné (složení vlády bylo prý „sehr abfällig besprochen“): „...insbesonders davoneben Pientak + Rezek zwei decidirte Clericale (Call + Giovanelli) sitzen.“ – HHStA: fond G. Marchet, kart. 1, deník 23.1.1900.
- ³³ Sieghart R.: c.d., s. 45–46.; Baernreither J. M.: c.d., s. 116. Ve skutečnosti císaře nezranil, císař měl Baernreitherovu kandidaturu navrhovanou Koerberem už 14.1. odmítnout s tím, že Baernreither je politicky neúnosný a že by v kabinetě ostatně dlouho nevydržel. Následujícího dne pak Baernreither sám Koerberovu nabídku odmítl. Celá Baernreitherova domněnka je tedy mylná, císař měl zjevnou nedůvěru k jeho osobě z doby jeho náhlého opuštění Thunova kabinetu. – Sieghart R.: c.d., s. 44.; A. Rohan plně schvaloval Baernreitherův postup, neboť by se zbytečně obětoval. – Rutkowski E.: c.d., sv. II., Rohan Baernreitherovi 21. 1. 1900, s. 31.
- ³⁴ Sieghart R.: c.d., s. 43.; Německé odmítnutí odsuzovali ostře ústavověrní velkostatkáři, Stürgkh označil Volkspartei za „...umgezogene[s] Kind in unserem deutschen Parteiverbunde...“ a z této „zmlsanosti“ Volkspartei obvinil Claryho, který svými předstíranými sympatiemi k Němcům způsobil nynější nerealistické přistupování Němců ke Koerberovi – Rutkowski E.: c.d., sv. II., Stürgkh Thun-Salmovi 23. 1. 1900, s. 32.
- ³⁵ Radikální listy (dále RL): 25. 1. 1900.
- ³⁶ Kučera Martin: K politické činnosti historika Antonína Rezka. In: Východočeské listy historické, 1997, č. 11–12, s. 26. Kučera píše, že Češi požadovali alespoň dva ministry. Domnívám se, že se jedná o nepřesné informace dobového tisku.

- ³⁷ Jirásek Arnold: Eduard Albert. 2. vyd, Praha 1946, s. 369.
- ³⁸ Rezek po vysoké úřednické funkci toužil zřejmě již od 80. let. – Kučera M., c.d., s. 16 a 19.
- ³⁹ HHStA: fond Kabinettskanzlei (dále KK): čj. 3413, Gautschovo přednesení císaři 5.8.1896 (sankcionováno 16.8.1896).
- ⁴⁰ Tamtéž. Rezek byl ministerstvu doporučen místopředsedou v Praze. Jakou roli při jeho volbě hráli mladočeši nelze s určitostí říci. V každém případě se tak nestalo proti jejich vůli a ostatně i prvotní impuls k povolání Čecha do vysokého úřadu pocházel od nich; K této otázce též: Kučera M.: c.d., s. 24.
- ⁴¹ ANM: fond B. Pacák, kart. 2, Rezek Pacákovi 20.3.1897.
- ⁴² Obzvláště si cenil Rezkových služeb V. Škarda, který řídil mladočeskou politiku přímo v Čechách, a jako takový se nejčastěji obracel na Rezka s personáliemi a zároveň přijímal ohlasy na Rezkovu činnost. Ty zřejmě nebyly jen kladné: „Děkuji za vše, co laskavě k mým žádostem ve prospěch našich věcí podnikáte. Předem jen potvrzuji Vaše mínění, že ten kdo poctivě pracuje, od našich lidí za to nejvíce zkusí...Věřte, že my kamarádi (Engel, Pacák, Brzorád, – i Herold) uznáváme svědomité a horlivé Vaše služby, jež českému školství i mimo ně konáte. My vážíme si Vás a vskutku máme Vás rádi – proto již promiňte nějakou tu neohrabanost neb nezdvouřilost a zachovejte nám Své přízně.“ – LA PNP: fond A. Rezek, kart. 31, Škarda Rezkovi 19.9.1899.
- ⁴³ ANM: fond B. Pacák, kart. 2, Rezek Pacákovi 13.12.1897; Kučera M.: c.d., s. 25; Kaizl J.: c.d., s. 687; Rezek byl jmenován sekčním šéfem 11.12.1897 poté, co se uvolnilo místo odchodem A. Bylandta do čela ministerstva orby. Ministr vyučování v Gautschově vládě Baillet-Latour císaři o Rezkovi referoval, že je jediným, kdo přichází v úvahu na uvolněné místo. Během svého působení v úřadě splnil nejvyšší měrou všechna očekávání – a to jak ve věcech jemu svěřeného departementu, tak především v českých záležitostech, kde si počíná věcně a nezaujatě. – HHStA: fond KK, čj. 4837, přednesení Baillet-Latoura císaři 9.12.1897 (sankcionováno 11.12.)
- ⁴⁴ Tamtéž: čj. 3614, Hartelovo přednesení císaři 28.11.1899 (sankcionováno 3.12.); Hartel (Rezkův přítel) konstatoval, že Rezek splnil všechny do něj v roce 1897 vložené naděje. Svě úřední povinnosti příkladně plní a navíc „...auch nach Aussen durch sein offenes und contiliantes Wesen und infolge der persöhnlichen Achtung, deren er sich bei allen Parteien und in allen Kreisen erfreut, manche Gegensätze zu mildern und manche Schwierigkeiten zu überwinden verstanden hat.“ Velmi se prý osvědčila i jeho národnostní umírněnost a politická nestrannost. Zajímavé je, že Hartel Rezka označil nejen za úředníka, ale i politika (!). – AVA: fond Cultus- und Unterrichtsministerium (dále CUM), čj. 2687/1899.
- ⁴⁵ Natinalbibliothek Wien – Handschriftensammlung: fond K. Lanckoroński, sig. 619/12, Hartel Lanckorońskému 27.9.1899.
- ⁴⁶ Tamtéž: Hartel Lanckorońskému 16.12.1899.
- ⁴⁷ O Rezkově misi ještě neinformovaný Škarda psal, aby v nové vládě byli zastoupeni také Češi. A to tím spíše, když prý má Koerber „...pro nás objektivní úsudek.“ – LA PNP: fond A. Rezek, kart. 31, Škarda Rezkovi 3.1.1900.
- ⁴⁸ Kaizl J.: c.d., deník 3.1.1900, s. 927 a dopis Kaizla Pacákovi 4.1.1900, s. 928; Stejně psal Rezkovi i Škarda: „...abyste si vyhradil své místo v ministerstvu vyučování, by český živel o ně nepřišel a byste si zařídil substituci po dobu ministrování vyhrazující nám Váš vliv.“ – LA PNP: fond A. Rezek, kart. 31, Škarda Rezkovi 5.1.1900; Už 31.12.1899 bylo jisté, že se Rezek stane ministrem-krajanem – Sieghart R.: c.d., s. 41–42.
- ⁴⁹ Kučera M.: c.d., s. 26. Rezek ani nebyl členem mladočeské strany – to souvisí s problematikou chápání stranicteví v 19. stol., ale pouze s ní úzce kooperoval podobně jako jeho

nástupce staroček A. Randa.

- ⁵⁰ V ostrém rozporu s tímto je alibistické tvrzení K. Kramáře, že Rezek přijal ministerské křeslo bez vědomí mladočeků – Kramář K.: c.d., s. 688.
- ⁵¹ LA PNP: fond A. Rezek, kart. 13, Kaizl Rezkovi 20.1.1900.; Tamtéž: kart. 31, Škarda Rezkovi 12.12.1900.
- ⁵² LA PNP: fond E. Grégr, kart. 3, „Noty z doby Koerberovy“ a kart. 9, zápis ze schůze výkonného výboru 27.1.1900.
- ⁵³ Fond Úřad ministra krajana je uložen ve 2. oddělení SÚA. Část aktového materiálu se nachází i v Rezkově pozůstalosti v LA PNP (kartony 41–50). Dostala se sem zřejmě tak, že během svých častých nemocí Rezek úřadoval doma a akta již nevracel.
- ⁵⁴ LA PNP: fond E. Grégr, kart. 3, deník 12.1.1900; Kaizl schůzku datuje k 11.1.1900. – Kaizl J.: c.d., deník 11.1.1900, s. 932.
- ⁵⁵ K Rezkově charakteru: tamtéž: s. 940–941.; Kramář K.: c.d., s. 688.; „Postrádal pevnosti jak v politice tak charakteru. Byl kolísavý, neurčitý, těkavý... kromě toho byl mluvka. Dodal bych, že nebyl vždy pravdomluvný... Zapomínal, co komu řekl a zapletl se neopatrně do rozpaků a rozporů... Rezek lhal nahoru a lhal dolů tak dlouho, až se stal nemožným... V návalu přílišné, horlivé upřímnosti prohodil: Pánové, mně zabila moje držka.“ – Penížek J.: c.d., sv. II, s. 173–174; Výstižně též Kučera M.: c.d., s. 33.
- ⁵⁶ Kramář K.: c.d., s. 689; M. Kučera poněkud jednoznačně přičítá veškerou vinu na špatné komunikaci mladočeků s Rezkem K. Kramářovi. – Kučera M.: c.d., s. 28–30, 33.
- ⁵⁷ HHStA: fond J. M. Baernreither, kart. 4, deník 5, s. 44; Rutkowski E.: c.d., sv. II., Stürgkh Thun-Salmovi 23.1.1900, s. 33.
- ⁵⁸ LA PNP: fond E. Engel, kart. 5, Kaizl Englovi 18.1.1900.; LA PNP: fond A. Rezek, kart. 13, Kaizl Rezkovi 10.8.1900.
- ⁵⁹ NL: 7.1.1900.; NL zmínily zajímavou okolnost ohledně Rezkových pravomocí a působnosti. O jejich přesném vymezení se v pramenech nikde nehovoří. Jisté je, že ale byly mladočeky probírány – byť jaksí okrajově, neboť V. Škarda se zmiňuje: „...očekával jsem, že podmínky Vašeho vstupu jsou pevně stipulovány, ale dnešní zprávy německých listů vyvracejí vše...“ – LA PNP: fond A. Rezek, kart. 31, Škarda Rezkovi 23.1.1900.; Škardovy obavy vycházely z Funkeho rozhovoru s Koerberem z 23.1. NL o tom napsaly, že Funke se byl přeptat, jaké je Rezkovo postavení. Byla mu dána odpověď, že Rezek nemá žádné zvláštní kompetence, že nemůže zasahovat do cizích resortů, že je ministrem ad hoc pro dobu konání konferencí, po jejichž skončení „půjde“. Na jeho místo v ministerstvu kultu a vyučování pak prý není vyhlédnut jiný Čech. – NL: 24.1.1900. – Funke šel ke Koerberovi nejspíše proto, že NFP přinesla 21.1. zprávu, že Rezek bude mít větší pravomoce než Pražák – hlavně vliv na důležité správní výnosy z různých ministerstev před jejich vyřízením. – NFP: 21.1.1900.
- ⁶⁰ ANM: fond K. Kramář, kart. 15, Rezek Kramářovi 9.11.1905.
- ⁶¹ Toto mé tvrzení potvrzuje i otevření otázky postavení českého ministra krajana po pádu Koerberovy vlády v roce 1905. Tehdy se ministr krajana B. Pacák dožadoval pevné úpravy své pozice a ve svých návrzích vycházel z polského vzoru. – Státní ústřední archiv, 2. odd., fond Presidium ministerské rady, kart. 4, č. 1776, Pacák Beckovi 19.6.1906.
- ⁶² Kučera M.: c.d., s. 26.
- ⁶³ NL: 19.1.1900; NL konstatovaly, že Rezek není parlamentář jako Pražák, a že je tudíž toliko zprostředkovatelem, vyjádřily i obavu, zda se neztrácí potřebná osoba v ministerstvu vyučování kvůli nedělnému a bezmocnému ministru-krajanovi. – NL: 20.1.1900.

- ⁶⁴ RL: 25.1.1900.
- ⁶⁵ LA PNP: fond A. Rezek, kart. 28, Stránský Rezkovi 20.1.1900.
- ⁶⁶ „Spoléháme na Vaší Excellenci pevně, dr. Kaizl zklamal nás v našich nadějích a očekávání, kéž Vám se Vaše těžká úloha lépe podaří.“ – Tamtéž: kart. 19, Maštálka Rezkovi 22.1.1900.
- ⁶⁷ Sieghart R.: c.d., s. 41 a 44; Ableitinger A.: c.d., s. 71.
- ⁶⁸ Kolmer G.: c.d., sv. VIII, s. 2.; Sieghart R.: c.d., s. 41.
- ⁶⁹ NL: 20. a 25.1.1900; Zachoval se Rezkův dopis ministru vyučování Hartelovi, v němž požadoval zapůjčení konkrétních obrazů od Brožíka, Slabého, Trska a Jakobyho pro výzdobu své kanceláře. – AVA: fond CUM, čj. 271/1900, Rezek Hartelovi 10.2.1900.
- ⁷⁰ O. Villani před svým příchodem do Rezkova úřadu byl od 1898 sekčním radou v presidiu ministerské rady (PMR), předtím byl ministerským sekretářem v ministerstvu kultu a vyučování. Do PMR se dostal díky Gautschovi, který jej charakterizoval následovně: „Villani, dessen Begebung, Verwendbarkeit und geradezu mufterhaften Fleiß mir...bekannt sind, und dessen Charaktereigenschaften ich hinreichend Gelegenheit gehabt habe kennen zu lernen...“ Gautsch dále pokračoval: „Auch glaube ich der Umstand nicht unbemerkt lassen zu sollen, daß...Villani der böhmischen Sprache im Wort und Schrift vollkommen mächtig ist, eine aus dienstlichen Rücksichten in Betracht zu ziehende Qualifikation, da gegenwärtig im Ministerrats-Präsidium kein Beamte in Verwendung steht, der dieser Sprache mächtig wäre.“ – AVA: fond MRP, kart. 34, čj. 221, Gautschův návrh císaři na povýšení Villaniho z 9.2.1898 (sankcionováno 13.2.).
- ⁷¹ Svědčí o tom Greifova korespondence s Rezkem uložená v LA PNP: fond A.Rezek, kart. 7; Greifa, pracujícího 2 roky na místodržitelství a v zemské školní radě a poté 2 roky v Liberci a Litoměřicích, Rezkovi doporučil s nejlepšími referencemi V. Škarda (odporučoval jej i K. Schwarzenberg a dvorní rada I. Schroubek). – LA PNP: fond A. Rezek, kart. 31, Škarda Rezkovi 24.11.1898. Greif se Rezkovi, kterého přesvědčil o svých schopnostech, představil v lednu 1899 a od konce října byl schopen nastoupit ve Vídni. Od ledna 1900 pak skutečně působil v novém ministerstvu. – Tamtéž: kart. 7, Greif Rezkovi 9.12.1898, 20.1. a 25.10.1899.
- ⁷² V listopadu 1900 kancelář požadovala 3.350 K jako přídavek ke kancelářským paušálům (Zuschuss zum Amts- und Kanzleipauschale) – náklady na otop, světlo, fiakry,... Podobně žádala kancelář o remunerace a „Aushilfen für das Bureau“ ve výši 900 K v prosinci. – AVA: fond MRP, kart. 40, čj. 1149 z 21.11. a čj. 1207 z 10.12.1900.
- ⁷³ HHStA: fond KK, čj. 205, Koerberův návrh císaři 20.1.1900 (sankcionováno 27.1.1900).
- ⁷⁴ Hof- und Staatshandbuch der Österreich-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1901. Wien 1901, s. 300–301.
- ⁷⁵ Krejčí Dobroslav: Nynější organismus rakouské správy zeměpanské. In: Česká politika, sv. II/2 (Správa mocnářství rakousko-uherského), red. Z. V. Tobolka, Praha 1907, s. 103.; Janák Jan – Hledíková Zdeňka: Dějiny správy v českých zemích do roku 1945. Praha 1989, s. 289.
- ⁷⁶ LA PNP: fond A. Rezek, kart. 44; AVA: fond MRP-Landsmannminister, kart. 1, čj. 23/1906.
- ⁷⁷ V české literatuře se praví, že ministři krajani byli do vlády povoláni „...pouze na ochranu zájmů některé národnosti.“ – Krejčí D.: c.d., s. 103.; Obdobně – s poplatností době vzniku – i v nejnovější literatuře: „...zastupovali buržoazii jednotlivých národností monarchie a zprostředkovali styk její politické reprezentace s vládou.“ – Janák J. – Hledíková Z.: c.d., s. 289.

Bestimmungen

über den Wirkungskreis des Ministers D. Ziemialkowski

1. Der Minister D. Ziemialkowski ist im Mini-
sterverthe als Mitglied anzusehen in der folgen-
den Ministerabtheilung Postfacillen der
Kommunikation in allen Angelegenheiten, welche
auf Grund der mit der Ullenkörpern Ent-
schliessung vom 12. Februar 1868 Ullenkörpern
gesetzlichen Funktion für die Japaner-
ministerium der im Kaiserlichen-Verordnungen
Königreich sind. Länder der Gesetzgebung oder
Gesetzgebung, der Ministerverthe abgehandelt
sind.
2. Ullenkörpern sind von Seite der Kaiserlichen
mit Minister D. Ziemialkowski in dem die
Land Galizien (mit Krakau) betreffenden
Angelegenheiten, nach Maßgabe der gesetzl.
geben Bestimmungen von der Gesetzgebung
der Kaiserlichen Gesetzgebung werden.
3. Dem Minister die Kaiserlichen werden
dem Minister D. Ziemialkowski die Angelegenheiten
Königreich der die Galizien Gesetzgebung
ministerialen Angelegenheiten und Angelegenheiten für
Gesetzgebung der Minister die Kaiserlichen Ullenkörpern
mitgeteilt sind.

Stanovení působnosti haličského ministra krajana Dr. F. Ziemialkowského r. 1868.
LA PNP, fond A. Rezek

für den Herrn.

Was mir jetzt vorgehalten worden und ich in
stillen wohl und deutlich verstanden habe, dem soll
und will ich getreu und fleißig nachkommen
So wahr mir Gott helfe!

Dr. Anton Rezek
d. l. Minister.

Dem für den gefertigten Herrn Dr. A. Rezek
Herrn Anton Rezek
geb. dem vorstehenden Bismarck am 20. Jänner 1900
in der Kirche Sion Kaiserlicher und königlicher
Apostolischer Majestät u. s. w.
Wien, am 20. Jänner 1900.

VERSTAND DER PRÄSIDENTALKANZLEI
DES K. K. MINISTERRATHESPRÄSIDIUMS.

Präsidentenamt
H. Hofmeister

Ministerská přísaha Dr. A. Rezka
AVA, 82/1900 PMR

Zasypaný ministr.

Dle Radikálních Listů je prý ministr-krajan Rezek zasypan *peticemi a prosbami českého lidu*. Chudák! Ale zatím naši radikálové sami se svým vídeňským Jančou dotírají na něho svou největší peticí!

Šípy, 28.4.1900

Pokušení nesvatého Antonína.

Ministr Rezek: „Ježísmánku, Karlíne notáblů, co to žádáš?! Neuvod' mne v pokušení!! Já, úředník úřednického ministerstva Körberova a přijmout od opozičního národa českého mandát! To by tak hrálo!

ZUSAMMENFASSUNG

ERNST VON KOEBERS REGIERUNGSBILDUNG UND WIEDERHERSTELLUNG EINES TSCHECHISCHEN LANDSMANNMINISTERIUMS 1900

Luboš Velek

Koerbers erster Regierungszeitraum (1900–1904), manchmal von Historikern als pax Koerberiana bezeichnet, brachte mit sich lang erwartete innenpolitische Verhältnisberuhigung in Cisleithanien. Nach vielen Jahren Nationalitätsaffekten, Staats- und Herrschersentwürdigung und Staatsverfassungsverneinung sollte die Staats- und Gesellschafts stabilität wiederhergestellt werden. Mit dieser Aufgabe wurden neue Leute ohne berühmte Ahnentafeln, doch mit dem Ruf unparteiischen Bürokraten anvertraut; ihnen stand Ernst von Koerber vor. Seine Regierung versuchte von Anbeginn – mit zeitbegrenztem Erfolg – die cisleithanischen Politiker von fruchtlosen Nationalitätsstreiten abzuleiten und ihre Interesse mehr auf dringende Wirtschafts- und Sozialfragen zu richten. Dazu benötigte man die Einsatzfähigkeit des durch Obstruktion blockierten Reichsrats wiederherstellen und in den tschechisch-deutschen Beziehungen neuen Versuch zu unternehmen, der die Nationalitäts- und Sprachenfragen lösen sollte. Zum Ausgangspunkt beabsichtigte Koerber eine unparteiische Regierung zu bilden, die sich am Vertrauen aller Völker, vor allem der Tschechen und Deutschen, lehnen sollte. Die Repräsentanten dieser Zuversicht sollten unmittelbar unter den Vertretern einzelner politischen Parteien oder wenigstens unter diesen Parteien nahestehende Personen gefunden werden. Formalerweise sollten sie die Stellung der Minister ohne Geschäftsbereich (ohne Portefeuille) mit traditionellem Titel Landsmannminister gewinnen. Koerber verwirklichte diesen Plan nur teilweise, wobei ein Landsmannministersessel auch für die Tschechen vorbehalten blieb. Die Kompetenzen und Dientsbereich dieses Ministers waren damals nicht festgelegt, trotzdem wurde diese Amt zum wichtigen, leider nicht andauernden – wie es vorausgesetzt wurde – politischen Mittel zur Unterstützung der tschechischen Interesse.

REALISTICKÝ KLUB V PRAZE

Jiří Křest'an

„Historie realistické strany je skutečně jedinečná a podivně paradoxní: opuštěna vůdci a předáky vzniká vždy znovu, aby po čase opět přelila se nějakou vlnou buď v mladočeskou stranu nebo konečně i v stranu československých socialistů,“¹ napsala na konci února roku 1920 v časopise Česká stráž Pavla Buzková. Tento zvláštní vývoj vysvětlovala autorka mimo jiné specifickým charakterem členstva realistické strany: přitahuje především osamělé, na venkově kulturně působící inteligenty, jakož i živnostníky, úředníky, inženýry, lékaře, učitele a profesory z městeček i měst. V Praze oslovuje realistická strana tradičně vysokoškolské studenty a inteligenci všech kategorií. Politický realismus inspiruje především mnoho mladých lidí, kteří působí jen nedlouho v praktickém životě a kteří neztratili ideály a kritičnost mládí.

Charakteristika realistické strany jako strany kritické inteligence a „nepraktických“ lidí, ale zároveň líhně talentů, kteří po čase přecházejí jinam, aby uskutečňovali praktickou politiku, jež naopak vyžaduje uzavírání kompromisů – to byla sebereflexe, a možná sebereflexe v mnohých ohledech příliš milosrdná a sebeshovívavá, jež vzešla z prostředí realistů zdecimovaných několikerými odchody vůdců do jiných stran. Rozchod původních „realistů“ v roce 1893 (Kaizla a Kramáře, kteří zaujali postupně vůdčí postavení v mladočeské straně a Masaryka, který se s mladočechy rozešel) i následné odchody předáků jinam, jež se udály před první světovou válkou, ztratily pro realisty na počátku dvacátých let svou palčivost.

Traumatem, které tvrdě zasáhlo a nesmazatelně poznamenalo realistické hnutí, byl přechod nejznámějších představitelů České strany pokrokové do řad vznikající České státoprávní demokracie v únoru roku 1918. V této straně se sešli kromě členů Národní strany svobodomyslné (mladočeské) též s příslušníky Strany národní (staročeské), Strany státoprávně pokrokové a moravské Strany lidově pokrokové. Oprávněně konstatoval později Ferdinand Peroutka, že ztráta Františka Drtiny, Přemysla Šámala, Jana Herbena, Josefa Schieszla, Josefa Svatopluka Machara a jiných „zhatila naděje realistické strany, že bude moci hrát vynikající roli v republice“.²

Depresivně působil na některé realisty fakt, že do jejího čela se nevrátil po triumfálním příjezdu z ciziny Tomáš Garrigue Masaryk, který jako prezident zaujal důsledně nadstranickou pozici a své věrné nijak nepreferoval. V době, kdy Pavla Buzková psala svůj článek, Česká strana pokroková již neexistovala a byl dovršován přechod jejích politicky nejaktivnějších členů k národním socialistům, který ostatně byl zahájen již ve válečných letech – v červnu roku 1917

nabídla své síly represáliemi zdecimované národně socialistické straně skupina intelektuálů, sdružená kolem týdeníku Česká demokracie, v níž zaujímali významné místo někteří realisté. „Spiklenci z Františkova nábřeží“ vstoupili do nově nazvané Československé strany socialistické na jejím sjezdu na přelomu května a dubna 1918 spolu s anarchokomunisty.

Pozoruhodná sebereflexe z pera Pavly Buzkové z února 1920 obsahovala kritický pohled do vlastních řad: tmelem realistických skupin je sektářství, jež z nich činí rodinu většinou vzájemně se znajících členů, žárlivě střežících čest každého z nich. V takové atmosféře se snadno rodí neshovívavost, jež realisticke straně zatarasuje cestu k masovosti, neboť své vyznavače legitimuje k bezohlednému sledování ideálu bez zřetele na politickou a služební kariéru. Neohebnost, nepřizpůsobivost poměrům plodí „pověstnou realistickou nešikovnost politickou“.

Emanuel Rádl připustil nedlouho po Pavle Buzkové, že v českém národě „povstal typ realisty chladného, hašteřivého, malicherného, ale pilného, rozšířený po celém národě a způsobující velký odpor veřejnosti k realistům“.³ Rádl nadto položil kacířskou otázku: byli vůbec stoupcem realisticke strany uvědomělými nositeli, hlasateli a tvůrci realistického myšlení? „Podivný osud realismu! Od začátku nacházel přízeň veřejnosti a nadšení u mladých vzdělavců, sta lidí prošla jeho školou, celá veřejnost bývala donucována zabývat se jím ve vášnivém boji pro něj anebo proti němu, vynikající naši mužové s vděčností vzpomínají jeho vlivu na svůj vývoj – ale, ptej se, kolik lidí realismus opravdu promyslelo, kolik jich dovedlo zachytiti jeho jádro, anebo aspoň kolik se jich o takovou úlohu pokusilo (ať už se pak rozhodli proň nebo proti němu), a uvidíš, jak jména nadšenců a protivníků realistických řádnou a řádnou, až jich zbývá... ano, kdo vlastně zbývá?“

Tázání po obsahu realismu a oprávněnosti existence realisticke strany bylo od roku 1918 velice časté a naléhavé. Diskuse uvnitř Československé strany pokrokové vyvrcholily na podzim roku 1919, kdy zástupci vedení (mimo jiné prof. Zdeněk Nejedlý, prof. Emanuel Rádl, dr. Antonín Uhlíř a dr. Cyril Dušek) navázali kontakt s předáky československých socialistů (jednání se účastnili mimo jiné prof. František Krejčí a poslanec Jiří Stříbrný). Přestože mezi realisty panovaly mnohdy falešné představy o tom, že jsou to právě národní socialisté, kteří mají životní zájem na sloučení s pokrokaři,⁴ skutečnost byla střízlivější. „Náměly“ byly pravděpodobně motivovány především obavami části vůdců pokrokové strany z hrozícího propadu k politické bezvýznamnosti v době blížících se parlamentních voleb.

Sjezdu Československé strany pokrokové, konaném 6. ledna 1920, byl předložen návrh Emanuela Rádla, jenž znamenal faktickou likvidaci této strany po čtrnácti letech od jejího ustavení.⁵ Těm straníkům, kteří se chtěli aktivně zapojit do politiky, byl doporučen vstup do strany československých socialistů. Ostatní

se měli sdružit v Realistickém klubu, aby naplňovali kulturní program realistický. Ke spolupráci v Realistickém klubu měli být přizváni zájemci z různých stran. Návrh byl schválen poměrem hlasů 70:19. Sjezd ustavil dva akční komitety. V komitétu pro dovršení slučovacího procesu s národními socialisty čteme mimo jiné jména předsedy strany, ministra dr. Františka Veselého, dr. Cyrila Duška, Jana Hajšmana a Karla Moudrého. V komitétu, který měl zřídit Realistický klub, zasedli kromě Rádla a Nejedlého Kamil Buzek, Pavla Buzková, dr. Jan Gallas, dr. Ladislav Kliment a dr. Petr Růžek. Lze konstatovat, že rozchod členů pokrokové strany proběhl (v příkrém rozporu s odchodem části vůdců k státoprávní demokracii v roce 1918) korektně a že bývalí straníci většinou udržovali i později přátelské vztahy.⁶

Na rozdíl od členů pokrokové strany, kteří směřovali do řad národně socialistické strany a řešili tudíž problémy spíše praktického rázu, vyvstala před zakladateli Realistického klubu potřeba programového sebevyjádření. Tuto potřebu reflektoval a reagoval na ni především Emanuel Rádl. Ten ostatně postřehl programovou krizi realistického hnutí již na prahu první republiky. Snaha o ujasnění zásad vlastního postupu odpovídala Rádlově osobní poctivosti. Na druhé straně neustálé přemýšlení o mnohdy abstraktních programových zásadách nevyhovovalo praktičtěji založeným stoupencům realismu. Ti proto namnoze školometské programové diskuse ponechávali bez větší pozornosti. K pragmatictější založeným realistům, orientujícím se spíše na konkrétní politické a kulturní otázky, náležel i Zdeněk Nejedlý, který byl druhou nejznámější osobností mezi zakladateli Realistického klubu. K přímému programovému střetu mezi Nejedlým a Rádlm před vznikem klubu v každém případě nedošlo.

Pro naše téma je důležité zaznamenat, že již před definitivním rozchodem pokrokové strany musel Emanuel Rádl čelit výtce, že se spojuje s „bolševikem“ Nejedlým. „Pokud vím, nikdo nikdy Nejedlého neobvinil z nepokrokového smýšlení,“ odpovídal Rádl Janu Herbenovi na jeho článek v Národních listech ze dne 28. prosince 1919. „Jeho bojům hudebním nerozumím, jeho projevy politické jsou psány v duchu naší strany. Ovšem, proti bolševickým bubákům Národních listů mám uděláno a nevěřím, že jest bolševikem každý, koho za bolševika prohlásí Národní listy.“⁷ Naopak Rádl obvinil Herbena, který se členstvím v národní demokracii zavazuje k podpoře Kramáře, Pekaře, Síse, Mareše a jiných svých dřívějších protivníků, z bezzásadovosti a zrady svých předválečných názorů. Ostrá kritika realistů, kteří se v roce 1918 spojili s mladočechy a dalšími skupinami ve státoprávní demokracii, nechyběla ostatně v žádném čísle České stráže.

Na stránkách časopisu Česká stráž se v únoru roku 1920 objevil obsáhlý materiál nazvaný Programové zásady Realistického klubu.⁸ Tento dokument, který nese zřetelné stopy Rádlova rukopisu, patří nesporně k pozoruhodným výkonům českého politického myšlení. Ospravedlňuje v první řadě existenci

malých stran – jen ty jsou schopny se rozvíjet prohlubováním a šířením vyhraněného programu. Velké strany bývají naopak často mechanickým shlukem různorodých skupin. Jako odpuzující příklad ideově neupřímné strany byla zmíněna přirozeně národně demokratická strana.

Dokument Programové zásady Realistického klubu se přihlásil k ideji eticky zdůvodněného socialismu, který má zákony a hospodářským řádem zajistit spravedlnost. Odmítl však absolutistické spoléhání na stát, na všeobecné postátňování výrobních prostředků a kulturních zařízení. Soukromá iniciativa nemá být omezována, pokud neohrožuje veřejné zájmy nebo nevykazuje vykořisťovatelské a monopolizační tendence. Materiál nepopíral existenci třídního boje, program Realistického klubu však být třídní nemá. „Pokroku docílíme v první řadě prací o povznesení ducha. Na mravnosti a na vzdělání závisí konec konců i zdar solidního hospodářství i zdar politický,“⁹ čteme tezi, jež měla později tak často zaznívat v Rádlově díle. Na svou dobu bylo nesporně přínosné, že programový materiál aplikoval humanitní program i na národnostní vztahy v Československé republice, plédoval pro vzájemnou domluvu po dobrém, pro maximální liberálnost v postoji vůči národnostem.

Mezinárodní vztahy se mají podle autora Programových zásad Realistického klubu zakládat na zásadách důsledného demokratismu, jež vylučují jakékoli imperiální tendence. Materiál se obsáhle vyjadřoval k situaci v Rusku, jež byla v té době v Československu vášnivě diskutována. Nalezneme zde ocenění úsilí bolševiků o hospodářské a politické povznesení chudých lidí – i za cenu zásahu do majetkových práv a svobody ve výrobním procesu. Na druhé straně zavrhovaly programové zásady jednoznačně nedemokratickou teorii diktatury proletariátu. Odmítnuta byla myšlenka komunismu, který proklamuje rozhodující úlohu mas v hospodářském a duchovním vývoji. Je potřeba tvořivých a myslících vůdců, ručících za své činy, kteří ovšem pracují pro lid. Pozoruhodná byla myšlenka o styčné oblasti radikálního socialismu a radikálního nacionalismu.¹⁰ Přes všechny rezervy vůči bolševictví uznával programový dokument pokrokový ráz bolševické vlády v Rusku. Význam bolševické revoluce byl dokonce srovnán s přínosem husitství a velké francouzské revoluce pro lidstvo.

Dokument Programové zásady Realistického klubu se pokusil v sevřené podobě podat definici realismu: „Realismem myslíme víru ve věcné myšlení (ne nálady, ne pudy davové), v kritičnost, v jasnou metodu, v pokrok uskutečňovaný drobnou prací. Pokrokovostí, již stavíme proti houževnatosti a proti reakcionářství, rozumíme přesvědčení, že stálou metodickou prací člověk, národové a lidstvo se zdokonaluje a že jest nutno pořád o toto zdokonalování pracovati. Národ český jest tedy takový, jakým jej učinili jeho příslušníci, duch českého národa jest dán ideály těch, kteří v něm a pro něj pracovali. Víra v pokrok znamená dále víru v zdárnost změny poněmáhle, vytrvalou prací připravované. V zásadě tedy ne revoluce, nýbrž reformace.“¹¹

Se svými programovými návrhy seznámil zájemce Emanuel Rádl na první schůzi Realistického klubu, která se konala v pondělí 19. ledna roku 1920 v malém sále za kulečníky restaurace U zlaté husy na Václavském náměstí.¹² Zdeněk Nejedlý referoval o úkolech klubu v současné politické situaci a Jan Gallas předložil návrhy organizační struktury klubu. Od února 1920 se schůzovní činnost Realistického klubu v Praze přesunula do restaurace U Helmů na rohu Lazarské a Vodičkovy ulice.¹³ Nepřekvapí, že hlavním tématem diskusí klubu se stala ruská otázka. Přednášejícími byli Zdeněk Nejedlý a Prokop Maxa, který se aktivně účastnil válečných událostí v Rusku.¹⁴ Je pravdou, že Maxa se stal jedním z nejvýznamnějších propagátorů objektivního pohledu na Rusko, pohledu blízkého T. G. Masarykovi a naopak protikladného názorům prvního předsedy vlády Československé republiky Karla Kramáře. Prokop Maxa odmítl řešení ruského problému cestou vojenské intervence, ocenil naopak skutečnost, že bolševici přišli na rozdíl od jiných skupin s programem organizace společnosti.¹⁵

Rovněž Zdeněk Nejedlý upozornil ve svých přednáškách konaných v klubu v měsíci únoru 1920 na to, že síla bolševiků tkví v jejich programu. Marxismus v Rusku zdisciplinoval dělnictvo a postavil se proti individualistickému anarchismu. Systém sovětů vzbuzuje podle Nejedlého zájem lidu o státní správu. Řečník vyjádřil přesvědčení, že bolševici považují diktaturu proletariátu za přechodný prostředek, nutný po dobu, než se demokratické zásady v Rusku vžijí.¹⁶ Z referátů o přednáškách Zdeňka Nejedlého, uveřejněných v České stráži, lze zaznamenat, že výklady Zdeňka Nejedlého vyvolaly živou diskusi, již se účastnili přední představitelé klubu (Rádl, Gallas). O obsahu diskusí se však z nich nic nedovíme.

Ustavující sjezd Realistického klubu¹⁷ se konal v neděli 21. března 1920 v hotelu Beránek na vinohradském Tylově náměstí. Jednání sjezdu se protáhlo od deváté hodiny dopolední až do páté hodiny odpolední. Prof. Emanuel Rádl předložil sjezdu návrh programu klubu, s referáty o politické situaci vystoupili prof. Zdeněk Nejedlý a dr. Jan Gallas, návrh organizačního řádu přednesl dr. Ladislav Görlich. Oproti Görlichově návrhu sjezd stanovil exkluzivní členství v klubu, členové jiných politických stran se ovšem mohli účastnit schůzí Realistického klubu. Delegáti zvolili předsedu klubu (Rádl) a členy ústředního výkonného výboru (Berger, Bohutínský, Buzek, Buzková, Gallas, Görlich, Jakubec, Nejedlý, Růžek, Soukup).

Největší část diskuse byla zřejmě věnována programovým otázkám. Sjezd nedokázal polemiku uzavřít, musela být zvolena skupina ve složení prof. Rádl, prof. Nejedlý, dr. Masařík a dr. Görlich, jež měla provést konečnou redakci programu. Podle svědectví posledně jmenovaného, které ovšem bylo uveřejněno až o rok později, se již na ustavujícím sjezdu projevíly rozpory mezi radikálnější a „konzervativnější“ skupinou, jejímž mluvčím byl především Emanuel

Rádl. „Hádali jsme se o několik programových bodů celé hodiny,“¹⁸ přiznal Görlich. Kompromis mezi oběma vznikajícími křídly klubu byl usnadněn zřejmě tím, že radikálové nepovažovali programové otázky za nejdůležitější a preferovali konkrétní politické problémy. Rádlovo „hnidopišství“ v programových principech považovali za odtržené od politické skutečnosti. Tak byla již od svého ustavení klubu založena jistá dvoukolejnost zájmů: zatímco Rádl věnoval mnoho času vnitřním zásadám realismu, radikálové se zaměřovali spíše na aktuální dění ve společnosti.

Realistický klub musel krátce po svém ustavení určit svůj postup v nadcházejících volbách do poslanecké sněmovny a senátu Národního shromáždění. Klub nepostavil vlastní kandidátky, opakovaně deklaroval, že nemá politických ambicí. Před volbami přinesla Realistická stráž, jež nahradila do sjezdu vycházející Českou stráž,¹⁹ kratičkou výzvu všem „pokrokovým lidem“, aby v nadcházejících volbách volili socialistické strany.²⁰

Září roku 1920 přineslo zřetelné pnutí v Realistickém klubu, které odráželo dění ve společnosti. Polemiku vyvolalo rozhodnutí brněnské skupiny Realistického klubu, jež se zúčastnila voleb do dělnických rad v Brně. Pravicovými členy klubu byly dělnické rady vnímány jako zárodky revolučních štábů, odkud by mohl být veden útok proti demokracii.²¹ Začala se projevovat úzká souvislost dění v Realistickém klubu s vývojem v sociálně demokratické straně. Petr Růžek volal ve svém dopise z 15. září naléhavě Zdeňka Nejedlého do Prahy.²² Na zasedání redakční rady Realistické stráže došlo ke konfliktu mezi ním a Ladislavem Görlichem na jedné a Pavlou Buzkovou na straně druhé – příčinou sporu byly Nejedlého články, které se kladně vyslovovaly k levici v sociální demokracii. K výměně názorů došlo na schůzi klubu dne 23. září.²³ Emanuel Rádl vyzval k zachování neutrality ve sporu obou křídel v sociální demokracii, což vzbudilo polemickou odezvu ze strany Jana Gallase, Petra Růžka a Zdeňka Nejedlého. Rádlova reakce byla spěšná. O den později napsal Nejedlému dopis, v němž shrnul svá stanoviska k diskutovaným otázkám a výhrady k práci vedení klubu. Oznámil svou rezignaci na předsednictví klubu i na členství ve výkonném výboru a konečně i na funkci redaktora Realistické stráže, kterou dosud zastával právě se Zdeňkem Nejedlým (úplný text dopisu viz příloha).

Emanuel Rádl uveřejnil 2. října v Realistické stráži stať nazvanou příznačně „Co teď?“²⁴ Vyslovil se v ní kriticky k oběma křídům sociálně demokratické strany. Znovu žádal zachovat neutralitu v jejich sporu, realisté by měli přispět k vyjasnění pozic obou křídel. Rádl dal Nejedlému za pravdu v jeho kritice pravicových vůdců sociální demokracie, kteří nedbali hlasu lidu. V otázce komunismu a revoluce by však realisté měli stát blízko revizionistům.

Rádlův příspěvek reagoval na Nejedlého seriál „Sociální demokracie“, který začal být uveřejňován ve dvanáctém čísle Realistické stráže.²⁵ Zdeněk Nejedlý se v seriálu článků postavil zřetelně na stranu sociálně demokratické levice

a vyzdvihl příklad ruské revoluce. K postupu bolševiků a marxistickým metodám řešení společenských problémů se ovšem nestavěl nekriticky. Ve shodě s Masarykem preferoval mravní obrodu lidí.

7. října 1920 přijal Zdeňka Nejedlého k audienci prezident republiky Tomáš Garrigue Masaryk. Nejedlý usiloval o audienci již na konci září prostřednictvím odborového rady Kanceláře prezidenta republiky ing. Jaromíra Nečase a Masarykova tajemníka a archiváře dr. Vasilu Kaprálka Škracha.²⁶ Posledně jmenovaný popsal v dopise Zdeňku Nejedlému z 22. září okolnosti předání Nejedlého vzkazu, že má pro prezidenta informace: „Řekl jsem o tom včera panu prezidentovi, jsa přesvědčen, že by navzájem i on Vás rád viděl. Pan prezident opravdu ihned dal najevo, že jsem se neklamal, a uložil mi, abych Vás jeho jménem pozval k němu na nějaký den na Hluboš.“ (Audience se nakonec konala na Pražském hradě, původně se měli oba muži sejít na Hluboši 5. října.) Jak je zřejmé, Masaryk sám měl o schůzku zájem. Bohužel se lze jen domýšlet, o čem prezident s Nejedlým diskutovali.²⁷ Nevyhnuli se zřejmě situaci v Realistickém klubu. Každopádně Nejedlý nikdy nevyužil v půtkách v Realistickém klubu faktu, že mluvil v kritickém období s největší autoritou pro realisty, a nepokusil se zaštitit Masarykovým jménem.

Dne 10. října 1920 se v hotelu Beránek na Vinohradech sešel první řádný sjezd Realistického klubu. Jednání se zúčastnilo 112 delegátů, kteří zastupovali 950 členů klubu, sdružených ve 13 organizacích, z nichž 5 působilo na Moravě. Odrazem růstu moravského realismu (brněnská a jihlavská organizace patřily vedle pražské a turnovské k nejpočetnějším) bylo rozhodnutí o vydávání časopisu Realistický obzor v Brně jako orgánu klubu pro Moravu, Slovensko a Podkarpatskou Rus. Průběh sjezdu sledovalo 14 zástupců tisku.

Redakční článek Realistické stráže nazvaný „Po sjezdu“ konstatoval, že rozpory v klubu existují dále, že však sjezd sjednotil různé směry a diskuse jen jednotu upevnila.²⁸ Vcelku tomu nasvědčovala i volba výkonného výboru Realistického klubu, v němž se objevili členové obou křídel: Rádl (zvolen předsedou klubu), Berger, Bohutínský, Gallas, Görlich, Jakubec, Masařík, Nejedlý (pověřen vedením redakce Realistické stráže), Pracnová, Procházka (zástupce mládeže), Růžek, Taufer, Ziskal.²⁹ Rovněž diskuse nebyla vedena v konfrontačním duchu. Nejedlého referát o zahraniční politice byl schválen dokonce bez připomínek. Obšírněji se debatovalo po Růžkově referátu o socializaci (diskutoval se znovu problém dělnických rad) a zejména po Rádlově referátu o vnitřní politice. Zde se polemicky střetli prof. Rádl a prof. Tvrdý, kteří popírali potřebnost revoluce, s dr. Görlichem, který odmítl revoluci kategoricky vylučovat.

Sjezdová rezoluce³⁰ obsahuje stanoviska, jež vyvažovala názory obou křídel. Členové klubu v ní mimo jiné vyjádřili odhodlání přispívat k ideovému sjednocení socialistů v republice. Socialismus se má prosadit pozitivní prací. Vzpouza se zbraní v ruce je přípustná pouze v obraně socialistických ideálů. Rezoluce

předložila program postupné socializace, jež měla posilováním účasti zaměstnanců na správě podniků, převáděním „zralých“ podniků do správy státu a vytvářením smíšených hospodářských podniků dospět do konečného stadia, kdy výrobní prostředky přejdou ve společné vlastnictví celku. Dělnické rady, pokud jsou míněny jako přípravné orgány revoluce, sjezd odmítl.

Konflikt v Realistickém klubu, který se zdál být zažehnán na sjezdu, však doutnal dále a rozhořel se brzy s novou silou. Realistická stráž dne 20. listopadu 1920 otiskla prohlášení výkonného výboru Realistického klubu o nacionálních bouřích, jež vypukly kolem odstraňování „německých“ pomníků. Hned následujícího dne reagoval předseda klubu hněvivým „zasláno“ v Právu lidu a o týden později přinesl Čas Rádlův článek „Realistický klub“, který se velice otevřeně vyslovoval k situaci v klubu.

Ukázalo se, že problémem není to, co bylo v prohlášení uveřejněno, ale to, co v něm chybělo. Text prohlášení, který navrhl Rádl, byl projednán na schůzi výkonného výboru a doplněn o připomínky z diskuse. Poté Rádl ukončil debatu k tomuto bodu programu, omluvil se a odešel přednášet. Na scénu však vstupuje Zdeněk Nejedlý, který si po svém příchodu do schůze vynutil novou debatu o prohlášení. V rezoluci vypustil výkonný výbor kritickou výtku proti bolševismu, odmítnutí spojovat vítězství socialismu se sázkou na rozvrat státní moci. „Kde... má moje trpělivost vůbec míti meze, když mi Nejedlý provedl onen kousek s Prohlášením?“³¹ tázal se ciceronovsky Emanuel Rádl. A svůj příspěvek vyhrotil osobně proti svému Catilinovi, jehož pravověrnost před několika měsíci hájil před Janem Herbenem: „Články prof. Nejedlého v Realistické stráži jsou vším možným spíše než realismem.“ Rádl podmínil své setrvání v klubu radikálními osobními změnami v jeho vedení – jinak mu popřeje mnoho zdaru na jeho „nových, nečeských a nerealistických cestách“.

Vývoj v Realistickém klubu se nemohl odehrávat nezávisle na dění ve společnosti. Připomeňme, že právě den před tím, než Emanuel Rádl uveřejnil v Času svůj článek o dění v Realistickém klubu, byl zahájen XIII. sjezd sociální demokracie (pravice). Blížil se den konfrontace mezi sociálně demokratickou levicí a pravicí, podporovanou státní mocí. 5. prosince 1920 byl násilně obsazen Lidový dům a předán pravici. Následujících deset dní se odehrávalo ve znamení často krvavých střetů mezi státními represivními silami a revolučně naladěnými dělníky. Generální stávkou, vyhlášenou sociálně demokratickou levicí, byla zlomena násilím.

Prosincové události znamenaly pro mnohé levicově orientované intelektuály šok. Nejinak tomu bylo v Realistickém klubu. Dne 23. prosince 1920 uveřejnil v Realistické stráži Ladislav Görlich svůj článek nazvaný „K svědomí státníků a politiků“ a v tomtéž čísle se objevil i Nejedlého článek „Český duch v českém státě“.³² Oba články ostře odsoudily postup sociálně demokratické pravice, jež použila násilí místo diskuse, a vyjádřily svou podporu (nikoli ovšem bezvýhradnou) levici.

Prosincové události zapůsobily na mnohé členy Realistického klubu opravdu otřesně. Josef Teichman později přiznal, že po prosinci 1920 „se nám, mladým, a to právě v době, kdy jsme měli opravdu svobodně žít a pracovat, nechtělo ani dýchat.“³³ S téměř ročním odstupem vyjádřil Zdeněk Nejedlý názor, že prosincové události provedly „hluboký řez celým českým životem“, který rozdělil národ na „stoupence násilné autority“ a „lidový element“.³⁴ Postup státní moci ve prospěch sociálně demokratické pravice byl obtížně odůvodnitelný i pro reformistické křídlo Realistického klubu, jež jinak chápalo právní důvody zásahu. Sám Emanuel Rádl musel v březnu 1921 přiznat, že „úřady se dopustily křiklavé třídní justice v případě Lidového domu“ a že „někde četníci a vojáci daleko překročili svoji pravomoc a... hrubě ublížili dělníkům“.³⁵

Vraťme se však na začátek roku 1921, kdy spěl vývoj v Realistickém klubu ke svému rozuzlení. 6. ledna se sešel sjezd důvěrníků klubu.³⁶ Emanuel Rádl přešel do ofenzívy. Svě setrvání v klubu podmínil tím, že klub přistoupí na sedm jím stanovených zásad: Masarykův realismus jako základ programu klubu, priorita individuální odpovědnosti, zavržení sociální revoluce, prvořadost kulturní práce, odmítnutí výpadů proti Masarykovi a Benešovi, odsouzení útoku na republiku a zákonnost, spolupráce se subjekty s podobným pokrokovým programem. Pro Nejedlého stoupence bylo varovné, že pouze delegát pražské organizace se postavil bez výhrad na jejich stranu. Zajímavé bylo, jak takticky na sjezdu důvěrníků formuloval Rádl svůj poměr k Nejedlému – přiznal jeho osobní poctivost, nezištnost a neúmornou pracovitost, jež oceňoval již za války v době spolupráce ve Filosofické jednotě. Rádl však Nejedlému vytkl, že si neujasní svůj vztah k marxismu, jehož některé postuláty přijímá, že jeho pojetí lidovosti je abstraktní stejně jako bylo dříve Nejedlého pojetí národa. Jistou ideovou bezradnost Nejedlého křídla potvrdila skutečnost, že v podstatě jedinou odpovědí na Rádlovy výzvy byl nevěcný, osobně vyhrocený výpad Ladislava Görlicha proti předsedovi klubu.³⁷

Ve znamení defenzívnosti a ideové neujasněnosti se nesla vystoupení Nejedlého stoupců na valném sjezdu Realistického klubu, který se konal dne 30. ledna 1921 v Národním domě na Smíchově.³⁸ Sám prof. Nejedlý v průběhu sjezdu vystoupil jen dvakrát: jednou s kratičkou faktickou poznámkou a jednou s osobním výpadem proti údajnému Rádlovi autoritářství, jež se nepříliš přesvědčivě pokusil postavit proti Masarykovu myšlení. Poměrem hlasů 15:10 se sjezd vyslovil pro přijetí Rádlových sedmi zásad a stejným poměrem byla přijata kandidátka nového výkonného výboru ve složení Rádl (předseda a redaktor Realistické stráže), Berger, Buzková, Hájek, Masařík, Pracnová, Šimsa, Šišma, Uher, Vetešník, Vyskočil. Zamítnuta byla kandidátka pražské organizace (Bohutínský, Bradka, Gallas, Görlich, Houdková, Jakubec, Nejedlý, Procházka, Růžek, Ryšánek, Taufer, Získal). Brněnský Realistický obzor ve svém referátu tvrdil, že Nejedlého stoupcem se prý pokoušeli jednání sjezdu protahovat do doby, kdy odjížděla z Prahy většina vlaků. Venkovští delegáti však vytrvali „poslou-

chající trpělivě řeči, které vlastně opakovaly stále totéž v různých variantách“.³⁹

Komunikace mezi představiteli znesvářených křídel Realistického klubu vážla. Dne 8. června 1921 se uskutečnila v kavárně Opera v Praze III schůze levice. Účastníci (šlo o asi 60 osob) se rozhodli po vystoupeních Ladislava Görlicha a Jana Gallase téměř jednomyslně pro odchod z Realistického klubu a vstup do nedávno ustavené komunistické strany (jak zaznamenal dozírající civilní strážník Václav Procházka, třetina účastníků již komunisty byla).⁴⁰ Proti vstupu do komunistické strany se na schůzi, která trvala od půl osmé do půlnoci, vyslovil jednoznačně jen Petr Růžek, který vyjádřil nedůvěru v perspektivu komunistické strany a oznámil svůj odchod k centristům. Zdeněk Nejedlý komunistickou stranu ocenil jako jedinou stranu organizovaného dělnictva. Sám ovšem vstup ke komunistům neohlásil ani nedoporučil jiným. Z dopisu JUDr. Vladimíra Procházky Zdeňku Nejedlému lze rekonstruovat Nejedlého názor, který Procházka sdílel (schůze se pro nemoc nemohl účastnit): nikam nevstupovat, podporovat socialistické cíle dělnictva, což předpokládá především spolupráci s komunistickou stranou.⁴¹

Nejedlého stoupenci se sdružili v diskusním klubu nazývaném Socialistická společnost, který později charakterizoval Miloslav Matoušek jako „středisko, kde se scházeli leví disidenti Realistického klubu s dělníky, studenty, s mládeží československých socialistů, s nezávislou socialistickou mládeží, s mládeží komunistickou“.⁴² Lidé z okruhu Socialistické společnosti získali od konce roku 1921 svou tribunu v Nejedlého časopisu Var. Zdeněk Nejedlý v období od ledna do podzimu 1921 omezil na minimum svou politicky zaměřenou publicistickou a přednáškovou činnost. Věnoval se vědecké práci, jež ovšem měla výrazné styčné plochy s aktuálním děním. V osmi knihách o celkovém rozsahu 1545 stran, které připravil k vydání v průběhu roku 1921, nalezneme pozoruhodnou směs názorů inspirovaných Masarykovým realismem i marxismem a událostmi v Rusku.

Odchod levice z Realistického klubu urychlil agónii pražské organizace Realistického klubu, jež začala být zřetelná po lednovém rozkolu. Činnost místní organizace klubu v Praze se fakticky nerozvinula ani po jejím obnovení v únoru 1922.⁴³ Dva mladí Rádlovi pražští spolupracovníci, kteří zřejmě jediní měli předpoklady k politické práci, orientovali svůj zájem mimo klub: Hubert Masařík odejel na podzim 1921 jako diplomat do Bruselu⁴⁴, Jaroslav Šimsa se zaměřoval na práci ve studentském a skautském hnutí. Sám Emanuel Rádl viděl perspektivy organizovaného realismu stále skeptičtěji. Na sjezdu důvěrníků v Brně 19. listopadu 1922 konstatoval, že „pokrokovost jest dnes v hrozném rozkladu vinou inteligence“.⁴⁵ Výkonný výbor Realistického klubu rozhodl na Rádlův návrh přenést sídlo klubu do Brna a vydávání Realistické stráže zastavit. Hodnocení pozoruhodného fenoménu brněnského realismu se již vymyká rozsahu této studie. Lze snad jen připomenout, že nejen vůdcové českých realistů (Josef

Tvrď, Josef Hrubý, Inocenc Arnošt Bláha), ale dokonce i představitelé realistů německých (Maxmilian Otto Kremer) se ve dvacátých letech v Brně pokusili o znovuzaložení realistické strany a obnovení jejího vlivu.⁴⁶

Emanuel Rádl našel postupem času cestu do sociálně demokratické strany, o vstup do politiky se však již nikdy nepokusil. Byl nemilosrdným kritikem reality první republiky, který budil mnohdy svým přímočarým, nekompromisním postojem zděšení či rozpaky politiků a úředníků. V záznamu z 10. března 1925 uvedl šéf politického a legislativního odboru Kanceláře prezidenta republiky dr. Josef Schieszl, sám bývalý realista, že „povahově je prof. R. divoký člověk, od něhož možno vše očekávati“.⁴⁷ Rádl v té době neúspěšně usiloval spolu s Přemyslem Pitterem o audienci u prezidenta, aby se zastali vězněných odpíračů vojenské služby.

Druhý protagonista Realistického klubu – Zdeněk Nejedlý – zůstal alespoň formálně nestranickým glosátorem vývoje v první republice (do KSČ vstoupil až v Moskvě v roce 1939, přičemž členství mu bylo symbolicky přiznáno od roku 1929). „Já...jsem levější než komunistická levice, protože přece každý ideový člověk, domýšlející věc do konce, je levější než jakákoli organizace, vždy již zatížená ohledy osobními a jinými,“⁴⁸ napsal na stránkách časopisu Var. Rádl i Nejedlý se považovali za Masarykovy ideové následovníky, byť nikoli nekritické (Nejedlý zůstal vůči Masarykovi korektní i po svém vstupu do komunistické strany). Jestliže Rádl „domýšlel“ především Masarykovy postuláty v oblasti lidských a národnostních práv a otázce náboženské, Nejedlého zájem patřil především nové interpretaci sociální otázky a jejích politických důsledků. Rádl zůstal přirozeně původním východiskům bližší.

Vztahy mezi bývalými členy Realistického klubu byly vývojem poněkud zkaleny, rozchod však nebyl provázen takovou osobní záští, jež se objevila mezi realisty a přeběhlíky do státoprávní demokracie v roce 1918. Připomeňme alespoň, že v roce 1928 neváhal Emanuel Rádl přispět do sborníku k padesátým narozeninám Zdeňka Nejedlého, kdy znovu vyzdvihl Nejedlého píli a vlastenectví.⁴⁹ Často se doplňovaly a setkávaly spolkové aktivity obou mužů – na konci roku 1924 se například sešli v přípravném výboru Společnosti pro hospodářské a kulturní sblížení s novým Ruskem. Vztah Rádlových spolupracovníků k Nejedlému vyjádřil ještě v roce 1922 Jaroslav Šimsa: „Prof. Nejedlý je odpůrcem některých našich názorů, nebyl snad nikdy realistou, jest vlastencem svého druhu (toho si všímá velmi málo lidí) atd.; ale jeho politické úsudky stojí, myslím, vždy za úvahu a jeho rozhodnost mám rád.“⁵⁰

Konflikt v Realistickém klubu v letech 1920–1921 nijak významně neovlivnil dění ve společnosti. Charakteristické je, že „válce profesorů“ nevěnovaly téměř žádnou pozornost ani úřady, jež jinak pečlivě sledovaly zápas uvnitř sociálně demokratických stran v ČSR. Přesto vývoj v Realistickém klubu vypovídá o pocitech části levicově naladěné inteligence, jejíž socialistickou orientaci vy-

stavil vývoj neúprosné zkoušce. Část levicových intelektuálů reagovala na prosincovou krizi v roce 1920 ztrátou důvěry v perspektivy vývoje republiky a příklonem k radikalismu, jehož podobu ovlivňovalo dění v sovětském Rusku, idealizované představy o něm a otazníky s tím spojené.

Právě Zdeněk Nejedlý v letech 1920–1921 prošel křížovatkou, jež poznamenala jeho další vývoj.⁵¹ Domnívám se, že nemá úplně pravdu Václav Černý, který vysvětluje odklon od řady postulátů Masarykova humanismu a příklon k marxismu v bolševické interpretaci výhradně Nejedlého „sveřepou mocenskou žíznivostí“.⁵² Nejedlého odchod od realismu, porušení „vratké rovnováhy lásky a nenávisti“⁵³ ve prospěch nenávisti se odehrál prý ve znamení „trucu Masarykovi“,⁵⁴ který Nejedlého v roce 1918 na rozdíl od jiných nepovolal k významné státnické funkci. Černého paměti jistě obsahují zajímavé postřehy, analýza psychického založení Zdeňka Nejedlého představuje nesporně zajímavé téma. Redukovat impulsy Nejedlého vývoje pouze na psychické pohnutky však zřejmě je poněkud zjednodušující.

Je pravdou, že v roce 1918 vyložil Zdeněk Nejedlý svou představu na fungování ministerstva umění, o jehož zřízení se v té době uvažovalo.⁵⁵ Je ovšem otázkou, zda Nejedlý skutečně po válce o vstup do aktivní politiky či veřejných služeb stál. V roce 1921 v předmluvě ke knize „Z prvních dvou let republiky“ Nejedlý tvrdil, že po válce mu byl nabídnut poslanecký mandát i „místa spojená s velikými příjmy“⁵⁶ a že on dal přednost osobní nezávislosti. Lze pochopitelně diskutovat o tom, nakolik je toto svědectví pravdivé a upřímné. Nejedlého vývoj směrem k radikálnímu socialismu není však v každém případě ojedinělý, má shodné rysy v vývojem řady dalších nikoli nevýznamných intelektuálů u nás i jinde ve světě. Analýza postojů levicové inteligence po první světové válce zbavená ideologických klišé zůstává velkým tématem naší historiografie.

POZNÁMKY

¹ Buzková, P.: Oprávněnost „sektářské“ strany. In: Česká stráž, roč. III, č. 8, 21. 2. 1920, s. 4.

² Peroutka, F.: Budování státu, díl III. Praha 1991, s. 906.

³ Rádl, E.: Pokrokářství a realismus. In: Realistická stráž, roč. I, č. 2, 3. 4. 1920, s. 3.

⁴ Jan Konrád glosoval v dopise Zdeňku Nejedlému z 3. 11. 1919 jednání pokrokářů s československými socialisty následovně: „Vím, že nás potřebují tak nutně, nemá-li jejich strana přímo shnít. Nemohou zmocni podniky, do kterých se dali po příkladu sociálních demokratů, nespokojenost se provazuje s neschopností těch, které vyslali do různých korporací a ohrožuje opravdu jich stranu. . . Všecko leží na nás. Co neutáhneme sami, zůstává ležet.“ Archiv Akademie věd České republiky (dále jen AAV), fond Zdeněk Nejedlý (dále jen Nejedlý), inv. č. 1281, kart. 28.

⁵ Česká stráž, roč. III, č. 2, 10. 1. 1920, s. 1.

⁶ Po rozchodu s národně socialistickou stranou se pokusil Jiří Stříbrný propagandisticky využít některých skutečností z dob slučování realistů s československými socialisty. Franti-

šek Veselý se obrátil s žádostí o svědectví mimo jiné na Zdeňka Nejedlého, s nímž ostatně udržoval i nadále přátelské styky. Viz AAV, Nejedlý, inv. č. 4307, kart. 69. Srv. zejm. dopis F. Veselého Z. Nejedlému z 21. 9. 1927.

- ⁷ Rádl, E.: Herben a realismus. In: Česká stráž, roč. III, č. 1, 3. 1. 1920, s. 3.
- ⁸ Česká stráž, roč. III, č. 7, 13. 2. 1920, s. 5–7.
- ⁹ Tamtéž, s. 5.
- ¹⁰ Tamtéž, s. 6.
- ¹¹ Tamtéž, s. 5.
- ¹² Česká stráž, roč. III, č. 3, 17. 1. 1920, s. 7. Také ostatní informace o schůzích Realistického klubu, konaných před jeho ustavujícím sjezdem, jsou čerpány z časopisu Česká stráž.
- ¹³ Není známo, jak populární bylo po první světové válce mezi majiteli restaurací sněmování realistů. Je však jisté, že ani v této době rozhodně realisté neuznali Haškovu zásadu „Čím víc alkoholu v hlavě, tím lépe se daří politice.“ Možná i na počátku dvacátých let byli přichozí odrazováni stoly plnými sklenic se sodovkou a lahviček s jogurtem, toaletami obleženými vegetariány, kteří trpěli řídkou stolicí. Srv. Hašek, J.: Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona. Praha, Československý spisovatel 1977, s. 58–59,
- ¹⁴ Prokop Maxa byl jedním z organizátorů československých legií v Rusku, od roku 1917 působil jako místopředseda Československé národní rady v Petrohradě. Po jednáních s Lvem Davidovičem Trockým o evakuaci legií a čeljabinském incidentu v květnu 1918 byl uvězněn v Moskvě a propuštěn až v prosinci roku 1918. Pro naše téma je důležité, že ještě před ustavením Realistického klubu odcestoval Maxa do Nizozemí, kde se ujal funkce československého vyslance. Dění v klubu, s jehož členy udržoval přátelské kontakty, mohl sledovat jen zpozzdálí. Srv. AAV, Nejedlý, inv. č. 1801, kart. 39. Nutno ovšem podotknout, že Maxa byl ve skupině členů pokrokové strany, která vyjádřila přání přejít k národním socialistům.
- ¹⁵ Srv.: Maxa, P.: Rusko a Evropa. In: Česká stráž, roč. II, č. 9, 6. 3. 1919, s. 1. Viz též Česká stráž, roč. III, č. 9, 28. 2. 1920, s. 7.
- ¹⁶ Česká stráž, roč. III, č. 6, 7. 2. 1920, s. 8. Česká stráž, roč. III, č. 7, 13. 2. 1920, s. 7.
- ¹⁷ K násl. viz Realistická stráž, roč. I, č. 2, 3. 4. 1920, s. 14–15. Realistický klub v Praze nebyl ustaven na základě spolkového zákona z roku 1867. V úředních dokumentech je označován jako „volné sdružení“. Srv. Státní ústřední archiv (dále jen SÚA), fond Policejní ředitelství v Praze – dodatky, sg. ZS 24/167, kart. 454.
- ¹⁸ Görlich, L.: K posledním událostem v Klubu. In: Realistická stráž, roč. II, č. 2, 29. 1. 1921, s. 4.
- ¹⁹ Nový časopis se měl jmenovat Pokroková stráž, tento název si však rezervovala skupina odcházející k národním socialistům. Viz Realistická stráž, roč. I, č. 2, 3. 4. 1920, s. 12.
- ²⁰ Volte socialisticky! In: Realistická stráž, roč. I, č. 3, 17. 4. 1920, s. 1.
- ²¹ Shrnutí diskuse viz Růžička, K.: Naše stanovisko k dělnickým radám. In: Realistický obzor, roč. I, č. 2, 18. 11. 1920, s. 5–6.
- ²² AAV, Nejedlý, inv. č. 3449, kart. 53.
- ²³ Realistická stráž, roč. I, č. 14, 2. 10. 1920, s. 16.
- ²⁴ Rádl, E.: Co teď? In: Realistická stráž, roč. I, č. 14, 2. 10. 1920, s. 1–3.
- ²⁵ Celý seriál byl později otištěn in: Nejedlý, Z.: Z prvních dvou let republiky. Praha 1921, s. 141–218.

- ²⁶ AAV, Nejedlý, inv. č. 3892, kart. 62. Dopisy V. K. Škracha Z. Nejedlému z 22. 9. a 5. 10. 1920.
- ²⁷ Písemnosti uložené v Archivu Kanceláře prezidenta republiky potvrzují jen to, že k audienci došlo. Téhož dne přijal prezident pouze nizozemského vyslance. Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR), kniha audiencí za rok 1920 a AKPR, inv. č. 3041, čj. 1710/1920.
- ²⁸ Realistická stráž, roč. I, č. 15, 16. 10. 1920, s. 1.
- ²⁹ Tamtéž, s. 12. O průběhu sjezdu viz též Realistický obzor, roč. I, č. 1, 21. 10. 1920, s. 5–6.
- ³⁰ Tamtéž, s. 12–13.
- ³¹ Rádl, E.: Realistický klub. In: Čas, roč. XXX, č. 143, 28. 11. 1920, s. 6. Později prohlásil P. Růžek, že výtka Nejedlému nebyla správná – změnu v prohlášení prý navrhl on sám. Viz Realistická stráž, roč. II, č. 1, 15. 1. 1921, s. 11.
- ³² Görlich, L.: K svědomí státníků a politiků. In: Realistická stráž, roč. I, č. 19, 23. 12. 1920, s. 5–6. Nejedlý, Z.: Z prvních dvou let republiky. Praha 1921, s. 207–215.
- ³³ AAV, Nejedlý, inv. č. 4075, kart. 65. Dopis J. Teichmana Z. Nejedlému z 9. 2. 1928. Teichman přiznává velký vliv Nejedlého postoje v prosinci 1920 na utváření názorů mladých intelektuálů v Realistickém klubu. Srv. též dopisy J. Gallase (tamtéž, inv. č. 624, kart. 13) a V. Procházky Z. Nejedlému (tamtéž, inv. č. 3289, kart. 50).
- ³⁴ Nejedlý, Z.: Prosinec 1920. In: Var, roč. I, č. 1, 1. 12. 1921, s. 69–70.
- ³⁵ Rádl, E.: Masaryk a sociálně demokratická levice. In: Realistická stráž, roč. II, č. 5, 12. 3. 1921, s. 2.
- ³⁶ Ke sjezdu důvěrníků 6. 1. 1931 viz Realistická stráž, roč. II, č. 1, 15. 1. 1921, s. 1–12.
- ³⁷ Görlich, L.: K posledním událostem v Klubu. In: Realistická stráž, roč. II, č. 2, 29. 1. 1921, s. 5.
- ³⁸ Zápis ze sjezdu viz Realistická stráž, roč. II, č. 3, 12. 2. 1921, s. 1–11.
- ³⁹ Realistický obzor, roč. I, č. 5, 17. 2. 1921, s. 7.
- ⁴⁰ SÚA, fond Prezídium policejního ředitelství v Praze (dále jen PP), 1921–1930, sg. P/73/28, kart. 683. Viz též Realistická stráž, roč. II, č. 13, 9. 7. 1921, s. 15.
- ⁴¹ AAV, Nejedlý, inv. č. 3289, kart. 50.
- ⁴² Matoušek, M.: Zdeněk Nejedlý. Praha 1938, s. 141.
- ⁴³ Realistická stráž, roč. III, č. 4, 10. 2. 1922, s. 13.
- ⁴⁴ Archiv ministerstva zahraničních věcí, karta H. Masaříka z kartotéky zaměstnanců ministerstva.
- ⁴⁵ Realistická stráž, roč. III, č. 26, 10. 12. 1922, s. 5. Ke sjezdu důvěrníků 19. 11. 1922 viz též Realistický obzor, roč. III, č. 22, 23. 11. 1922, s. 173.
- ⁴⁶ Srv. např. AKPR, inv. č. 577. SÚA, PP, sg. P/73/28/II, kart. 683. SÚA, fond Josef Schieszl, inv. č. 92, kart. 7.
- ⁴⁷ Vojenský historický archiv, fond Vojenská kancelář prezidenta republiky, čj. 730/1933 (obyč.).
- ⁴⁸ Nejedlý, Z.: Začínají volby. In: Var, roč. III, č. 19, 15. 5. 1925, s. 584.
- ⁴⁹ Padesát let Zdeňka Nejedlého. Praha 1928, nečísl.
- ⁵⁰ Šimsa, J.: Buď – anebo. In: Realistická stráž, roč. III, č. 22–23, 30. 9. 1922, s. 21.

⁵¹ K ideovému vývoji Z. Nejedlého viz Křest'an, J.: Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého. Praha 1996.

⁵² Černý, V.: Paměti, díl IV. Toronto 1983, s. 298.

⁵³ Tamtéž, s. 160.

⁵⁴ Tamtéž, díl I. Toronto 1982, s. 109.

⁵⁵ Nejedlý, Z.: Ministerstvo umění. In: Česká stráž, roč. I, č. 39, 6. 12. 1918, s. 3–4. Ministerstvo, jež mělo v náplni péči o umění (ministerstvo školství, věd a umění), převzal Nejedlý za třicet let od publikování článku. Bylo by zajisté zajímavé porovnat, co z představ z roku 1918 mělo pro něho v roce 1948 ještě význam.

⁵⁶ Týž: Z prvních dvou let republiky. Praha 1921, s. 16.

PŘÍLOHY

1920, 24. září, Praha

Dopis prof. Emanuela Rádlu prof. Zdeňku Nejedlému o situaci v Realistickém klubu

Archiv Akademie věd České republiky, fond Zdeněk Nejedlý, inv. č. 3355, kart. 49. (Rukou psaný originál.)

Milý pane kolego,

jak jsem řekl na schůzi výk. výb. Realist. klubu, jsou debaty, jež jsme měli na své schůzi a na včerejší schůzi členské, pro mne rozhodující.

Dovolte, abych revidoval svůj program pro organizaci a vedení Realist. klubu. Ustavili jsme se jako organizace realistická, jež by, pokud možno, pracovala za sjednocení realistů rozptýlených po různých stranách; v našem programu byl dále socialismus, přičemž jsme chtěli být neutrální k oběma socialist. stranám a pracovat i o jejich takové, onaké sloučení. Za našeho působení byl pro nás nejakutnější poměr k bolševictví. Tu jsem hájil starou metodu realistickou: nezrádcovat, ukazovat, že bolševictví jest věc principiální, a tyto principy kritizovat. Nikdy jsem nikoho nenechal v pochybnosti, že bolševictví zamítám; dal jsem si záležet, abych to také projevil, kde jsem o bolševictví psal. Odvolávám se na své články i na projevy v klubu.

Viděl jsem dávno, že klub nejde směrem, jaký já jsem pokládal za nutný. Na posledním sjezdu byly odhlasovány zásady, které klub podstatně oddalovaly od cílů, za nimiž jsem já pracoval. Vzdával jsem se už také myšlenky spojení v klubu realisty – ale rozpor mezi realistickými zásadami a klubem šel dál a dál a před

prázdninami a teď po prázdninách se přiostrčil tak, že jsem si uvědomil, že nemohu ručit za projevy klubovní.

Odůvodnil jsem včera, pokud jsem dovedl, své názory. Považuji za naprosto nutný důsledek realistického myšlení dnes zachovati neutralitu k boji pravice a levice sociálně demokratické a pracovati k tomu, aby se vyjasnily principy, jimiž se oba směry liší. K tomu cíli jest třeba jednati o zásadách sociálně demokratických a kritisovati je s našeho stanoviska. Naše stanovisko pak nesmí nikoho mýlit o tom, že my jsme proti komunismu, pro stát a proti násilné revoluci, pro parlament a proti třetí internacionále. Z debaty jsem viděl, že klub a zvláště jeho vedení nemůže se rozhodnouti určitě pro tyto zásady. Obětovati je však anebo kompromisovati s nimi znamená zřici se realismu.

Co se zvláště Vás týče, Váš článek v poslední R. strážní jest neslučitelný s mým názorem o realismu. Mluvíti o tom, že lid má pravdu, a neřici, v čem ta pravda záleží, jest elementárním opakem realismu; realisté tuto metodu vždycky potírali jako demagogii. Je mně líto, že jste se nepokusil ani ve schůzi výkonného výboru ani v členské schůzi obhájití svého článku ani rozebrati mé vývody se svého stanoviska. Vaše podezření, které jste včera místo jejich rozboru pronesl, a jež po projevech Rudého Práva a Soc. Demokrata může míti jedině ten smysl, že Beneš pracuje pro reakci, považuji za elementárně nemístné v klubu. Vy jste se také nepokusil, ačkoli jsem Vás přece zřetelně pobídl, toto nemožné podezření odůvodniti. Mám své námitky proti Benešovi, ale k takovým absurdnostem ty námitky nesahají.

Opakuji tedy: není mi možno bráti déle odpovědnost za činnost Realistického klubu ani za vedení Realistické stráže. Vzdávám se předsednictví a místa ve výkonném výboru, a prosím také, aby moje jméno v záhlaví Realist. Stráže bylo vynecháno.

Než budu zítra přednášeti v Jihlavě, smluvím s vedením tamější organisace postup takový, abych snad organisaci neublížil.

Prosím Vás, oznamte toto mé sdělení výkonnému výboru a členstvu. Přeje Vám i Klubu všeho zdu

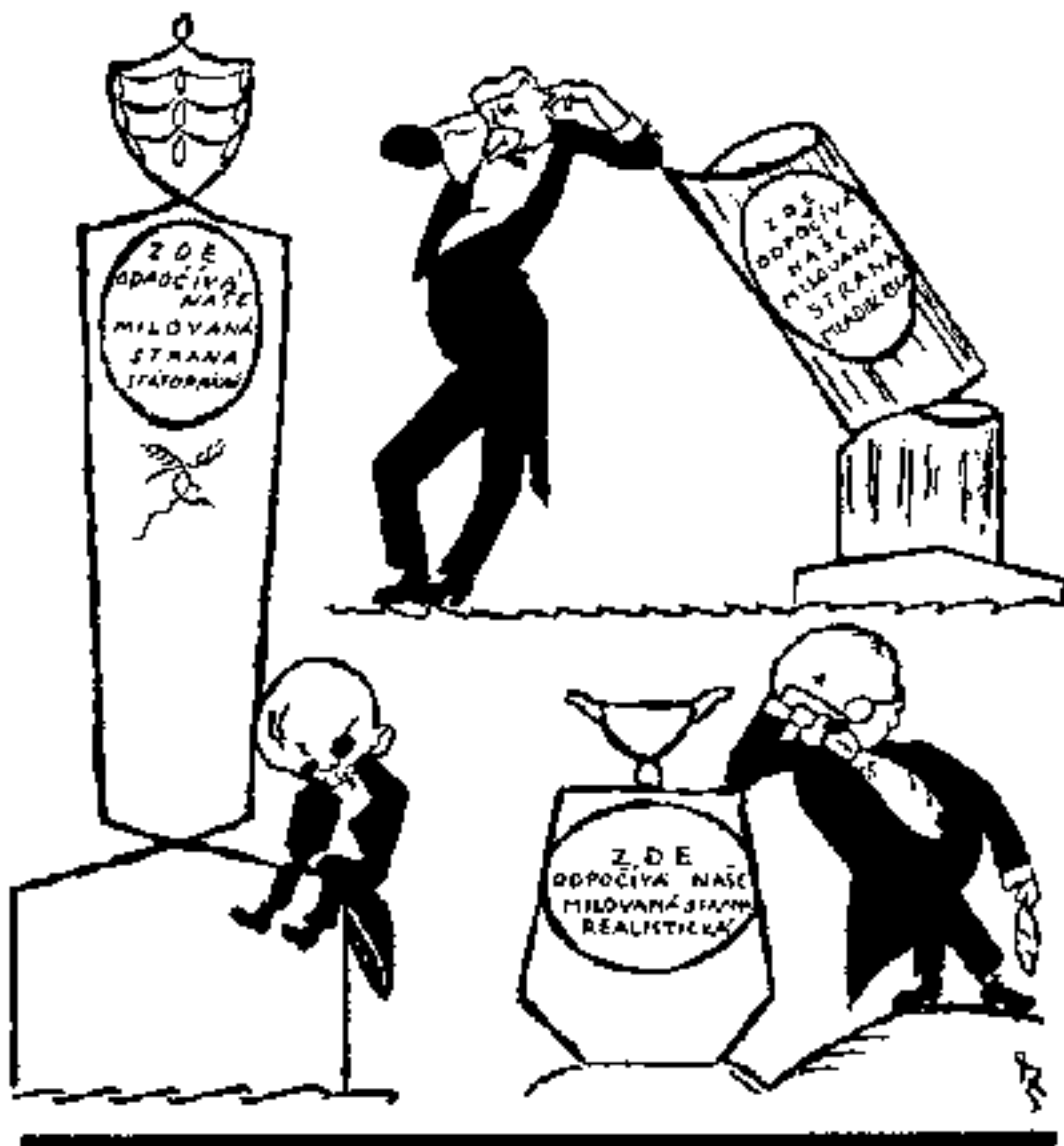
oddaný

Dr. Em. Rádl

V Praze 24. 9. 1920

T Ř I V D O V C I

B A L A D A

CENA 30 HAL.

Leták, roč. I, č. 26, 4.4.1918, titulní list. Karikatura Zdeňka Kratochvíla znázorňuje vznik Státoprávní demokracie.

REALISTICKÁ STRÁŽ

Vychází první a třetí sobotu v měsíci.
Předplatné: pololetné 20 K, pololetná
12 K. — Jednotlivá čísla 1 K. — Redakce
a administrace: Praha II., Jungmannova tř.
č. 15, Husův dům. — Expedice: Kr. Vinohrady 1970. — Telefon č. 495-VIII a 9177.

ORGÁN REALISTICKÉHO KLUBU.

Vedou ZDENĚK NEJEJOLÝ a EMANUEL RÁDL.

Obsah: Em. Rádl: Co teď? — Zdeněk Neježil: Sociální demokracie. — Demokracie politika. Dr. Góřlák: Revoluce na slepo a socialismus. — Pavla Buzková: Pásmánky na okraj dne. — Sociální hlička. Petr Ráček: Německé příklady socializace. — Zdravotní hlička. Dr. Václav Štáhl: Ústava léčba plicní tuberkulózy. — Rázoň zprávy.

EM. RÁDL:

Co teď?

Krise strany sociálně demokratické nás k úvaze, co dělat v nových okolnostech a zvláště, co máme dělat my, členové Klubu, neboť krise se týká všech politických směrů a tím spíše našeho, který jest pro rozhodnou politiku socialistickou, nehledě ani k faktu, že jsme měli a máme sympatie k programu sociálně demokratickému.

Namítáme mnoho o podmínkách krise, předpokládáme že jsou závažny; netroubme se také zbytečně okolo otázky, kdo jest viněn, zda pravice či levice — vždyť nejsme soudci, který by chtěl anebo měl, vionka zjistit a potrestat.

Jeden živý dějem má ocenit, který kriticky sleduje průběh sjezdu levice a průběh pravice sociálně demokratické; zmatek. V čem se vlastně pravice a levice dopravdy liší? Proč nemohou dále žít spolu? A kdo jest pravější Tusař či Šmeral, kteří oba byli za války kandidáty ministerskými, Štáhl či Skalák, kteří vedli stejně Právo lidu, F. V. Krejčí či Ivan Olbracht, kteří píšou stejně romanticky buržoazní romány? Slyšeli jsme svého času o hlubokém programovém rozporu mezi Bechyní a Štáhlou — a kdo oba jsou na pravici. Existoval jeden Šmeral republikový a existuje jeden Šmeral ruskej; a hle! oba jsou jednou osobou na levici. Těži svou pravici od levice poměr k revoluci? Noděli; pravice je stejně »pro revoluci« jako levice — ale obě pro revoluci stej vhodné; Šmeral revolučtější, jest pro revoluci až za nějakých dvacet let... Je snad levice proti spolupráci a buržoazii? Ale proč počítá seti na radníctví? Obě, pravice i levice, jsou výskovně pro stát, ovšem že s demucovacími prostřed-

ky, obě jsou prakticky pro diktaturu masy a žádají není pro přívodního Marxé — v čem se tedy dopravdy liší?

Navím, jak soudí ostatní členové Klubu, a jak se rozhodnu na sjezdu, sám však soudím, že jest nám zachováti k reakci v sociální demokracii neutralitu; ani nejprávo, ani na levo, nýbrž přímo ku předu za cílem našim, realistickým. Podobným způsobem jsme se zachováli, když se sociální demokracie rozestli s Modráčkem a Hudecem. My jsme tehdy uznali (ostatně samozřejmě) právo těchto vojskanců organizovati se v stranu vlastní; počítali jsme také pořád s modráčkovci jako se zvláštní stranou. Při tom jsme si ovšem vyhradili volnost kritiky obou stran, modráčkovci i sociálních demokratů, a měli jsme ovšem také svůj úsudek, bylo-li Modráčkova třeba strany opouštět. Pro nás rozhodoval program obou takto vaných těborů a ovšem nejen psaný program, nýbrž i živý, skutečně prováděný program. Protože modráčkovci neprovozovali pro socialismus, nýbrž pro reakci, byli jsme proti nim.

Podobně, myslím, máme se zachováti tentokrát. Pravice a levice rozhodly se že nemohou spolu dále žít, nemůžeme nic jiného dělat, než vstít tato rozhodnutí na vědomí a chovati se nadále stejně loyálně, kriticky a ovšem samozřejmě k oběma novým stranám. Byli jsme od začátku proti heslu, kterým se bojovalo proti nám, že teď jest velké strany se hudec moči uplatnit; my nejme proti třídění stran, nýbrž pro zdravé rozlibování stran podle programů; věříme-li, že naše malinká skupinka nebo v státě může pro socialismus znamenati, nesmíme se lekatí toho,

ZUSAMMENFASSUNG

DER REALISTENKLUB IN PRAG

Jiří Křest'an

Die vorgelegte Untersuchung richtet ihre Aufmerksamkeit auf die Diskussion über dargelegte Ziele des politischen Realismus und auf seine Rolle, die ihren Höhepunkt nach Entstehung der Tschechoslowakischen Republik erreichte. Um die Ausarbeitung eines umfassenden Programms der Realisten bemühte sich vor allem Emanuel Rádl. Diskussion führte im Januar 1920 zur Liquidation der Fortschrittspartei und die Mehrheit ihrer führenden Politiker übergang zur Nationalsozialistischen Partei. Bedeutender Teil der Fortschrittsparteimitglieder vereinigte sich im März desselben Jahres im Realistenklub. Die leitenden Repräsentanten dieses Klubs waren Emanuel Rádl und Zdeněk Nejedlý. Schon in der Zeit vor der Klubentstehung wurden zum wichtigen Problem die Fragen der möglichen Anwendungen der russischen Erfahrungen in der Tschechoslowakei, der Revolution und ihrer Diktatur, sowie des Kommunismus.

Die Spannung im Realistenklub steigerte sich im Herbst 1920. Die Linke unter der Leitung von Zdeněk Nejedlý erklärte ganz offen ihre Sympathien mit dem Linksblock der Sozialdemokratischen Partei. Die Anhänger von Rádl leisteten diesem Bestreben ihren Widerstand, indem die Erhaltung der Neutralität gegenüber den beiden politischen Strömen der Sozialdemokratie forderten. Die Studie konstatiert, dass T.G. Masaryk wahrscheinlich das Klubverhalten persönlich nicht beeinflussen wollte, obzwar er in der kritischen Zeit mit Z. Nejedlý zusammenkam.

Das Streben nach einem annehmbaren Kompromis zwischen den zweien Flügeln des Realistenklubs wurde endgültig im Dezember 1920 abgeschlossen. Die Generalstreiksliquidation durch Machtmittel verursachte heftige Steigerung der kritischen Stellungnahme der vorwiegend zur Linken neigenden Intelligenz gegenüber den Regierungskreisen und dem Staatsapparat. Die Konfrontation im Realistenklub führte da zum Sieg der Rádl-Gruppe im Januar 1921. Im Juni desselben Jahrs verliessen den Klub die Anhänger von Nejedlý und ihre Mehrheit trat in die Kommunistische Partei (KSČ) ein. (Nejedlý selbst wurde aber erst im J. 1939 in Moskau zum Mitglied des KSČ.) Der Abgang der Linken beschränkte wesentlich die Tätigkeit der Prager Organisation des Realistenklubs. Wegen der immer schwächeren Aktivität wurde Tätigkeitsschwerpunkt von Brünn übernommen.

Der Konflikt im Realistenklub in den Jahren 1920–1921 bildet keinesfalls Ereignis, das politisches Leben in der Tschechoslowakei beeinflussen könnte, doch werden dadurch Dilemmas dokumentiert, die zu dieser Zeit die sozialistisch orientierte Intelligenz lösen musste. Wegen der erschütterten Zuversicht zur Lebensperspektive in der Tschechoslowakischen Republik neigte sich der vorwiegende Teil zur Lösung der Gesellschaftsprobleme nach dem bolschewistischen Muster in Russland, d.i. zur Machtübernahme.

ROTARY KLUB A ČESKOSLOVENSKO

PhDr. Jan Šturz

Spolek tohoto jména vznikl počátkem našeho století v USA. Jeho zakladatelem byl advokát Paul. P. Harris a první klub byl ustaven 23. února 1905 v Chicagu. Dá se říci, že šlo o využití typicky americké, respektive anglosaské záliby v klubové činnosti. Stejně jako u jiných amerických spolků jsou zde určité vztahy k zednářům. Ti se zde objevili již za koloniálních časů, před vznikem USA. Rotariáni jsou samozřejmě praktickou a střízlivou moderní organizací, prostou mystiky a tajných rituálů, ale jejich idea prosazování etických cílů v praktickém životě vychází zřejmě z těchto zdrojů. Nasvědčuje tomu i jistý rys univerzálnosti této organizace, jejíž působnost zdaleka nezůstala omezena na Spojené státy. Rotary se naopak stal – ve své konečné podobě Rotary International – hnutím celosvětovým.

Organizace má podobu místních klubů, které soustřeďují jedince, vynikající ve svých oborech. Aby se vyloučily zábrany vůči konkurenci v průběhu klubových diskusí, byla již v počátcích organizace přijata zásada, že v jednom klubu nesmí být více zástupců určité profese (s určitou výjimkou představitelů církví a publicistů). Další základní zásadou je přísná nepolitičnost. Oficiální hesla organizace znějí „I sobě nejvíc prospívá, kdo nejlépe slouží“ a „Služba nad vlastní já“. Její znak má podobu zlatomodrého ozubeného kola s nápisem „Rotary International“.

Po roce 1905 zaznamenala organizace rychlý vzestup. Nejprve v zemi svého vzniku. Roku 1908 založil Homer Wood druhý klub v San Francisku a do roku 1910 bylo již v USA 16 klubů. Následujícího roku začal být vydáván první klubový časopis. Z USA se rotariáni brzy rozšířili i do jiných zemí – nejprve do Kanady a Velké Británie. Roku 1912 měla Rotary již mezinárodní charakter. Z Evropy se šířila do dalších světadílů a roku 1938 dosáhla celosvětového rozsahu. V této době měla už 4500 klubů v 60 státech a celkem 187 000 členů. Nejvíce byla pochopitelně zastoupena v USA – 2800 klubů, v Anglii a Irsku 400, zhruba stejný počet v kontinentální Evropě, Severní Africe a Blízkém Východě, zbytek v Asii a Austrálii.

Cílem Rotary International bylo „pěstovati přátelství a osobní styky jako příležitost k službě, pěstovati vysokou mravní úroveň v povolání, poznávati a uznávati hodnoty všech užitečných činností a tím zušlechťovati vlastní povolání k službě celku, uskutečňovati ideál služby v životě soukromém, obchodním i veřejném, podporovati rozvoj mezinárodního dorozumění, dobré vůle a míru mezi národy na základě světového přátelství mužů všech povolání sdružených v ideálech služby“.¹ Svým liberalismem Rotary vyvolával nepřátelství všech totalitně zaměřených hnutí i režimů. Všude tam, kde se v průběhu uplynulého půlstoletí dostali k moci komunisté či fašisté, došlo automaticky k perzekuci

rotariánů. Ale ani např. katolická církev jim nebyla příliš nakloněna. Roku 1921 dal valencijský biskup španělský Rotary klub dokonce do klatby. Připojili se všichni španělští preláti, s výjimkou arcibiskupa toledského. Vyvolalo to tehdy značné komplikace, neboť i král Alfons XIII. a ministerský předseda Primo de Rivera byli rotariáni. Španělská vláda se musela obrátit na Vatikán, papež klatbu zrušil, ale kněžím bylo členství v Rotary přece jen zakázáno. Pouze v Irsku – jinak známém svou bigotností – duchovní zřejmě z vrozeného irského rebelantství papežovo nařízení ignorovali. Rotariáni měli zkrátka tu smůlu, že byli nenáviděni jak krajní levicí, tak pravicí. U nás např. ultrapravicový „Národ“ prohlašuje roku 1930: „Proč nemohou čeští Rotariáni protestovati proti sovětskému barbarství? Protože to zakazuje pan guvernér Rotary klubu, prof. dr. Tille, obdivovatel Sovětů“. Netřeba snad zdůrazňovat, že taková charakteristika prof. Tillemu křivdila. „Vlajka“, kterou snad není nutno představovat, podává roku 1940 následující svéráznou charakteristiku Rotary: „Přesto, že bývalé Česko-Slovensko bylo, pokud se rotaryánů týče, na 66. místě mezi světovými národy, byla jimi Praha silně zamořena. Nebylo jediného úseku kulturního, hospodářského či obchodního, aby tu v čele nestál věrný pomocník Židů a zednářů – rotaryán. Čím se tyto tři druhy příslušníků tajných sekt liší? – Ničím! Žid je zločinec vyložený, zednář skrytý a člen Rotary-klubu přechovávác, neboli „krycí dekl“ obou“. Co se týká čísla 66 se vlajkaři mýlili – neznamenal stupeň mezinárodního významu Rotary v ČSR, ale prostě označení čs. distriktu v rámci RI. A v lednu roku 1948 charakterizuje budějovická Krajská správa – tehdy již Noskova – ministerstva vnitra Rotary následovně: „Po zjištění činnosti, zvláště rázu a rozsáhlosti styků se zahraničím, charakteru vnitřní organizace a třídního profilu členů jest Rotary International a jeho složky v ČSR pokládati za organizaci nanejvýše nepřátelskou lidově demokratickému zřízení a všechny jeho členy za podezřelé z protistátní činnosti.“²

Na druhé straně ani vznešené zásady mezinárodní spolupráce, přátelství a míru nedokázaly u všech příslušníků hnutí potlačit šovinismus, revizionismus a jiné negativní rysy. Když byl například v září 1933 v lázních Lillifüredu ustaven maďarský distrikt, byli zástupci slovenských a podkarpatských klubů uvítáni jeho předsedou, bývalým ministrem Hegedüsem jako rotariáni z „obsazeného území“ a na závěr slavnosti byl ostentativně přednesen tzv. „iredentistický otčenáš“, což vyvolalo protest československých delegátů.

Běžný průběh činnosti Rotary vypadá tak, že členové klubů se scházejí k pravidelným týdenním schůzím, jejichž součástí jsou přednášky. Každý člen se musí povinně zúčastnit těchto přednášek alespoň z 60 %. Z toho 30 % může absolvovat u cizích klubů, ale musí se pak vykázat potvrzením. V USA probíhají tyto schůze tradičně v poledne, v Evropě večer. (Dnes i v USA někdy večer nebo naopak ráno). Obsahem přednášek bývá obvykle téma zajímavé pro podnikatele – něco z oboru průmyslu, obchodu, bankovníctví atd. Není to však podmínkou – naopak přednášky se mohou týkat jakéhokoliv námětu, rozšiřují-

cího všeobecné vzdělání – historie, umění, medicíny atd. Pak následují zprávy o činnosti organizace a nakonec všeobecná diskuse. Účast na schůzích je pro členy povinná, neboť je zárukou jejich pravidelného styku.

Organizační struktura Rotary je následující: každý klub je řízen představenstvem, v jehož čele je předseda, který je volen vždy na roční funkční období od 1. července do 30. června následujícího roku. V kompetenci předsedy a představenstva je především jmenování stálých výborů (např. pro cíle a účely, pro službu v klubu, pro službu v povolání, pro službu veřejnosti, pro mezinárodní službu atd. a podvýborů – členského, programového, klasifikačního, tiskového, pro styk s veřejností a pro návštěvy v klubu). Vyším organizačním článkem na území určitého státu je tzv. distrikt. Minimální počet pro vznik distriktu je 30 klubů. Jeho vedoucím orgánem je distriktní rada v čele s guvernérem, voleným každoroční distriktní konferencí podle stejných zásad na stejné období jako předsedové klubů. Kromě vedení organizace v celostátním měřítku reprezentuje guvernéř svůj distrikt ve styku s nejvyššími články organizace. Rotary International jako celek je souhrnem všech distriktů v celosvětovém měřítku. Jejím řídicím orgánem je šestnáctičlenný ředitelský sbor v čele s prezidentem. Tento nejvyšší funkcionář organizace je volen světovou konferencí Rotary, stejně jako činovníci nižších stupňů, na období jednoho roku. Konference také potvrzuje ve funkcích distriktní guvernéry. Pořádá pro ně každoroční školení, tzv. mezinárodní konventy. Pro řadové členy existuje několik druhů členství – činné, čestné, neaktivní (tzv. past service), činní senioři. Všichni platí povinné členské příspěvky. Činní členové musí být starší 30 let a musí vykonávat aktivně své povolání, jež je při přijímání člena vázáno tzv. klasifikací – jak již bylo řečeno, v jednom klubu mohou být klasifikováni maximálně dva představitelé jedné a téže profese (vedoucí a náhradník). „Klasifikace je kostrou celého rotariánského organismu. Rotaryklub se liší od všech ostatních klubů právě tím, že je sdružením mužů s klasifikovaným povoláním. Všude, kde je Rotaryklub, je to do jisté míry klub lidí, kteří tvoří dohromady obraz pracující společnosti. Kde je Rotaryklub, tam je obec. Nelze říci, že jej tvoří ten, či onen, nýbrž tvoří jej všichni. Zrušíte-li klasifikaci, připravíte Rotary právě o to, co ji charakterizuje. (Past. pres. Sutton z Dallasu)“³

V současnosti však již nejsou zásady klasifikace vykládány tak striktně jako před válkou.

Předválečná Rotary International měla celkem čtyři mezinárodní ústředí: pro Ameriku v Chicagu, pro Anglii a Irsko v Londýně, pro kontinentální Evropu v Curychu a pro Afriku, Asii a Austrálii v Bombaji. Americké ústředí však bylo pojímáno v rámci celé organizace jako nejvyšší.

U nás se Rotary klub po vzniku republiky setkával s velmi příznivým ohlase. Mezi podnikateli byl o něj zájem a rovněž požíval podpory vládních kruhů. U prezidenta Masaryka to bylo, vzhledem k jeho i osobním vztahům k USA, přirozené. Naproti tomu výrazně frankofilský dr. Beneš byl znám svým

rezervovaným postojem ke Spojeným státům. Leč i on, stejně jako TGM, byl čestným guvernérem československého distriktu. Přízeň Hradu sejevila i na okolnostech, jež provázely založení Rotary klubu u nás. První porada se konala 14. září 1924 přímo na Hradě za účasti tehdejšího amerického vyslance Teeleho, Jana Masaryka a dr. Antonína Suma – vlastního zakladatele čs. Rotary. Krátce na to, 1. listopadu 1925, obdržel vznikající pražský klub zakládací listinu (charter) opravňující k členství v Rotary International. Stanovy klubu byly schváleny Zemskou správou politickou 11. ledna 1926 pod čj. 10025/2A/62.⁴ Členy mohly být „dospělé osoby mužského pohlaví, dobrého charakteru, těšící se dobré pověsti, jež jsou zaměstnány jako majitelé, společníci, členové správních rad nebo ředitelé jakéhokoliv slušného uznávaného podniku a vůbec osoby, jež zaujímají důležité místo se samostatným rozhodováním ve výkonné správě neb jakémkoliv slušném uznaném podniku“⁵ Valná ustavující schůze Rotary klubu Praha se konala 25. ledna 1926 v hotelu Šroubek. Bylo zvoleno první představenstvo ve složení: předseda A. Sum, I. místopředseda F. J. Truneček, II. místopředseda J. V. Hyka, pokladník R. Pilát, sekretář H. J. Pech, členy bez funkce se stali J. Podhajský a Ing. V. Havel. Výroční schůze Rotary klubu Praha dne 26. dubna 1926 tento stav potvrdila. Dne 25. září 1926 však Zemská správa politická zamítla žádost klubu o povolení spolkového odznaku s odůvodněním, že v dosud platných spolkových stanovách není o něm ustanovení. Účel spolku byl v těchto stanovách definován v duchu obecných rotariánských zásad. Měl „povzbuzovati a podporovati: pěstování ideálu služby členy spolku v jejich soukromém, obchodním i veřejném životě, prohlubování osobních styků, jakožto zvláště vhodné příležitosti k uskutečňování ideálu služby, uznání důstojnosti každého užitečného zaměstnání jakož i šíření přesvědčení, že každý člen spolku má povznášeti své vlastní zaměstnání tak, aby mohl lépe sloužiti celku, rozvoj vzájemného dorozumívání, dobré vůle a mezinárodního míru pěstováním světového sdružování se obchodníků a mužů různých povolání na celém světě, kteří jsou spjati v rotariánském ideálu služby.“⁶ Schůze pražského klubu se konaly v hotelu de Sax, pravidelné týdenní schůze v Palace hotelu v Panské ulici a od 2. září 1931 pak v Obecním domě, kde byl i klubový sekretariát.

Podle příkladu Prahy rychle vznikaly i kluby na venkově. K nejstarším patřily karlovarský, českobudějovický, pelhřimovský a královéhradecký. Distrikt z nich byl utvořen roku 1927 a ve světové organizaci obdržel číslo 66. Do počátku II. světové války zaujalo tehdejší Československo v rotariánském hnutí třetí místo v Evropě – hned za Anglií a Francií. Roku 1938 tvořilo 66. distrikt čtyřicet sedm klubů s asi 1300 členy. Jednalo se o Rotary kluby Banská Bystrica, Bratislava, Brno, Čáslav, Česká Třebová, České Budějovice, Český Těšín, Hodonín, Hradec Králové, Chrudim, Karlovy Vary, Kolín, Košice, Kroměříž, Kutná Hora, Ledec nad Sázavou, Liberec, Mariánské Lázně, Mělník, Mladá Boleslav, Moravská Ostrava, Nový Bydžov, Olomouc, Opava, Pardubice, Pelhřimov, Písek, Plzeň, Poděbrady, Poprad, Praha, Prostějov, Přerov, Příbram,

Rakovník, Roudnice nad Labem, Sušice, Tábor, Teplice-Šanov, Třebíč, Turčianský sv. Martin, Ústí nad Labem, Ústí nad Orlicí, Užhorod, Vysoké Mýto, Zlín, Žamberk. Již 25.–27. září 1927 se v Praze konal kongres funkcionářů středoevropských klubů z Československa, Maďarska a Rakouska za účasti delegátů chicagského ústředí Rotary International – prezidenta Arthura H. Sappo a generálního tajemníka Chesleye R. Perryho.

Stojí za zmínku, že slovenští rotariáni byli přesvědčenými zastánci československé státní jednoty. „Myslím, že z radu úkolov a poslaní, ktoré rotarianizmus má, je najhlavnejšou služba myšlienke štátnej jednoty, dokonale obsiahnutej, prežitej a všeobecne vžitej. Jej stelesnováním splňuje sa skvele jeden z krásnych cieľov Rotary“.⁷

„Sledujúc v tých 15 rokoch ohromný národný a kultúrny pokrok na Slovensku a porovnávajúc s ním tvrdenie nepriateľskej propagandy, neideme ani žiadať, aby sa svetový rotarianizmus išiel za nás borit'. Rotarianizmus vykoná dosť, keď povedie svoje členstvo k poznaniu pravdy a skutočnosti“⁸

Jednotlivé kluby vydávaly podle pražského vzoru týdenní a měsíční zprávy o činnosti a někdy i vlastní periodika, jako na př. karlovarské „Zřídlo“. Nejbohatší publikační činnost vyvíjel ovšem hlavní z nich, pražský. Kromě zmíněných zpráv o činnosti to byl od 15. března 1929 časopis „Československý Rotarián“ – ústřední tiskový orgán 66. distriktu. Ten se od roku 1936 změnil v exklusivní čtvrtletník, zatímco běžné potřebě, zveřejňování aktuálních a klubových zpráv sloužil měsíčník „Rotarián“.

Jednou z významných složek rotariánské činnosti bylo navazování přátelských styků mezi členy různých národů, v duchu proklamované zásady dorozumění a světového míru. Kluby pěstovaly styky se svými zahraničními protějšky ať již formou osobních návštěv, nebo korespondence a ve schůzích pak členové referovali o svých zkušenostech. Vedl v tom pochopitelně opět pražský klub, kde téměř na každé týdenní schůzi byli přítomni nějací hosté, ať již z tuzemských, či zahraničních klubů, k přednáškám byly zvány i zajímavé osobnosti z řad nečlenů. Pro předválečné české rotariány bylo charakteristické jisté anglofilství. Mezinárodní styky byly navazovány hlavně s britskými kluby a značná část zahraničních hostů pražského klubu byli také Britové. Odráželo se to i na tématech přednášek, jejichž námětem často bývaly nejen otázky britské ekonomiky, ale i např. informace o tamních společenských způsobech apod. Pěstování osobních kontaktů se zahraničními podnikatelskými kruhy bylo pro obchodníky, finančníky a průmyslníky, tvořícími jádro členstva velmi prospěšné v jejich vlastním podnikání, což zase prospívalo celému národnímu hospodářství. Že si to uvědomovaly i vládní kruhy, dokazuje jejich kladný postoj k této organizaci.

Rotary kluby podporovaly i rozvoj společenských styků mezi svými členy a jejich rodinami. Dětem rotariánů bylo vlivem organizace umožňováno zahraniční studium prostřednictvím různých stipendií, byly pro ně organizovány

zahraniční výměnné tábory. Rotary klub byl také patronem skautů a jeho mládež patřila k jejich členstvu. „Některé odbory pro práci mezi hochy našeho distriktu vzaly si za úkol podporovati skauting mezi hochy Rotariánů a jejich přátel za vedení Československého Svazu junáků skautů, který je součástí světového bratrství hochů, jehož hlavním účelem je vychovati mladé muže k službě. [...] Rotary kluby staly se členy místních sdružení, některé postavily sruby pro skauty ve svém okruhu, jinde zakoupily stany pro hochy, nebo našly zaměstnání pro mladé vůdce skautů. Rotary klub Praha vyslal své hochy do tábora do Chocerad n. Sáz., připravují se právě složit skautský slib a vytvořit skautský oddíl rotariánských hochů a jejich přátel“.⁹ Intenzivní styky byly pěstovány také se Sokolem.

Jakkoliv se organizace v duchu svých zásad distancovala od přímé účasti v politickém dění, celým svým zaměřením stála na vládních, státotvorných pozicích. Československé kluby se považovaly za nositele Masarykových etických zásad. Roku 1933 tehdejší distriktní guvernér dr. K. Neuwirt navrhl sepsání všech myšlenek z Masarykových spisů, které by měly vztah k rotariánským zásadám a takto vytvořenou publikaci přeložit do hlavních světových jazyků. Do slibného rozvoje Rotary u nás negativně zasáhlo postupné zhoršování politické situace Evropy ve druhé polovině třicátých let. Vzájemné styky mezi evropskými kluby se začínají narušovat, vliv totalitních režimů zasahuje zejména jednu ze základních rotariánských zásad, totiž myšlenku mezinárodního přátelství. V Německu byl Rotary zakázán hned v roce 1933, italští rotariáni se dobrovolně rozešli po roce 1938 a přihlásili se k myšlenkám Mussoliniho korporativismu. Snad posledním projevem rotariánské mezinárodní solidarity bylo zřízení pařížského podpůrného fondu pro španělské rotariány v roce 1937. Již o rok později, v době mnichovské krize, se tento rys ve vztahu k našim rotariánům vytrácí i v kruzích Rotary International. V této době vždy tak anglofilští čeští rotariáni pocítili všechny důsledky britského appeasementu. George Heger, tehdejší president RI, který právě v osudných dnech 29. – 30. září 1938 měl navštívit pražský klub, se nedostavil, aniž se obtěžoval nějakým vysvětlováním, tím méně omluvou. Za to zaslal 30. září osnovatelům mnichovského diktátu blahopřejný telegram „k zachování světového míru“. Jelikož toto blahopřání, tak osobitě vykládající rotariánskou mírovou myšlenku, bylo zasláno jménem celé Rotary International, mluvilo vlastně i za československý distrikt. To mezi jeho členstvem vyvolalo nemalé pobouření. Některé kluby jako pelhřimovský, žamberský a vysokomýtský oznámily dokonce na protest své dobrovolné rozpuštění a vystoupily z Rotary International. Tyto tendence se projevily i v nejvýznamnějším, pražském klubu. Distriktní rada svolala k projednání celé záležitosti konferenci za předsednictví tehdejšího guvernéra dr. Krále. Nakonec bylo toto řešení zamítnuto jako další oslabování státu a bylo rozhodnuto setrvat v Rotary International. „Vrátíme se do svých pracoven (...) My, rotariáni, budeme ve svém povolání pracovati s mnohonásobným úsilím a nadšením o tolik zvětšeným, oč větší je nápor proti nám a naši

svobodě“ (prof. dr. F. Král). Některé zahraniční kluby se zachovaly lépe, než světové ústředí, zasílaly do Prahy účastné dopisy a nabízely i finanční pomoc. Dny 66. distriktu však již stejně byly sečteny. 5. května 1939 oznamuje ještě pražský klub policejnímu ředitelství, že ve smyslu vládního nařízení ze dne 31. března 1939, článku 2, odst. 1, hodlá pokračovat ve své činnosti na základě svých stanov, schválených Zemskou správou politickou pod čj. 10025/2 A/62.¹⁰ Dne 22. března 1939 však uložil úřadující zemský vicepresident Bienert policejnímu ředitelství, aby spolky RC, které mají sídlo v tamním správním obvodu a ještě nelikvidovaly, ihned vyzvalo k dobrovolnému rozchodu. Statutární zástupci spolku mají být upozorněni, že v případě nevyhovění bude proti nim zakročeno okamžitým rozpuštěním. Lhůta k provedení likvidace byla stanovena do soboty 26. srpna 1939. Den před tím mimořádná schůze RC Praha jednala o návrhu rozpuštění a naložení se spolkovým jměním. Schůze byla uznána za schopnou usnesení bez ohledu na počet přítomných členů.

Dne 22. srpna 1939 přichází pokyn tehdejšího, již protektorátního ministerstva vnitra k jeho rozpuštění nejpozději do 26. srpna. Tak se také stalo. Své jmění kluby převedly na charitativní fondy, pražský klub mimoto věnoval část své hotovosti Junáku. Ani ten však již neměl mnoho času k využití velkorysého daru. Členstvo Rotary klubu tvořily, jak řečeno, hlavně špičky podnikatelské vrstvy – bankéři, průmyslníci, velkostatkáři (např. Jiří Kristián Lobkowicz), dále příslušníci svobodných povolání, advokáti, lékaři, novináři a literáti. Patřil k nim i v té době velmi populární publicista Bertý Ženatý. K rotariánům se hlásila i řada předních středoškolských a vysokoškolských pedagogů. Z oficiálních činitelů někteří poslanci a i několik ministrů, jako Jan Masaryk, Ladislav Feirabend, či Vavro Šrobár. Je zjevné, že i kdyby nebylo anglosaského původu této organizace a jejího sepětí s předmnichovským režimem, již samotný program nacistů v českých zemích, tj. pohlcení hospodářství říšskými koncerny a potlačení inteligence musel být důvodem jejího zákazu. Během celého trvání tzv. protektorátu se pak bývalí rotariáni těšili zvýšené pozornosti gestapa, právě tak jako nejhorlivějších přísluhovačů okupantů, odiózního hnutí ČNST Vlajka. Kolem dvou set jich také díky tomu během okupace bylo uvězněno, z toho více než polovina zahynula v německých koncentračních táborech či na popravištích.

Ihned po válce byla u nás původní organizace Rotary obnovena. První schůze se konala 8. října 1945 v Černém pivovaru na Karlově náměstí. 12. října 1945 oznámila RC Praha Ředitelství národní bezpečnosti obnovení činnosti. V čele zatím zůstalo poslední předválečné představenstvo s výjimkou nově zvoleného pokladníka Fr. Suchochleba.

Po následujících mocenských změnách, jež vedly k včlenění poválečného Československa do sovětské mocenské sféry, byla však její nová likvidace jen otázkou času, neboť komunistům vadila Rotary ze stejných důvodů, jako předtím nacistům. Důkazem, že RI je z hlediska nových držitelů moci „nástrojem politiky imperialistických mocností“ byl již ten fakt, „že RI má podporovat

Marshallův plán v zemích, jichž se to týká¹¹ Právě zřeknutí se Marshallova plánu Československem pod tvrdým nátlakem Moskvy bylo jasným signálem k jak neblahým koncům tento vývoj spěje. Co se rotariánů týče, jejich nepolitičnost a služba veřejnosti na tom nemohly nic změnit. Ani jejich zahraniční kone, prospívající celému národnímu hospodářství, nepadaly na váhu, naopak, v očích komunistů byly přitěžující okolností.

Rotary se tehdy zdánlivě velmi nadějně restituovala. I když někde se zaniklé kluby již neobnovily, vznikaly nové tam, kde neexistovaly před válkou. K prosinci 1947 tvořilo obnovený čs. distrikt třicet osm klubů s 970 členy, tedy téměř tolik, jako před okupací. Rotariáni se horlivě zapojili do Gottwaldovy dvouletky, netušíce, jak krátký čas je jim vyměřen. Plánovali pomoc při obnově organizací v Polsku a Jugoslávii a dokonce předpokládali vznik Rotary v bratrském SSSR! Zcela vážně při tom počítali se souhlasem sovětské vlády.

První poválečná distriktní konference (celkově dvanáctá a na dobu půl století poslední) se konala ve dnech 18. – 20. dubna 1947 v Plzni. Předsedal jí znovu-zvolený předválečný distriktní guvernér prof. MUDr. Fr. Král. Jeden z hlavních projevů měl Jan Masaryk. Zúčastnilo se jí množství významných zahraničních hostů, jako předseda detroitského klubu a tehdejší president RI Richard C. Hedke, který po návratu do USA se netajil svým nadšením nad duchem, vládnoucím v čs. Rotary. Delegace britských klubů pod vedením distriktního guvernéra H. Birchella z Oxfordu podnikla pak okružní cestu po zdejších klubech a byla českými kolegy, kteří se již přenesli přes zážitek Mnichova, všude přátelsky vítána. Na 28. – 30. května 1948 byla posledním guvernérem J. Podhajským plánována druhá poválečná distriktní konference v Karlových Varech. Ta se již pochopitelně nekonala. Na nižší úrovni ještě proběhly v říjnu 1946 v Praze a v listopadu 1947 v Pardubicích výroční schůze klubových předsedů a jednatelů. K výroční schůzi, plánované na konec roku 1948 do Trenčianských Teplíc již ovšem také nedošlo.

Postavení československého Rotary klubu bylo v poválečném období v celé střední Evropě výjimečné. 66. distrikt byl totiž jediný, který se v zemích, ocitnuvších se za železnou oponou, legálně obnovil. Maďarské a rumunské kluby v té době mohly existovat již jen v ilegalitě. V Polsku a Bulharsku se hnutí po válce již neobnovilo ani takto. Tím méně přirozeně v bývalých pobaltských státech. Chicagské ústředí RI si toho bylo vědomo a věnovalo čs. distriktu zvláštní pozornost. Svědčí o tom i neobvykle slavnostní účast vysokých funkcionářů, včetně samotného presidenta RI na již zmíněné plzeňské distriktní konferenci roku 1947. Vše skončilo po komunistickém únorovém převratu roku 1948. Vzhledem ke krajnímu nepřátelství, jež komunisté k Rotary pocítovali, byla tato organizace jednou z prvních, které pocítily jejich perzekuci. Dne 28. června 1948 zaniká RC Praha pro „nezájem členstva“. V té době již opět neměl žádné jmění, menší závazky byly uhrazeny dobrovolnou sbírkou mezi členy. V březnu 1950 vymazává Krajské velitelství Státní bezpečnosti Rotary klub ze spolkového

katastru. Po necelých pěti letech se tak rotariáni opět stali objektem bezohledného pronásledování:

„Ve spolcích tohoto druhu jsou sdruženy elementy reakčního smýšlení, které nenalezly kladného poměru k lidové demokracii a z těchto důvodů nelze vytvoření jmenovaného spolku vzít na vědomí, ježto není v zájmu veřejném.“¹² Tak charakterizuje Rotary po únoru 1948 Noskovo ministerstvo vnitra. Z rozboru Krajské správy MV v Českých Budějovicích vysvítá, jak byla Rotary čerstvě vybudovanou komunistickou tajnou policií sledována a s jakou zaujatostí a nenávistí na ní bylo pohlíženo: „Ostatně je ze soupisu členů jednotlivých klubů zřejmý „úspěch“ pokud jde o výběr členstva. Rotary v ČSR se stala organizací továrníků, velkostatkářů, velkoobchodníků a jiných kapitalistů a jejich přísluhovačů. Mluví sama jména, i když jen u menšiny členů bylo zjistitelné povolání. Továrníci: Ander (Brno), Kačaba, Vazda, Zmrzlý, Budínský (Č. Budějovice), Petrof, Pilnáček, Vydržel (Hradec Králové), Schwarzkopf (Sušice), Rolný, Wichterle (Prostějov), Koldinský (Pardubice), Žemlička (Praha); velkostatkáři: Starý, Sádovský (Č. Budějovice), Kostelecký, Píša (Pardubice); banky: Engliš, Chmela (Praha); ministři: Masaryk, Šrobár, Feierabend; poslanci: Burian, Neuman, John; vyslanci: Hyka, Šimr; předsedové ONV a MNV: Mokřý (Brno), Kedro (Trenčín), Neuman (Č. Budějovice), Krapka (Prostějov), Pinc (Roudnice), Horných (Kutná Hora), Jahoda (Luhačovice) (...) Že na „čistotu řad“ bylo dbáno hlavně z toho důvodu, aby do Rotary nepronikly osoby, jež by mohly odhalit námi předpokládanou špionážní činnost v jejím dokonání ve styku se zahraničím dokazuje korespondence mezi RC Praha a RC Battersea, GB (16. 6. 1947). RC Battersea žádalo vysvětlení a informace ohledně „návštěvy jistého pána, který byl označen jako člen RC Praha“. Nemenší pozornost byla věnována výběru hostů, z nichž byli pozváni ti, kteří se vrátili ze zahraničí anebo mohli podat cenné informace“.¹³ I neškodné soukromé schůzky bývalých rotariánů v padesátých letech nabývaly v této praxi, jasně ovlivněné způsobem myšlení instruktorů z NKVD, podoby nebezpečného spiknutí proti lidově demokratickému zřízení. Tak na př. v prosinci 1954 podává spolupracovník s krycím jménem PAKOBYLKA (jeho řídicí orgán musel asi ve škole dobře prospívat v přírodopisu) tomuto orgánu hlášení o tom, že každé pondělí se v 19.00 bývalí členové RC scházejí ve francouzské restauraci Obecního domu: „Na základě tohoto poznatku byl úkolován spolupracovník TAJEMNÍK, který byl placeným tajemníkem pražského Rotary, aby navštívil francouzskou restauraci v Repre a zjistil, zda se členové v této místnosti scházejí a kdo je přítomen. Spolupracovník do zmíněné restaurace odešel a jako legendu dostal, že tam má schůzku se členem pěveckého sdružení v němž působí a že si mají vyměnit nějaké noty. Při procházení místností přišel náhodou ke stolu, kde seděli členové pražského ROTARY. Bývalý předseda pražského ROTARY ho ihned poznal a pozdravili se spolu. Ostatní členové ho ignorovali. Dr. HÝŽA (předseda) ho přesto zval ke stolu a když spolupracovník viděl postoj ostatních členů, omluvil

se použitím dané legendy. V přítomných členech poznal Dr. HÝŽU, SEQUENCE, HYBŠMANA, ŠORELA, PASTEJŘÍKA, VLTAVSKÉHO a další dva členové nebyli poznáni. Dalším pozorováním orgánů a agenturní cestou bylo prověřeno, že tyto schůzky jsou pravidelné. K získání dokumentárního materiálu byla použita operativní technika, která pořídila fotografie schůzky ROTARY. Během této doby bylo lustrváním zjištěno, že účastník těchto schůzek VLTAVSKÝ byl v r. 1952 vázán ke spolupráci OO MV Kladno a ta pro jeho přestěhování byla přerušena. Orgánové 2. odboru KS MV Praha vypracovali návrh na obnovení spolupráce a po schválení tento realizovali. Převerbování byl přítomen por. Starý z naší správy. Během převerbovky byl VLTAVSKÝ při dotazech zaměřován ve svých výpovědích hlavně na ing. HAVELKU, hlavního energetika SONP Kladno, který je taktéž bývalým členem ROTARY. Byl podrobně vyslechnut k osobě jmenovaného a při otázce kde se seznámili VLTAVSKÝ podotkl, že v hnutí ROTARY. Při tomto také poukázal sám na to, že se členové ROTARY scházejí na schůzkách pravidelně v pondělí v restauraci jak jsem již uvedl. VLTAVSKÝ během převerbovky předal další konkrétní poznatky o náznacích sabotáže ve výzkumném ústavě „Gramofonové závody n.p.“ a přislíbil, že vlastnoručně napíše o této škodlivé činnosti jednotlivých osob na pracovišti. Dále popsal obsah schůzek ROTARY tak, že se scházejí a vyměňují si zkušenosti z bývalých působišť, neb většina účastníků je již v pensí“.¹⁴

Z tohoto kdysi přísně tajného hlášení 4. odd. II. správy MV na nás dýchají nefalšovaná padesátá léta. Dnes tento estébácký žargon vypadá komicky, ale tehdy takovéto zaměření pozornosti Státní bezpečnosti znamenalo pro postižené velké nebezpečí a obvykle tragický konec. V polovině padesátých let tedy v důsledku zásahu Státní bezpečnosti končí poslední stopy existence Rotary u nás. Oba poslední pováleční distriktní guvernéri skončili v exilu: MUDr. Frant. Král (1946–1947), který působil jako profesor brněnské veterinární fakulty, emigroval po „vítězném Únoru“ do USA, kde se uplatnil v bakteriologickém výzkumu. Jaroslav Podhajský (1947–1948), výrobce ocelového nábytku v Hostivaři, po válce člen čs. restituční komise, zůstal po únorových událostech v Německu.

Po listopadu 1989 byl u nás Rotary klub, tak jako řada dalších, kdysi násilně potlačených spolků a organizací, opět zřízen. Nebyl však obnoven někdejší samostatný distrikt. Důvodem byl tehdejší nedostatečný počet klubů. Zdejší kluby spadají zatím organizačně pod rakouský distrikt č. 1920. Oba rakouské distrikty – 1910 a 1920 – zahrnují kromě vlastního Rakouska ještě Českou republiku, Chorvatsko, Maďarsko, Slovinsko a Slovensko. Vidíme tedy, že zde v rámci Rotary International došlo k jakési obnově starého mocnářství. Vzhledem k tomu, že počet klubů zatím dosáhl potřebného množství, a s ohledem na tradici, bylo však v poslední době rozhodnuto o znovuzřízení samostatného českého distriktu – vznikne 1.7.1999. Jelikož do něho budou zahrnuty i slovenské kluby, jejichž nepatrný počet nedává možnost zřízení vlastního distriktu, bude na této bázi vlastně obnoveno někdejší Československo. Je jasné, že přízeň současné

slovenské reprezentace si tím tammí Rotariáni nezískají. V českých zemích existují v současné době Rotary kluby v následujících místech: Brno, České Budějovice, Český Krumlov, Cheb, Hradec Králové, Jičín (s Vrchlábím), Jihlava, Jindřichův Hradec, Karlovy Vary, Liberec, Ostrava, Pardubice, Písek, Plzeň, Poděbrady, Praha, Praha-Staré město, Praga Caput Regni, Praha-City, Přerov, Tábor, Třebíč, Zlín a Znojmo.

Na rozdíl od předválečného období dnes existuje v Praze pět Rotary klubů. Kromě uvedených je zde ještě jeden, určený především pro zahraniční Rotariány, působící u nás jako manažeři, zástupci cizích firem apod. Účast místních členů v něm je však umožněna.

Jak vysvítá z předešlého, dnešní Česká republika se může vykázat nejrozsáhlejší tradicí rotariánství v celém středoevropském regionu. Čeští rotariáni opět vyvíjejí řadu pozoruhodných aktivit a je nesporné, že jejich zásady, kladoucí důraz na etickou, celospolečensky prospěšnou stránku podnikatelské činnosti jsou v naší zemi, zatížené morálním marasmem uplynulého půlstoletí, více než zapotřebí. Metody mnohých dnešních podnikatelů jsou pravým opakem rotariánské myšlenky služby. Pozornosti si zaslouží i již zmíněná obnova československé vzájemnosti v soudobém rotariánském hnutí, navazující na to nejlepší z bývalého Československa. Dnešní rotariáni v obou státech ovšem začínají opět od nuly, již po třetí v tomto století. Neblahé dědictví dřívějšího režimu, které poznamenalo prakticky veškeré dění našeho veřejného života, vrhlo i na obnovenou českou Rotary svoje stíny. Situaci u nás proto nelze srovnávat se situací v těch zemích, kde má toto hnutí nepřetržitou, již téměř stoletou kontinuitu. Vývoj, směřující k řešení těchto problémů bude jistě ještě dlouhý a vyžádá si nemálo úsilí a času. Je třeba jen doufat, že bude nakonec korunován úspěchem.

POZNÁMKY

¹ Ottův slovník naučný nové doby V/2, s. 751.

² Státní ústřední archiv (dále SÚA), Rotary Club (dále RC) 1924–1955, inv. č. 19, kart. 8.

³ Československý Rotarián I., č. 4, s. 133 (Dr. V. Úlehla: Klasifikační zásady Rotary).

⁴ Archiv Hlavního města Prahy (dále AMP), Policejní ředitelství-spolkový katastr, sign. XXII/1364.

⁵ SÚA, Zemský úřad – prezídium, 207-114-44, Stanovy RC Praha.

⁶ Ibid

⁷ Československý Rotarián, II., č. 3, 1932, s. 3 (J. G. Štencl: Rotariánstvo a Slovensko).

⁸ Ibid, V, 1934, č. 5, 1934, s. 125 (Dr. M. Očenášek: Slovenský problém).

⁹ Ibid, IV, 1933, č. 2, 1932, s. 40 (Gen. Vl. Klecanda: Skauting).

¹⁰ AMP, Policejní ředitelství-Spolkový katastr, sig. XXII/1364.

¹¹ SÚA, RC 1929–1955, inv. č. 19, kart. 8.

¹² SÚA, Ministerstvo vnitra – dodatky, č. 3110/5-30/1948, kart. 468.

¹³ SÚA, RC 1929–1955, inv. č. 19, kart. 8

¹⁴ Ibid.

PŘÍLOHA 1*

Představenstva pražského Rotary klubu 1926–1947:

1926 (25. 1.)

Předseda: JUDr. A. Sum, min. rada MZV a organisátor YMCA, Praha IV, Bašta sv. Jiří 257

I. místopředseda: F. J. Truneček, disponent a. s. dopravní společnosti „Čechoslavia“, Smíchov, Dinzenhoferovy sady 4

II. místopředseda: J. V. Hyka, vrchní redaktor MZV, Praha-Hrad

Pokladník: R. Pilát, ředitel Živnobanky, Praha, Mikulášská 10

Sekretář: Ing. H. J. Pech, sekretář vyslanectví USA v Praze, lektor anglického jazyka na Vysoké škole obchodní, Praha II, Hopfenštokova 1

Další členové: J. Podhajský, továrník, Praha-Hostivař, Ing. V. Havel, spolumajitel paláce Lucerna, Praha II, Palackého nábřeží 2000

1927 (1. 7. 1927–30. 6. 1928)

Předseda: Dr. V. Tille, univ. profesor, Praha II, U sv. Vojtěcha 5

I. místopředseda: J. Podhajský, továrník, Hostivař

II. místopředseda: R. Pilát, ředitel Živnobanky, Praha I, Pařížská 10

Jednatel: A. Sequens, obchodník, Praha XII-1156

Pokladník: Fr. Horák, Praha VII-205

Členové: Fr. Pěta, Praha II, Národní třída 20, K. Pokorný, Karlín, Vítkova 4

1928 (1. 7. 1928–30. 6. 1929)

Předseda: J. Uhrmann, vrchní ředitel skláren, Zlíchov

I. místopředseda: V. Šorel, ředitel továrny Aero, Vysočany

II. místopředseda: Ing. Pallousch, vrchní ředitel Českomoravské Kolben VIII

Jednatel: A. Sequens, obchodník, Praha XII, Letohradská 17

Pokladník : Fr. Horák, Praha VIII, Českomoravská 265

Členové: Ing. V. Havel, Praha II, Palackého nábřeží 2000, Ing. A. Kalina, Bubeneč, Jiráskova 393

* AMP, Policejní ředitelství-Spolkový katastr, sig. XXII/1364

1929 (1. 7. 1929–30. 6. 1930)

Předseda: V. Šorel, ředitel továrny Aero, Vysočany
I. místopředseda: Dr. M. Janů, Praha XII, Londýnská 44
II. místopředseda: Fr. Anýž, Praha VII, u Průhonu
Jednatel: A. Sequens, obchodník, Praha XII-1156
Pokladník: Fr. Pěta, Praha II, Národní třída 20
Členové: R. Konrád, ředitel Ústecké rafinerie

1930 (1. 7. 1930–30. 6. 1931)

Předseda: Dr. M. Janů, Praha XII, Londýnská 44
I. místopředseda: Dr. V. Kučera, Ořechovka, Cukrovarnická 434
II. místopředseda: E. Přikryl, Nusle, Oldřichova 1
I. jednatel: A. Sequens, Praha XII, Letohradská 17
II. jednatel: Dr. B. Sottner, Bubeneč, Jiráskova 44
Pokladník: Fr. Pěta, Praha III, Národní třída 20
Členové: O. Pacovský, Praha II, Panská 10, PhDr. O. Pertold, Bubeneč, Švecova 32

1931 (1. 7. 1931–30. 6. 1932)

Předseda: Dr. F. Peroutka, Ořechovka 222
I. místopředseda: Ing. K. Jedlička, Michle 501
II. místopředseda: B. Hübschmann, Ořechovka 555
I. jednatel: Dr. B. Sottner, Bubeneč, Jiráskova 44
II. jednatel: Fr. Havlů, Praha II, Podskalská 5
Pokladník: Mgr. J. Halla, Praha 1, Revoluční 5
Členové: Vl. Vaníček, Satalice, Ing. V. Pastejřík, Žižkov, Koldínova 4

1932 (1. 7. 1932–30. 6. 1933)

Předseda: Dr. J. Šlemr, Praha XII, Nerudova 3
I. místopředseda: Dr. J. Emler, Praha XII, Jugoslávská 8
II. místopředseda: J. Bartoň, Praha II, Národní 36
I. jednatel: F. Havlů, Praha XII, Nerudova 10
II. jednatel: Fr. Hýža, Bubeneč, Čechova 15
Pokladník: Mgr. J. Halla, Praha 1, Revoluční 5
Členové: V. Šurovsaký, Praha XI, Křižíkovského 1288, Ing. A. Píbl, Praha 2, Sokolská 7a

1933 (1. 7. 1933–30. 6. 1934)

Předseda: Dr. Ing. O. Kruliš-Randa, Praha II, Lazarská 7

I. místopředseda: Ing. O. Podhajský, Praha-Hostivař

II. místopředseda: Dr. J. Lenz, Praha III, Újezd 595

Tajemník: Dr. F. Hýža, Bubeneč, Čechova 28

Pokladník: J. Lejsek, Praha X, Královská 88

Členové: F. Havlů, Praha I, Korpova 14, Dr. M. Hlávka, Praha I, Masarykovo
nábřeží 4, Dr. J. Ponec, Praha XI, Podskalská 9, J. Waldes, Praha XII, Americká
44

1934 (1. 7. 1934–30. 6. 1935)

Předseda: PhDr. O. Pertold, Bubeneč, Terronská 19

I. místopředseda: MUDr. H. Pelc, Praha XII, Korunní 160

II. místopředseda: Dr. Ing. J. Dvořák, Praha VII, V Háji 16

Tajemník: Dr. A. Osička, Libeň, Poděbradova 977

Pokladník: Ing. F. Wind, Praha XII, Na Štěpánce 16

Členové: Ing. L. Martínek, Košíře, Vrchlického 291, B. Vraný, Praha II,
Palackého nábřeží 10, Ing. V. J. Rott, Praha 1, Malé náměstí 142, Dr. V. Žemlička,
Praha VII, Nad štolou 20, Dr. F. Trnka, Střešovice 369

1935 (1. 7. 1935–30. 6. 1936)

Předseda: JUDr. R. Kollar, Praha VII, Bělského 2

I. místopředseda: Dr. Z. Fafl, Praha XIX, Dvorecká 1568

II. místopředseda: Dr. J. Smolák, ředitel Zemského patolgického ústavu v Ruzyni

I. tajemník: Ing. L. Martínek, Praha XVII, Vrchlického 291

II. tajemník: F. Čebiš, Praha XIX, Sadová 32

Pokladník: A. Hlaváček, Praha XII, Slovenská 33

Členové: Dr. Ing. V. Friedrich, Praha X, Jungmannovo nám. 8a, Dr. K. Gawa-
lowski, Praha XII, Budečská 14, Dr. A. Kořátko, Praha VII, Nad štolou 6, B. Rudl,
Praha XII, Fochova 93m602

1936 (1. 7. 1936–30. 6. 1937)

Předseda: Dr. J. Havelka, Praha XII, Chodská 9

I. místopředseda: Dr. M. Hlávka, Praha II, Rašínovo náb. 60

II. místopředseda: Jaroslav Podhajský, Praha-Hostivař

Tajemník: F. Havlů, Praha 2, Palackého nábřeží 2

Pokladník: F. Lakomý, Praha 2, Na Příkopě 20

Členové: Ing. J. Heinrich, Hloubětín 186, J. V. Hyka, Praha XIX, Zelená 4, Fr. Spilka, Praha XIX, Alešova 15, F. Špička, Praha III, Zborovská 3, Dr. L. Feirabend, Praha 2, Dlážděná 6

1937 (1. 7. 1937–30. 6. 1938)

Předseda: Ing. V. Havel, Praha 2, Palackého náb. 2000

I. místopředseda: Prof. Dr. J. Seidl, Praha II, Hooverova 11

II. místopředseda: Bertý Ženatý, Praha XIX, Sadová 448

I. tajemník: Prof. Dr. J. Hořejší, Praha XII, U Riegrových sadů 18

Pokladník: O. Dobiáš, Praha XII, Polská 20

Členové: Ing. F. K. Janeček, Nusle, Zbrojovka, S. Marek, Praha II, Václavské nám. 51, A. Pimper, Praha XII, Lužická 24, Doc. Dr. J. Sládek, Praha II, Podskalská 6, J. Šindelář, Praha VII, Ovinecká 78

1938 (1. 7. 1938–30. 6. 1939)

Předseda: Ing. K. Jedlička, Michle 501

I. místopředseda: B. Hübschmann, Ořechovka, U laboratoře 4

II. místopředseda: Dr. J. Ponec, Praha II, Podskalská 9

I. tajemník: J. Uhrmann, Všenory, p. Dobřichovice

II. tajemník: K. Pokorný, Dejvice, Nad Šárkou 130

Pokladník: Dr. J. Zita, Praha XVI, Náb. legií 15

Členové: PhMr. J. Halla, Praha II, Benediktská 8, Dr. F. Hýža, Praha XIX, Čechova 29, Ing. K. Mates, Praha XIX, Kijevská 13, Ing. J. Petránek, Praha VIII, Fügnerova 1569, B. Písch, Střešovice, Na Habolce 377

1946 (1. 7. 1946–30.6. 1947)

Předseda: JUDr. T. Kopecký, Dejvice, Nad Šárkou 128

I. místopředseda: JUDr. J. Hraše, Praha XIX, Ovinecká 27

II. místopředseda: Dr. Ing. V. Žemlička, Praha VII, Nad štolou 18

I. tajemník: E. J. Popper, Praha XII, Třebízského 7

II. tajemník: Dr. A. Osička, Praha VIII, Poděbradova 25

pokladník: F. Suchochléb, Praha II, Klimentská 21

Členové: V. Beneš, Praha XVI, Nádražní 110, Ing. A. Kalina, Praha XVIII, U II. baterie 11

1947 (1. 7. 1947–28. 6. 1948)

Předseda: Dr. J. Smolák, Praha Ruzyň 440

I. místopředseda: E. J. Popper, Praha XII, Krušnohorská 7

II. místopředseda: Ing. G. Palouš, Praha II, Na Florenci 15

I. jednatel: S. K. Marek, Praha XII, Italská 1

II. jednatel: E. Demartini, Praha XII, Slezuská 48

Pokladník: Ing. L. Martínek, Praha XII, Vrchlického 12

PŘÍLOHA 2 *

Guvernéři 66. distriktu R. I.:

1927–28 Josef Schulz

1928–29 Bedřich Vraný

1929–30 Dr. Václav Tille

1930–31 Jaroslav Podhajský

1931–32 Alois Červenka

1932–33 Rudolf Herrmann

1933–34 Dr. Karel Neuwirt

1934–35 Josef Zaba

1935–38 Dr. Ferdinand Hýža

1936–37 Dr. Ferdinand Hýža

1937–38 J. V. Hýka

1938–39 Prof. Dr. Václav Král

1939–40

1940–41

1941–42 Doba nesvobody

1942–43

1943–44

1944–45

1945–46 Prof. Dr. Václav Král

1946–47 Prof. Dr. Václav Král

1947–48 Jaroslav Podhajský (neukončil funkční období)

* *Midglieder-Verzeichnis der Rotary Clubs, Rotary International Distrikt 1910, 1995/96, s. XIII.*

PŘÍLOHA 3 *

Přehled distriktních konferencí:

1928 Plzeň
1929 Praha
1930 Karlovy Vary
1931 Bratislava
1932 Brno
1933 Hradec Králové
1934 Poděbrady
1935 Moravská Ostrava
1936 Teplice-Šanov
1937 Praha
1938 Košice
1939
1940
1941
1942 Doba nesvobody
1943
1944
1945
1946 nekonala se
1947 Plzeň

* 12. konference 66. distriktu, *Rotary International v Plzni 1947*, s. 14.

PŘÍLOHA 4 *

Členové RC, zemřeli v období okupace

Praha

Josef Barhoň

František Havlů

Ing. Arch. J. Hübschmann

Ing. Karel Mates

František X. Matějovský

Ing. Otakar Podhajský

Arnošt Redisch

Bohumil Rudl

Prof. MUDr. Josef Saidl

JUDr. Josev Štěpanovský

Arthur Taussig

JUDr. Josef Trča

Vladimír Vaníček

JUDr. Veleslav Wahl

Jindřich Waldes

Brno

JUDr. PhDr. Prof. B. Baxa

Ing. Vojtěch Beneš

Ing. Jaroslav Jáchymek

Karel Oppenheim

František Oswald

Ing. František Pyšvejc

Ing. Julius Schnirch

Ing. Edwin Storek

Dr. Ing. František Toušek

PhDr. Hugo Traub

Josef Veselý

Ing. František Wachtl

* *Ibid.* s. 22-23.

České Budějovice

Max Fürth

Alfred Hessch

Dr. Ing. Karel Chochola

MUDr. Julius König

Dr. Ing. Oldřich Mikšovský

Emil Seiner

Vítězslav Stein

Antonín Tománek

František Zima

Hodonín

Ladislav Deutsch

MUDr. Walther Lechner

Hradec Králové

Ing. Václav Beneš

JUDr. Josef Novák

Alois Švorčík

Jindřich Wolf

Kolín

Karel Heller

Josef Hruška

Olomouc

Ing. František Rompart

Ostrava

JUDR. Josef Matouš

JUDr. Bohumír Šavrda

Pardubice

Ing. Karel Feldmann

JUDr. Jan Frýda

Arnošt Košťál

Josef Otto

Antonín Stecha
Josef Tichý
Karel Winternitz

Písek

Ondřej Birndt
Robert Malý
František Rissinger
Otakar Stern
Rudolf Weil

Plzeň

Rudolf Brunner
Dr. Pavel Drechsler
JUDr. Královec
Jan Martínek
Dr. Ing. Leopold Procházka
Josef Pravda
Ing. František Rudolf
MrPh. Antonín Šebek
Čeněk Tkadlec

Poděbrady

Jaromír Kerhart
JUDr. Milan Zadina

Prostějov

JUDr. František Foukal
Vítězslav Manuel
MUDr. Josef Navrátil
Robert Rozsypal
Dr. František Továrník
Bruno Winter

Přerov

JUDr. Ladislav Prchal
Sylvestr Pleva

Příbram

Dr. Ing. Václav Bernkopf

Ing. Karel Blahna

Ing. Oldřich Kolář

Ing. Emil Kubát

Jan Nebeský

František Slanička

Leo Weil

Roudnice

Gustaf Andres

Miloslav Broft

Vilém Digrin

Otto Langweil

Vojtěch Milota

JUDr. Oldřich Prager

MUDr. Viktor Stein

Karel Schättinger

Ing. Jaroslav Šilhavý

Sušice

Dragoslav Hájek

Stanislav Němec

Jan Seitz

Tábor

PhDr. Jan Kolář

Ing. Josef Kratoška

Bedřich Kučera

Alois Mendl

Arnošt Velímský

Zlín

Karel Pokorný

PŘÍLOHA 5 *

Poslední distriktní rada 1946–47:

Guvernér 1946–47: prof. Dr. František KRÁL, Brno, Pražská 67

Distriktní jednatel: Ing. Jaromír SLOBODA,
Plzeň, U Svépomoci 7

Distriktní pokladník: Adolf SEQUENS,
Praha XII, Krkonošská 1

Finanční zplnomocněnec R. I. pro 66. distrikt: J. V. HÝKA, vyslanec, Praha IV,
Černínský palác

D i s t r i k t n í r a d a

Stáli členové:

Alois Červenka, Plzeň

J. V. Hýka, Praha

Dr. Ferdinand Hýža, Praha

Dr. Karel Neuwirt, Brno

Jaroslav Podhajský, Praha

Josef Schulz, Praha

Josef Zaba, Praha

Volení členové:

František Berčík, Olomouc

Dr. Václav Čtyroký, Hradec Králové

MUDr. Ladislav Filip, Poděbrady

MUDr. Alois Gutwirth, Pardubice

Ing. Pravoslav Hovora, Písek

MUDr. Josef Hraše, Praha

JUDr. Theodor Kopecký, Praha

MUDr. Rudolf Nekula, Brno

JUDr. Alois Neumann, České Budějovice

Adolf Sequens, Praha

Ing. Ján Slávik, Bratislava

Ing. Jaromír Sloboda, Plzeň

MUDr. Lev Špalek, Hodonín

* *Ibid.* s. 13.

PŘÍLOHA 6*

ROČNÍK I.

ČÍSLO 4.

1929

ČESKOSLOVENSKÝ ROTARIÁN

ORGÁN 66. DISTRIKTU
ROTARY INTERNATIONAL
PRAHA-CZECHOSLOVAKIA

* SÚA, RC 1929–1955, kart. 6

ČESKOSLOVENSKÝ ROTARIÁN

66. DISTRIKT ROTARY INTERNATIONAL
ROČ. IX. 1937/1938 Čís. 1

* SÚA, RC 1929–1955, kart. 6

PŘÍLOHA 8*

* SÚA, RC 1929–1955, kart. 7

The ROTARIAN

* SÚA, RC 1929–1955, kart. 7

* SÚA, RC 1929–1955, kart. 7

PŘÍLOHA 11*

TELEPHONE
33.100

ROTARY INTERNATIONAL

TELEGRAMS
RTYINTL ZURICH

SECRETARIAT
CONTINENTAL EUROPEAN OFFICE
MITSCHAKENSTRASSE 2, ZURICH, SWITZERLAND

643

Správčník č. 2 /1936-37/
Ženeva, 19. prosince 1936

Předseda a jednatelem klubu,
nominovaným reprezentantem a členem výboru,

Uctěžený pane -

Rotary je tu proto, aby v dobách, kdy dorozumívání je tak těžké, mohl ani se
věřit a hledat cestu, jak by byla možná pomocí vzájemně dobrých vůlí pomoci
různým, na nich se rozvíjejícím národům a jejich lidem. Ve svých 4. článcích Rotary
byla vyložena jediná a neokleštěná pravda. Může se zdát být nekompromisní
až příliš jednoduchá a mladá, ale jak se vykonává více? - Dá se říci, upřímně
předsedá Rotary International a bývalý guvernér 22. distriktu (bádník, Německo
a Rakousko)

- I. Homonas v Římu. Rozhodla se příchozí výprava v konzervu v Římě.
- II. Výroba kapesníčků. Mnoho lidí chce kapesníčkové papírky, aby mohli jejich
světelný počet v Vánoce a Nový rok a oslavit, že mají
mnoho obřadů, vánočních a novoročních přáních a jejich pomocí
na dobročinné účely :-

Amery, Belgie	Belg. fr. 10'00.- pro dobročinné účely
Švýcarsko, Jugoslávie	dělné 1000.- na výrobu kapesníčků s potvrděním až na 100 stredných rodin.
Baden a Vídeň, Holandsko	- poskytnou podporu pro výrobu.
Československo	- poskytnou podporu pro výrobu.

- III. Brožura. Právě vyšlo francouzské vydání brožury "Organisation du Club Rotary",
kteřou přiložíme k francouzskému překladu správy. Přeloží
a je náhodou v rozpravě, kteří dostávají správu v jazyce svých
klubů, napište nám.

Společně se stáhnou nové vydání brožury "Ústava a stanoviska klubu Rotary" v německé.
Jedním z důvodů této brožury, takže, kdo dostane správu v německém pře-
kladu, obdrží jeden výtisk. Zajímá-li se i někdo z ostatních rotariánů o ně-
mecký text "Ústava a stanoviska Rotary", napište nám.

- IV. Výroba Rotary. Na 23. čísla připojíme 22. výročí založení prvního klubu Rotary.
Mnoho klubů oslaví je na schůzkách se společným programem.
Chcete-li rovněž uspořádat něco podobného a chcete-li být informováni, týkající
se zde uvedených věcí, napište nám :-

ARY CONVENTION

* SÚA, RC 1929-1955, kart. 5

PŘÍLOHA 12*

OFFICE
 MAJOR OF DISTRICT
 PARIS FRANCE

FIRST VICE PRESIDENT
 BRUCE WILLIAMS
 OPLIN, MISSOURI, U.S.A.

SECOND VICE PRESIDENT
 ARMANDO DE AMBROSIO
 AREZZO, ITALY

THIRD VICE PRESIDENT
 CARLOS P. DOMÍNGUEZ
 MEXICO CITY, MEXICO

SECRETARY
 CHESELY R. PERRY
 CHICAGO, ILLINOIS, U.S.A.

CLERK
 JULIA CHAMBERLAIN
 CHICAGO, ILLINOIS, U.S.A.

ROTARY INTERNATIONAL

35 EAST WACKER DRIVE, CHICAGO, U.S.A.
 BÖRSENSTRASSE 21, ZÜRICH, SWITZERLAND
 25 ANGER MARKING, SINGAPORE STRAITS SETTLEMENTS
 TAVISTOCK HOUSE, 100 KINGSWAY, LONDON, W.C.2, ENGLAND
 Cable Address "INTEROTARY"

GOVERNORS

ALLEN G. BROWN
 LAUREL, MISSOURI, U.S.A.

JOSEPH L. DEAN
 DUBUQUE, IOWA, U.S.A.

FRANK L. LONG
 DANVILLE, VIRGINIA, U.S.A.

WILLIAM RAYBURN
 NASHVILLE, TENNESSEE, U.S.A.

ARTHUR S. PITCHER
 WHEELING, WEST VIRGINIA, U.S.A.

LEWIS HUNTER
 BIRMINGHAM, ALABAMA, U.S.A.

FRANK W. HERRING
 SIOUX FALLS, S.DAKOTA, U.S.A.

FRANK R. SCHUBERT
 VICTORIA, BRITISH COLUMBIA, CANADA

JOSEPH H. HOFFER
 MONTREAL, QUEBEC, CANADA

HERBERT K. WATSON
 SAN FRANCISCO, CALIFORNIA, U.S.A.

Chicago, 15 June, 1958

Dear President:

Congratulations to you! Being elected as president of the Rotary club is a distinct honor as well as a real opportunity for service. May you have a most successful year!

The secretariat of R.I. has accumulated much of the experience of Rotary clubs the world over. This is made available to you through the Continental European Office at Zurich, Switzerland (Börsenstrasse 21). If there is any question regarding administrative procedure or about club activities on which you desire information, please feel perfectly free to address your district governor or the office at Zurich.

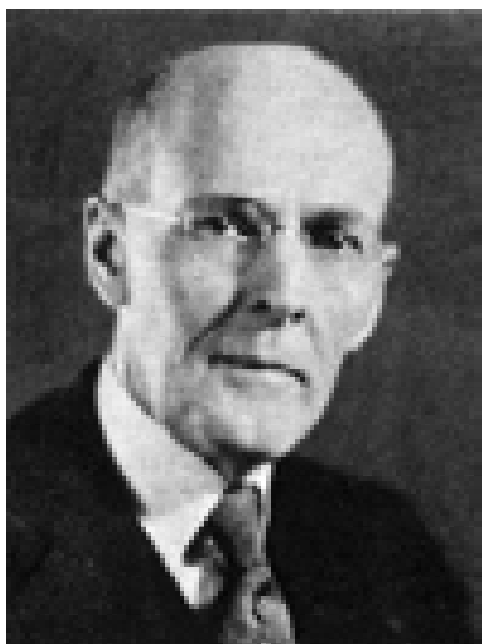
We shall send you regularly the News Letter, the official communication to all Rotary clubs. May I suggest that as you read each issue, you consider whether you may not usefully communicate some of its contents to the club members.

Sincerely yours,
Chesley R. Perry

Chesley R. Perry
Secretary

* SÚA, RC 1929–1955, kart. 5

PŘÍLOHA 13*

Paul P. Harris, „The Rotarian“, únor 1931, European number

** SÚA, RC 1929–1955, kart. 7*

S. K. Pavlovič, „Československý Rotarián“, roč. IX., 1937/1938, č. 1

** SÚA, RC 1929–1955, kart. 5*

ZUSAMMENFASSUNG

ROTARYKLUB

Jan Šturz

Rotary International ist ethische Bewegung, die vor allem Spitzenunternehmer und Intellektuellen vereinigt. Ihre Hauptidee kommt in der Devise „He profits most, who serves best“ zum Ausdruck und ihr Ziel besteht grundsätzlich in den Diensten zum allgemeinen Nutzen durch ständige Sittenerhebung in jedermanns Berufstätigkeit. Dieser Klub soll als Allweltvereinigung der Leute verschiedener Berufe, besonders der Geschäftsleute, zur Unterstützung der internationalen verständnisvollen Beziehungen, des guten Willens und Weltfriedens beitragen.

Die Rotarybewegung gründete in Chicago der Rechtsanwalt Paul Harris, wo unter seinem Einfluss im Jahre 1905 der erste Rotaryklub (RC) entstand. Im Jahre 1910 existierten in den Vereinigten Staaten schon 16 Ortsklubs und seit dem Jahre 1911 wurde erste Klubzeitschrift herausgegeben. Nach dem Jahre 1912 entstanden Rotaryklubs auch in Kanada und in Grossbritannien. Im Jahre 1938 konnte man die Weltverbreitung dieser Bewegung feststellen, weil sie in allen Weltteilen insgesamt 4500 RC mit 187 000 Mitgliedern hatte. Seit dieser Zeit wurde Rotaryklub als Rotary International – RI – bezeichnet.

In der damaligen Tschechoslowakischen Republik fand die Rotarybewegung schon von Anfang an günstigen Boden. Als Beweis dafür kann die Tatsache dienen, dass beide Präsidenten – T.G. Masaryk und E. Beneš – Ehrengouverneur des einheimischen Districts waren.

Gründer der tschechoslowakischen Rotarybewegung war der bedeutende Aussenministeriumsbeamte JUDr. Antonín Sum mit der Amerikaner Breckett Lewis, der auch an der Gründung der tschechoslowakischen Niederlassung YMCA teilgenommen hat. Prager RC wurde um die Jahreswende 1925–1926 in Zusammenarbeit des damaligen amerikanischen Botschafters Teely mit Jan Masaryk errichtet. Den Charter (Schutzbrief) der amerikanischen Zentrale bekam er am 1. November 1925. Die Gründungsversammlung fand am 25. Jänner 1926 in Prag statt. Damals wurde das erste Präsidium und dessen Vorsitzender Dr. A. Sum erwählt. Die Rotarybewegung verbreitete sich schnell nach dem Prager Beispiel auch auf dem Lande. Zu den ersten gehörten Karlsbader, Budweiser, Pilgramer und Königgrätzer RC. In der Slowakei erzielte diese Bewegung wesentlich geringere Verbreitung als in den tschechischen Ländern. Dort wurden nur 5 Klubs gegründet. Die Hauptsache lag darin, dass die slowakischen Rotarier immer entschlossene Anhänger eines einheitlichen Staats waren. Der tschechoslowakische Distrikt entstand aus den tschechoslowakischen

Klubs schon im Jahre 1927 und in der Weltorganisation erhielt Nummer 66. Im Jahre 1938 bestand er aus 47 Klubs mit 1300 Mitgliedern und die damalige ČSR stand dadurch in der RI-Organisation auf dem dritten Platz in Europa, gleich nach Grossbritannien und Frankreich. Das Münchner Diktat und die nachfolgende Okkupation unterbrachen diese aussichtsvolle Weiterentwicklung. Aus begreiflichen Gründen gehörten Nazis zu den Todfeinden der RI: in Deutschland wurde diese Organisation schon im Jahre 1933 verboten, gleich nach Hitlers Machtergreifung. Dasselbe geschah dann im Jahre 1939 auch im sog. Protektorat Böhmen und Mähren. Alle Klubs mussten laut Prager Polizeidirektionsanordnung zum 26.8.1939 ihre Tätigkeit „freiwillig“ (unter Drohung behördlicher Auflösung) unterbrechen. Während darauffolgender deutscher Okkupation wurde ganze Reihe der tschechischen Rotarier in nazistischen KZ-Lagern gefangengehalten, manche wurden hingerichtet.

Die aussergewöhnlich schnelle Erneuerung der Rotaryklubs nach dem Kriegsende beweist, dass die RI-Idee in den tschechischen Ländern tiefe Wurzeln fasste. Am Ende des Jahres 1947 bestand der erneuerte 66. Distrikt wieder aus 38 Klubs mit 970 Mitgliedern. Die Rotarier blieben keinesfalls zur Seite der politischen Weiterentwicklung, sie nahmen sogar stark linke Richtung in der Nachkriegszeit an, die durch den nie dagewesenen Machtaufstieg der Kommunistischen Partei charakterisiert wurde. Das erwies sich praktisch im aufrichtigem Bestreben zur Unterstützung des kommunistischen zweijährigen Wirtschaftsplanes. Aber das nützte ihnen nichts. Der kommunistische Putsch im Februar 1948 hat mit der tschechoslowakischen Rotarybewegung dieser Nachkriegszeit ein schnelles Ende gemacht. Kommunisten – sowie die Nazis – hielten die Rotarier für Vorsteller des englisch-amerikanischen Imperialismus, deshalb waren sie a priori der Staatszerrüttung verdächtig. Als sehr interessant kann man dabei finden, dass eine des RI – Hauptideen – Weltfriedenserhaltung – wurde zur beliebtesten kommunistischen Devise, leiders nur als Scheinbild. Adolf Hitlers Reden waren auch voll von diesen Friedensbestrebungen. Schon in der kommunistischen Wortverbindung „der Kampf um den Frieden“ befindet sich klarer Widerspruch und ihre Friedenskämpfer dienten in Wirklichkeit oft nur als Exponenten der sowjetischen Propaganda, manchmal aber als Geheimdienstmitarbeiter, die den dritten Weltkrieg vorbereiteten. Ihr Staatssicherheitsdienst verfügte – im Gegensatz zur Gestapo – über längere Zeit zur Tätigkeitsunterbrechung der tschechischen Rotarier. Die unseligen Folgen davon sind bis heute merkbar.

Man muss sogar als Wunder betrachten, dass nach der „Samtrevolution“ im November 1989 in Böhmen zur zweiten Renaissance der Rotarybewegung nach 40 Jahren vorgekommen ist. Die bisher ungenügende Klubanzahl verursacht, dass der selbständige tschechische Distrikt noch nicht erneuert werden konnte. Unsere Klubs unterliegen deshalb zweien österreichischen Nachbardistrikten. Zu diesen gehören neben den tschechischen noch die Klubs in allen anderen

postkommunistischen Nachbarstaaten – in Kroatien, Slawonien, Ungarn und in der Slowakei. Man könnte das so ansehen, dass in dieser Form das ehemalige Kaisertum erneut wurde. Die Wiederherstellung des traditionellen tschechischen Distrikts ist nur zeitabhängig. In der Zukunft sollten ihm auch die slowakischen Klubs zugeordnet werden, weil sie wegen ihrer niedrigen Anzahl Gründung eines eigenen Distrikts nicht erwarten können. Gleichzeitige politische Entwicklung in diesem Land erweckt begründeten Anschein, dass dortige Rotarier etwaige Hilfe der tschechischen Klubkollegen willkommen finden könnten. Von der gleichzeitigen slowakischen Repräsentation erwarten sie nur äusserste Missgunst.

Man kann annehmen, dass die Rotaryidee ausserhalb der angelsächsischen Sphäre (vielleicht mit Ausnahme Frankreichs) gerade in den tschechischen Ländern günstigen Boden gewonnen hat. Sie überlebte – im Westen vollkommen unvorstellbar harte – Reprässion beider äusserst brutalen, totalitären Regime, die jahrzehntelang in diesem Jahrhundert herrschten. Grösste materielle und geistliche Devastation verursachte ihr vor allem die kommunistische Macht. Ihre missfälligen Folgen werden auch unsere Rotarytätigkeit wehrscheinlich noch lange Zeit beeinflussen.

BERT-BRECHT-CLUB

Martina Křesťanová

„Bartolomějská noc nastala v Německu. Šílený čin žháře německé sněmovny rozpoutal reakční běsnění. Žaláře Německa naplňují se obětmi hitlerovských černých listin. Hakenkreuzlerovské hordy přepadají s pomocí jim poddajného státního aparátu vynikající osobnosti, spisovatele, politiky, vědce a právníky, kteří se postavili na stranu svobody, míru a pokroku... Po zkušenostech posledních dnů očekáváme silný příliv uprchlíků z Německa, nevinných lidí, kteří nezachránili nic více než holý život,“ informovala Liga pro lidská práva v Československu ve svém svolání z 1. března 1933.¹

Emigranti v ČSR

Do Československa skutečně směřovaly proudy uprchlíků před nacistickou diktaturou. Těch, kteří zde chtěli přečkat Hitlerův režim, i těch, kteří zde čekali pouze na vízum do jiných zemí. Za tranzitní považovala Československo především tzv. hospodářská emigrace – lidé obávající se změn, které by Hitlerův režim mohl přinést v ekonomické sféře. Německo opouštěli rovněž bohatí Židé. Jejich odchod byl motivován nejen strachem o majetek, ale i nárůstem antisemitismu a rasové perzekuce.²

Trvalý azyl hledala v Československu především politická emigrace. Vedením komunistické centrály v ČSR byl pověřen Wilhelm Koenen,³ který přišel do Prahy v roce 1935. Sociálně demokratickou stranu reprezentovalo několik skupin, z nichž nejpevnější pozici zaujalo představenstvo Sopade vedené předsedy Otto Welsem a Hansem Vogelem.⁴

Kromě těchto dvou velkých stran vyhledávali azyl v ČSR také odboráři, pacifisté, bojovníci za lidská práva a členové odštěpených stran jako sociální strany práce, komunistické opozice, přívrženci trockistů a příslušníci opozičních nacionálních socialistů, např. Černé fronty Otto Strassera.⁵

Zvláště by bylo možné vyčlenit emigraci kulturní. Ovšem spisovatelé, výtvarní umělci, redaktoři či divadelní pracovníci odcházeli z Německa většinou z důvodů politických a v Československu také politickou činnost vyvíjeli.

ČSR se stala jednou z prvních azylových zemí nejen pro svou výhodnou geografickou polohu a poměrně snadný přechod hranice, ale také pro demokratické zřízení s širokou paletou politických stran, umožňující snadné začlenění emigrantů různého přesvědčení do života společnosti. Velice důležitou úlohu hrálo rovněž německé prostředí v Československu. Emigranti zde nebyli „ztraceni“, mohli vydávat časopisy, knihy, pořádat debatiní večery a přednášky nebo

hrát divadlo ve vlastním jazyce, aniž by se izolovali od společnosti. Němčina nebyla jen jazykem úzkého okruhu emigrace. Snad právě tento fakt blízkého kontaktu, možnost snadného dorozumění a pomoc, které se zde německým uprchlíkům dostalo, způsobily, že Československo nepovažovali za skutečnou azylovou zemi, ale spíše za svůj druhý domov.

Postoj k emigraci nebyl ovšem vždy příznivý. V situaci, kdy řada československých občanů nebyla schopna sehnat práci, nalézala u některých vrstev ohlas slova o tom, že němečtí uprchlíci budou zhoršovat již beztak značnou nezaměstnanost v ČSR, a proto také úřady zakazovaly emigrantům vstupovat do pracovního poměru.⁶

Různá nařízení zpříšňovala kontrolu na hranicích, omezovala pobyt emigrantů. Byly rovněž zakazovány či omezovány akce na podporu antifašistů, pořádány honičky na emigranty, vyhošťování lidé bez patřičných povolení k pobytu a sledování jednotliví uprchlíci a jejich činnost v ČSR.

Na druhé straně poskytovali emigrantům velkou pomoc kulturní činitelé a levicoví intelektuálové. Básník Vítězslav Nezval odevzdal obnos za státní cenu, udělenou za sbírku „Sbohem a šáteček“, ve prospěch německé emigrace.⁷ Z dalších význačných osobností jmenujme alespoň filozofa Emanuela Rábla, advokáty Rudolfa Rábla, Ivana Sekaninu a Ervína Munka, herce Zdeňka Štěpánka a Václava Vydru, vrchního režiséra Národního divadla Karla Dostála, spisovatele Edmonda Konráda, Vladislava Vančuru, Helenu Malířovou, literárního kritika F. X. Šaldu či profesora Otokara Fischera.

Mnozí z nich se aktivně podíleli na činnosti různých podpůrných spolků, jež pomáhaly emigrantům nejen obstarat práci, ale zřizovaly pro ně také útulky, pomáhaly s vysídlováním emigrantů z ČSR, pořádaly v jejich prospěch peněžité sbírky i sbírky obuvi a jiných odložených věcí.

Kromě spolků, které zajišťovaly uprchlíky materiálně, existovaly v ČSR také sdružení a kluby, v nichž se integrovali němečtí spisovatelé, umělci i politici uprchlíci s cílem rozvíjet kulturní a politické aktivity v exilu. Pro tento účel byl také založen Klub Berta Brechta v Praze.

Osobnosti kolem Bert-Brecht-Clubu

Utvoření Klubu Berta Brechta nebylo zapovězeno Zemským úřadem v Praze dne 16. října 1934. Klub byl pojmenován pod dojmem uvedení Brechtovy „Třígrošové opery“ v Praze v roce 1934.⁸ Dle předložených stanov se mělo jednat o nepolitický sportovní a kulturní klub, jehož účelem bylo „rozšiřovati osvětu mezi mládeží a buditi zájem o aktuální kulturní otázky, sdružování zájemců o tramping, cyklistiku, tábornictví, tělocvik, sport, lehkou a těžkou atletiku, box, jiu-jitsu, lyžaření, kanoistiku, fotbal, házenou, woleybal, bruslaření, fotografování, pingpong, hru v šachy.“⁹

V klubovní místnosti kavárny Radio na Fochově třídě 56 v Praze se dne 28. listopadu 1934 konala ustavující valná hromada tohoto klubu. Předsedou byl zvolen režisér Hans Herbert Burger, místopředsedou evangelík německé národnosti Bert Cassinelli, jednatelkou Grete Ledererová a pokladníkem Norbert Fried. Také druhé představenstvo klubu zvolené na valné hromadě konané v kavárně Metro v Praze dne 1. října 1936 bylo složeno z československých státních příslušníků. V čele tohoto druhého představenstva stál akademický malíř Wolfgang Schlosser, místopředsedou se stal pražský advokát Ervín Munk, jednatelkou Lilly Epsteinová a pokladníkem Albert Cassinelli.¹⁰

Obě vedení Bert-Brecht-Clubu byla však jen zástupná. Skutečnými iniciátory byli Wieland Herzfelde a Franz Carl Weiskopf. Německý spisovatel Wieland Herzfelde založil roku 1917 v Německu nakladatelství Malik. To se v roce 1933 přestěhovalo spolu s ním do Prahy a záhy se stalo nejdůležitějším orgánem exilové literatury.¹¹ V informaci policejního ředitelství v Praze pro britské vyslanectví je Herzfelde označen též jako nakladatel časopisu Neue deutsche Filatelie a člen Kominterny.¹² O věhlasu W. Herzfelda svědčí nesporně i to, že se spolu s O. M. Grafem účastnil jako německý delegát Mezinárodního PEN-kongresu v Praze ve dnech 26. – 30. června 1938.¹³

Spisovatel F. C. Weiskopf byl v podstatě reemigrantem. Narodil se roku 1900 v Praze, v roce 1928 odešel do Berlína a již v roce 1933 byl nucen vrátit se zpět. Díky znalosti obou zemí se záhy stal prostředníkem mezi německými spisovateli-emigranty a kulturní elitou československé společnosti. Weiskopf byl nejen spisovatelem. Pro nakladatelství Malik překládal české básníky: Bezruč, Neumanna, Šrámka, Tomana, Horu, Wolkeru, Nezvala, Seiferta, Halase a další.¹⁴ A samozřejmě nelze opomenout jeho činnost publicistickou. V letech pražské emigrace byl F. C. Weiskopf šéfredaktorem AIZ (Arbeiter-Illustrierte Zeitung), spolupracoval při vydávání dalších exilových časopisů, např. Neue Weltbühne, Gegenangriff, Simpl aj.¹⁵

Těžký život exilového spisovatele charakterizoval Weiskopf ve své práci o německé exilové literatuře: „I za normálních podmínek bylo pro lyriky těžké... najít vydavatele pro své knihy – jak teprve ve vyhnanství! ... A přece nejtěžší úděl měli asi mladí, kteří před svou emigrací publikovali málo nebo nic. Exilová nakladatelství si nemohla dovolit experimenty.“¹⁶

Kromě Klubu Berta Brechta působil F. C. Weiskopf v pražské Socialistické akademii, v Levé frontě, ve výboru Ochranného svazu německých spisovatelů v Československu a v řadě dalších organizací.¹⁷ Účastnil se také akcí na záchranu knih spalovaných v Německu. 31. května 1933 uváděl v Brně večer „spálených knih“, kde byly předčítány ukázky z děl zakázaných autorů.¹⁸

Mezi členy Bert-Brecht-Clubu byli další významní kulturní i političtí emigranti z Německa. Schůzi klubu se zúčastňoval malíř Oskar Kokoschka, který přednášel na schůzích klubu např. na téma „Ze života umělce“ nebo o svých

názorech na vzdělání a systém vyučování,¹⁹ Herzfeldův bratr John Heartfield, autor světoznámých protifašistických fotomontáží, dále malíř a spisovatel Johannes Wüsten, spisovatel Oskar Maria Graf, levicoví politici Max Seydewitz či Otto Friedländer. Oba byli původně členy sociálně demokratických formací, později se připojili ke komunistické straně.

O tom, že se klub stal místem setkání emigrantů, svědčí i zpráva policejního ředitelství v Praze o přednášce ing. Fekete „Agrární problém v Československé republice“ proslovené dne 1. dubna 1937 za přítomnosti asi padesáti lidí, z nichž „jenom asi 5 osob ... byli skuteční příslušníci čsl. státu, kdežto ostatní náleželi kruhům zdejší říšskoněmecké emigrace“.²⁰

Kromě emigrantů byli s klubem úzce spjati také mnozí českoslovenští intelektuálové – Max Brod, Oskar Baum, Otto Pick, Alfred Fuchs, F. X. Šalda, Otokar Fischer, Ivan Sekanina či Egon Ervín Kisch, který byl při svém pobytu v Berlíně zatčen již v únoru 1933 a uvězněn ve spandauské věznici. Díky své československé státní příslušnosti musel být záhy propuštěn a vyhoštěn z Německa. To mu umožnilo podat v sérii článků otiskovaných v Rudém večerníku pod názvem „V žalářích třetí říše“ zprávu o německé despocii.²¹

K příznivcům klubu patřilo také mnoho osob židovského původu (Herbert Lichtwitz, Pavel Rosner, Walter Neustadtel, Slovák Alexander Grünfeld aj.) a osoby levicově orientované jako např. redaktor časopisu Rote Fahne a Internationale Ludvík Freund nebo Waltrauta Slánská.²²

Na základě vztahu k československým intelektuálům spolupracoval klub i s dalšími organizacemi, jež vyjadřovaly svou podporu německým uprchlíkům. Aktivní styky udržoval především s Ligou pro lidská práva a Šaldovým podpůrným komitétem pro pomoc uprchlíkům z Německa.

Činnost klubu

Stanovy spolku vymezující jeho působnost zejména v oblasti sportovní zohla neodpovídaly skutečnosti. Na schůzích se přednášelo o politické a sociální situaci, literatuře a umění. Mnohé večery byly věnovány knihám O. M. Grafa, F. C. Weiskopfa, Fritze Brügela, Alex Weddingové či Liona Feuchtwangera, tedy knihám v Německu zakázaným.

Klub se v hojné míře věnoval záležitostem politickým, o čemž svědčí témata přednášek pořádaných v restauraci Plodinová burza na Havlíčkově náměstí, v hotelu Hybernia v Hyberské ulici, v klubové místnosti Unitarie v ulici Anenské, v kavárně Metro na Národní třídě a na dalších místech v Praze. Příznivci klubu na sebe upozornili v jednoznačně politických souvislostech.

S velkou pozorností byla například sledována akce JUDr. Ivana Sekaniny, který se spolu s dalšími advokáty z Československa pokoušel získat právo ob-

hajoby komunistických poslanců Torglera a Thälmana, obviněných ze zapálení Říšského sněmu v Berlíně. Za účelem setkání s vězněnými odejel Sekanina několikrát do Německa. Večerník Rudého práva informoval 9. září 1933, že „pravděpodobně ještě dnes obdrží (Sekanina – M. K.) plnou moc podepsanou Torglerem. Tuto pak předloží říšskému soudu v Lipsku, který rozhodne s konečnou platností o tom, zda bude připuštěn jako obhájce k procesu o zapálení říšského sněmu“. Ovšem již 10. září 1933 přinesl Prager Tagblatt zprávu o tom, že „žádost právního zástupce Dr. Ivana Sekaniny z Prahy o povolení ústního jednání s obžalovaným Torglerem byla zamítnuta“.²³ Vlna solidarity, která se v celé Evropě zvedla na pomoc zatčeným již na jaře 1933, zůstala i nadále velmi silná. Jejím vyvrcholením byly mezinárodní Thälmannovy dny, které se konaly v letech 1934 a 1935.²⁴

Pod tlakem veřejného mínění si hitlerovci netroufali zorganizovat nový proces, nechtěli-li utrpět stejnou blamáž jako v případě Dimitrova. Přesto například Ernst Thälmann byl držen nadále ve vězení a zemřel v koncentračním táboře Buchenwald v roce 1944.²⁵

Dne 9. ledna 1935 se na půdě Bert-Brecht-Clubu konala přednáška vdovy po zavražděném profesoru Lessingovi o antisemitismu.²⁶ Připomeňme jen, že německý filozof Theodor Lessing se sám věnoval židovské otázce. V roce 1933 uprchl do Československa, kde napsal mimo jiné práci „Německo a jeho Židé“. 30. srpna 1933 byl zavražděn ve vile Edelweiss na kraji Mariánských Lázní.²⁷

Dne 25. září 1935 byla proslovena přednáška „Cesta Afrikou“ věnovaná situaci v Habeši. 13. prosince téhož roku pořádal Bert-Brecht-Club přednášku na téma „Olympiada v III. říši“, na níž byla zdůrazněna nutnost bojkotu olympiády na protest proti ohrožování ČSR Hitlerem.²⁸ Jelikož „není možno, aby čsl. vláda zakázala účast sportovců za nynějších korektních styků s Německem, ... musíme sami se obrátiti na demokratické čsl. sport. organisace, aby se olympiady nezúčastnily a aby tato byla přeložena do jiné země,“ prohlásil řečník Bruno Schober na této schůzi. Další řečník Bedřich Thelen dodal, že by bylo vhodné uspořádat velké národní hry v Praze, „které by jistě přilákaly i demokraticky smýšlející sportovce cizích států a tím oslabily berlínskou olympiadu“. ²⁹ Tyto hry se v Praze skutečně konaly ve dnech 1. – 9. srpna 1936³⁰, ale účasti všech československých občanů na berlínské olympiádě se zabránit nepodařilo. Zvláště ze sudetoněmeckých oblastí směřovali do Berlína četní sportovci i diváci.

Na téma sociálního postavení žen ve společnosti a negativního dopadu fašismu a války na jejich život promluvila Traute Slánská 5. března 1936. Jako protiklad a vzor uvedla postavení ženy v SSSR.³¹

Svou podporu vyjádřili členové Brechtova klubu rovněž vězněnému novináři Carlu von Ossietzkému. O jeho situaci informoval F. C. Weiskopf spolu s Dr. Ivanem Sekaninou na schůzi klubu dne 16. dubna 1936, z níž vzešel návrh telegramu německému vyslanectví v Praze, jenž obsahoval protest proti držení Ossietzkého v koncentračním táboře a žádost o jeho propuštění.³²

Dne 23. listopadu 1936 byla Ossietzkému udělena mírová Nobelova cena zpětně za rok 1935, což mělo usnadnit jeho propuštění. Bert-Brecht-Club informoval o této události na své schůzi 26. listopadu 1936.³³ Ossietzký vyvázl sice skutečně z koncentračního tábora, ale byl nadále fakticky ve vazbě v nemocnici, kde 4. května 1938 podlehl útrapám předchozího věznění.³⁴

Na vypuknutí fašistického povstání ve Španělsku 18. července 1936 reagovala veřejnost protestními akcemi, zakládáním pomocných výborů, pořádáním sbírek. Na schůzích Bert-Brecht-Clubu se diskutovalo o Španělsku již 30. července 1936 („Problémy moderního Španělska“) a 24. září 1936 („Vývoj španělské kultury“).³⁵ 8. dubna 1937 přednesl Pavel Steindler přednášku na téma „Dějiny španělského národa“. Intervenující komisař musel zasáhnout u předsedy schůze, „neboť oznámený program řečníka Steindlera nebyl v programu oznámení spolkové schůze uveden a měly býti v této části referátu řešeny přítomné politické události ve Španělsku se zřetelem na válečný konflikt a zásah neutrálních států do věcí španělských.“ Předseda schůzi ukončil.

Dne 4. listopadu 1937 přednesla referát o dojmech z cesty do Španělska členka výboru Ligy pro lidská práva a delegátka Mezinárodního koordináčního výboru z Paříže Gertruda Rybáková. Zmínila se o těžkých důsledcích občanské války ve Španělsku. Její vystoupení doplnilo výše zmíněnou přednášku Pavla Steindlera, který sám schůzi předsedal.³⁶

V předvečer války

V roce 1937 proběhla na půdě klubu diskuse o knize francouzského spisovatele André Gida „Návrat ze Sovětského svazu“. Zprávu o vzniklé debatě přineslo Rudé právo 16. ledna 1937.³⁷ Diskuse se protáhla na dva večery a vystoupilo v ní asi dvacet řečníků. Většina ostře polemizovala s Gideovými názory – např. W. Herzfelde, M. Seydewitz či F. C. Weiskopf, který vycházel z vlastních zkušeností, neboť již ve dvacátých letech procestoval Sovětský svaz.³⁸ Debata byla ukončena závěrem, že kniha André Gida je ukvapeným omylem a že se autor projevil jako povrchní pozorovatel. Někteří členové klubu byli však ochotni Gideovy argumenty částečně uznat. Ti posléze Bert-Brecht-Club opustili a založili Nový klub (Der neue Klub), v němž převládli sociální demokraté.³⁹

Tato neshoda, ke které došlo velice krátce před vypuknutím války, předznamenává další osudy emigrace. Tváří v tvář fašistickému nebezpečí se nedokázaly sjednotit síly, jejichž společným cílem bylo přispět ke svržení nacismu.

Situace emigrantů v Československu se v roce 1937 zhoršila. Pod tlakem Berlína zesílilo nad nimi ministerstvo vnitra dohled.⁴⁰ Také Klub Berta Brechta podléhal nadále zesílené kontrole. Ve zprávách předkládaných policejnímu prezidiu v Praze bylo oznámeno, že „tento spolek jest v rukou levě orientovaných intelektuálů, kteří se v rámci různých kulturních podniků zabývají také otázka-

mi politickými v duchu této své levé orientace“, a že „Bert-Brecht-Club, nepolitický spolek, zabývá se ve svých schůzích otázkami politickými, a proto bude zde jeho činnosti věnována patřičná pozornost.“⁴¹

Tento tlak nutil členy spolku ke skrývání skutečných aktivit. Dne 9. března 1937 byla policejnímu prezidiu předána zpráva na základě informace „důvěrného zdroje“, že klub Berta Brechta pořádal dne 11. února 1937 přednášku na téma „Nenávist v dnešní literatuře“. Řečník Bayer hovořil o procesu s trockisty v Moskvě, o pádu Malagy ve Španělsku a o vzrůstu německé nacionálně-socialistické kampaně proti Československu. „Uvedené téma Nenávist v dnešní literatuře bylo vůbec z programu vyškrtuto a není vyloučeno, že bylo uvedeno pouze k zastření skutečného programu a účelu této schůze,“⁴² uvedl referující policejní úředník.

Výměrem ze dne 28. prosince 1938 zastavilo Policejní ředitelství v Praze s okamžitou platností činnost klubu s odůvodněním, „že tento spolek sloužil účelům Komunistické strany Československa, která byla úředně rozpuštěna.“⁴³

O zastavení činnosti spolku měli být vyrozuměni jeho funkcionáři, kteří byli povinni odevzdat veškeré písemnosti a majetek klubu. Dne 29. prosince 1938 vypověděl Albert Cassinelli: „Jsem zakládajícím členem spolku ‚Bert-Brecht-Club‘. . . Na ustavující valné hromadě jsem byl zvolen předsedou spolku. Vykonával jsem svoji funkci asi 3 měsíce v r. 1935, potom jsem přestal funkci vykonávat a o další činnosti a existenci spolku jsem se více nestaral, takže nevím, jaké má funkcionáře a kde má své sídlo a má-li nějaký majetek.“ Vedle toho, že Cassinelli byl v roce 1934 na ustavující valné hromadě zvolen místopředsedou a nikoli předsedou, není v jeho výpovědi zmínky o zvolení pokladníkem na říjnové valné hromadě roku 1936.

Podle zprávy policejního agenta (asi ze dne 7. ledna 1939) „předseda spolku Wolfgang Schlosser udal, že jednatelku žádnou ve spolku ... neměli ... a také předsedovi jest Epsteinová úplně neznáma.“

Dne 16. února 1939 však Wolfgang Schlosser vypověděl, že „spolek nevyvíjel činnost již od května minulého roku. Jméni spolek žádné neměl, veškeré příjmy byly vždy vynaloženy na režii spojenou s činností spolku... Spolek měl pouze málo členů, kartotéky vedeny nebyly. Pokud snad byly nějaké jiné písemnosti, byly uloženy u jednatelky spolku slečny Epsteinové, jejíž adresa jest mi neznáma.“

Lilly Epsteinová nemohla být vyrozuměna o zastavení činnosti spolku, protože se vystěhovala z Československa. „Z toho důvodu nebyly zajištěny také žádné písemnosti, ježto tyto věci měla jednatelka spolku ve svém držení.“

Dne 20. února 1939 bylo obnoveno jednání o předání majetku spolku. Nový výměr nemohl být předán Wolfgangu Schlosserovi, protože se mezitím odstěhoval do Anglie. K rozpuštění spolku přistoupil Zemský úřad v Praze až 29. břez-

na 1939 se stejným odůvodněním, s nímž zastavil jeho činnost, tedy, že spolek sloužil účelům bývalé komunistické strany.⁴⁴

Konečné rozhodnutí ve věci majetku spolku se objevilo až v odpovědi na dotaz Zemského úřadu v Praze z 21. července 1939, týkající se zajištění majetku klubu: „Spolek Bert-Brecht-Club se sídlem v Praze neměl v době rozpuštění žádného jmění.“

Také některé členy klubu stejně jako mnohé jiné protifašistické bojovníky zasáhl v době druhé světové války stín německé zvůle. Ivan Sekanina zahynul 21. května 1940 v Oranienburgu, Alfred Fuchs 16. února 1941 v Dachau, Johannes Wüsten 26. dubna 1943 v Brandenburgu, v koncentračních táborech Terezín, Osvětim a Dachau byl vězněn rovněž Norbert Fried, který dosáhl věhlasu spisovatele po druhé světové válce...

* * *

Spolek Bert-Brecht-Club nebyl organizací příliš početnou, nicméně díky účasti mnoha významných osobností v jeho aktivitách se stal spolkem poměrně vlivným, zejména v kruzích říšskoněmecké emigrace. Jeho činnost směřovala především do oblasti kulturní, ale záhy také vedla k rozvíjení politických aktivit.

Z celého vývoje spolku je patrná radikálně levicová orientace většiny jeho členů, která vyvrcholila odchodem stoupců sociální demokracie z řad spolku v roce 1937. Politická činnost byla předmětem častých konfliktů s úřady a důvodem zastavení činnosti klubu. Bert-Brecht-Club se v době svého působení v Praze velkou měrou podílel na začlenění německé kulturní emigrace do politického, kulturního a společenského života Československé republiky. Jeho význam tkví také v tom, že posiloval spolupráci mezi českou inteligencí a německou kulturní emigrací.

POZNÁMKY

¹ Beck, M. a kol.: *Azyl v Československu 1933–1938*. Praha 1983, s. 56.

² Černý, B.: *Most k novému životu*. Praha 1967, s. 14.

³ Tamtéž, s. 51.

⁴ Drehscheibe Prag. München 1989, s. 40.

⁵ Grossmann, K. R.: *Emigration*. Frankfurt am Main 1969, s. 31.

⁶ Blodig, V.: *KSČ – organizátorka bojových akcí proti fašismu v letech 1933–1935*. Praha 1973, s. 181–182. Srv. též Fuchs, G.: *Společně proti Hitlerovi a Henleinovi*. Praha 1964, s. 68.

⁷ Hyršlová, K.: *Česká inteligence a protifašistická fronta*. Praha 1985, s. 41.

⁸ Beck, M. a kol.: *Azyl. . . , c. d.*, s. 103. Schneider, Hansjörg: *Exil in der Tschechoslowakei*. Leipzig 1980, s. 132–139.

- ⁹ Archiv hlavního města Prahy (dále AMP), Policejní ředitelství v Praze (dále PŘ), sg. SK/XIV/1290.
- ¹⁰ Tamtéž.
- ¹¹ Beck, M. a kol.: Azyl. . ., c. d., s. 105.
- ¹² Státní ústřední archiv (dále SÚA), Prezídium Policejního ředitelství v Praze (dále PP), 1931–1940, sg. L/1/58, kart. 1196.
- ¹³ Kraft, T.: Útočiště v Československu. In: Cesta do katastrofy, s. 1., s. d., s. 24.
- ¹⁴ SÚA, Ministerstvo zahraničních věcí – výstřížkový archiv I (dále MZV-VA I), kart. 3345, složka Huppert Hugo.
- ¹⁵ Leopold, H.: Československo nám bylo víc než pouhým azylem. In: Společný boj a cíl, roč. I, prosinec 1958, č. 2, s. 16-17.
- ¹⁶ Weiskopf, F. C.: Unter fremden Himmeln. Berlin-Weimar 1981, s. 34–35.
- ¹⁷ Beck, M. a kol.: Azyl. . ., c. d., s. 196.
- ¹⁸ Tamtéž, s. 51.
- ¹⁹ SÚA, MZV-VA I, kart. 3927, složka Kokoschka Oskar. AMP, PŘ, sg. SK/XI/1290.
- ²⁰ SÚA, Prezídium Zemského úřadu v Praze (dále PZÚ), 1931–1940, inv. č. 207-1395-10, sg. 8/5/34/7.
- ²¹ Kozlová, D. – Tomáš, J.: Egon Ervín Kisch. Praha 1984, s. 95–96.
- ²² Waltrauta Slánská – německá emigrantka, zatčena a uvězněna na Pankráci za podezření ze zločinu vojenské zrady. Posléze bylo stíhání proti ní zastaveno. Ve věznici krajského soudu na Pankráci uzavřela 10. ledna 1935 sňatek s komunistou Richardem Slánským. Viz AMP, PŘ, sg. SK/XIV/1290.
- ²³ SÚA, MZV-VA I, kart. 3889, složka Sekanina Ivan.
- ²⁴ Beck, M. a kol.: Azyl. . ., c. d., s. 43.
- ²⁵ Gregor, J.: Solidarita s protifašistickými bojovníky 1933–1938. In: Sborník filozofické fakulty Univerzity Komenského, řada marxismus-leninismus, roč. XVI(IV), Bratislava 1965, s. 163.
- ²⁶ AMP, PŘ, sg. SK/XIV/1290.
- ²⁷ Uhlíř, D.: Anály ze Spálené ulice. Praha 1979, s. 189–193. Srv. též Černý, B.: Most. . ., c.d., s. 35–45.
- ²⁸ SÚA, PZÚ, 1931–1940, inv. č. 207-1395-10, sg. 8/5/34/7.
- ²⁹ SÚA, PP, 1931–1940, sg. Z/15/77, kart. 1887.
- ³⁰ Fuchs, G.: Společně. . ., c. d., s. 45n.
- ³¹ SÚA, PP, 1931–1940, sg. S/53/2/38, kart. 1664.
- ³² SÚA, PZÚ, 1931–1940, inv. č. 207-1395-10, sg. 8/5/34/7.
- ³³ AMP, PŘ, sg. SK/XIV/1290.
- ³⁴ Černý, B.: Most. . ., c. d., s. 171.
- ³⁵ AMP, PŘ, sg. SK/XIV/1290.
- ³⁶ SÚA, PZÚ, 1931–1940, inv. č. 207-1395-10, sg. 8/5/34/7. SÚA, PP, 1931–1940, sg. S/53/2/46, kart. 1664.

- ³⁷ SÚA, MZV-VA I, kart. 3175, složka Gide André.
- ³⁸ Reimann, P.: Pražská německá literatura. In: Nová mysl, roč. XX, 8. 2. 1966, č. 3, s. 17.
- ³⁹ Černý, B.: Most. . ., c. d., s. 164.
- ⁴⁰ Kraft, T.: Útočiště. . ., c. d., s. 22. Ke konkrétním případům omezování činnosti a pronásledování emigrantů viz např. SÚA, PZÚ, 1931–1940, inv. č. 207-813-10, sg. 8/1/72/8.
- ⁴¹ SÚA, PP, 1931–1940, sg. S/53/2/43, kart. 1664.
- ⁴² Tamtéž.
- ⁴³ Konec činnosti spolku viz AMP, PŘ, sg. SK/XIV/1290.
- ⁴⁴ SÚA, Zemský úřad v Praze – oddělení sociální, kmen. č. 19/9906/1938.

ZUSAMMENFASSUNG

BERT-BRECHT-CLUB

Martina Křest'ánová

Diese Untersuchung behandelt das Profil der seit dem Jahre 1933 aus Deutschland in die Tschechoslowakische Republik ankommenden Emigranten, betrachte ihre Motive, die einzelne Bevölkerungsgruppen zur Auswanderung führten, sowie Ursache, warum unsere damalige Republik von den deutschen Emigranten als Exil- oder mindestens Transitland ausgesucht wurde. Diese deutsche Emigration wurde nicht immer von der tschechoslowakischen Gesellschaft und auch von dem Staatsapparat günstig angenommen. Demgegenüber traf sie auf breite Solidaritätsbewegung, besonders in den Reihen der Kulturschaffenden und der linken Intellektuellen.

Nebst manchen Unterstützungsorganisationen entstanden damals auch Klubs und Vereine, die den deutschen Exulanten weitere Kulturaktivitäten und politische Tätigkeit ermöglichten. So entstand am 28. November 1934 der Bert-Brecht-Club. Zwei diesen Klub leitende aus den tschechoslowakischen Staatsangehörigen zusammengesetzte Teile bildeten de facto nur repräsentative Leitung. Den Anlass zur Klubgründung gaben Wieland Herzfelde und Franz Carl Weiskopf. An den Klubsessionen und anderem Unternehmen haben auch Oskar Kokoschka, John Heartfield, Johannes Wüsten, Oskar Maria Graf, Max Seydewitz, Otto Friedländer, Egon Erwin Kisch und mehrere andere Personen teilgenommen.

Eigenen Statuten nach sollte Klub seine Aktivität den Sport- und Kulturangelegenheiten widmen. Tatsächlich wurde er zum Zentrum für politische Diskussionen der deutschen Exulanten. Klub nahm seinen Anteil an verschiedenen Unterstützungsaktionen der in Deutschland verhafteten Personen. Seine Aufmerksamkeit widmete er auch der politischen Lage in Abessinien und Spanien. Kulturprobleme wurden im Zusammenhang mit den politischen verfolgt.

Im Jahre 1937 kam im Bert-Brecht-Club zum Streit, dessen Ursache Polemik über das André Gide-Buch wurde. Der linke Klubteil hielt die Kritik der Sowietunion von Gide für unzulässig. Infolgedessen verliessen die SU-Verteidiger, vor allem Sozialdemokraten, den Klub. Steigerung der radikallinken Kluborientierung rief verstärkte Überwachung seiner Tätigkeit hervor. Am Schluss des J. 1938 wurde die Klubtätigkeit eingestellt; das wurde auf den steigenden Einfluss der kommunistischen Partei zurückgeführt.

Die Bedeutung des Bert-Brecht-Clubs beruht nicht in der zahlreichen Mitgliederbasis, sondern vielmehr darin, dass er in seinen Reihen viele bedeutungsvolle deutsche Exulanten verschiedener, vor allem linker Ansicht vereinigte. Er wurde auch zum Zusammentreffpunkt mit den tschechoslowakischen Intellektuellen. Die obenerwähnte Spaltung im Bert-Brecht-Club erachtet die Verfasserin als kennzeichnend für die deutsche Emigrationsentwicklung, die noch im Angesicht der Todesgefahr durch immer stärkeren Nazismus nicht imstande war, die tiefen Widersprüche, welche mit ihren Wurzeln bis in die Zeit vor Hitlers Machtübernahme reichen, zu überwinden.

ČESKOSLOVENSKÉ POLITICKÉ STRANY A PODPORA NĚMECKÉ EMIGRACE VE TŘICÁTÝCH LETECH

Vojtěch Blodig

Problematika postavení a úlohy německé emigrace v Československu ve třicátých letech má zvláštní místo při zkoumání tehdejšího vnitropolitického vývoje v Československu a především ve vztahu k formování protifašistických postojů převážné většiny československé veřejnosti. Příchod lidí, kteří na vlastních zkušenostech mohli doložit teroristický charakter vlády nacistů, měl značný vliv na další vyhraňování vnitropolitické scény. Přístup k německé emigraci se postupně stával integrální součástí postojů jednotlivých politických stran a skupin k situaci v sousední zemi, jejím důsledkům pro Československo a další perspektivě vnitropolitického vývoje i zahraničně politické orientace Československa. Vztah k otázce německé emigrace proto do značné míry ukazoval místo těchto stran v politickém spektru Československa.

Reagence na vývoj v Německu byla zvláště citlivá v zemi, kde žila velmi silná německá menšina. V jejím politickém vývoji se již před Hitlerovým nástupem k moci silně aktivizovaly krajně pravicové síly, které vyvolávaly šovinistické nálady a prováděly iredentistické a protistátní akce, namířené na podkopání stability a v konečné fázi rozbití Československé republiky.¹ Proti těmto aktivitám páté kolony nacistů v Československu a rostoucí intenzitě styků s jejich partnery v Německu bylo již 21. července 1932 nuceno ministerstvo vnitra vydat nařízení k zesílení ostrahy hranic proti Německu s cílem zabránit příchodu nacistických agitátorů.²

Zhruba v téže době již můžeme hovořit o první etapě emigrace z Německa, která ovšem měla specifický charakter a značně se lišila od emigrační vlny po nástupu nacistů k moci v Německu. Přicházeli především známější lidé židovské víry, kteří měli vážné pochybnosti o schopnosti přežít Výmarské republiky a zejména v českých lázeňských centrech vyčkávali vyústění událostí. Pro vnitropolitický vývoj Československa byl ovšem jejich pobyt zanedbatelný, protože zde v podstatě neměli politické zájmy a Československo považovali pouze za přestupní stanici v další cestě do zahraničí, či v méně pravděpodobném případě k návratu.

30. leden 1933 a poté zejména požár Říšského sněmu představovaly výrazný zlom ve vývoji situace. Do Československa směřoval sílicí proud emigrantů, u nichž jasně převažovaly politické důvody či přímo útěk před perzekucí a často ohrožení života jako příčina odchodu do zahraničí.

Při volbě Československa jako azylové země, nebo alespoň cesty útěku, působila řada faktorů. Vedle geografických důvodů a skutečnosti, že pro německé emigranty prakticky nevznikaly vážnější jazykové problémy, to byl především fakt, že Československá republika patřila přes všechny výhrady a těžkosti, o nichž se ještě zmíníme, k nemnoha demokratickým státům, které uprchlíkům poskytovaly právo politického azylu. V zemi vycházela celá škála německých novin a časopisů různých směrů, existovala zde řada německých nakladatelství, otevřených i autorům z řad emigrace. Příslušníci různých politických směrů se většinou mohli obrátit na zdejší partnerské organizace.

Emigrace jako taková představovala ovšem velmi heterogenní celek, dělicí se podle různých kritérií, stranické i religiozní příslušnosti, sociálního a ekonomického postavení. Různé byly nejen cesty útěku, ale i cíle a metody dalšího boje proti nacismu. Přitom je třeba zdůraznit, že zdaleka ne všichni emigranti se stali skutečnými bojovníky proti fašismu.

Do Československa tehdy přicházeli sociální demokraté i komunisté, stoupenci katolického centra, liberálové, pacifisté, náboženští činitelé, ale i opoziční němečtí nacionálové a představitelé odštěpeneckých skupin národních socialistů. Určit jejich přesný počet je nesnadné, protože mnozí se z různých důvodů policejně nehlásili, nebo Československem jen projížděli. Policejní úřady vedly statistiku pouze o legálně přihlášených cizincích, přičemž se opíraly především o přehledy poskytované pomocnými komitéty pro emigranty. Počet německých emigrantů současně pobývajících na území Československa se pohyboval v jednotlivých měsíčních hlášeníh mezi 1200 až 1500. Nejvyšší stav – 2014 – byl k 1. listopadu 1934 a ještě 1. srpna 1938 bylo v ČSR přihlášeno 1432 emigrantů z Německa.³

Celková situace emigrantů byla komplikována několika momenty. Především přicházeli do Československa v době, kdy vrcholila a poté doznívala hospodářská krize, což ještě dále ztěžovalo ekonomické předpoklady pro jejich přijetí. Problém německé menšiny byl rozjitřován stoupenci nacismu mezi Němci v Československu a po úředním zákazu Německé nacionálně socialistické strany a Německé nacionální strany (DNSAP a DNP), které byly blízké svému říšskoněmeckému vzoru – NSDAP, převzala jejich úlohu Henleinova Sudetoněmecká vlastenecká fronta, přejmenovaná v roce 1935 na Sudetoněmeckou stranu (SdP).

Jako reakce na jejich působení vznikaly u značné části českého obyvatelstva protiněmecké nálady, které se často promítaly i do vztahu k emigrantům. Rosťoucí ohrožení československého státu nacistickým Německem pak vedlo u vládnoucí koalice a celého státního aparátu ke snahám brát diplomatické ohledy na postoje silnějšího a stále nebezpečnějšího souseda.

Emigrace byla od počátku také terčem tvrdé kritiky ze strany těch politických stran, které byly orientovány na dosažení dobrých styků s Německem. Pomíne-li iredentistické a separatistické síly, jako byli slovenští ľudáci a krajně pra-

vicové strany působící mezi národnostními menšinami, u nichž byl negativní poměr k protifašistické emigraci automatický, pak se to týkalo z českých pravicových stran zejména strany agrární, dále živnostenské a národně demokratické, která se v roce 1934 po připojení menších reakčních skupin přeměnila ve fašizující Národní sjednocení.

Již v roce 1933 deníky těchto stran – zejména Venkov, Večer, Polední list, Národní listy, Expres a Národní politika – rozpoutaly skutečnou štvavou kampaň proti německé emigraci. Příznačným byl například jeden z článků zveřejněných v této době v agrárnickém Večeru. „Příval cizinců, kteří nám nenesou peníze, ale natahují dlaň, roste“, uvádělo se v něm mimo jiné. „Po Hitlerových opatřeních a určitém útisku začali levičáckí Němci a Židé z německé říše utíkat k nám... Azyl je pěkné slovo. Azyl lze poskytovat bez rozpaků v normálních poměrech. Dnes však i my musíme dbát příkazu, že košile je bližší než kabát... Také po stránce politické nutno opatrnosti v Československu.“ V závěru článku pak bylo zdůrazněno, že „jsou nezbytná a žádoucí přísná a nelitostná opatření. Nesmí být dbáno křiku takzvané Ligy pro lidská práva, jež by označovala naše obranná opatření jako nelidská.“⁴ V tomto a dalších článcích byla také akcentována myšlenka, že emigranti znamenají ohrožení českých pracujících, protože budou usilovat o získání jejich pracovních míst a materiální pomoc jim bude poskytována na úkor vlastních nezaměstnaných. Tato demagogie měla jen omezený úspěch, třebaže v některých vrstvách její argumenty nebyly přijímány jako zcela nevěrohodné. Ve svém celku však československá veřejnost zůstala na pozicích kladného vztahu k otázce poskytování azylu německým emigrantům.

Mnohem komplikovanější byla tato otázka pro vládní koalici a především správní aparát. Skupina Hradu zachovávala více méně blahovolný postoj. Rostoucí vliv agrární strany, která mimo jiné kontrolovala klíčové pozice v ministerstvu vnitra, však zejména v první fázi vedl k prosazování omezujících, či přímo perzekučních opatření vůči emigrantům.

Bez větších problémů žila ta část uprchlíků, která patřila k zámožnějším vrstvám a čekala v Praze a západočeských lázeňských městech na další vývoj situace v Německu. Postoj úřadů k nim byl velmi benevolentní.

Podobně tomu bylo s převážnou částí židovské emigrace, která se věnovala především ekonomickým otázkám své další existence či přípravě vycestování do dalších zemí a stála stranou politického vývoje. Počátkem léta 1933 se v Praze uskutečnilo setkání zástupců některých amerických a britských organizací, které se zabývalo podporou židovské emigrace a zajištěním vystěhovalectví do Palestiny. Zvažována byla i možnost organizovaného usídlování na tehdejší Podkarpatské Rusi.⁵

Převážná část emigrace různými způsoby pokračovala v protinacistické činnosti. Patřily sem liberálně demokratické skupiny, zejména pokrokoví žurnalisté, členové sociálně demokratické strany a odborů. Poměr úřadů k nim byl mno-

hem komplikovanější, třebaže zejména s ohledem na domácí socialistické strany nepřerostl v otevřené nepřátelství. Česká i německá sociální demokracie v Československu a Československá strana národně socialistická byly členy vládní koalice a jejich podpora socialistické emigraci tím byla do značné míry ztížena.

Nejsložitější bylo postavení komunistických emigrantů. Pro československé úřady byli zejména zpočátku nevítanými hosty, které se snažily co nejdříve vytlačit z území republiky. Již 1. března 1933 vydalo ministerstvo vnitra výnos, v němž se uvádělo: „Pohraniční úřady necht' zabránit v přechodu hranic osobám přicházejícím z Německa – pokud nejsou zdejšími příslušníky – které jsou známy jako komunističtí exponenti, nebo které jsou důvodně podezřelé z účasti v komunistickém hnutí, a to bez ohledu na to, zda mají cestovní pasy nebo jiné průkazy k překročení hranic či nikoliv.“⁶

Proti tomuto postupu, který znamenal fakticky vydávání zadržených do rukou nacistů, se však zdvihla vlna protestů. Nepřicházely však jen od komunistů. Aktivně se v této otázce angažovali také příslušníci socialistických stran, pokrokoví představitelé vědy a kultury, zástupci organizací, spolků, místních zastupitelstev a další.

Opakovaná vyhošťování emigrantů, z nichž měl na stránkách levicového a liberálního tisku největší ohlas případ Maxe Gäbela a Richarda Riese, vedla k protestům na půdě parlamentu i k diskusím ve veřejnosti. 30. června 1933 proto bylo vydána nová instrukce o zacházení s emigranty z Německa, která ve formě oběžníku prezidia ministerstva vnitra ukládala vyhoštění do některé jiné země a v případě nevyhnutelnosti ponechání na území republiky a zacházení obdobné jako s příslušníky ruské emigrace.⁷ V praxi záleželo především na osobních postojích jednotlivých úředníků.

Kampaň za neomezené právo azylu pokračovala i po celý rok 1934. Z celé řady akcí připomeňme alespoň svolání předních představitelů české i německé kultury v Československu ze září 1934. Mezi jinými je podepsali Božena Benešová, Emil František Burian, Max Brod, Josef Čapek, Rudolf Fuchs, Julius Gelner, Hugo Haas, Josef Hora, František Halas, Jaroslav Ježek, Edmund Konrád, Hans Krása, Vítězslav Nezval, Karel Nový, Marie Majerová, Erwin Schulhoff, Vladislav Vančura a Oskar Baum.⁸ Nový oběžník prezidia ministerstva vnitra z 16. října 1934 proto stanovil, že emigranti mohou být vyhoštěni jen do země, kterou si sami zvolí, nebo mohou setrvat určitou dobu na území ČSR, pokud se neprovinili proti československým zákonům.⁹

Velká většina českého obyvatelstva zaujímal k německým emigrantům pozitivní postoj a spatřovala v nich oběti režimu, který stále více a bezprostředněji ohrožoval i jejich zemi. Zcela odlišná však byla situace v řadách německé menšiny. Jen menší část německého obyvatelstva, v podstatě zbylí stoupenci levicových stran, se stavěla k emigrantům pozitivně. Sílicí vliv Henleinovy strany mezi německou menšinou se projevoval i v této otázce. Postoj henleinovců byl

jednoznačný. Ostře se stavěli proti pobytu německých protinacistických emigrantů i nepolitické emigrace (zejména židovské) na území ČSR. Nejenže vedli soustavnou kampaň ve svém tisku, ale napomáhali činnosti agentů gestapa, kteří byli vysíláni do Československa s cílem sledovat vývoj emigrace.

Již na jaře 1933 přinesl československý tisk zprávy o vytvoření nacistické centrály pro stíhání emigrantů. Její agenti byli často odhalováni a jejich jména někdy dokonce zveřejňována v levicových listech.¹⁰ Na druhé straně však tyto časté případy do jisté míry nahrávaly kritikům emigrace a vyvolávaly atmosféru nedůvěry a někdy i strachu uvnitř emigrace samotné. K tomu přispívaly i brutální metody nacistů, jejichž markantním příkladem bylo zavraždění profesora Lessinga v Mariánských Lázních 30. srpna 1933 a časté případy únosů emigrantů za hranice. Téměř při všech těchto případech byla prokázána aktivní spoluúčast příslušníků nacistické páté kolony v Československu.¹¹

Říšskoněmecké úřady se pokusily při akcích proti emigrantům navázat přímou spoluprací s československými státními orgány. Německé vyslanectví v Praze se proto obrátilo na ministerstvo zahraničí s návrhem, aby policejní orgány obou zemí řešily případy zadržených emigrantů přímým vzájemným jednáním, bez zbytečných průtahů, které přinášela diplomatická cesta.¹²

Takový návrh byl ovšem pro československou stranu nepřijatelný a byl jednoznačně odmítnut. Pod tlakem demokratické veřejnosti byla naopak úřady povolena některá opatření směřující k zajištění charitativní pomoci emigrantům. Bylo povoleno zakládání pomocných komitétů pro emigranty a 23. ledna 1934 se na ministerstvu zahraničí konala porada zástupců několika ministerstev – zahraničí, vnitra, spravedlnosti, práce a sociálních věcí – která jednala o podílu Československa v mezinárodní spolupráci na podporu německých emigrantů. Bylo doporučeno, aby prozatím na mezinárodním fóru zastupoval Československo Červený kříž.

V letech 1933–1938 podle zprávy Nansenova úřadu v Ženevě uprchlo z Německa přibližně 100 000 osob, z toho asi 8 000 komunistů a 6 000 sociálních demokratů.¹³ Značná část z nich prošla Československem a více než 10 000 emigrantů zde dlouhodobě pobývalo.

Pro velkou většinu emigrantů měla vedle samotného poskytnutí azylu životní důležitost materiální podpora, při jejímž zajišťování hrály klíčovou roli již zmíněné podpůrné komitáty na pomoc emigrantům, které vznikaly převážně v letech 1933–1934. Různými formami – zajišťováním ubytování, stravování, ošacení a finančních podpor – vytvářely základní podmínky pro pobyt zejména nemajetných emigrantů. Jen asi třetina emigrantů byla totiž schopna žít z vlastních prostředků, ostatní byli odkázáni na pomoc podpůrných organizací. Postupně se jich vytvořilo sedm: Demokratická péče o uprchlíky (Demokratische Flüchtlingsfürsorge), Pomocný komitát pro emigranty z Německa (Hilfskomitee für Emigranten aus Deutschland), Sdružení k podpoře německých emigran-

tů (Vereinigung zur Unterstützung der deutschen Emigranten), Solidarita – Sdružení na obranu práv a pro sociální pomoc (Solidarität – Vereinigung zur Verteidigung von Rechten und für soziale Hilfe), Sociálně-demokratická péče o uprchlíky (Sozialdemokratische Flüchtlingshilfe), Péče o německé emigranty při Jednotném svazu soukromých zaměstnanců (Hilfskomitee des Einheitsverbandes der Privatangestellten), a Židovský pomocný komitét (Jüdische Flüchtlingshilfe).¹⁴

Sociální demokraté počali organizovat pomoc pro své pronásledované partnery z Německa ihned na počátku roku 1933. Hlavní roli přitom hrála Německá sociální demokracie v Československu, které se přitom mohla ovšem opřít o podporu československých sociálních demokratů. Při klubu poslanců DSAP byl ustaven výbor, jehož úkolem bylo starat se o pasové záležitosti uprchlíků a zajišťovat pro ně finanční podporu. V květnu 1933 byla pak založena Sociálně demokratická péče pro pomoc emigrantům. V jejím čele stál generální tajemník DSAP Siegfried Taub, jehož zástupcem byl Ernst Paul. V představenstvu pracovali dále předseda Metallarbeiterverband Franz Kaufmann, československý sociálně demokratický odborář Karel Berger, který zajišťoval spolupráci se socialistickými spotřebními družstvy a dále členové vedení SPD Hans Vogel a Erich Ollenhauer. Kancelář organizace vedl Willi Sander.

Komitét pro emigranty zajišťoval ubytování v Praze, menší počet byl umístěn na venkově a mimoto byly zřízeny společné domovy ve Zbraslavi, Štětí nad Labem, Moravském Šternberku, Znojmu, Kraslicích a Rybářích u Karlových Var. Nebylo ovšem možné zajistit pro všechny ubytování optimální. Nejlepší byla situace na Zbraslavi, kde byl dán k dispozici bývalý hotel Ritz, ale například v bytě v Kamenické ulici č. 1 bydlelo společně 25 emigrantů.

Ve zbraslavském Ritzu patřil k významnějším obyvatelům bývalý říšský kancléř Philipp Scheidemann, který zde napsal část svých pamětí. Také spisovatel Robert Grötzsch na Zbraslavi vytvořil román „Wir suchen ein Land“. Prostředky na podporu sociálně demokratických stran v Československu pocházely ze sbírek a darů všech tří socialistických stran v Československu a rovněž od Socialistické dělnické internacionály a Amsterodamské odborové internacionály.

Prakticky sociálně demokratickou organizací byla také Péče o německé emigranty při Jednotném svazu soukromých zaměstnanců. Vedl ji poslanec Robert Klein, dalšími čelnými osobnostmi byli Siegfried Stein a Robert Weil. Tento komitét zřídil domov emigrantů v Praze-Záběhlicích a zorganizoval vycestování mnoha emigrantů do Švédska, Brazílie a Bolívie.

DSAP také v pohraničních oblastech uskutečnila akce na podporu sociálně demokratických uprchlíků z Německa a jejich obranu před útoky domácích stoupců nacismu. Například již na přelomu března a dubna 1933 hlásily policejní orgány rozšiřování letáků „Das Entsetzen rast durch Deutschland“ s tímto obsahem v okresech Cheb, Mariánské Lázně, Karlovy Vary, Duchcov, Chomutov,

Loket a Nejde. Z obavy před reakcí nacistické vlády v Německu tehdy dokonce protestoval Zemský úřad v Praze u vedení DSAP a vyzýval je ke zdrženlivosti.¹⁵ Přesto však podobné akce pokračovaly a obdobně sociálně demokratický tisk věnoval otázkám emigrace soustavnou pozornost.

Za pomoci DSAP a také československé sociální demokracie mohly být také vytvořeny podmínky pro práci vedení německé sociální demokracie v emigraci. Ta také využívala nakladatelství a tiskárny Graphia v Karlových Varech, pracující pro DSAP, a od 18. června 1933 zde začala vydávat svůj ústřední orgán „Der Neue Vorwärts“. Jeho náklad se pohyboval mezi 16-20 tisíci, při významných událostech dosahoval až 70 tisíc výtisků. Jen něco přes 20 % výtisků zůstávalo v Československu, ostatní byly určeny pro zahraničí. Tištěn byl také v malém formátu pro rozšiřování na území Německa, kam byl dopravován za pomoci sekretariátů DSAP v pohraničí a sítě důvěrníků stejně jako „Grüne Berichte. Deutschland Information der Sopade“, „Sopade – Informationen“, „Zeitschrift für Sozialismus“, „Probleme des Sozialismus. Sozialistische Schriftenreihe“ a řada dalších periodických i neperiodických tiskovin.

Od počátku se v akcích na podporu německých emigrantů angažovala KSČ, která také ovládla některé z podpůrných komitétů. Nejprve byla její podpůrná činnost organizována prostřednictvím Rudé pomoci, která byla sice v Československu v březnu 1932 rozpuštěna, ale nadále pokračovala ve své činnosti ilegálně. Teprve v prosinci 1935 byla její působení legalizováno pod novým názvem „Solidarita – Sdružení na obranu práv a pro sociální pomoc“. Vedení organizace tvořili Theodor Bartošek, Rudolf Rábl a Jindřich Veselý. Její pobočky byly postupně vybudovány v Praze, Liberci, Karlových Varech, Teplicích, Kladně, Brně, Jihlavě, Ostravě, Bratislavě, Žilině, Košicích a Užhorodu. Pokryly tak v podstatě celou tehdejší Československou republiku a představovaly nejrozsáhlejší systém podpůrných organizací vůbec. Podpora několika set emigrantů byla zajišťována pobočkami především patronátní formou, v úzké spolupráci s místními organizacemi KSČ. Její závodní buňky, ale také odborové, mládežnické, kulturní, sportovní a další organizace stojící pod vlivem KSČ přebíraly politickou záštitu nad emigranty a jejich rodinami, staraly se o jejich ubytování a stravování.

Z iniciativy Rudé pomoci a za její podpory vzniklo počátkem roku 1934 také Sdružení k podpoře německých emigrantů, které pomáhalo především dělnickým emigrantům. Sdružení, v jehož čele stála Anežka Hodinová-Spurná, zřídilo nejprve útulky ve Zbuzanech a Strašnicích. Další emigranti byli ubytováni v rodinách členů KSČ ve větších průmyslových centrech. Sdružení také zajišťovalo odchody emigrantů do Sovětského svazu, Francie a Jižní Ameriky.

Rovněž v Pomocném komitétu pro emigranty z Německa získali velký vliv komunisté. Jeho vznik byl spojen s vývojem postojů převážné části československé kulturní fronty ve vztahu k rostoucímu nacistickému nebezpečí. Ohro-

žení životů mnoha Němců z rasových či politických důvodů budilo živý ohlas u předních literátů, kritiků, umělců a pokrokových intelektuálů. Bezprostřední podnět k založení komitétu, který měl podporovat především kulturní emigraci, ale také uprchlíky z ostatních vrstev, dala výzva čelné osobnosti československého kulturního dění ve dvacátých a třicátých letech, literárního kritika F. X. Šaldy. Proto byl tento Pomocný komitét nazýván často Šaldovým komitétem.

Své prostředky čerpal především ze sbírek prováděných mezi středními vrstvami obyvatelstva a inteligencí a také z darů. Vedle zakladatele a dalších osobností, jako byl profesor Karlovy univerzity Antonín Matějček, herec Václav Vydra, docent Otakar Fischer a další, se postupně čelnou představitelkou a faktickou vedoucí komitétu stala zástupkyně KSČ Luisa Landová-Štychová. Jen v prvním roce své činnosti podporoval komitét celkem 500 emigrantů, zajišťoval stravovací akce, finanční podpory a vybudoval domov emigrantů na bývalém zámku ve Mšeci u Slaného. Také Šaldův komitét ustavoval své pobočky v dalších místech, zejména v pohraničí.¹⁶ Šaldův komitét měl zvláštní místo mezi podpůrnými organizacemi také proto, že rozvíjel rozsáhlou propagační činnost, v jejímž rámci se uskutečnila řada přednášek, kulturních pásem a diskusních večerů.

Prostřednictvím sítě důvěrníků na obou stranách hranic udržovali němečtí komunisté v emigraci styk s ilegální strukturou KPD v Německu. V Praze vycházel již od března 1933 týdeník „Arbeiter Illustrierter Zeitung“ a čtrnáctideník „Der Gegenangriff“, dále „Antifaschistische Front“ a další propagační materiály v německém jazyce. Časopisy, brožury a letáky byly za pomoci československých komunistů přepravovány do Německa. Dobře zorganizovaná kurýrní služba fungovala až do rozbití Československa. V pohraničních oblastech se konaly pod patronací KSČ porady komunistů z obou stran hranic¹⁷ a v domově německých emigrantů ve Mšeci pracovala politická škola KPD.¹⁸ Tyto skutečnosti dokládá i zpráva pražského Policejního ředitelství pro prezidium ministerstva vnitra, vypracovaná na sklonku roku 1934.¹⁹

Ostatní podpůrné komitáty nebyly přímo podporovány politickými stranami – při podpoře německých emigrantů se otevřeně angažovaly pouze levicové strany – a byly odkázány pouze na dary a výtěžky sbírkových akcí. Jejich výnos se odhaduje celkem na 15 milionů předválečných československých korun.²⁰ Většími obnosy pravidelně přispívali ze svých fondů i prezidenti T. G. Masaryk a Edvard Beneš. Značné částky docházely i od mezinárodních organizací ze zahraničí. Tak tomu bylo zvláště v případě židovského podpůrného komitátu, který dostával podpory zejména od American Jewish Joint Distribution Committee a British Central Fund.

Aby měly všechny komitáty na podporu německým emigrantům zastoupení u Vysokého komisariátu pro německé uprchlíky při Společnosti národů se sídlem v Ženevě, byl utvořen Národní komitát pro německé uprchlíky, v němž bylo

po dvou zástupcích každého komitétu. Tento orgán byl zároveň partnerem pro jednání s československými úřady a vedl centrální evidenci emigrantů. Jeho předsedkyní byla Marie Schmolková.

Otázka německé emigrace se dostala do popředí pozornosti znovu v roce 1937, kdy ministerstvo vnitra vypracovalo plán na její soustředění do jakési koncentrační oblasti na Českomoravské vysočině. Cílem tohoto opatření mělo být oslabení přímého i nepřímého vlivu emigrantů na politický život Československa, ztížení jejich mezinárodních kontaktů a zlepšení vztahů s nacistickým Německem. Povolení k pobytu měla být proto napříště udělována nebo prodloužována pouze do okresů Humpolec, Kamenice nad Lipou, Německý Brod, Pelhřimov, Jihlava, Nové Město na Moravě, Třebíč a Velké Meziříčí. Plánované soustředění mělo postihnout asi 3 500 osob, z nichž jen polovina dostávala podpory od jednotlivých komitétů, 550 bylo podporováno ve formě patronátů a ostatní žili z nepravděpodobných podpor.²¹

Proti tomuto úmyslu se postavily levicové strany a Národní komitét pro německé uprchlíky. Řada pokrokových občanů protestovala u předsedy vlády i ministra vnitra, rozhodně protestoval i demokratický tisk. Pod tímto tlakem bylo nakonec od praktické realizace plánu upuštěno.

Podmínky pro další činnost emigrantů se však přesto zhoršovaly. Od sklonku roku 1937 bylo omezováno především vydávání jejich tisku a omezovány i další formy veřejného působení. Dělo se tak v době, kdy se stupňovala agresivita nacistického Německa proti Československu, ale především tlak západních mocností, vycházející z osudné politiky „usmiřování“ Německa.

Neměnil se však postoj demokratické veřejnosti k emigrantům, ani poměr naprosté většiny samotných emigrantů k obraně Československa proti hrozící agresi. V dramatických dnech roku 1938 patřili k těm, kteří nejen proklamace, ale hlavně praktickými činy dokumentovali svůj vztah k obraně demokracie a nezávislosti československého státu.

Po mnichovské konferenci se v ČSR vytvořil tzv. Central Comitee, který měl urychlit odchod emigrantů do dalších zemí. Urychleně obstarával víza v Paříži, Londýně a Ženevě. Ještě v listopadu 1938 bylo například v Praze 403 německých emigrantů.²² Rychle se také zhoršovaly podmínky pro podpůrnou činnost. Organizace stojící pod komunistickým vlivem byly vesměs zakázány, jen s obtížemi až do okupace českých zemí 15. března 1939 pracoval Šaldův komitét.

Většině německých emigrantů se mezitím podařilo odejít do jiných zemí. Mnohé, zvláště z nemajetných vrstev, však okupace zastihla na území Československa. Jen menší části z nich se podařilo uniknout ilegálními cestami, ostatní byli pozatýkáni.

Pobyt německé emigrace a její spolupráce s demokratickými silami se staly významnou součástí politického života meziválečného Československa. Hod-

notíme-li dnes jeho význam, pak do popředí vystupuje především skutečnost, že v osudových chvílích Československa žili na našem území představitelé protinacistické a demokratické části Německa. Svými postoji vytvářeli základy pro nové lepší vztahy národů obou sousedních zemí pro období po porážce nacismu. Své sympatie tehdy německým emigrantům projevovaly široké vrstvy československé společnosti a opětovala je drtivá většina emigrantů. Proto historii této emigrace považujeme za součást demokratických tradic, přispívajících k vytváření pozitivního poměru mezi národy našich zemí. Zvláště dnes, kdy se vytvářejí nové vztahy mezi našimi národy a státy, je třeba si je znovu připomínat.

POZNÁMKY

- ¹ Srv.: Drehscheibe Prag. Zur deutschen Emigration in der Tschechoslowakei 1933–1939. Hrsg.: Becker, Peter – Heumos, Peter, München 1992; Hoffmann, Ludwig: Exil in der Tschechoslowakei, in G. B., Skandinavien und Palästina. Leipzig 1987.
- ² César, Jaroslav – Černý, Bohumil: Die deutsche antifaschistische Emigration in der Tschechoslowakei /1933–1934/. Historica XII, Praha 1966, s. 150.
- ³ Státní ústřední archiv v Praze (dále SÚA Praha), Prezidium ministerstva vnitra (dále PMV) 1931–1935, sg. X/N/9/11, č. 24 023/1935.
- ⁴ Večer, 10. června 1933.
- ⁵ César, Jaroslav – Černý, Bohumil: c. d., s. 155.
- ⁶ SÚA Praha, PMV 1931–1935, sg. X/N/9/11, č. 5867/1933.
- ⁷ Tamtéž, č. 6385/1933.
- ⁸ Rudé právo, 29. září 1934.
- ⁹ SÚA Praha, PMV 1931–1935, sg. X/N/9/11, č. 8023/1934.
- ¹⁰ A-Zet, 30. června 1933. Der Sozialdemokrat, 28. července 1933.
- ¹¹ Srv.: Černý, Bohumil: Most k novému životu. Praha 1967, s. 35–45 a s. 105–110.
- ¹² SÚA Praha, PMV 1931–1935, sg. X/N/D/11, č. 7027/1933.
- ¹³ Prager Presse, 9. ledna 1938.
- ¹⁴ Grossmann, K. R.: Emigration. Geschichte der Hitler-Flüchtlinge 1933–1945. Frankfurt am Main 1969.
- ¹⁵ SÚA Praha, Zemský úřad – prezidium (dále PZÚ) 1931–1940, sg. 8/1/68/9, č. 1973/1933.
- ¹⁶ SÚA Praha, PMV, sg. 207-739-2.
- ¹⁷ SÚA Praha, Policejní ředitelství – prezidium (dále PP) 1931–1940, sg. P 87/22, č. 55/1934.
- ¹⁸ Z bojů za svobodu. II. Praha 1966, s. 31.
- ¹⁹ SÚA Praha, PMV 1931–1935, sg. X/N/9/11, č. 18999/1934.
- ²⁰ César, Jaroslav – Černý, Bohumil: c. d., s. 287.
- ²¹ SÚA Praha, PMV 1936–1940, sg. X/N/9/8, 225-1120-1.
- ²² SÚA Praha, PMV 1931–1935, sg. X/N/9/11, č. 23823/1938.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE TSCHECHOSLOWAKISCHEN POLITISCHEN PARTEIEN UND DIE UNTERSTÜTZUNG DER DEUTSCHEN EMIGRATION IN DEN 30ER JAHREN

Vojtěch Blodig

Die Problematik der Stellung der deutschen Emigration in der Tschechoslowakei der 30er Jahre nimmt einen besonderen Platz bei der Untersuchung der damaligen Entwicklung der tschechoslowakischen Gesellschaft und vor allem inbezug auf die Formierung der demokratischen Positionen bei der überwiegenden Mehrheit der tschechoslowakischen Öffentlichkeit ein. Daß Menschen gekommen sind, die mit eigenen Erfahrungen der terroristischen Charakter der Nazi Herrschaft belegen konnten, hatte einen deutlichen Einfluss auf die Aktivisierung der demokratischen und antinazistischen Kräfte.

In die Tschechoslowakei kamen damals Sozialdemokraten sowie Kommunisten, Vertreter des katholischen Zentrums, Liberale, Pazifisten, religiöse Repräsentanten, aber auch oppositionelle deutsche Nationalisten und Repräsentanten von Fraktionsgruppen der Nationalsozialisten. Ihre genaue Anzahl zu bestimmen ist nicht leicht, denn manche haben sich aus verschiedenen Gründen polizeilich nicht angemeldet oder sie fuhren nur durch die Tschechoslowakei auf dem Transitwege. Die polizeilichen Ämter führten eine Statistik nur über die legal angemeldeten Ausländer, wobei sie sich vor allem auf die Übersichten stützten, die von den Emigrantenhilfskomitees gewährt wurden. Die Anzahl der deutschen Emigranten, die zu einem Zeitpunkt auf dem Gebiet der Tschechoslowakei waren, bewegte sich in den monatlichen Meldungen zwischen 1200 und 1500. Der höchste Stand – 2014 – entfiel auf den 1. November 1934 und noch am 1. August 1938 waren 1432 Emigranten in der Tschechoslowakei angemeldet.

Die tschechoslowakischen Sozialdemokraten hatten für die Unterstützung der deutschen Partner die Sozialdemokratische Flüchtlingshilfe gegründet. Eine faktisch sozialdemokratische Organisation war auch das Hilfskomitee des Einheitsverbandes der Privatangestellten.

Mehrere Komitees wurden von den Kommunisten beeinflusst. Vor allem war es Solidarität – Vereinigung zur Verteidigung von Recht und für soziale Hilfe. Später entstanden auch die Vereinigung zur Unterstützung der deutschen Emigranten und Hilfskomitee für Emigranten aus Deutschland.

Die Jüdischen Emigranten unterstützte Jüdische Flüchtlingshilfe.

Damit alle Komitees zur Unterstützung deutscher Emigranten eine Vertretung bei Hohen Kommissariat für deutsche Flüchtlinge bei Völkerbund in Genf haben könnten, wurde das Nationale Komitee für deutsche Flüchtlinge gegründet, in dem je zwei Vertreter jedes Komitees waren. Dieses Organ wurde zugleich Partner für die Verhandlungen mit den tschechoslowakischen Behörden und es führte auch die zentrale Evidenz der Emigranten.

K NĚMECKÉMU EXILU VE FRANCII 1933 – 1943

Luboš Houska

Prací, zabývajících se situací německých exulantů ve Francii, již bylo napsáno značné množství. Máme rovněž k dispozici řadu autobiografií německých spisovatelů, kteří byli nuceni odejít z Německa po nástupu Hitlera k moci. Z nich se dozvídáme především o nesnázích, do kterých se emigranti dostali v cizině po svém útěku, o vztazích mezi jednotlivými emigranty, o jejich vztazích k obyvatelům zemí, které je přijaly.

O podpůrných organizacích, které se emigrantů z velké části ujímaly, však nacházíme informací jen velmi málo. Proto největší přínos materiálů, zpracovaných v této práci, vidím v doplnění neznámých, případně opomíjených poznatků o situaci exulantů ve Francii a o dvou podpůrných organizacích, které zde v době od roku 1933 do roku 1943 působily. Dozvídáme se z nich i o pozadí činnosti nejvýznamnější organizace německých spisovatelů v exilu – Ochranného svazu německých spisovatelů (SDS) – a problémech jejich členů, zejména v letech 1936–1937.

Ve Státním ústředním archivu v Praze se nacházejí dopisy z období od 9.8.1936 do 11.8.1939 v německém či francouzském originále, zachycující žádosti SCHUTZVERBAND DEUTSCHER SCHRIFTSTELLER a BUND FREIE PRESSE UND LITERATUR o finanční pomoc COMITÉ D'ASSISTANCE AUX RÉFUGIÉS (C. A. R.) především při organizaci dvou výstav německé literatury v Paříži.

První z nich se konala pod názvem „Buchmesse deutscher Schriftsteller“ od 19. do 31. prosince 1936 v Galerie Billiet, druhá – „Das freie deutsche Buch in Paris 1937“ v Rue Gay-Lussac v Quartier Latin. Do Prahy přišly tyto dopisy v poválečných letech spolu s dokumenty z archivů našich exilových institucí a organizací na Západě. Jelikož materiály docházely do Československa postupně a archivně byly zpracovány teprve v posledních letech, není možno zjistit, odkud a kdy se k nám dostaly. Jejich původní místo však bylo s největší pravděpodobností v archivu C. A. R. Soudím tak z faktu, že dopisy této organizace jsou vždy kopie a bez podpisů, kdežto dopisy jí adresované jsou vždy originály s vlastnoručním podpisem odesílatele, opatřené prezentačním razítkem s francouzským textem. Jelikož jsem z této korespondence získal pouze kusé informace, snažil jsem se najít v literatuře o exilu další údaje o citovaných událostech a organizacích a souvislostech mezi nimi. Našel jsem je především v deníku *Pariser Tageszeitung*, publikacích „*Exil in Frankreich*“¹, „*Emigrés français en Allemagne, Emigrés allemands en France 1685–1945*“² a knize Maxmiliana Scheera „*So war es in Paris*“³. Další dokumenty, ze kterých bych

získal informace o C. A. R. a American Joint Distribution Committee, jsem hledal v pařížských Archives Nationales.⁴ Našel jsem zásadní informace v korespondenci sira H. W. Emersona, vysokého komisaře Ligy národů pro uprchlíky z Německa, respektive Intergovernmental Committee s Nathanem Katzem (Evropský výkonný výbor A. J. D. C.) a s Paulem Baerwaldem, čestným předsedou A. J. J. D. C. (American Jewish Joint Distribution Committee). Francie a Německo mají bohatou tradici vzájemných styků, zejména také obousměrné emigrace. Jen za poslední tři století zaznamenáváme pět velkých vln emigrace. Francouzští hugenoti hledali v době vlády Ludvíka XIV. (po zrušení Ediktu Nantského r. 1685) azyl před náboženskou nesnášenlivostí v mnohých německých státech a přinášeli tam s sebou své zvyky a vědomosti. Druhá a třetí vlna byly v době Velké francouzské revoluce a prvního císařství ve Francii (1789 – 1815), kdy prchala do Německa především francouzská šlechta a buržoazie. Ve stejné době přicházeli do Francie mnozí pokrokoví Němci, sympatizující s revolucí. V 19. století pak přicházeli do Francie především němečtí dělníci a řemeslníci za prací a prchali sem pokrokoví němečtí novináři a spisovatelé před cenzurou a pronásledováním. Z tohoto období můžeme jmenovat osobnosti jako byl např. Heinrich Heine, Karel Marx, Ludwig Börne, Jacques Offenbach a další. Pro Francii byl jejich příchod přínosný, působili zde mimo jiné i mnozí němečtí vědci, kteří významně obohatili francouzskou Akademii (Fr. Dübner, H. Weil a další).

Naším úkolem však není zkoumat historii emigrace století minulých, nýbrž historii emigrace z Německa, v kterém vládl od roku 1933 do roku 1945 tzv. „národní socialismus“ a v jehož čele stál diktátor Adolf Hitler. Byla to největší vlna emigrace, kterou novodobé evropské dějiny poznaly. Jen z Německa a Rakouska uprchlo asi půl miliónu lidí. Jejimi předchůdci byli někteří němečtí spisovatelé, kteří vytyšili nebezpečí již před nástupem Hitlera k moci. Patřili mezi ně například Rudolf Leonhard a Kurt Tucholsky. Vlastní počátek emigrace se však datuje až od roku 1933, kdy nastoupil 30. ledna Hitler do funkce říšského kancléře. V roce 1933 po inscenovaném požáru Říšského sněmu, vydání prvních protižidovských zákonů (duben), pálení knih pokrokových autorů (10. 5.) a dalších akcích již většina kulturních a politických činitelů pochopila pravé úmysly nového režimu. Pochopili také, že nový režim nemíní tolerovat jejich „podvratnou“ činnost a že jediným východiskem pro ně je emigrace.

Jedním z nejdůležitějších projevů zvučelo bylo vyloučení mnoha významných spisovatelů z Akademie der Künste (Thomas Mann, Franz Werfel, Leonhard Frank, Alfréd Döblin. . .) a zrušení organizace Schutzverband deutscher Schriftsteller, místo něhož byla zřízena Arbeitsgemeinschaft nationaler Schriftsteller. Do této nové spisovatelské organizace neměla velká část spisovatelů přístup již na základě jejich stanov, které nedovolovaly vstup židů ani „nesprávně politicky orientovaných“ spisovatelů. Jako první proto emigrovali němečtí židé, dále spisovatelé a žurnalisté, kteří se nemínili podříditi novým požadavkům a pravid-

lům nacistů, a přední politikové opozičních stran (komunisté, socialisté, křesťanští demokraté a další). Francie zpočátku tyto emigranty vítala s otevřenou náručí, chtěla zůstat věrna svým tradicím země azylu pro utlačované a pronásledované. Ve Francii byly již v prvních měsících roku 1933 založeny mnohé podpůrné organizace křesťanské, židovské, jakož i různých politických stran a soukromé. Mezi jinými můžeme jmenovat Das französische Hilfskomitee, Comité d'accueil et d'Aide aux victimes de l'antisémitisme allemand, Secours Rouge. Počáteční nadšení mnohé Francouze brzy přešlo. Velikou roli zde hrálo několik nepříznivých faktorů. Neuběhlo příliš mnoho času od první světové války, za které Francie v boji proti Německu utrpěla velké ztráty hmotné i na životech svých vojáků. V roce 1933 byla ve Francii stále velká nezaměstnanost v důsledku světové hospodářské krize, nově příchozí z Německa byli mnohými považováni především za „zloděje pracovních příležitostí“, nikoli za politické uprchlíky. Dalším z faktorů byla nestálost politické situace ve Francii: v letech 1933–1939 se zde vystříдалo čtrnáct vlád. Proto byla zneklidňující i existence a dynamismus „Nového Německa“ jako souseda, jehož si Francie v dané situaci nechtěla znepřátelit. Tyto i další faktory způsobily, že se situace emigrantů od konce roku 1933 (s krátkou výjimkou v době vlády Lidové fronty roku 1936) spíše zhoršovala. Situace ve Francii však nebyla pro emigranty tak zlá, jak by se podle těchto skutečností zdálo. Německá emigrace nezůstala po útěku z Německa nečinná. Ihned na přelomu května a června 1933 byl v Paříži znovu založen Schutzverband deutscher Schriftsteller. V červenci téhož roku se konal v pařížském sále Pleyel 1. antifašistický kongres. Dal základ hnutí Amsterdam – Pleyel, které pořádalo mnohé akce na pomoc nespravedlivě vězněným – Georgu Dimitrovi, Ernstu Thälmannovi a dalším antifašistům, dále mnohé protifašistické kampaně a kongresy.

Problém uprchlíků z Německa, který se týkal mnoha zemí světa, dal v říjnu 1933 podnět k tomu, že Společnost národů vytvořila Vysoký komisariát pro uprchlíky pocházející z Německa. V lednu 1934 zhoršila situaci korupční aféra kolem Alexandra Stavivského, který byl jedním z emigrantů. Vládní orgány rozpoutaly po této aféře proticizineckou kampaň, proti níž vystoupili přední francouzští komunističtí a socialističtí politikové. O nemorálnosti a zvlí nového režimu v Německu podala další důkaz tzv. „Noc dlouhých nožů“, za které se nacistické vedení dopustilo řady politických vražd. Po smrti Hindenburgově v srpnu 1934 Hitler převzal všechnu moc do svých rukou a spojil úřad prezidenta a říšského kancléře do jedné funkce a nazýval se nadále „Führer“ (vůdce). V roce 1935 nacistické Německo podávalo další důkazy o bezostyšnosti své vnitřní i zahraniční politiky – v lednu bylo po referendu připojeno k Německu Sársko (což znamenalo pro Francii dalších 7000 uprchlíků). 15. září pak byly vydány „Norimberské rasové zákony“, které zbavovaly židy v Německu všech občanských práv.

Odpůrci nacistického režimu v zahraničí však tomu ani v tomto roce nepřihlíželi nečinně. V září se sešel v Paříži v hotelu Lutetia Výbor pro vytvoření

Německé lidové fronty. Nadále pracoval pod názvem Lutetia-Kreis. Bylo to největší shromáždění německých politických odpůrců nacistického režimu od převzetí moci Hitlerem v roce 1933. Snažilo se o koordinaci činnosti jednotlivých politických uskupení německé emigrace v boji proti nacismu a jejich sjednocení do lidové fronty.

Rok 1936 byl pro emigranty ve Francii mimořádně příznivý. Ve volbách v květnu vyhrála francouzská Lidová fronta a vytvořila vládu v čele s Leónem Blumem. Za této vlády byla vytvořena Konzultativní paritní komise pro uprchlíky z Německa (Comité consultatif). Tato komise sestávala ze čtyř Francouzů a čtyř německých emigrantů, rozhodovala o udělení statutu „politických uprchlíků“. Za německou stranu byli v tomto výboru Georg Bernhard, Willi Münzenberg, Albert Grzesinski a Theodor Tichauer. Tato komise pracovala až do začátku druhé světové války. Všem uprchlíkům, kteří se prokazatelně před 5. srpnem 1936 zdržovali ve Francii, byl přiznán „Průkaz pro uprchlíky pocházející z Německa“ (Ausweis für die Deutschland stammenden Flüchtlinge). V roce 1937 se však pozice vlády Lidové fronty oslabila a situace pro emigranty se zhoršila. V květnu téhož roku byl mimo jiné vytvořen Francouzský protižidovský výbor, posilovaly se pozice Hitlerových příznivců ve Francii.

Rok 1938 s sebou přinesl další zostření mezinárodní situace. Bylo obsazeno Rakousko. Francie a Velká Británie podepsaly Mnichovskou dohodu o obsazení československého pohraničí Německem. Daladierova vláda vydala v létě vládní nařízení, která byla namířena proti uprchlíkům, jejichž situace se dále výrazně zhoršila po návštěvě německého ministra zahraničí Joachima von Ribbentropa v Paříži. Při této návštěvě bylo podepsáno francouzsko-německé prohlášení o spolupráci. V Německu v tomto roce zemřel na následky věznění nositel Nobelovy ceny za mír Carl von Ossietzky a v listopadu uspořádali fašisté tzv. „Reichskristallnacht“, při které vypálili množství synagog a pořádali pogromy na židy.

V roce 1939 již Francie začala německé uprchlíky považovat za „ressortissants d'un pays ennemi“ (příchozí z nepřátelské země) a začala je shromažďovat do internačních táborů. Stejně tak internovala i příslušníky Interbrigád ze Španělska, kde byla nastolena 31. března vláda generála Franka. Příslušníci a stoupenci demokratických a levicových proudů nejen v řadách německé emigrace stáli v době občanské války ve Španělsku vesměs na straně vlády Lidové fronty a její porážka přinesla těmto proudům velké zklamání i pokles reálných šancí na obrát v mezinárodním vývoji, v němž fašistické a nedemokratické režimy stále více nabývaly na síle.

Také vývoj na Východě nemohl exulanty naplňovat optimismem. Dne 15. března obsadilo Německo zbytek Česko-Slovenska, resp. českých zemí, kdežto slovenské vládě umožnilo vytvořit loutkový stát. Velké zklamání připravil demokratickým silám podpis sovětsko-německého paktu o nenapadení dne 23. srpna

1939 a vypuknutí druhé světové války dne 1. září 1939, kterému západní velmoci nedokázaly účinně čelit a SSSR ho využil pro obsazení polských území na východ od tzv. Curzonovy linie. V důsledku těchto událostí se v Evropě neustále zmenšovalo území, na němž mohli Němci uprchlíci ještě relativně svobodně přežívat.

Rok 1940 byl rokem porážky Francie a podpisu příměří mezi Francií a Německem. Článek 19 tohoto příměří (které podepsal maršál Pétain) určuje vydání německých uprchlíků, které bude Říše požadovat. Francie byla rozdělena na dvě zóny: okupovanou (severní Francie) a neokupovanou (jižní Francie). Francouzská vláda v čele s Pétainem se usadila ve Vichy. Následovalo vydání protizhidských statutů této vlády, jeden z dekretů přikazuje internaci židů zahraničního původu v neokupované zóně. Pétain se při setkání s Hitlerem 24. října zavazuje ke kolaboraci. Rok 1940 však znamenal i zvýšení úsilí o záchranu uprchlíků, kterým se podařilo dostat do neokupovaného území na jihu Francie, především do Marseille. Zahájilo zde svou činnost mnoho různých podpůrných organizací. Tuto situaci zobrazuje přesvědčivě např. Anna Seghersová ve svém románu „Transit“ nebo Lion Feuchtwanger ve vzpomínkové knize „Dábel ve Francii“. Pro spisovatele byl nejdůležitější Centre américain de secours, který zde byl vytvořen na popud a s finanční podporou amerického Emergency Rescue Committee⁵. Toto středisko dopomohlo mnohým německým a francouzským spisovatelům k útěku přes Španělsko do Portugalska a dále do USA. Mezi osobnostmi, které tento výbor zachránil před vydáním a deportací do Německa můžeme jmenovat Heinricha Manna, Liona Feuchtwangera, Hanse Natonka, Franze Werfla a mnoha dalších.

Největší finanční pomoc však v tomto období zajišťoval American Jewish Joint Distribution Committee⁶, který zde zreorganizoval a nadále až do roku 1943 financoval mimo jiné čtyři podpůrné organizace: Comité d'Assistance aux réfugiés⁷, OSE (Oeuvre des secours aux enfants)⁸, Fédération des sociétés juives⁹ a HICEM¹⁰.

V roce 1941 byli Německu vydáni první uprchlíci – Rudolf Breitscheid a Rudolf Hilferding. V okupované Paříži byli v tomto roce hromadně zatýkáni židé. Od roku 1942 probíhaly deportace židů z francouzských internačních táborů do vyhlazovacího tábora v Osvětimi. Koncem tohoto roku obsadily německé jednotky i doposud neokupovanou jižní zónu Francie.

Francie byla bezesporu pro německý exil nejdůležitější zemí. Vycházela zde převážná část emigrantského tisku (z mnoha můžeme jmenovat Pariser Tagebuch, Die Einheit, Deutsche Volkszeitung. . .) a sídlilo zde mnoho nakladatelství exilové literatury (Editions du Carrefour, Phönix – Verlag, Editions Nouvelles Littéraires. . .). Převážně v Paříži a jihofrancouzském Sanary-sur-Mer se usadilo mnoho německých světoznámých spisovatelů (Rudolf Leonhard, Alfréd Döblin, Maximilian Scheer, Heinrich Mann, Lion Feuchtwanger. . .), někteří další přijížděli do Francie na krátkou dobu z jiných zemí exilu na dovolenou nebo z pracovních důvodů (např. Bertolt Brecht).

Z iniciativy Rudolfa Leonharda byl v květnu nebo červnu 1933¹² založen Schutzverband deutscher Schriftsteller (dále SDS). Rudolf Leonhard byl také od založení SDS až do jeho zániku roku 1939 prvním předsedou pařížské sekce, pod kterou spadali všichni němečtí spisovatelé, kteří emigrovali do Francie. Členy byli spisovatelé z celé šíře politického spektra. Za Leonhardova zástupce byl zvolen Alfréd Kurella, kterého po jeho přesídlení do SSSR v této funkci nahradil Egon Erwin Kisch. Sekretářem SDS byl jmenován David Luschnat. Prvním z úkolů SDS jako odborové organizace byla ochrana zájmů spisovatelů vůči zahraničním vydavatelům a porušování smluv německými vydavateli, především však „...die Verpflichtung, für die in Deutschland gebliebenen, vom Faschismus verfolgten, verhafteten und mißhandelten Kollegen einzutreten.“¹³ Pravidelná a intenzivní práce SDS začala na podzim roku 1933. Od září 1933 SDS pořádal pravidelné měsíční, čtrnáctidenní a od roku 1935 týdenní přednáškové a diskusní večery a předčítání literárních děl s diskusemi. Na podzim roku 1934 byl SDS reorganizován a jeho činnost byla zlegalizována – byl zapsán do listiny francouzských organizací. Na generálním shromáždění v lednu 1935 se podařilo zapojit do předsednictva SDS Heinricha Manna a Liona Feuchtwangera. Jako další členové prezidia byli zvoleni vedle Rudolfa Leonharda Ludwig Marcuse, Ernst Leonhard, Johannes R. Becher, Egon Erwin Kisch, Anna Seghersová a Alfréd Kantorowicz.

V této době se již SDS stal uznávaným centrem exilové literatury, které spolupracovalo i s francouzskými spisovateli. Dosah přednáškové činnosti daleko přesáhl původně předpokládaný okruh členů SDS, akcí se zúčastňovalo i mnoho jiných zájemců o literaturu. SDS, resp. jeho čelní představitelé, patřili k zakladatelům Initiativkomitee zur Schaffung einer Deutschen Freiheitsbibliothek. Za čestné předsedy tohoto výboru byli zvoleni André Gide, Romain Rolland a Lion Feuchtwanger, za prezidenta Heinrich Mann. Ve výzvě „Die deutsche Freiheitsbibliothek“ (DFB), kterou uveřejnil 14. 4. 1934 časopis „Der Gegen-Angriff“, píše Heinrich Mann: „...Dies ist seit der deutschen Katastrophe von 1933 das erste umfassende kulturelle Unternehmen zur Rettung und Erhaltung aller historischen und lebendigen Kulturgüter, die das Deutschland des achtzehnten, neunzehnten und zwanzigsten Jahrhunderts hervorgebracht und der Welt übergeben hat. . .“¹⁴. Deutsche Freiheitsbibliothek byla slavnostně otevřena v den prvního výročí pálení knih v Německu – 10. května 1934. Zahajovací řeč pronesl Egon Erwin Kisch. Předsedou DFB se stal Heinrich Mann. Z DFB se v následujících letech stalo dokumentační, výstavní a propagační centrum exilu, SDS zde mimo jiné pořádal setkání se spisovateli. Jako orgán DFB vycházely od poloviny roku 1935 Mitteilungen der deutschen Freiheitsbibliothek¹⁵. Počátkem září 1939 byla DFB zabavena francouzskou policií. Její materiály padly pravděpodobně za okupace Francie do rukou nacistů, dodnes o jejich osudu nic nevíme. Materiály Mezinárodního antifašistického archivu, které byly mezi nimi, jsou nenahraditelné.

V roce 1935 vyšla v Paříži antologie exilové literatury, nazvaná *Deutsch für Deutsche*. Přispělo do ní 42 autorů různého politického zaměření (mezi jinými Johannes R. Becher, Bertolt Brecht, Erich Weinert, Walter Mehring, Ferdinand Bruckner, Friedrich Wolf, Lion Feuchtwanger, Bruno Frank, Anna Seghersová, Hans Marchwiza), které sjednocovala myšlenka boje proti fašismu. Tato kniha byla mozaikou různorodých příspěvků a jako celek představovala hnutí německých spisovatelů v exilu. Sestavil ji pařížský SDS, vyšla několik týdnů před 1. Mezinárodním kongresem spisovatelů na obranu kultury, který se konal v Paříži. Kongres se měl zabývat těmito tématy:

1. Literární dědictví
2. Humanismus
3. Národ a kultura
4. Jednotlivec
5. Důstojnost myšlení
6. Úloha spisovatele ve společnosti
7. Literární tvorba

8. Činnost spisovatelů na obranu kultury¹⁶. 1. Mezinárodní kongres na obranu kultury (1. Congrès international pour la défense de la culture) se konal v době od 21. do 25. června 1935 v pařížském Palais de la Mutualité. U řečnického pultu tohoto kongresu se za pět odpolední a večerů vystříдалo 100 spisovatelů 38 národností, z toho asi dvacet německých spisovatelů v exilu. V seznamu německých řečníků najdeme jména Robert Musil, Max Brod, Leonhard Frank, Heinrich Mann, Lion Feuchtwanger, Johannes R. Becher, Egon Erwin Kisch, Anna Seghersová, Rudolf Leonhard, Erich Weinert, Bertolt Brecht, Alfréd Döblin a další. Němečtí exiloví spisovatelé se snažili zdůraznit existenci protipólu fašistické moci a ideologie – množství a závažnost tvorby v exilu a německé a světové humanistické tradice, na které navazuje. Z francouzských účastníků jmenujme alespoň tři ze spisovatelů, kteří již od roku 1933 nejaktivněji vystupovali ve prospěch německých emigrantů – byli to André Gide, Henri Barbusse a Romain Rolland.

Ohlas kongresu byl nad očekávání velký – konečně se podařilo prorazit hradbu mlčení, která doposud o otázkách nacistické ideologie a německého exilu v mnohých zemích vládla. I přes různorodost názorů byl jednotící myšlenkou názor, že „...der Schriftsteller in den gesellschaftlichen Fragen unserer Zeit mitzusprechen und mitzukämpfen hat, daß die Kultur der Vergangenheit im Kampf erhalten, die Zukunft im Kampf erobert werden muß und daß der Faschismus die Kultur bedroht, der Sozialismus dagegen sie fördert“.¹⁷ Bezprostředním výsledkem pařížského kongresu bylo založení Mezinárodní společnosti spisovatelů na obranu kultury.

Jedním z důkazů SDS, že se míní aktivně podílet na obraně kultury, byla i jeho péče o vlastní pokračovatele („Schriftstellernachwuchs“). V roce 1935 založil – na základě iniciativy Rudolfa Leonharda – pracovní kroužek pro mladé lidi, kteří mají zájem literárně tvořit. Tento kroužek vedl spisovatel Hans Marchwiza. Jako motivaci pro mladé autory vypisoval SDS od roku 1936 každoročně soutěž o „Heinrich-Heine-Preis“.

V roce 1936 zahájil SDS i s další formou propagace exilové literatury – začal pořádat výstavy knih. První z nich uspořádal ve spolupráci s DFB v době od 14. do 23. listopadu pod názvem „Das freie deutsche Buch – seine Entwicklung 1933–1936“. V *Pariser Tageszeitung* ze 14. listopadu 1936 se dočítáme, že byla pořádána jako protiakce k nacistické výstavě, která byla zahájena v minulých dnech v Paříži. SDS a DFB svou výstavou chtěly působit proti nebezpečné propagandě nacistů. Dále se zde dočítáme, že výstava se konala v místnostech Société Géographique, 184, Bld St Germain a byla otevřena až do 23. listopadu. Na vernisáži měli promluvit André Chamson a Egon Erwin Kisch. A jak se v tomto čísle dočítáme na další straně, nezůstalo jen u vystavování knih. Můžeme zde číst zprávu: „SDS. Der Diskussionsabend des SDS über das Referat von Ernst Leonard 'Die deutsche Kultursituation vor der Machtergreifung Hitlers' wird am Sonntag des 16. November in den Räumen der Ausstellung Das freie deutsche Buch stattfinden ...Es werden das Wort u. a. E. E. Kisch und Paul Westheim ergreifen...“¹⁹

Ohlas této výstavy na sebe nedal dlouho čekat, již 16. 11. 1936 se v *Pariser Tageszeitung* v článku, nazvaném „Offensive des freien deutschen Buches“ uvádí: „...wer bisher noch zweifelte, wo die deutsche Literatur lebt, der wird nach dieser umfassenden Schau nicht mehr leugnen können: nicht in Deutschland, sondern ausserhalb seiner Grenzen, schaffen die besten deutschen Dichter und Schriftsteller. Sie alle zu nennen, ist unmöglich. Die Tische reichen fast nicht aus, um die freie deutsche Buchproduktion seit 1933 zu fassen...“²⁰ Tolik pro ilustraci, proč byla výstava „Das freie deutsche Buch“ tak významná. Byla součástí kampaně SDS a DFB, jejímž cílem bylo získat francouzskou veřejnost na stranu antifašistické německé emigrace. Velký význam měla mimo jiné i setkání se spisovateli, která se konala v prostorách výstavy.

Koncem roku 1936 uspořádal SDS v Paříži další výstavu – „Buchmesse deutscher Schriftsteller“, jejíž význam však zůstal ve stínu výstavy předchozí. Konala se od 19. do 31. prosince 1936 v Galerie Billiet v Latinské čtvrti a *Pariser Tageszeitung* o ní přinesl pouze stručné informace.

Rok 1937 byl pro Francii rokem Světové výstavy v Paříži. Tato výstava byla mimořádnou příležitostí pro propagaci, jelikož na ní byli očekáváni návštěvníci z celého světa nacistické Německo nevyjímaje. SDS tuto možnost náležitě využil.

V době od 25. června do 22. listopadu 1937 uspořádal v Paříži svou doposud největší akci – výstavu „Das freie deutsche Buch in Paris 1837–1937“. Tato výstava měla velkou podporu ze strany mnoha významných osobností. Patronát

nad ní převzali Romain Rolland, prof. Paul Langevin, H. – R. Lenormand a prof. Edmond Vermeil. Exiloví spisovatelé se na ní přihlásili k demokratickým tradicím německé kultury – k emigrantům minulých století, jako byli např. bratři Gimmové, Heinrich Heine nebo Karel Marx. Ohlas této výstavy byl velký – jen ve Francii o ní přinesly zprávy deníky „Temps“, „L’Oeuvre“, „Journal des Débats“, „Humanité“. „Vendrédi“, „Figaro“, „Pariser Soir“, „Peuple“. V rámci výstavy uspořádal SDS na dvacet různých akcí. Nejvýznamnější z nich bylo bezesporu přijetí delegátů 2. Mezinárodního kongresu spisovatelů na obranu kultury, který předtím jednal ve Valencii, Barceloně a Madridu a jehož závěrečné zasedání se konalo v Paříži.

V roce 1937 se zapojil SDS aktivně i do pomoci republikánskému Španělsku. Byl členem výboru „Nationalkomitee deutscher Antifaschisten“, který pořádal sbírky, přednášky a vydával tzv. „Spanienbriefe“. Mnozí z členů SDS se zapojili aktivně jako členové Interbrigád nebo frontovní korespondenti do boje proti španělským fašistům. Jedním z nejvýznamnějších děl k tomuto tématu jsou „Spanische Gedichte und Tagebuchblätter“ Rudolfa Leonharda, které vyšly roku 1938 v Paříži. V tomto roce se konala ještě jedna akce, která měla pro SDS stěžejní význam – její valné shromáždění. Konalo se 18. října 1937 v Café Mefisto na Boulevardu St. Germain. Byla na něm zhodnocena dosavadní práce SDS. Za předsedy byli znovu zvoleni Rudolf Leonhard a Egon Erwin Kisch, předsednictvo dále tvořili Bertolt Brecht, Lex Breuer, Wolf Franck, Hans Marchwitza, Anna Seghersová, Hans Siemsen a Paul Westheim.

V roce 1937 došlo i k jistému oslabení SDS, když po roztržce z politických důvodů založil Leopold Schwarzschild a jeho přívrženci organizaci Bund freie Presse und Literatur.²¹ Tato organizace vystupovala proti politice Lidové fronty, což ji izolovalo od ostatních uskupení exilu. Rok 1938 byl již značně poznamenán krizí, do které se většina německých exilových spisovatelů dostala. Zhoršily se výrazně životní podmínky i vztahy mezi jednotlivými spisovateli. Jednou z akcí, která měla utužit jednotu členů SDS, byla oslava na počest 60. narozenin Alfreda Döblina. Konala se 14. října 1938, oslavné projevy na ní přednesl Arnold Zweig, Rudolf Leonhard, Hans Siemsen²², Ludwig Marcuse, Anna Seghersová. Tato oslava měla ukázat ochotu ke společné práci, navzdory různým pojetím a různým názorům. Ke třicetiletému výročí SDS vyšlo zvláštní vydání časopisu „Der deutsche Schriftsteller“²³, do kterého přispělo 70 spisovatelů z různých zemí.

Závěrem neplodnější etapy činnosti SDS pak byl „Německý kulturní týden“ („Die deutsche Kulturwoche“) v Paříži ve dnech 4. – 27. 11. 1938. Byla to řada kulturních akcí, mezi jinými předání ceny Heinricha Heina za léta 1937 a 1938, výstava nově založeného Svobodného uměleckého svazu²⁴ (Freier Künstlerbund) a valné shromáždění SDS. Toto shromáždění se konalo s vyloučením veřejnosti, proto o něm nemáme žádné zprávy z tisku. Za předsedy byli znovu zvoleni Rudolf Leonhard a Egon Erwin Kisch, do představenstva byli zvoleni

Willi Bradel, Robert Bauer, Herman Budzislawski, Alfred Kantorowitz, Hans Marchwitza, Ludwig Marcuse a Paul Westheim. Vyvrcholením Německého kulturního týdne byla německo-francouzská manifestace, která se konala 14. listopadu pod patronátem Mezinárodního společenství spisovatelů na obranu kultury. Hlavní myšlenkou této manifestace byla demonstrace jednoty německých a světových protifašistických spisovatelů v boji proti fašistické agresivní politice. Účast německých spisovatelů však nebyla příliš reprezentativní. Přes jiná omezení SDS pokračoval ve své činnosti i nadále v roce 1939. Konala se pravidelná setkání se spisovateli a akce k různým výročím. Jejich význam již však byl omezený.

Ve své studii jsem se pokusil rozšířit faktografickou základnu výzkumu německé exilové literatury po roce 1933 ve Francii. Prameny pro toto bádání jsou velmi rozmanité a rozptýleny po archivech, knihovnách, muzeích a dokumentačních střediscích mnoha států, proto ještě nebyly komplexně vytěženy.

Cenným zjištěním je, že i naše archivy obsahují zajímavé dokumenty pro poznání této problematiky, především ve fondu Pomocný výbor pro uprchlíky ve Francii, uloženém ve Státním ústředním archivu v Praze.

POZNÁMKY

- ¹ Schiller, D. a kol.: Exil in Frankreich. Leipzig 1981.
- ² Badia, G. a kol.: Emigrés français en Allemagne – Emigrés allemands en France 1685–1945. Paris 1984.
- ³ Scheer, M.: So war es in PARIS. Berlin 1964.
- ⁴ V Archives Nationales v Paříži byly získány materiály sign. AJ⁴³13 a AJ⁴³21.
- ⁵ Emergency Rescue Committee – americký výbor, který financoval útek mnoha významných emigrantů z Francie.
- ⁶ American Jewish Joint Distribution Committee, americká židovská podpůrná organizace, která již od 1. světové války pomáhala židovským uprchlíkům ve světě. Do roku 1933 její evropský výkonný výbor sídlil v Berlíně, pak byl přesunut až do obsazení Francie do Paříže. V USA adresa: 100 East 42nd Street, New York City, čestnými předsedy Paul Baerwald, Mrs. Felix M. Warburg, James N. Rosenberg. Adresa evropského výkonného výboru (European Executive Council), 19, rue de Téhéran, Paris 8e. Předseda Dr. Bernhard Kahn, 1. tajemník Nathan Katz. V roce 1940 pomohl zreorganizovat a až do roku 1943 financoval organizace C. A. R., OSE, Fédération des sociétés juifs a HICEM.
- ⁷ C. A. R. (Comité d'Assistance aux réfugiés) v r. 1935 navázal na činnost Comité national de secours aux régies allemands victimes de l'antisémitisme, založeného r. 1933 z iniciativy Consistoire Israélite (Židovské konzistoře) v Paříži. Předsedou obou těchto výborů byl Albert Lévy a prvním tajemníkem Raymond Raoul Lambert. Adresa: 44, rue de Lisbonne, Paris 8e. Roku 1940 znovu založen a financován díky pomoci A. J. J. D. C. Činnost do r. 1943 v Marseille.
- ⁸ OSE (l'Oeuvre de Secours aux Enfants) – jedna z organizací, která se ujímala dětí nemajetných emigrantů. Od r. 1940 ji plně financoval americký A. J. J. D. C.

- ⁹ Fédération des sociétés juifs (Federace židovských obcí), do r. 1940 bez údajů, 1940–1943 financována z prostředků A. J. J. D. C.
- ¹⁰ HICEM (HIAS-JCA EMIGRATION ASSOCIATION) 89, Bld Haussmann, Paris 8e – jedna z židovských organizací, která mezi lety 1933–1943 zajišťovala reemigraci uprchlíků do zámořských zemí, především do Palestiny a Severní a Jižní Ameriky. Úzká spolupráce s A. J. J. D. C.
- ¹¹ „Pariser Tageblatt“ od r. 1933 pod vedením Georga Bernharda nejvýznamnější deník německé emigrace. Pod tímto názvem vycházel do r. 1936, po roztržce s vydavatelem název změněn na „Pariser Tageszeitung“, vycházel až do února 1940.
- ¹² Viz Schiller, D. a kol.: Exil in Frankreich. Leipzig 1981, s. 136.
- ¹³ Viz časopis „Unsere Zeit“ č. 11/1933, s. 48.
- ¹⁴ Viz Mann, Heinrich: Verteidigung der Kultur. Antifaschistische Streitschriften und Essays. Berlin und Weimar 1971, s. 87.
- ¹⁵ „Mitteilungen der deutschen Freiheitsbibliothek“. Tiskový orgán DFB od r. 1935, později přejmenován na „Das freie Deutschland, Mitteilungen der deutschen Freiheitsbibliothek“.
- ¹⁶ Viz: Schiller, D. a kol.: Exil in Frankreich. Leipzig 1981, s. 207.
- ¹⁷ „Der Gegen-Angriff“, č. 27/1935.
- ¹⁸ „Pariser Tageszeitung“, č. 156, s. 3.
- ¹⁹ „Pariser Tageszeitung“, č. 156, s. 4.
- ²⁰ Tamtéž, č. 158, s. 2.
- ²¹ BFPL – Bund freie Presse und Literatur (Svaz svobodného tisku a literatury). Verband unabhängiger deutscher Schriftsteller und Journalisten im Exil (Svaz nezávislých německých spisovatelů a žurnalistů v exilu). Založen 7. července 1937 v Paříži, v předsednictvu J. A. Döblin, A. Gurland, L. Schwarzschild, Bernard von Brentano, Konrad Heiden.
- ²² Osobní fond Hanse Siemseny včetně dokumentů týkajících se oslav 60. narozenin Alfreda Döblina je uložen ve Spolkovém archivu v Postupimi pod označením 90 Si 1.
- ²³ „Der deutsche Schriftsteller“ – tiskový orgán SDS. Zvláštní číslo ke 30. výročí založení SDS vyšlo 10. 11. 1938.
- ²⁴ Freier Künstlerbund (Svobodný umělecký svaz) založen v květnu 1938, sdružoval německé a rakouské umělce ve francouzském exilu (např. Max Ernst, Heinz Lohmar, Otto Freundlich, Max Lingner a dal.) Prezidenty byli Oskar Kokoschka a Eugen Spiro.

ZUSAMMENFASSUNG

ZUM DEUTSCHEN EXIL IN FRANKREICH 1933–1943

Luboš Houska

In der ehrwürdigen Reihe der Arbeiten, die sich mit der Situation der deutschen Exulanten in Frankreich befassen, finden wir relativ wenig Informationen über die Unterstützungsorganisationen, die sich größtenteils der Emigranten annahmen. Im Staatlichen Zentralarchiv befinden sich im Bestand Pomocný výbor pro uprchlíky ve Francii (Hilfsausschuß für Flüchtlinge in Frankreich) die Briefe aus den Jahren 1936–39 im deutschen oder französischen Original, die die Bitten des Schutzverbandes deutscher Schriftsteller und des Bundes freie Presse und Literatur an das Comité d'assistance aux réfugiés (C.A.R.) um eine finanzielle Hilfe beihalten. Weitere grundlegende Dokumente wurden im Archives Nationales Paris in der Korrespondenz des hohen Kommissars der Liga der Nationen für Flüchtlinge aus Deutschland Sir H. W. Emerson.

Frankreich war für das deutsche Exil das wichtigste Land. Hier wurde der überwiegende Teil von der Emigrantenpresse herausgegeben, hier hatten die Verlage der Exilliteratur ihren Sitz, hier etablierten sich viele deutsche Schriftsteller. Aus Rudolf Leonhards Initiative wurde im Jahre 1933 der Schutzverband deutscher Schriftsteller gegründet. Die erste Aufgabe dieser Gewerkschaftsorganisation war der Schutz vor den ausländischen Verlegern und vor den Vertragsbrüchen seitens deutscher Verleger. Der Bund veranstaltete die Vortrags- und Diskussionsabende mit Vorlesen der literarischen Werke. Seine führende Persönlichkeiten gehörten zu den Gründern der Deutschen Freiheitsbibliothek, die am Tage des ersten Bücherverbrennung-Jahrestags, am 10. Mai 1934, geöffnet wurde. 1935 erschien in Paris die Anthologie der Exilliteratur unter dem Titel Deutsch für Deutsche, die der Schutzverband vor der Eröffnung des 1. Congrès international pour la défense de la culture in Paris (vom 21. bis 25. Juni 1935) verfaßt hatte. Seit 1936 wurden dann die Ausstellungen der Exilliteratur vom Schutzverband und von der Bibliothek mit lebhaftem Echo veranstaltet.

Im Jahre 1937 trennten sich die Anhänger Leopold Schwarzschilds nach der Spaltung aus den politischen Gründen vom Schutzverband und gründeten den Bund freie Presse und Literatur. Diese Organisation trat gegen die Politik der Volksfront auf, deswegen wurde von der anderen Exilgruppierungen isoliert.

„Die Deutsche Kulturwoche“ in Paris in den Tagen von 4. bis 27. November 1938 war der Abschluß der produktivsten Etappe in der Tätigkeit des Schutzverbandes.

K HISTORII ČESKÉHO SOKOLA V USA (1865–1914)

Jiří Jožák

Po pádu Bachova absolutismu, v rámci obnovující se české národní a občanské aktivity, vznikl Sokol – první česká tělovýchovná organizace na území Rakousko-Uherska. Rozhodující měrou se o to zasloužili dr. Miroslav Tyrš a Jindřich Fügner. Oba v tělovýchově pěstované podle antického vzoru nejzřejměji viděli nejen významný prostředek k fyzickému a duševnímu zotavení českého národa, ale i možnost získat pro národně emancipační hnutí jeho široké vrstvy. Přímou se přitom podíleli na založení první sokolské jednoty – Sokola pražského – 16.2.1862¹. A tento podnět se zanedlouho setkával se stále příznivějším ohlasem – doma i v zahraničí. Již po slovinské Lublani (1863) našla sokolská myšlenka své stoupence také ve Spojených státech amerických. . .

Počátky českého Sokola

Na americký kontinent směřovala většina Čechů, kteří opouštěli ve druhé polovině 19. a počátkem 20. století Rakousko-Uhersko. Pro novou vlast se tito lidé všech vrstev a nejrůznějších profesí rozhodovali převážně z hospodářských a politických příčin, v řadě případů je sem zavedla také vidina rychlého zbohatnutí či různé osobní důvody. Odcházeli v několika vlnách. Do USA začali Češi masově přicházet už bezprostředně po revolučním roce 1848.

První přistěhovalci se zpočátku usazovali na Východě, především v New Yorku, kam většinou cílily lodě s emigranty. Další se postupně ubírali dále – hlavně do zemědělských států (Texas, Wisconsin, Iowa, Nebraska) a do budoucích velkoměst St. Louis, Chicaga a Clevelandu. Jejich jediným doporučením do „Nového světa“ byla obvykle adresa přítele, příbuzného či rodáka. Cizí prostředí a neznalost angličtiny je nutila tíhnout k nim. Někdy se rozhodli usadit poblíž Němců i Poláků, s nimiž se také mohli domluvit. Tak v zásadě vznikaly a formovaly se české kolonie. Kolem roku 1860 bydlela většina příchozích ještě mimo velká města, ve farmářských oblastech Texasu a Středního západu. V 70. letech se situace změnila. Nejvíce Čechů již žilo v Chicagu (20 000), Clevelandu (18 000), New Yorku (15 000) a St. Louis (10 000). A na prahu 20. století – v roce 1910 – se v těchto městech počet našich přistěhovalců ještě výrazně zvýšil – v Chicagu na 110 000, New Yorku na 40 988, Clevelandu na 39 296 a St. Louis 10 282 obyvatel českého původu.² Krajanskou Ameriku přitom tvořilo 539 392 Čechů³ první a druhé generace.⁴

Jejich první kroky na americké půdě přitom ale většinou nebyly lehké. Mnohé zaskočil tlak neznámého prostředí. Tvrdé životní a pracovní podmínky jim často kontrastovaly s přemírou nadějí, jež si před příjezdem vyvozovali už

z pouhého slova Amerika. Vystěhovalci, obvykle v nejproduktivnějším věku, však brzy pochopili, že si musejí pomoci především sami.

Ačkoliv byli spolu s přistěhovalci z ostatních zemí vystaveni „přetavování“ v jednotném „americkém kotli“, uchovávali si příslušníci první a často i druhé generace dvojí etnické povědomí. Téměř všichni se zanedlouho s hrdostí považovali za Američany. Nedokázali, nemohli a nechtěli však zapomenout ani na svůj původ. Nezůstávali přitom lhostejní k tomu, co se právě odehrávalo v jejich domovině.

Čeští krajané proto zakládali ve městech a místech, kde se hlavně soustřeďovali, nejdříve bratrské podpůrné spolky. Jejich prvořadý význam spočíval v sociální oblasti, v tzv. bratrském pojištění svých členů v případě nemoci, úrazu nebo úmrtí. Bylo tomu tak proto, že v USA až do roku 1911 neexistovaly zákony, nutící podnikatele povinně uhradit škodu za úraz způsobený nevhodnými zdravotními nebo pracovními podmínkami. Podle těchto vzorů postupně vznikaly i sesterské spolky, a to nejen jako odnož stejnojmenné organizace mužů, ale i samostatně. Téměř všechny, nazývané v duchu tradice roku 1848 Slovanská lípa, Slovan či Česko-Slovanské podporující společnosti, působily pouze v určitém regionu. Udržovaly si v zásadě výběrový charakter – přihlíželo se ponejvíce k profesi a náboženské víře členů.

Jejich činnost se však záhy mnohostranně rozvíjela. Využívaly toho, že se Češi mohli v Americe na rozdíl od „staré vlasti“ v podstatně větší míře seberealizovat – svobodně zakládat spolky, scházet se na schůzích, na přednáškách, číst noviny, vyznávat svou víru a světový názor. Národní a kulturní život amerických Čechů se tak brzy projevoval hlavně pořádáním ochotnických divadelních představení, hudebních a pěveckých koncertů, besed, plesů, poučných přednášek, výletů a slavností.

Téměř od počátku v něm čestné místo zaujímal rovněž tělovýchova, vycházející především z principů a později také z tradic sokolského hnutí v Čechách. Krajanů se velmi dotýkal často přezíravý postoj „anglosaského živlu“. „To posilovalo touhu rozeným Američanům se vyrovnati, pochlubiti se dary ducha i kultury vlastní a žiti kulturou vlastní. Nebylo pak vhodnějšího prostředku nad Tyršovo sokolství a jeho duševní i tělesnou kulturu“⁵, vnímal jeho brzký nástup za Atlantikem Vojta Beneš, bratr druhého prezidenta ČSR a znalec tehdejšího českoamerického prostředí.

Hlasy z Prahy „o potřebě harmonického rozvoje ducha i těla člověka“ z roku 1862 přicházeli na americkou půdu v čase, kdy české etnikum začalo hledat místo v americké společnosti. V tomto společenství se přitom zřetelně formovaly tři skupiny českého kulturního a národního života – svobodomyšlný (bez vyznání), katolický a evangelický. Některým našim usedlíkům, poznamenaným americkou válkou Severu proti Jihu a vyznávajícím do určité míry ideje roku 1848 – tzv. osmačtyřicátníkům, nezněly tyto hlasy vzdáleně. Přijímali je lidé –

povětšinou příslušníci inteligence a střední vrstvy – kteří nepochybně chtěli touto cestou Čechoameričany vymanit z víru nepřiliš smířitelných a na sebe narážejících politických a náboženských proudů. Sami ovšem představovali osoby rozdílných charakterů a schopností. A k nim se postupně přidávali další krajané idealistických úmyslů i různě motivovaných tužeb po veřejném a společenském uplatnění. Český Sokol v Americe tedy vznikl za obdobných okolností jako první českoamerické spolky. Stalo se tak jen o tři roky později než byl založen Sokol pražský.

První český spolek v USA vůbec Česko-Slovanská jednota – mezi jehož zakladatele na přelomu let 1849–1850 patřil i Vojta Náprstek, se ustavil v New Yorku⁶. S výraznější odezvou se ale setkala až nejstarší svépomocná organizace Česko-Slovanská podpůrná společnost, založená 4. 3. 1854 v St. Louis, Missouri.⁷ Pro iniciativní usedlíky představovala nejdříve příklad vhodný k následování, posléze i jistou autoritu.

V této době totiž bylo město významným střediskem českých přistěhovalců – v roce 1855 zde byl postaven i první český katolický kostel na americké půdě, zasvěcený Janu Nepomuckému, o čtyři roky později vznikla v této Bráně západu Slovanská lípa⁸ a odehrála se první česká ochotnická divadelní představení v Americe; v roce 1860 tady začal vycházet týdeník Národní noviny, druhý český list v USA. Češi sem směřovali především proto, že St. Louis byl v 50. letech 19. století přestupní stanicí pro podnikavce, hledající na západ od Mississipi-Missouri zejména novou půdu. Navázání přímého železničního spojení mezi Chicagem a Východem v roce 1852 však snížilo význam vodní dopravy a značně poznamenalo další vývoj v této oblasti. V soupeření o postavení metropole Středozápadu se postupně prosadilo Chicago, k jehož budování a rozkvětu přispívalo stále více Čechoameričanů.

Češi ze St. Louis se dokázali ještě určitý čas udržet v popředí České Ameriky v prestižní konkurenci rychleji se rozvíjejících krajanských center Chicaga, New Yorku a Clevelandu zčásti i zásluhou zcela nové iniciativy. Po výzvě k organizování svépomoci totiž vznikl již 14. 2. 1865 v místní České síni „první sokolský sbor český“ v Americe.⁹

Iniciátory tohoto kroku byli „osmačtyřicátník“ Jaroslav Vostrovský, redaktor místního českého týdeníku Pozor (založen 1863) Karel Procházka a Jan Bolemil Erben. Poslední z nich – bývalý teolog, podle dobových svědectví „muž nevšedního nadání a vzdělání“, v letech 1860–1861 redaktor místního týdeníku Národní noviny – se před 65 ustavujícími členy přihlásil k myšlenkám M. Tyrše, J. Fügnera a Jana Amose Komenského. Vyslovil se, jakým způsobem by měla být činnost zakládaného sboru i směřována: „Doma již vnikla myšlenka sokolská svými demokratickými zásadami hluboko do národa a jeho vrstev a u nás musíme následovati chápajíce z důstatek svobodu země této a požadavek obecné tělesné výchovy. Proto voláme do svých řad každého příznivce národní práce a těšíme

se již na zušlechtění našeho života společenského. . .“ „Nikolivěk jen tak ledabyly zvolena rudá košile Garibaldistů za část kroje českého Sokolstva, řad to zdravého ducha, jenž stírá s čel myslí poddanství, otroctví a nečinnost. . .“¹⁰, zdůraznil ještě řečník.

Předsednictví sboru přijal o dva dny později na zvláštní schůzi Martin Kovanda. Vytvořením stanov byl pověřen výbor ve složení J. Mudroch, J. Vostrovský, J. B. Erben, V. Vojta a K. Procházka. Nebylo to však všechno, čím se tento orgán musel zpočátku zabývat. Jeho členové sami pracovali i na zhotovení tělocvičného náradí apod. Počátkem dubna se sbor při zápisném 50 centů rozšířil až na 100 členů.

Vlastní cvičení bylo možné zahájit již koncem května. Pro muže se staly cvičebními dny pondělí a pátek od 20. do 21. hod., chlapci se scházeli za tímto účelem jednou týdně. S ženami se tedy zřejmě i v souladu s českým vzorem nepočítalo a rovněž děvčata ještě nebyla do žactva zahrnována (Tělocvičný spolek paní a dívek pražských byl založen až 29. 11. 1869). Jako dobrovolní cvičitelé se střídali J. Vostrovský, místní občan Kořínek a J. B. Erben.

Erben navíc vykonával pro členy naučné a vlastenecké přednášky a popularizoval mezi nimi rovněž sokolské písně. Nevíme z jakých vrstev pocházeli jeho posluchači. Pamětníci ani nevyprávějí, jakou skladbu měly cvičební hodiny a kolik členů se jich pravidelně zúčastnilo, jaké sestavy zvládali jednotlivci či družstva a na čem se cvičilo. Je však pravděpodobné, že organizace, která přijala za své pozdrav Na zdar a zásadu Svornost budiž naším heslem, již do roka zanikla.¹¹

V této souvislosti se uvažuje o vnitřních nesvárech – řevnivosti mezi členy, obyčejné lidské závisti vůči J. B. Erbenovi, dokonce i nepříznivém tlaku českých přistěhovalců odjinud. Poměry v zemi a tím i život našich osad v té době však nesporně poznamenala zejména reakce americké společnosti na zavraždění prezidenta Abrahama Lincolna v dubnu 1865. V polovině 70. let se života i aktivit krajanů citelně dotýkaly důsledky ekonomické krize na americkém kontinentě.

Život a problémy sokolských jednot

Impuls ze St. Louis přesto nezapadl. Přispěly k tomu zprávy ze „staré vlasti“ o nástupu sokolského hnutí, umožněném částečně i novým spolkovým a shromažďovacím zákonem z listopadu 1867. Opravdovou posilu ovšem představoval především příjezd nových vystěhovalců – přívrženců či členů Sokola a po roce 1871 také možnost zaslání Tyršova časopisu Sokol. Projevovaly se však i zkušenosti Čechoameričanů z činnosti jinonárodních – amerických, švédských a německých – tělovýchovných spolků na americké půdě. V průběhu následujících více než deseti let tak spontánně přibývaly z podnětů různých organizátorů

či patronů – především podpůrných spolků – v řadě míst nové české sokolské sbory či jednoty.

Druhý sokolský sbor v Americe vznikl v Chicagu, kde se česká obec z ještě nedávných 500 rodin rozrostla koncem 60. let na 10 000 krajanů.¹² Mnoho nových pracovních příležitostí sem přivádělo mezi Čechoameričany i osobnosti s ambicemi, různými plány, s touhou poměřit své cíle i s dosavadním úsilím osadníků v St. Louis i jinde. K takovým činům patřil v roce 1865 podnět ke sjednocení všech českých spolků na americké půdě do Národní jednoty. Tato organizace měla všestranně pomáhat všem českým přistěhovalcům a podporovat jejich národní povědomí. Pokus – v podstatě první tohoto druhu za Atlantikem – se ale přes angažovanost několika předních mimochicagských novinářů nezdařil. Ve městě již ovšem od roku 1862 činně působila Slovanská lípa, při ní také česká škola a ženský spolek Libuše.

A právě na výzvu několika členů Slovanské lípy byla 19. 8. 1866 v její jednacím síni založena Tělocvičná jednota Sokol v Chicagu. Přítomných 59 členů zvolilo prvním starostou Františka Nováka. „Sbor Sokol. . . přejímá úlohu nesebnou, cvičiti tělo i ducha, pěstovati bratrství, lásku k vlasti, vzdělání, ráznost a pružnost těla a obzvláště zachovávatí národnost“ charakterizoval její program jeden z organizátorů – divadelní ochotník, muzikant, překladatel z němčiny ale i novinář a po roce 1869 zanícený stoupenec v USA působícího českého filozofa a publicisty Františka Matouše Klácela – Antonín Jurka. Uvědomoval si přitom, „že. . . ačkoliv síly naše posud slabé jsou, vytrvalostí a obětavostí přece dospějeme mety naší a slovanské naše obecnost, ujme-li se nás jen upřímným účastenstvím na našich osudech, zajisté dojdeme vytknutého krásného cíle“.¹³

I v tomto – stejně jako ve většině dalších případů – nám dosud přístupná torzovitá svědectví a neúprosně uplynulý čas více než sta let nedovolují zachytit rozmanité aktivity a vnitřní chod jednot. O chicagské lze uvést, že převzala od Sokola pražského jeho kroj (v provedení z hrubého plátna), heslo Tužme se a jeho znak sokola v letu. Jen Jan Rudiš-Jičínský, jeden z prvních historiků českého sokolského hnutí v USA, alespoň připomíná, že cvičení v „trikotech a kratinkých kalhotkách“, v němž visutá hrazda byla hochům „jakoby nade vše“,¹⁴ probíhalo také v budově Slovanské lípy. Je velmi pravděpodobné, že chicagští Sokolové pořádali i společenské zábavy a výlety.

Zatím nelze říci, co vedlo k roztržce mezi sokolským odborem a ustavující Slovanskou lípou. Kronikáři pouze uvádějí, že se osamostatnil, obměňoval a v roce 1868 přijal jméno Česko-americký Sokol v Chicagu. Není bez zajímavosti, že v roce 1877 spolu s tamní Svobodnou obcí podpořil výtěžkem z ochotnického divadelního představení ve výši 106 zlatých dělnický list Budoucnost, vycházející v Čechách.¹⁵

O rok později – 13. 10. 1867 – pronikla sokolská myšlenka na americký Východ – do New Yorku. Tímto přístavním městem čeští přistěhovalci zpočátku

pouze procházeli, usazovali se v něm jen velice zruční řemeslníci nebo lidé schopní okamžitého samostatného podnikání (obchod, pohostinství). Zatímco zde v roce 1854 žilo asi 40 českých rodin¹⁶, v 60. letech zaznamenala první česká osada v Manhattanu, stejně jako celé toto centrum, již zřetelný rozmach. Po roce 1861 se to projevilo i založením Slovanské lípy, Českoslovanského nemocné podporujícího spolku, Dramatického spolku, české školy, Vzdělávacího spolku Včela a pěveckého spolku Hlahol. Z iniciativy členů Včely po nich následoval ještě první sokolský sbor, který za předsednictví Bedř. Goernera přijal název Tělocvičná jednota Sokol.

Už počátkem prosince 1867 však sokolská jednota splynula se Slovanskou lípou a Hlaholem v Jednotu slovanských spolků. Toto společenství jí zřejmě asi neprospělo. V podstatě totiž ochromilo její činnost a projevilo se i citelným úbytkem členů. Vedle poškození řady Čechů v průběhu hospodářské krize v roce 1873 to způsobily především finančně i jinak náročné pokusy o vydávání novin – New Yorského dělníka a New Yorských listů – pro tamní krajany. Angažovali se v nich i redaktor Jan Reindl a sazeč J. V. Matějka, který se ale jinak se sokolskou myšlenkou plně ztotožňoval.¹⁷

V důsledku vnitřní krize se posledních 50 členů v dubnu 1877 znovu osamostatnilo a jednota ve snaze rozšířit své řady zavedla také podporu v případě nemoci. Tento postup se osvědčil. Zanedlouho se rozrostla a v průběhu příštích dvaceti let i na patričné výši vybavila (díky všestrannému úsilí členů získala moderní tělocvičnu, vlastní zasedací síň a divadlo).¹⁸

V pozadí založení sokolského sboru v dalším budoucím velkém krajanském centru Clevelandu stál národní spolek Perun, jenž si předsevzal „starati se všemožně o povznesení dobrého jména českého v Americe, pořádati přednášky, pěstovati divadlo, zpěv a tělocvik“.¹⁹ Sdružoval asi 50 vlastenecky smýšlejících mladých mužů ve věku 17–25 let, z nichž někteří 10. 9. 1870 prosadili založení Tělocvičné jednoty Sokol Perun. Zpočátku se cvičilo pod vedením německého turnerského cvičitele dvakrát týdně na hrazdě, bradlech a kruzích. Brzy jej však vystřídal Boleslav Trojan, který měl velké zkušenosti ze sokolského hnutí v Čechách, a proto se stal i prvním náčelníkem jednoty. Pod jeho vedením se samozřejmě upravovala cvičení a byl přijat i jednotný kroj, vycházející z domácího vzoru.

Ještě na podzim tohoto roku se TJS Perun spojila se Sokolem clevelandským, současně nezávisle vytvářeným při místní Slovanské lípě, v Tělocvičnou jednotu Sokol Cleveland. V nově vzniklém souboru se od 7. 1. 1871 již při široce zaměřené činnosti zřejmě v Americe poprvé uplatňovaly také ženy – sokolky. I v oblasti Clevelandu se první větší skupina Čechů usadila a rozšiřovala v 50. letech 19. století. S rostoucím významem města hlavně pro lodní dopravu po Velkých kanadských jezerech a těžký průmysl země, však přetrvávaly i mezi našimi přistěhovalci neurovnané poměry. To bylo příčinou, proč také tato sokolská organizace prodělala v příštích dvaceti letech řadu reorganizací či změn.

Postupně lze zaznamenat existenci sokolského sboru při spolku Svornost v Morisani, New York (založen 1869). Další se zrodil za přispění Česko-Slovenské podpůrné společnosti v Milwaukee, Wisconsin (1869). Několik iniciativních jednotlivců se zasloužilo o založení T.J. Sokola Blesk v Baltimore, Maryland (1872). Pod patronací čtenářského spolku v Cedar Rapids, Iowa, (1873) a spolku Budivoj v Detroit, Michigan (1873) se uchýtil Sokol také v těchto místech. V tomtéž roce vchází do života i Česko-americký Sokol v Kewaunee, Wisconsin a o dva roky později Tělocvičný spolek Sokol v Omaze, Nebraska.

V letech 1871 a 1875 došlo za vedení Jana A. Oliveria a Frant. Hrabáčky rovněž k opakovaným pokusům o obnovu sokolské jednoty v St. Louis – v roce 1876 zde dokonce vznikl vůbec první českoamerický Dámský odbor Sokola Vlasta²⁰.

O tom, jak někdy bylo obtížné šířit sokolskou myšlenku a zastávat v americkém prostředí i české kulturní a národní zájmy, svědčí první z nich. J. A. Oliverius, který za dobu svého amerického působení pracoval v 16 krajanských listech, se v tomto směru snažil asi rok. Tvrdý člověk, horlivý republikán, „bezáhonný a poctivý vlastenec“ nejdříve dosáhl svého a stal se i starostou obnoveného sboru. Záhy se však střetával s existenčními starostmi a dalšími problémy českých usedlíků. Nakonec zřejmě i pro své „jednostranné politické nazírání“ a „nedůtklivost v hádce“ ztroskotal.²¹

První vstupy Sokola na americkou půdu – v období 1865–1877 – tedy byly živelné. Jeho propagátoři a organizátoři nepostrádali národní sebevědomí, nadšení i určité schopnosti pro toto poslání. V zásadě také proto očekávali i spontánní odezvu a přijetí mezi našimi vystěhovalci.

Čechoameričané však na jejich impulzy nebyli patřičně připraveni. Po předchozích střetech uvnitř americké společnosti se krajanská Amerika jen pozvolna stabilizovala. Tělovýchova, spojovaná s idejemi emancipačního boje českého národa v Rakousko-Uhersku, byla jen jedním z mnoha podnětů, s nimiž se musela vyrovnávat. Svou roli sehrála především vrcholící vnitřní diferenciací naší menšiny a samozřejmé úsilí nově příchozích Čechů zajistit si slušnou a perspektivní existenci v nové vlasti. Nebylo proto náhodné, že podmínky a možnosti pro sokolskou aktivitu v různých městech a místech, kde žili američtí Češi, byly velice rozdílné.

Průkopníci sokolských idejí se zpočátku – i když obyčejně krátce – mohli spolehnout na určitou podporu svépomocných krajanských organizací. V okamžiku zavádění podpor za zemřelého člena se však proti takto činícím sokolským sborům podpůrné spolky většinou ostře ohrazovaly. Chtěly si v tomto směru zachovat jistou výlučnost i za cenu způsobení finančních a materiálních těžkostí sokolským jednotám. V některých případech sokolský ideál znehodnotovalo jednání přesprávně ambiciózních lidí, kteří ho měli naplňovat. Někdy se i mezi Sokoly vytrácela zpočátku všeobecně proklamovaná lidská a nábožen-

ská tolerance. Sokolské ideje se tedy úspěšně prosazovaly a rozvíjely hlavně tam, kde našly sympatie ještě v českoamerickém tisku i v krajanských organizacích různého zaměření.

Sborům, roztržštěným po řadě států, chyběl i jednotný program. Tyršovy Základové tělocviku, rozpracovávající podrobně sokolskou tělocvičnou soustavu (v Čechách vyšly 1873), zde vcházely plně ve známost jen pozvolna. Lišily se tedy okruhy, náplň i rozsah jejich činnosti. S výjimkou jednot z velkých center neměly ostatní v důsledku značných vzdáleností mezi sebou v tomto směru ani příležitost pro případnou inspiraci. Podstatně méně rozdílný byl už přístup k otázce členství. Volné bylo pro všechny muže, neurčoval se většinou jejich věkový limit. Jen ojediněle se mohly sdružovat ženy. Zásluhou zatím neustáleného pohledu na jejich postavení v americké společnosti převažovali ve velké většině sborů také v žactvu výrazně chlapci nad dívkami.

Postrádali se rovněž cvičitelé, ale i jednací a domácí řády, potřebné pro upevnění vnitřního života i členské kázně. V tělovýchově převažoval nářadový tělocvik. Jeho provozování však naráželo na problémy s cvičebními prostrami, nářadím i s českou tělocvičnou terminologií. Cvičenci se scházeli většinou dvakrát týdně, zpočátku na volných prostranstvích nebo i v pronajímaných objektech. První vlastní dřevěné tělocvičny a sportovní nářadí vytvářeli nejednou pouze vlastními silami.²² Skladba cvičební hodiny v podstatě závisela na individualitě cvičitele – jeho sportovních schopnostech, teoretických znalostech i jazykovém citu pro povely. Značné odlišnosti byly patrné rovněž v oblečení členů sborů – kroj z domova byl inspirující, nikoliv závazný. Cvičební úbory zůstávaly příležitostné.

Sokolská aktivita ovšem nebyla jednostranná. Tělovýchovu, stejně jako jinak orientované spolky, nezřídka doplňovala ochotnická divadelní představení, pěvecké a hudební koncerty, výlety či různé společenské události nebo zábavy (hlavně taneční). Všem těmto národním podnikům velice rozdílné kvality byl společný vlastenecký ráz. Pověštinou se přitom konaly s myšlenkou na výtěžek, potřebný pro podporu a šíření sokolských idejí v příslušné oblasti. Sympatizující lidé však byli často nemajetní, a tak se jednalo téměř vždy o skromný příspěvek. Nadšení průkopníci sokolstva se proto snažili své finanční nedostatky většinou o to více vyrovnávat obětavou prací a mnohdy i nápaditou myšlenkou „ve prospěch celku“. Vhodné další finanční a materiální zdroje – období dnešních sponzorů – se teprve učili získávat.

A tak sokolské hnutí za Atlantikem v jeho počátcích provázely různé organizační přesuny nebo změny i výměny, časté slučování či zániky jednot. Tento pohyb ovšem již nelze v úplnosti a přesném časovém sledu pro torzovitě i protirečící si prameny a dobovou literaturu zachytit. Početně přitom kolísala, aniž by se nějak výrazněji rozšiřovala, jeho členská základna.

Národní jednota sokolská, její program

Řadě zanícených nadšenců nebyl tento stav lhostejný. V roce 1877 byl proto z více míst – New Yorku, Chicaga a Kewaunee opakovaně vznesen požadavek na ustavení českého sokolského ústředí v Americe. Podle rámcových představ mělo podchytit a soustředit všechny tvořivé tělovýchovné propagátory a organizátory a vytvořit jednotně zaměřený Sokol v místech působení českých přistěhovalců. Přemýšlivé osobnosti o tom mohli uvažovat jen díky obecně politicky příznivějšímu klimatu v americké společnosti. A zásluhou tohoto stavu mohl být vytoužený podnět i naplněn dokonce o jedenáct let dříve než byl zahájen sjednocovací proces českého sokolského hnutí v jeho kolébce (v roce 1889 vznikla Česká obec sokolská v Praze, r. 1892 byla ustavena Moravsko-Slezská obec sokolská v Brně, r. 1896 se obě spojily ve Svaz Československého sokolstva, v roce 1902 přejmenovaný na Českou obec sokolskou).

Jejich úvahy byly nepochybně inspirovány slučovacím trendem, jenž v té době zasáhl krajanské hnutí. V roce 1864 a o dva roky později znova se totiž pokoušela Česko-Slovanská podpůrná společnost zastřešit všechny české podpůrné organizace. Od roku 1870 zamýšlela zajišťovat svépomoc a podporu všech českých svobodomyšlných žen v Clevelandu založená Jednota českých dam. O totéž se pro muže-katolíky snažila První římsko-katolická ústřední jednota, ustavená v roce 1877 v St. Louis.

Pod tímto zorným úhlem – s ideou sokolského ústředí – vystoupil 5. 8. 1877 nejotevřeněji na schůzi Tělocvičné jednoty Sokol v New Yorku J. V. Matějka. Návrh muže z krajanských novinářských kruhů, respektovaného pro svou bezúhonnost a kritizovaného pro nedostatek americké podnikavosti a rozptýlenost osobních zájmů,²³ rozpracoval tamní výbor ve složení M. Hlaváček, V. Klein, J. Koutník, J. Plent a Ferd. Růžička.

Jejich úsilí bylo završeno ve dnech 13. – 15. 8. 1878 v Chicagu. V těchto dnech zde zasedali delegáti 10 sokolských sborů – Tělocvičných jednot Sokol v New Yorku a Chicagu, Česko-amerického Sokola v Chicagu, Cedar Rapidského Sokola, Odboru Sokol čtenářského spolku v Cedar Rapids, Tělocvičné jednoty Sokol v Detroit a St. Louis, Tělocvičné jednoty Blesk v Baltimore, Česko-amerického Sokola v Kewaunee a Tělocvičné jednoty Sokol v Clevelandě, aby založili vlastní ústřední organizaci – Národní jednotu sokolskou (NJS). Uvádí se, že přítomných 13 osob zastupovalo 428 členů, z toho 282 cvičících a 554 žáků obojího pohlaví a sbory s movitým majetkem 968,20 dolarů a nemovitým ve výši 16 550,10 dolarů.²⁴

V přijatém svolání ke všem „Čechoslovanům“ se přítomní vyjádřili, že „záleží hlavně na mladých silách našich, aby odvráceny byly od všeobecného proudu tekoucího k odnárodnění. Aby jim poskytnuta byla příležitost, kde by se mohly osvědčovat v národních kruzích, co upřímní národovci. . . Poněvač jen v zdravém těle vládne zdravý duch, klademe hlavní váhu na to, aby byl předně

mezi námi pěstován tělocvik, sokolství tělesné“.²⁵ I když tato slova snad mohla být už tehdy chápána zejména jako obava před předvídanou asimilací našich vystěhovalců, schválené programové zásady jim nepochybně dávaly širší platnost i mimo americký kontinent.

Pravilo se v nich:

„1. My spojení Sokolové Českoameričtí chceme pod názvem Národní jednota sokolská vzájemně o vzdělání mužů zdravých na těle i na duchu se zasazovati;

2. Národnost chceme podporovati: a) zakládáním sborů tělovýchovných a škol, kde jich posud nestává; b) zakládáním knihoven pro potřeby poučné, tělocvičné a zábavné;

3. My uznáváme, že vzdělání a mravnost jsou jedinou cestou k reformě ve společenském, politickém a náboženském životě;

4. Každé kracování osobní svobody a práv, které se přiči volnému vývinu a vzrůstu našich svobodných zařízení, zatracujeme a chceme se mu stavěti na odpor;

5. Chceme se podporovati vzájemně ve případě úmrtí.“²⁶

Pro budoucí členy se navrhovalo zápisné 1 dolar a čtvrtletní příspěvky 25 centů. Podpora v úmrtí byla schválena ve výši 250 dolarů. Nejen pouze pozvolné přiznávání si významu tělovýchovy pro život člověka, někdy dokonce i zaujaté předsudky proti ní mezi našimi přistěhovalci dovolovaly, aby zásady zatím směřovaly pouze k mužům a nikoliv i k ženám.

V centru amerického Středozápadu se však rozhodovalo jak o myšlenkovém a obsahovém zaměření NJS, tak i o jejím stejnokroji. Zdánlivě se jistě jednalo o nepřiliš důležitou záležitost. Z existujících tří – českého sokolského, bílého plátěného a modrého soukenného obleku byl vybrán poslední z nich. Odůvodňovalo se to tím, že je trvanlivý a nejlépe vyhovuje americkému vkusu. Zvolený stejnokroj se skládal z modré kajdy (kabátu), širokého černého plstěného klobouku, bílé košile s tmavou vázankou a kalhot barvy kajdy s černým pasem. Velmi připomínal uniformu vojáka Severu z války proti Jihu – byl tak vykládán jako projev sympatií českých osadníků s první z bojujících stran. S tímto verdiktem se však přesto vnitřně všichni neztotožnili, stal se příčinou dlouhodobého sváru mezi sokoly. Část ortodoxních vyznavačů české uniformy totiž dokonce posléze zůstala se svými sbory tak dlouho stranou NJS, než si v roce 1916 prosadila právo moci zastávat také v této věci vlastní názor.

Očekávání, vkládané do chicagského jednání, se v zásadě splnilo. Jeho závěry začal naplňovat výkonný výbor NJS, v němž byl J. B. Bělohradský předsedou a Gustav Bedřich Reišl jednatelem. Tito vlastenci a další výbory sice měli v následujících obdobích odlišné výsledky, ale vždy dokázali odůvodňovat dvojí:

význam sokolské myšlenky pro jednotlivce a národ a obhájit potřebu ústřední organizace, aniž ovšem pokaždé zajistili a nakonec i udrželi jednotu formujícího se hnutí.

Důležité nesporně bylo, že NJS začaly podporovat už v počátcích některé významné krajanské noviny – hlavně chicagská Svornost. Její tvář rozhodující měrou až do roku 1911 ovlivňoval Klácelův žák, evangelický kazatel František Boleslav Zdrůbek. Od ledna 1879 mělo české sokolské hnutí v Americe už i vlastní tiskový orgán – Sokol americký. Tento měsíčník vycházel také v Chicagu. Jeho prvním redaktorem byl G. B. Reišl, původně sazeč, poté překladatel z angličtiny a francouzštiny, kterého pro novinářskou práci připravil jeho švagr Zdrůbek. Úpravou skromný list přinášel cenné pokyny, zprávy ze vnitřního života jednoty i programové a další materiály (návod k tělocviku pro žáky, zápisky ze schůze výkonného výboru, adresář NJS i dokumenty ze sjezdů sokolstva).²⁷

Nesmělé a nevýrazné počátky ale přesto nevystřídal nijak závatný vzestup. Nové sokolské sbory a jednoty však přibývaly každým rokem. V jejich názvech Sbor tělocvičná jednota Čechie, Plzeňský Sokol (oba 1879 Chicago), Sokol Zlatá Praha, Sokol Čech (oba 1879 Cleveland) a dalších se zřetelně odráželo smýšlení členů, především jejich přetrvávající duchovní sepětí se „starou vlastí“. Toto cítění potvrzovalo i jmenování náčelníka Sokola pražského dr. M. Tyrše čestným členem NJS na druhém sjezdu v Clevelandu v srpnu 1880.²⁸ Tento projev nezůstal v domovině oslyšen. Podle obšírné odpovědi potěšil samotného sokolského vůdce, podnítil a zahájil zároveň stálý a užší kontakt NJS se sokolským hnutím v Čechách.

Národně orientovaný program, demokratického a vlasteneckého smýšlení i slovanské vzájemnosti, byl určen všem. Ve vnitřním životě Sokola a vztahu jeho členů neměly rozhodovat stav, zaměstnání, majetek, politické názory či náboženství, ale demokratické principy občanské volnosti a vzájemné tolerance. Uvnitř české menšiny Jednota zamýšlela propagovat vyhlášené zásady hlavně mezi mládeží.

Právě sokolové měli zakládat svobodné české školy tam, kde nejsou; jinde měli napomáhat k jejich rozkvětu. V případě obtížných podmínek zde byla ještě možnost škol nedělních. Pokud by se nedostávali učitelé, požadovalo se na schopných činovnících, aby je zastoupili. V místech obývaných větším počtem Čechů se měly sbory zasazovat, aby byla čeština zavedena do obecných škol. Podstatně více se očekávalo rovněž od Sokola amerického. Znamenalo to ovšem zvýšené nároky na redaktora, které už měly být kompenzovány částečnou odměnou. Přitažlivost členství v NJS mělo zajišťovat zvýšení podpory v úmrtí na 300 dolarů.

Clevelandské rokování bylo důležité rovněž tím, že po dosavadním určitém tápání konkretizovalo tělovýchovnou náplň Jednoty. Stala se jí „pořadová cvičení, prostocviky, rej, hrazda, bradla, kuň na dél a na šíř, kruhy, skok do výšky a do

dálky, o tyči, do hloubky, žebříky, hrazda visutá, šplhání, zápas, kladiny, kužele a šerm“.²⁹ Toto vymezení samozřejmě nebylo konečné. Tělovýchovná soustava se v dalších letech průběžně doplňovala – zejména o různé americké hry pro mládež. Z dnešního hlediska se v ní tedy prolínala základní a rekreační tělovýchova se sporty. Pro cvičitele – samouky se zde však za závaznou ještě nepřijala Tyršova soustava cvičení, vzniklá na odborném základě. Jako citelný nedostatek nadále působilo nepropracované tělovýchovné názvosloví.

V Clevelandu se počítalo s tím, že se Sokolové výrazněji projeví i v dalších aktivitách. Od jejich síní se očekávalo, že budou přes knihovny různého zaměření, divadla, koncerty, přednášky apod. centry národního a kulturního života v příslušné oblasti. Předpokladem ovšem byla všestranná podpora většiny usedlíků.

O skutečně dokonalé vnitřní harmonii sokolství idealisticky tehdy snil ve Svornosti pravděpodobně F. B. Zdrůbek. Soudil, že „ani zábavy ušlechtilé nebyly by vyloučeny z místnosti sokolské, neb není vždy člověk naložen k vážným pracem a potřebuje oddechu, pobavení, vytržení ze starostí a trampot, lehké rozveselení. To mohlo by se poskytnouti zavedením pravidelných zábavných večerů, kde by se hrály společenské hry, za přítomnosti členů i nečlenů, zvláště za přítomnosti krásného pohlaví, jehož přítomnost činí společnost vždy ušlechtilější. Hrál by se v šachy, v dámu, v kulečnick, neb kuželník. Jen hraní v karty by muselo býti úplně zapovězeno a vyhozeno ze společnosti sokolů, neboť jest to především hra hloupá, která ani rozum nebystří, aniž vzdělává, nýbrž obyčejně vášnivost bezúčelnou budí a více unavuje mysl než okřívá. Pak by se muselo zavést úplné zakázání neřádu častování, aby mohl směle každý přijíti sem, i když nemá peněz. . . aby se sem netáhli pobudové a lenoši, kteří živí se, opíjejí nečestně cizím častováním, aby nebyl nikdo, přinucen napítí se i proti své zásadě a nemusel odnášeti ze sokolovny na místo poučení a veselé mysli ježatou opici, aby nemusel se obávati žádný otec, žádná matka o mravnost svého syna neb dcery, které dovolí do společnosti, nýbrž aby věděl každý, že když jeho syn, jeho dcera baví se v sokolovně, že jest lépe zachráněna všeho vlivu zlého nežli v kostele. Takovou čest a vážnost má požívati sokolská síň v celé obci“.³⁰

Sebevědomější nástup se záhy projevil. Počet členů NJS se mezi jejími prvními dvěma sjezdy téměř zdvojnásobil – z 338 na 735. 31 Zároveň se však ukazovalo, že činovníci si kladli příliš náročné úkoly, aniž počítali s dostatečným časem na jejich přípravu. Někteří byli i „sokoly bez perutí“, poctiví a nadšení přívrženci bez potřebných tělovýchovných i teoretických znalostí.

Nebyly ani nijak řídké případy, kdy propagace sokolství narážela na obchodní zájmy jiných krajanů. Ti sokolským aktivistům pod existenčními hrozbami znemožňovali jejich činnost. K tomu se zanedlouho přidaly i ostré diskuse o některých zdánlivě podružných záležitostech – především o otázce podpory v nemoci a úmrtí. Kritikové „svěpomoci“ se obávali, že NJS by se při jejím

proplácení časem mohla stát „obyčejnou“ podpůrnou organizací a ztratit vlastní specifický charakter.

Byl zaznamenán žel i případ, kdy hlavní a velice zasloužilý představitel si v osobní nepříznivé situaci bez vědomí členů výkonného výboru zapůjčil sokolské peníze pro soukromé obchodní účely. Jen s těžkostmi je potom vracel, což znehodnocovalo jeho morální kredit a na čas i pověst Jednoty. Vyhrotil se i problém okolo budoucího zajištění tělovýchovy, zvažovalo se především případné jmenování společného cvičitele. Někteří si zase jen zvolna přivykali na projevy vnitřní demokratizace NJS – byli tak dokonce nespokojeni s tykáním mezi sokoly bez rozdílu věku (zavedeno na baltimorském sjezdu v roce 1883).

Tyto rozpory, nedostatky a nejasnosti však posléze ještě umocnila nezdravá rivalita mezi v té době již hlavními centry českých krajanů – „Chicagem“ a „New Yorkem“. Obě nejdříve skrytě, poté otevřeně dala najevo, že by měla být sídlem výkonného výboru Jednoty. „Chicago“ si své výjimečné postavení v tomto směru „udrželo“ do roku 1885, poté je „přenechalo“ konkurentovi. Ambice i malichernost některých předáků z těchto velkoměst ale byla silnější než potřeby hnutí. V září 1888 na sjezdu v Cedar Rapids tak došlo k otevřené roztržce – po ní si přisvojovaly právo vést NJS dva výkonné výbory – chicagský a newyorský. Otevřenou krizi zažehnal mimořádný sjezd v červenci 1890 v Clevelandu. Ten zbavil pomyslných pravomocí oba a zvolil třetí, jeho sídlem se stalo Milwaukee, Wisconsin. Teprve po tomto zásahu „horké hlavy“ zchladly – od roku 1893 sídlil výkonný výbor znovu v New Yorku a po deseti letech zase v Chicagu.

Je nasnadě, že vnitřní nesvornost zbrzdila rozmach, stabilitu i aktivitu NJS. Obtíže v sokolském hnutí nemohla překonat už ani autorita či spíše přízeň Karla Jonáše, v té době všeobecně uznávaného za „prvního Čecha Americe“. Tento novinář a demokratický politik se stal v roce 1889 americkým konzulem v Praze, 1890 místogovernérem státu Wisconsin, 1892 generálním konzulem v Petrohradě a v roce 1893 znovu konzulem pražským a po protestech Vídně konzulem krefeldským.

V roce 1880 tak Jednota sdružovala 14 sborů se 735 členy, o tři roky později 16 jednot s rozdělením do dvou okrsků – Východního a Západního – s 962 členy, v roce 1885 jen 9 sborů a v letech 1888 a 1890 15 jednot s 858 členy.³² Bezprostředně se tedy kladně neprojevovalo ani to, že od sjezdu v Cedar Rapids v roce 1888 mohli být přijímáni muži „od 18 let až do úplného stáří“.

I v letech vnitřního pnutí a nejvážnější krize v dějinách českého sokolstva v USA koncem 80. a počátkem 90. let 19. století však Jednota dál naplňovala své cíle. V tělovýchově se o to významnou měrou zasloužil především Josef Čermák, původně sazeč, později novinář i divadelní ochotník. Tento obětavý činovník pozorně četl a díval se kolem sebe, což podstatně rozšířilo jeho vzdělanost i kulturní obzor. A tak díky tomu i vrozenému citu pro kompromis, ještě předtím než navrhl prozíravý přístup k neústupným funkcionářům z Chicaga

a New Yorku při přípravě clevelandského sjezdu v roce 1890, se stal skutečným reformátorem „tělocviku v sokolských sborech“.

Činil tak potřebnými instrukcemi na stránkách Sokola amerického, kde tehdy pracoval jako redaktor. Díky své svěžesti volil i cestu osobního příkladu a ze zástupců všech čtyř chicagských jednot si vytvořil cvičitelský sbor, jehož členové pojímali své poslání v rámci okruhu své působnosti jednotně. A konečně tuto perspektivu prosazoval i na baltimorském sjezdu v roce 1883. Byl si přitom vědom hranic svých možností, a tak i on zde přivítal usnesení, že je nutné v zájmu překonání těchto nedostatků pozvat z Čech společného ústředního cvičitele.

První z nich – Karel Štulík – přijel z Čech na doporučení Sokola pražského v roce 1886. Tato volba se ukázala mimořádně šťastnou. Pozvaný prokázal za Atlantikem jako „kočující cvičitel“ výtečné praktické a teoretické znalosti tělocviku. Zřejmě až on zde široce zpropagoval Tyršovo členění tělocvičné soustavy do čtyř částí (1. Prostná a pořadová cvičení, 2. nářad'ový tělocvik, 3. skupinová cvičení, 4. šerm, zápas a rohování). Plně se také uplatnil při redigování Sokola amerického a ještě zde stačil vystudovat lékařství. Vždy přitom vystupoval jako „muž krásných mravů a ušlechtilých způsobů“, což mu zajistilo značnou úctu. Už jako lékař proto vedl úspěšně spolu s J. Čermákem a Fr. Pecivalem v srpnu 1899 i první cvičitelský kurz, jehož posluchači – stejně jako frekventanti dalších – měli převzít cvičitelské funkce v jednotlivých sborech.

V té době v Americe prokazoval své všestranné schopnosti už i další cvičitel vyslaný z Čech v roce 1893 – Jan Mendík. On totiž mezi jiným sestavil a výkonný výbor NJS v New Yorku v roce 1895 vydal tolik postrádané české Povely ku podrobnému procvičení pořadových cvičení. Přínos této příručky byl nesporný, neboť poskytovala návod ke sjednocení českého tělocvičného názvosloví, i když v roce 1903 se v St. Louis rozhodlo o užívání angličtiny v tělovýchově a přeložení tělocvičné soustavy do tohoto jazyka. Obdobně průkopnickým činem v této oblasti bylo též vydání Tělocviku, praktické pomůcky pro českoamerické cvičitele mládeže a ženských odborů (Výkonný výbor NJS, New York 1908). Při zpracování této obsáhlé metodické a instruktážní příručky vycházel J. Čermák z Tyršova díla Základové tělocviku, využíval však plně i vlastních dlouholetých sokolských zkušeností.³³

Národní jednota sokolská si navzdory vnitřním problémům troufala i na veřejné prezentování a popularizaci svých cílů a úrovně na americké půdě i ve „staré vlasti“. Začala dokonce šířit sokolskou myšlenku i mezi dalšími slovan-skými menšinami v USA.

„Pravou manifestací národní“ se staly závody, jež „vynikly nad všechny dosavadní po stránce technické“, 25.–26. 8. 1884 v Chicagu. Zúčastnilo se jich 47 cvičenců z 11 sborů – překonaly svým rozsahem a ohlasem předchozí sokolská vystoupení v New Yorku a Detroitu. Společensky totiž byly zarámovány ve dnech 23. až 27. 8. uvítacím banketem, tři míle dlouhým krajanským průvodem

(s účastí 70 svobodomyšlných i katolických spolků), slavnostní prohlídkou města pro pozvané i důstojným rozloučením s nimi. Vážnost podniku dodávali rovněž řečníci – chicagský starosta, K. Jonáš a F. B. Zdrůbek. Během závodů necvičili jen jednotlivci, ale i družstva, rozšířil se počet náradí a sportovních disciplín ze 4 na 9 (bradla, hrazda, kůň na šíř a na dél, kužely, šplhání, skok daleký, vysoký a skok o tyči).³⁴

Příležitostí k aktivitě Jednoty v Čechách se měl stát II. všesokolský slet, svolaný do Prahy u příležitosti 25. výročí Sokola na rok 1887. Rakouské úřady však natolik oklešťovaly jeho program na znamení nesouhlasu s rozmachem i úsilím tohoto hnutí, že sokolské vedení slet nakonec odvolalo. Namísto něho se uskutečnily v červnu 1887 v Českém Brodě sokolské závody, na nichž měla NJS 24 borci vedenými K. Štulíkem a J. Čermákem, důstojné zastoupení. Tato delegace tvořila součást druhé hromadné výpravy Čechoameričanů do bývalé vlasti (celkem v ní bylo 277 osob, z toho 30 dětí).³⁵

„Podnikem tím zjednálo sobě Sokolstvo americké slavného“ jména“, psal tehdy pražský Sokol, „jak v Sokolstvu, tak i všech vrstvách lidu českého; ono dokázalo, co poctivé snahy, dobré vůle a horlivé píce v jeho řadách jest“, pokračoval dále.³⁶ Příznivé odezvě napomáhal nejen projev podpory sokolskému hnutí v Čechách, ale i sounáležitosti s domovem. Dokládá ji mezi jiným i finanční příspěvek, předaný během návštěvy Ústřední matici školské v Čechách (o rok později se na sjezdu NJS v Cedar Rapids už navrhlo členství v Matici a její každoroční podpora částkou 100 zlatých).

„Tou dobou zarazili jsme první klín vzájemnosti slovanské s úsilím nemalým a někdy i s mnohým sebezapřením pracující o tom, aby naši pomáhali zakládati sbory sokolské Poláků, Slováků, Chorvatů a jiných větví slovanských v městech a osadách, kde se jen dá“,³⁷ komentoval další okruh činnosti MUDr. J. Rudiš-Jičínský.

Po clevelandském smíru NJS výrazně rozšířila své řady, za rok sdružovala ve 24 sborech 2 033 členů.³⁸ Zviditelňovala se zároveň výrazněji i v českoamerické společnosti. Stála totiž u zrodu nového pokusu o vytvoření krajanského ústředí – Národního ústředního výboru (dále NÚV) – jež si předsevzalo vystupovat jménem všech českých usedlíků v Americe. Myšlenku jeho založení tentokrát nastínili svobodomyšlní delegáti 10. sjezdu Česko-Slovanské podpůrné společnosti (dále ČSPS) v Cedar Rapids v červnu 1891. Jeden z pamětníků však později vzpomínal, že „býti členem Sokola a jednoty ČSPS rozumělo se samo sebou u všech lidí svobodomyšlných, kteří se vůbec zajímali o náš národní život. . .“³⁹ Jednota proto v NÚV hlavně zásluhou dr. K. Štulíka, Augustina Volenského (druhého redaktora Sokola amerického a jednoho z vedoucích sokolské výpravy do Čech v roce 1887), J. V. Matějky, A. Jurky, K. Jonáše a předního svobodomyšlného novináře a básníka Václava Šnajdra (redaktora clevelandského týdeníku Dennice novověku), záhy získala nejen významné zastoupení, ale i vliv na jeho aktivity.

I když tento orgán nakonec nepodpořili katoličtí přistěhovalci (splýval jim odpor k Vídni a Římu), do svého zániku v roce 1896 dosáhl některých ze svých cílů. Nad jeho možnosti se zatím ukázalo založení informační kanceláře v Praze, jež by dodávala americkému tisku seriózní zprávy o poměrech v Čechách. Totéž lze říci i o zřízení národní knihovny, která by obsahovala základní knižní fond potřebný ke studiu minulosti českých zemí a o vybudování krajanského archivu, v němž by se soustřeďovaly materiály o Čěších v USA. I koncepci ediční činnosti, opírající se o vydávání díla i portrétů významných českých osobností (J. A. Komenského a dalších), pro finanční těžkosti a úzké autorské zázemí⁴⁰ nebylo možné realizovat.

Přes stálý nedostatek peněz se ale v letech 1892–1894 dařilo vydávat anglický měsíčník *The Bohemian Voice* (Český hlas), chápaný jako propagace úsilí české menšiny v Americe a nevyhýbající se zájmům rodáků v domovině. Jeho redigování bylo svěřeno právníkovi Tomášovi Čapkovi, pozdějšímu prezidentovi newyorské Bank of Europe. Důvěru dostal jistě i proto, že už předtím pracoval také jako zpravodaj některých krajanských listů. Vědělo se i o jeho hlubokém a opravdovém zájmu o dějiny amerických Čechů i Slováků.

Výbor také dokázal zmobilizovat Čechoameričany pro výstavbu českého pavilonu na Světové výstavě v srpnu 1893 v Chicagu. V jejím průběhu – 12. 8. – se uskutečnil první Český den v Americe, který byl jednou z nejúspěšnějších akcí výstavy vůbec. Na 150 000 jeho návštěvníků vidělo průvod českých spolků, skládající se z 20 000 lidí. Zaujal je i koncert české hudby ve vynikajícím nastudování Antonína Dvořáka (tehdy ředitele newyorské konzervatoře) a Vojtěcha Hlaváče (dvorního hudebního inspektora v Petrohradě). Velice je oslnilo také cvičení sokolů,⁴¹ vedených P. Strakou, F. Pecivalem a J. Čermákem. Význam celé akce svým slavnostním projevem ještě podtrhl K. Jonáš.

Ohlas české účasti na chicagské výstavě a zvláště Českého dne byl natolik silný, že pronikl i do Čech. Česká obec sokolská si byla vědoma velkého přínosu českoamerických sokolů pro celkový úspěch tohoto podniku. Poprvé proto Národní jednotu sokolskou za tohoto snažení veřejně ocenila, a to věncem ze stříbrných lipových listů.

Američtí sokolové se spolupodíleli i na založení České ligy na podzim téhož roku. Tento orgán vznikl bezprostředně po vyhlášení výjimečného stavu nad Prahou a okolím 12. 9. 1893, kladl si proto za cíl „mravně i hmotně podporovati zápas o samosprávu v zemi koruny české“.⁴² Za solidaritu s „pokrokovým hnutím mladšího českého pokolení“ (Omladinou) se už ale vyznamenání ze „staré vlasti“ samozřejmě v žádném případě nedala očekávat. . .

O dva roky později znemožnily pravděpodobně finanční těžkosti NJS vyslovit se ke stísněným rakouským poměrům i doma. Těmito důvody totiž omlouvala České obci sokolské neúčast své delegace na III. všesokolském sletu v Praze, konaném u příležitosti Národopisné výstavy Československé koncem června

a počátkem července 1895 v Praze. Pozdravný dopis NJS však nebyl jen vysvětlením – vyjadřoval rovněž víru amerických sokolů v nadějnou perspektivu všech Čechů. Někteří členové NJS (spolupracovníci Svornosti i jiní) přesto tyto akce v domovině nakonec služebně nebo jako soukromé osoby navštívili. Přijeli se čtvrtou výpravou Čechoameričanů do Čech, organizovanou na podporu obou významných projevů emancipačního procesu českého národa v rámci rakousko-uherské monarchie.

Národní jednota sokolská dosáhla v té době i největšího vzrůstu členské základny. Na chicagském sjezdu v srpnu 1893 se ve 35 sborech sdružovalo 3 500 členů.⁴³ Toto rozšíření si vyžadovalo i novou správu NJS – dosavadní 2 okrsky nahradily podle českého vzoru 4 župy. Východní župa se sídlem v New Yorku zahrnovala státy New York, New Jersey, Massachusetts a Maryland; Západní s vedením v Omaze sbory v Nebrasce, Iowě a Missouri; Střední řízená ze St. Louis jednoty v Ohio, Michiganu a Wisconsinu a do Chicagské se sídlem v Chicagu příslušel stát Illinois.⁴⁴

Ustavení žup (obdobně jako v roce 1884 v Čechách) si vyžádaly potřeby společné organizace formujícího se hnutí. Tyto orgány měly spojoval jednoty v příslušných oblastech a státech za účelem těsné spolupráce, pomoci a řízení sokolských záležitostí. Otevíraly příležitost pro užší vzájemnou kooperaci jednot při veřejných cvičeních, při zajišťování přípravy cvičitelů v regionech i na jiných úsecích. To vše mohlo předznamenat potřebné zpevnování vazeb uvnitř českého sokolského hnutí v Americe a jeho příští společenský vzestup.

Počet členů NJS již ale až do roku 1914 nebyl překonán (pohyboval se vždy přes 3 100 osob). Výrazně kolísalo množství sborů – v roce 1894 jich bylo 25, 1898 46, 1903 37 a 1908 62.⁴⁵ V posledním uváděném roce tehdy už přední sokolský činovník a redaktor Sokola amerického J. Rudiš-Jičínský dokonce zaznamenává 67 sborů (58 mužských a 9 ženských), zachycuje přitom i organizační změny uvnitř NJS. Zatímco Východní župa zůstala ve stejné podobě, sídlem Severovýchodní se stal Cleveland (Ohio, Michigan, Pensylvánie), Střední St. Louis (Illinois, Minnesota, Wisconsin, Missouri, Iowa), Západní Omaha (Nebraska, Kansas, Oklahoma, Kalifornie, Oregon a Washington).⁴⁶

K tomuto rozšíření členské základny určitým způsobem přispělo, že se mezi Sokoly stále více tříbil také názor na případné zapojení dívek a žen do činnosti Jednoty. Už po clevelandském sjezdu v roce 1880 se nečinily nijaké překážky pro cvičení dívek, nepřijalo se však v této věci žádné samostatné usnesení. Tento krok si tehdy spíše vynutila čerstvá skutečnost – již v roce 1879 totiž Sokol clevelandský založil dívčí tělocvičný odbor a v březnu 1880 totéž učinila Tělocvičná jednota Sokol v Chicagu.⁴⁷

Výkonný výbor v Milwaukee v období svého působení (1890–1893) již věnoval „obzvláštní péči získávání mládeže obou pohlaví, tělocviku, za kterouž příčinou vydal obsírné provolání ku Češstvu americkému“.⁴⁸ Po roce 1893 se

brala na vědomí i účast žen na cvičení. Ukazovala se dokonce přímo nutnost výchovy ženských cvičitelek „poněvadž mnohé dívky neb ženy se přece jen ostýchají ty které výkony provádět před cvičitelem mužského pohlaví“. Výsledkem tohoto přístupu bylo, že NJS v roce 1898 sdužovala na 1300 žáků a žaček.⁴⁹ Omažský sjezd v témže roce ještě rozhodl o prémiování sborů nejspěšnějších v získávání chlapců a dívek formou hmotné odměny. Celý problém definitivně uzavřel sjezd v St. Louis v roce 1903. Na něm byl ženám a dívkám otevřen vstup do NJS při stejných právech a povinnostech jako mužům a chlapcům i vyslovena podpora v zakládání samostatných sborů sokolek.⁵⁰

Sokolské hnutí na přelomu 19. a 20. století

Na přelomu 19. a 20. století se ale zároveň i ukázalo, že NJS (uznávaná a respektovaná ČOS) jen ztěží zahrne do svých řad všechny stoupence sokolství v USA. Stále zřetelněji se totiž ozývali její kritikové, nesmíření s užíváním amerického (modrého) nikoliv českého (červeného) stejnokroje. To se jim zdálo dostatečným argumentem pro tvrzení, že Jednota je příliš amerikanizována a odvrací se stále více od českého vzoru.

Na této bázi nejdříve vystupoval Sokol slávský, založený v únoru 1890 v Chicagu. Vznikl sloučením tamních dvou jednot Linha a Fügner, existujících od srpna 1888 (první si předsevzala působit mezi svobodomyšlnými, druhá mezi katolickými krajany). Tento názor postupně sdílely od roku 1893 Sokol pokrok a od roku 1895 Sokol Žižkův dub v Chicagu. V prosinci 1897 se všechny dohodly na spolupráci, když pod názvem Česko-Slovanská sokolská župa Fügner-Tyrš zamýšlely „věrně kráčet dle zásad sokolstva českého a taktéž nositi kroj, jakým honosí se sokolské jednoty v Čechách“. Zakládajícími jednotami byly 18. prosince tři jmenované mužské sbory a jejich ženské odbory – s celkem 244 členy.⁵¹

Brzy ale jejich vyznávání „důsledně českého sokolství na americké půdě“ překročilo hranice Středozápadu, našlo své přívržence hlavně v Clevelandu a zanedlouho i v Kanadě. V roce 1912 „český směr“ přijímalo 17 jednot s 8 ženskými odbory – celkem 1 987 členů (1426 mužů a 561 žen).⁵² Od let 1911–1912 ho vyznávaly rovněž dvě sokolské jednoty v Kanadě.

Jejich národní, kulturní a tělovýchovné úsilí se po roce 1898 v podstatě nijak nelišilo od snažení NJS, obě jednoty však spolu až do roku 1904 přesto vůbec nekomunikovaly. Činnost nově vzniklé župy od roku 1898 popularizoval a usměrňoval z Chicaga hlavně měsíčník Borec (od roku 1908 vycházející pod názvem Borec americký). Tvář tohoto periodika ovlivňoval především výtvarně orientovaný Jaroslav Košar (před odjezdem do USA v roce 1892 studoval v Praze a Paříži malířství), který v roce 1911 vydal i sbírku básní Písně Sokola.⁵³ Tato, z dnešního hlediska ne vždy sokolské svornosti důsledně odpovídající iniciativa, představovala první vážnou příčinu štěpení sokolského hnutí v USA.

V době, kdy NJS už získávala a upevňovala jednotnou a uvnitř provázanou organizační strukturu od jednot jako základního článku přes župy až k celoamerickému ústředí, vystoupily do popředí i další důvody nejednoty českého sokolského hnutí v Americe. Vlastní cestu si zvolila nejdříve především část českoamerických dělníků. Byli to ti, kteří už pochybovali o celonárodním poslání Jednoty; o tom, že stojí nad všemi stranickými spory a snaží se překlenout vznikající sociální rozpory. Zdálo se jim totiž, že už není orientována i na českoamerické dělníky a řemeslníky.

Někteří z činovníků NJS k nim sice „hodně pod vlivem špatných tehdy časů“ (hospodářská krize v USA v roce 1893) od poloviny 90. let hledali chápavý přístup, otevřeně se však v tomto směru projevoval zatím zřetelně pouze Sokol americký, redigovaný od roku 1894 MUDr. K. Štulíkem. Tento list přitom dokonce otiskoval různé materiály s „hnutím sociálně demokratickým souhlasící“. Osvětlováno bylo zároveň i „stanovisko mezinárodní, jako opravdovému vlastenectví nepřekážející.“ Vybízení k činnosti na podporu dělníků se však neseťkalo uvnitř Jednoty s odpovídajícím ohlasem, ačkoliv bylo zdůrazňováno, že „sokolové mají pečovat o to, aby bratrství se stalo skutkem a neostávalo jen ve stanovách, aneb na ústech. . .“ Příliš nově a revolučně asi zněla vedení a většině členské základny zde tištěná slova: „. . . my pomáhejme osvobodit otroky bílé. . . pomozme jim k právu“, neboť tak i „národní požadavky přijdou k právu.“⁵⁴ Až sjezd NJS v St. Louis v roce 1903 vyjádřil otevřeně sympatie českému dělnictvu a jeho snahám. Obdobně zde byla pojmána i otázka svobodomyšlnosti členů Jednoty.

Tento měnící se přístup si vyžádal poprvé od roku 1878 výrazný zásah do jejich programových zásad. Bez prováděcích instrukcí zněly:

1. „My sokolové česko-američtí, sdružení v Národní jednotu sokolskou ve Spojených státech, chceme se o duševní a tělesný vývin mládeže, žen i mužů zasazovati a dle zásad občanských a svobodomyšlných pracovati na pokroku a vzdělání lidu svého v zemi této.

2. Chceme přispívati ku povznesení jména českého, myšlenky volné a povznesení věci naší na dráze pokroku a vzdělání všech tříd lidu našeho, zasahující pilně v otázky, týkající se přímo práce národní, společné, věříce, že vzdělání, jak tělesné, tak i duševní a mravnost jsou základem oprav společenských i politických, jež vrcholí v pravých ctnostech občanských lidu dělného, jemuž veškeré sympatie naše náleží ve všech otázkách národohospodářských, otázkách o bytí toho lidu, jehož příslušníky jsme.

3. Poněvač věříme, že jen v těle zdravém a náležitě vypěstovaném nejlepší soutěž v práci udržet se dá, že charakter, mužnost a statečnost jsou hlavními ctnostmi lidu, jemuž netřeba býti v porobě, vyslovujeme se přísně a přímo proti jakémukoliv kastovníctví a každému zkracování osobních práv a svobody v životě občanském, jež přičí se volnému, vyššímu a náležitému vzrůstu našich svobodných zřízení v nové vlasti naší. . .“⁵⁵

Stanovisko NJS k dělnické otázce tak tedy bylo již oficiálně všímavé, pro dělníky však stále ne zcela konkrétní a výrazné, především však opožděné. Dlouholetá zdrženlivost v tomto směru totiž vyústila už počátkem 90. let v New Yorku v založení Dělnicko-amerického Sokola (DAS) – prvního českého dělnického tělocvičného spolku v Americe vůbec. Vznikl z podnětu Gustava Habrmana, původně soustružníka a řezbáře, později československého ministra. Jeho zakládajícími členy se stali 19. 3. 1892 stoupenci sokolství, sdružení v tamním českém Dělnickém vzdělávacím spolku. Za starostu byl zvolen F. Švejda a náčelníkem Čeněk Votruba. Prvním redaktorem jeho novin – měsíčníku Besídka sokolská, který navazoval v květnu 1894 na Matici dělnickou – se stal později významný americký antropolog českého původu dr. Aleš Hrdlička. Uznávaným činovníkem byl v budoucnosti rovněž Emanuel Viktor Voska, původně kamenosochař, poté novinář, česko-americký podnikatel a přední představitel I. krajanského odboje.

DAS zpočátku upřednostňoval „národní zájmy před třídně-socialistickými“, na americkém Východě přitom záhy získal další následovníky. V roce 1900 se zde existující sbory sdružily v Jednotu dělnicko-americký Sokol se sídlem v New Yorku. Ta postupně dospěla k závěru, že Češi se musí zapojit do celosvětového dělnického emancipačního hnutí. Přijala heslo „boje za svobodu, vzdělání a blahobyt všeho lidstva bez rozdílu pohlaví a pletě.“⁵⁶ V roce 1909 čítala v New Yorku a okolí 11 mužských a 5 ženských sborů.⁵⁷ V polovině I. světové války bylo jejími členy 1 023 osob, z toho 745 mužů a 278 žen.⁵⁸

V souvislosti s obnovou českého sociálně demokratického hnutí v Americe okolo roku 1898 (již v roce 1869 založil Lev Jan Palda v Clevelandu první dělnický sociálně demokratický spolek český, o rok později vznikla v New Yorku také česká sekce I. internacionály) a zřejmě i pod vlivem vylučování dělníků tohoto přesvědčení v roce 1897 z ČOS v Čechách vyrostl NJS opravdový konkurent. I za Atlantik totiž přicházely informace o pokusech o ustavení českých tělocvičných spolků v domovině, jež v roce 1903 vyústily ve vznik Svazu dělnických tělocvičných jednot.

Když DAS i za americké hospodářské krize v roce 1907 stále odmítal dělnické politické akce, byla za dva roky také na americkém kontinentě – v Clevelandu – založena první Dělnická tělocvičná jednot; v témže roce se k ní přidala i druhá v Chicagu a další v St. Louis.⁵⁹ O dva roky později vytvořilo už 6 existujících jednot Svaz Dělnických tělocvičných jednot českých v Americe.

Toto ústředí se už programově hlásilo k idejím socialismu, volně přitom vycházelo i z Tyršových sokolských zásad. Rovněž čeští sociálně demokratičtí přívrženci takto pojaté tělovýchovy se mohli opřít hlavně o noviny Českého odvětví americké strany socialistické Spravedlnost, vycházející jako deník od roku 1905 v Chicagu a týdeník Americké dělnické listy, založený v roce 1909 v Clevelandu. Svaz rozvíjel svou politickou, národní, kulturní a tělovýchovnou

aktivitu oproti NJS (ale i župě Fügner-Tyrš a DAS) už na bázi stranické. Hlavně v amerických průmyslových centrech Chicagu, New Yorku a Clevelandu sdružoval v roce 1914 16 jednot s více než 1 000 členy.⁶⁰

Zjevný příklon NJS ke „svobodomyslnosti“ v průběhu 90. let 19. století, vrcholící na sjezdu v St. Louis 1903, vedl také v Americe ke vzniku českého tělovýchovného hnutí na konfesijním základě. Představu, že Jednota by měla být v podstatě bezvěrecká si krajané-katolíci někde brzy oprávněně vysvětlovali jako programový ústup od dosavadní náboženské tolerance. Argumentovali, že v počátcích Jednoty patřili i někteří katoličtí kněží mezi nejhorlivější propagátory sokolské myšlenky. Ti, kteří nechtěli zapírat své náboženské vyznání, již proto v roce 1890 činili pokusy o založení vlastní tělovýchovné organizace, „kde by city náboženské nebyly uráženy a tupeno to, co bylo našim otcům i matkám svato“.⁶¹

První sbor české Katolické jednoty Sokol byl založen 18. 7. 1893 v Omaze. Nedlouho poté se ustavily katolické sbory v South Omaha, Plattsmouth, Nebraska a na východě v Baltimore a také v Detroit. Vlastní ústřední organizace s tímto názvem však vznikla v South Omaze až 7. 9. 1908.⁶² Podnět k tomu dali novinář Vladimír Malec a farář Josef Chundelák, dlouholetí krajanští pracovníci. Jejím starostou se stal dr. Hynek Dostál, redaktor nejstaršího listu česko-katolického v Americe Hlas a posléze přední národní a kulturní činitel za Atlantikem. K udržení národního povědomí a náboženských zvyklostí měl přispívat tiskový orgán Jednoty Katolický Sokol, vycházející v St. Louis zřejmě od roku 1914 šestkrát do roka (jeho prvním redaktorem byl V. Malec).⁶³

„Program náboženský, vlastenecký, tělocvičný a vzdělávací“ při zachování věrnosti „pravým sokolským ideálům“ se snažil také naplňovat zpočátku značně autonomní Sbor Sokol Orel. Vznikl 14. 9. 1909 v New Yorku z iniciativy kněze B. Matějů, který se stal i jeho prvním kaplanem a náčelníkem. Pro katolickou tělovýchovu získával věřící muže, ženy a mládež na americkém Východě, od roku 1913 se staly jeho důležitým pomocníkem Týdenní zprávy. Uvádí se, že v roce 1920 měla Katolická jednota Sokol celkem 1 650 členů.⁶⁴

Počátkem 20. století bylo už tedy české tělovýchovné hnutí v Americe rozštěpené. Národní jednota Sokolská, Česko-Slovanská sokolská župa Fügner-Tyrš, Dělnicko-americký Sokol, Svaz dělnických tělocvičných jednot českých v Americe a Katolická jednota Sokol se sice ve svých programech hlásily ve směr k idejím J. Tyrše a J. Fügnera, ale v jejich výkladu a naplňování byly zřetelné zásadní či menší odlišnosti. Jistě nadnesený je později užívaný údaj, že v té době dohromady sdružovaly 10 000 členů.⁶⁵ Počet 7 000 by asi více odpovídal dílčím statistikám jednotlivých organizací z různých údobí.

Aktivity nejednotného hnutí

Toto rozdělení ale nebránilo žádné z organizací, aby stále více rozvíjela podle svého zaměření, možností a schopností členů národní, kulturní, vzdělávací a tělovýchovnou činnost. Jednalo se o aktivity korespondující zejména s děním v „Novém světě“ a v domovině.

V tomto nástinu nelze plně postihnout ani dílčím způsobem sumarizovat toto mnohostranné dění. O jeho pestrosti snad vypovídají některé mezi krajany obvyklé či specifické okruhy aktivit.

Američtí Sokolové se především při každé příležitosti vždy s úctou a pietou hlásili k češství a národní minulosti, nezřídka přitom dávali ostentativně najevo i svou nechuť k Rakousko-Uhersku. Vzpomínali zejména na významné osobnosti a památné události českých dějin. Podporovali stavění pomníků a památníků na jejich počest, pojmenovávali po nich nově vznikající jednoty i spolkové budovy, pořádali při jejich významných jubilejích oslavy a přednášky, v menší míře i výstavy.

Chicagští členové NJS tak byli mezi prvními, kteří zahájili sbírku na Klácelův pomník v Belle Plaine, Iowa. Pochopení významu jeho osobnosti – tohoto „starého sokola v zajetí“ – dovedlo newyorský výkonný výbor NJS někdy před rokem 1908 k rozhodnutí předat jeho veškerou literární pozůstalost Náprstkově muzeu v Praze.⁶⁶

K posilování národního vědomí českých přistěhovalců přispívala mezi jiným i značná finanční podpora českého svobodomyšlného školství v USA i v podstatě pravidelné příspěvky Ústřední matici školské v Čechách. Jen v Chicagu působilo v roce 1914 asi 15 těchto různě zaměřených škol s 1 800 žáky z celkového počtu 60 svobodomyšlných škol s 6 000–7 000 studenty v Americe.⁶⁷

V centru Středozápadu se v péči o ně zvláště vyznamenával sbor NJS Tělocvičná jednota Čechie, který na tyto účely po dlouhý čas věnoval takřka všechny vydělané i jinak získané peníze. Byla to právě jednota, jež jako prvá protestovala proti užívání němčiny na veřejných školách v Chicagu, „dovolávajíc se stejných práv pro češtinu“. K rozvoji českého školství v domovině po roce 1907 mělo pro změnu také přispět 8 000 korun, které předala delegace NJS Ústřední matici školské u příležitosti V. všesokolského sletu v Praze.⁶⁸

Na udržení pout s domovem byla více či méně zaměřena podstatná část činnosti jednotlivých článků sokolských struktur. Zintenzivňoval se vzájemný kontakt. Čechoameričané navštěvovali domovinu, v největším počtu přijeli v rámci výprav NJS a župy Fügner-Tyrš u příležitosti V. a VI. všesokolského sletu v letech 1907 a 1912. A rovněž mezi americké Sokoly zase přijížděli významní čeští politici (Václav Klobáček 1909 a 1913; dr. František Soukup 1912–1913; Gustav Habrman 1913) a kulturní i tělovýchovní pracovníci (Vojta Beneš 1913–1914; dr. Karel Velemínský 1912, dr. Jiří Guth-Jarkovský 1904). V roce

1909 se za nimi vypravila dokonce i reprezentační delegace ČOS, vedená jejím starostou dr. J. Scheinerem.⁶⁹

K tomuto cíli směřovala jistě i snaha sokolů podílet se počátkem 20. století na nově se ustavujících ústředních krajanských orgánech v Americe, aspirujících na poslání reprezentanta a mluvčího celé „české větve“ ve Spojených státech.

Byli mezi zakladateli Svazu svobodomyšlných v červnu 1907 v Chicagu. Sdružovaly se v něm české svobodomyšlné, sokolské a socialistické jednoty a spolky hlavně za účelem společného postupu při propagaci ateismu uvnitř českoamerické společnosti. Volně navazoval na Klácelovo Sdružení svobodomyšlných občanů Československých a ideově a organizačně se opíral o Volnou myšlenku v domovině (její vedoucí představitelé dr. Theodor Bartošek a Karel Pelant navštívili v letech 1907 a 1908 Spojené státy a stáli u zrodu Svazu). Jeho sídlem se stal New York, kde také vycházel tiskový orgán svobodomyšlných Věk rozumu.

Při příležitosti sletu NJS, konaného koncem srpna 1909 v Chicagu, byla založena Česko-americká tisková kancelář (dále ČATK)⁷⁰. Cílem této instituce, o jejíž vytvoření usilovali američtí Češi dlouhá léta, bylo provádět aktivní českoamerickou i českou propagandu. Odtud dostával od prosince 1909 americký tisk informace o národních aspiracích Čechů v Americe i doma, z tohoto centra byla řízena i antipropaganda proti útokům na tuto činnost v americkém i jiném tisku. K nesporným úspěchům ČATK patřilo podnícení sbírky milionu centů na Matici školskou a oživení snah o zavedení rubriky mateřského jazyka do americké oficiální statistiky v roce 1910 (v období 1870–1900 byli Češi uváděni v tabulkách podle země, v níž se narodili – Čechy a Morava – unikali tak rodáci odjinud). Ztotožnila se však i s obsahem Pamětního spisu o postavení slovenského národa v Uhersku, který američtí Slováci koncipovali v roce 1911. V čele kanceláře, na jejíž chod přispěl základním vkladem 1 500 dolarů František Korbel, stál JUDr. Jaroslav E. Sylaba-Vojan, publicista a přední funkcionář Svazu svobodomyšlných.

Sokolové přivítali v roce 1911 rovněž poslední pokus o vytvoření reprezentativní české ústřední krajanské organizace v Americe před vypuknutím I. světové války. Nazývala se Česko-americká národní rada; ztotožňovala se s politickým, národním a kulturním programem Národní rady české, ustavené v roce 1900 v Praze (později se stala její zahraniční odbočkou).⁷¹ Za předsednictví cestovatele Enriqua Stanka Vráze však svou činnost ve smyslu hesla Národ sobě stačila zčásti rozvinout jen v obvodech Chicaga a New Yorku.

I o kulturní a vzdělávací činnosti amerických Sokolů lze říci, že byla poměrně bohatá. Provázely ji zpravidla vzdělanost, vynalézavost, skromnost a obětavost činovníků. Nesoustřeďovala se na nějaké okázalé podniky, ale na „systematickou práci s celkem.“

Opírala se – obdobně jako u jiných českoamerických spolků – hlavně o pořádání ochotnických divadelních představení, hudebních a pěveckých koncertů, zřizování knihoven různého zaměření a organizování naučných přednášek, pietních národních slavností spojených s kulturními a vzdělávacími programy. Příležitostně se orientovala na přípravu nebo návštěvu výstav. Zatímco jiné české organizace se většinou každoročně mohly soustředit jen na jednotlivé aktivity, sokolové se vzhledem k obvyklé vzdělanosti svých funkcionářů snažili zpravidla s úspěchem stíhat více. Přední místo přitom zaujímaly – především otiskováním kulturních a literárních materiálů – také krajské noviny a různé příležitostné krajské tisky. Původní knižní tituly se sokolskou tematikou však vycházely jen ojediněle. Různě zaměřené akce tedy byly zajišťovány převážně vlastními silami, méně hosty – blízkými či vzdálenými sousedy, Čechy v té době žijícími v USA nebo návštěvníky přímo z domova.

Následný pohled na národní, kulturní a vzdělávací činnost sboru NJS v St. Louis v krátkém časovém úseku ukazuje, jak si přitom počínaly nejaktivnější ze sokolských jednot. Nejdříve – v roce 1894 – vybudovali sokolové v tomto městě vůbec první samostatný sokolský stánek v Americe. V roce 1902 při něm založili dramatický odbor, v následujícím odbor pěvecký; mužský a smíšený sbor se potom staly impulsem k zakládání obdobných těles v dalších sokolských jednotách. Téměř zároveň zde vznikla i Tělocvičná škola sokolská pro výcvik dětského dorostu, káňat. Jejím posláním byla nejen tělovýchova, ale i „výchovná a školská péče“. Spočívala v nácvičce českých národních písní, výuce češtiny a také v seznamování se s českými dějinami. Tento odbor dokázal prosadit a udržet i vlastní knihovnu o 620 svazcích s poměrně širokým a stálým okruhem čtenářů. Sokolové v tomto městě byli v roce 1902 a zanedlouho poté i organizátory koncertů dvou českých houslových virtuozů Jana Kubelíka a Jaroslava Kociana. Přední sokolský činitel vzpomíná také na zajímavá vystoupení botanika prof. Bohumila Šimka (spolupracovníka Orgánu bratrstva, listu ČSPS) z Iowa City v místní sokolovně. . .⁷²

První desetiletí 20. století však znamenalo i rozšíření, modernizaci a zkvalitnění sokolské tělovýchovy. Již počátkem 90. let 19. století vystupoval do popředí význam společného cvičitele. Bylo to nedlouho poté, co si i zarputilí odpůrci zřízení této funkce uvědomovali, že její ustavení v žádném případě nepředstavuje zbytečné finanční výdaje. Ne náhodou to výkonný výbor NJS, sídlící v Milwaukee, vyjádřil i zvýšením jeho mzdy – z 50 na 75 dolarů. Po roce 1903 se nahlíželo na tuto záležitost již tak, že vzhledem ke stanoveným cílům na sjezdu v St. Louis, by měla mít vlastního cvičitele už každá župa.

Zlepšovala se kvalita náradí i vybavení jednot. Plzeňský Sokol v Chicagu tak disponoval krátce po roce 1900 také vlastní plovárnou. Stoupal zájem o sokolskou literaturu vydávanou v Čechách i na americké půdě. Cvičenci měli ve svých sborech vcelku všestranně lepší možnosti pečovat o své zdraví než v prvním dvacetiletí

existence NJS. V této době se definitivně uzavřely v minulosti ostré diskuse o konání závodů. Počáteční odmítání těchto podniků z důvodů možného ohrožování zdraví závodníků vystřídal u velké většiny členstva zřetelný obdiv k jejich aktérům.

Nadále se tedy konala celoamerická veřejná cvičení (slety), na nichž účastníci demonstrovali nejen před krajany úroveň masové českoamerické tělovýchovy. Jejich součástí teď již zcela programově byly velké, stále reprezentativnější závody. Borci při nich sice vždy předváděli výkony kolísající kvality a úrovně, mnozí se však už soustřeďovali na velmi náročné prvky a někteří dokonce odevzdávali špičkové výkony té doby. NJS je uspořádala v srpnu 1900 v Clevelandu (124 závodníků ze 22 jednot), ve stejném měsíci roku 1904 v St. Louis (196 borců, poprvé takto na veřejnosti vystupovalo i 66 českoamerických sokolek),⁷³ rovněž ve stejném čase roku 1909 v Chicagu (274 závodníků) a v červenci 1914 v Omaze (164 borců).

Tyto podniky se od sebe příliš nelišily. Soutěžící družstva (čety) bývala rozdělena do tzv. oddělení. Vyhlášovali se přitom i hlavní přeborníci těchto jednotlivých skupin. Vždy se závodilo na bradlech, hrazdě, koni na šíř a na dél, ostatní program se různě obměňoval. Soutěžilo se bez kdysi obvyklé řevnivosti, v podstatě se už nevyskytovaly problémy s rozhodčími. Organizování těchto podniků i provádění vybraných sestav a soutěžních disciplin závodníky přijímali obvykle s nadšením diváci, s uspokojením spolkoví činovníci, se zasvěceným pohledem či s cílenou kritikou tělovýchovní a sportovní znalci.

Svým významem vybočila hromadná vystoupení a závody v Chicagu. Vedle pořadatelů NJS na ně totiž poprvé přijelo rovněž družstvo ČOS z Prahy, zástupci župy Fügner-Tyrš, Slováci a několik Slovinců z vlastních jednot. Tento podnik byl proto posléze všeobecně přijímán jako I. všesokolský slet v Americe.

I župa Fügner-Tyrš se snažila náležitě prezentovat před našimi usedlíky a Američany. Do roku 1915 nacvičila a zorganizovala 11 veřejných vystoupení a závodů.⁷⁴

Američtí Sokolové při všech svých akcích i jiných krajanských podnicích vystupovali jako lidé prodchnutí národním cítěním. Zároveň dávali najevo, že nechtějí při naplňování sokolských idejí zůstat na americkém kontinentě osamoceni. Hlavně mezi členy NJS, ale i župy Fügner-Tyrš a DAS, se oživovala i myšlenka slovanské vzájemnosti. Byla však pojímána široce a nevyhraněně, u informovanějších se nedávná minulost střetávala se současným pojetím Tomáše Garrigua Masaryka a Karla Kramáře (novoslovanství). Často ji však inicioval jen všední impuls – nepřiliš dobrý přístup amerických orgánů a veřejnosti k slovanským přistěhovalcům (odsuzování – až na Čechy – velkého množství analfabetů a opilců mezi nimi však bylo oprávněné). Pod vlivem všech těchto úvah a podnětů proto do popředí jejich aktivity vystupovalo také úsilí o další rozšíření sokolství mezi příslušníky slovanských etnik a navázání úzké spolupráce s nově založenými i již existujícími jednotami.

Slovenský Sokol

Český příklad a zčásti i počáteční pomoc nejzřetelněji motivovaly Slováky.⁷⁵ Tyršovy a Fügnerovy myšlenky se totiž zdály přitažlivé prvním slovenským přistěhovalcům už počátkem 90. let 19. století. Již 30. 10. 1892 tak vznikl první slovenský sokolský spolek v Chicagu, 9. 4. 1893 jiný v New Yorku a další počátkem roku 1895 v Bridgeport, Connecticut. Dne 4. 7. 1896 se zástupci těchto sborů pod patronací NJS dohodli v New Yorku na založení Telocvičné slovenské jednoty Sokol.⁷⁶

V lednu 1899 se ustavil také první ženský slovenský sokolský spolek v Passaic, New Jersey a hned následující rok druhý v New Yorku. I tyto jednoty se v březnu 1900 spojily ve Slovenskou telocvičnou dámskou jednotu Veniec Sokola. Z obou – mužské i ženské organizace – 1. 1. 1912 vznikla Slovenská telocvičná jednota Sokol (dále STJS), za jejíž sídlo byl vybrán Perth Amboy, New Jersey.⁷⁷ Toto společenství od počátku zajišťovalo svým členům kromě tělovýchovné péče i naplňování kulturně vzdělávacích zájmů a staralo se rovněž o pojištění.

Nedlouho před jeho založením – v roce 1910 – už existovalo 210 slovenských sokolských sborů s 5 826 členy. Důsledným zaměřením na mládež po clevelandském sjezdu v roce 1913 se členská základna rozrůstala – ještě v téže roce STJS tvořilo 239 mužských a ženských sborů a 58 dorosteneckých, sdružujících celkem 9 361 členů, z toho 1 433 chlapců a dívek.⁷⁸ Zvětšoval se přitom i její majetek, umožňující budovat nebo pronajímat potřebné budovy v místě sídel jednotlivých jednot i jinak zabezpečovat a rozvíjet činnost. Cvičenci měli už od roku 1907 k dispozici také Rukovět telocvikov pre sokolské sbory s upotrebením českých a iných pramenov, kterou sestavili Milan Getting a Michal Polaček (STJS, Allegheny). V roce 1912 k nim přibyly dokonce „sokolské pochody, piesně a doprovody ku prostým cvičbám a cvičeniam s valaškami“, vydané pod názvem Sokolský spev a hudba (STJS, b. m.).⁷⁹ Nezbytným tiskovým orgánem pro chod STJS vůbec byl od června 1905 měsíčník a po roce 1908 čtrnáctidenník Slovenský sokol, jehož prvním redaktorem se stal Karol Štiastný.

STJS však nesoustředila své nápadité aktivity jen dovnitř organizace (v období 1898–1913 8 sjezdů, v letech 1906–1913 3 slety), ale měla své zastoupení i na V. a VI. všesokolském sletu v Praze a zúčastnila se jako jediný slovenský tělovýchovný spolek I. všesokolského sletu v Americe. Od roku 1907 přitom spolu s právě vzniklou Slovenskou ligou spoluvytvářela a na veřejnosti i do vzniku ČSR důsledně hájila národní program Slováků. O její rozmach se zasloužilo mnoho průkopníků – patřili k nim Martin Huša, Štefan Begáň, Karol Reháč a mnozí další. K jejím významným představitelům záhy náležel novinář M. Getting (druhý redaktor Slovenského sokola). Tento muž se snad nejvíce zasloužil o to, že se i v budoucnosti orientovala vždy na česko-slovenskou vzájemnost – na nejužší spolupráci Čechů a Slováků.

Uvnitř slovensko-americké, z větší části katolické společnosti (v roce 1910 284 444 příslušníků první a druhé generace),⁸⁰ ovšem již současně s vytvářením STJS probíhal také proces štěpení slovenského sokolského hnutí. Ač zúčastnění později uváděli rozmanité důvody, tento stav byl nepochybně podnícen stále zřetelnějším orientováním jednoty na svobodomyšlné.⁸¹ Katoličtí věřící, podněcovaní klérem, posléze reagovali – odmítali tento vývoj dále přijímat. Nejdříve 43 spišských rodáků pod vedením Jána Mosse založilo 18. 1. 1905 v Passaic, Pa. první slovenský katolický sokolský sbor. Když ztroskotalo jejich vyjednávání o náboženských otázkách s představiteli STJS, rozhodli se ještě v témže roce pro samostatnou cestu. . Dne 4. 7. ustavili Slovenskou rímsko a grécko katolickou telocvičnou jednotu Sokol, za jejího prvního správce vybrali Jozefa Surného.

Na 1. sjezdu Slovenského katolíckého Sokola (dále SKS) 2. 12. 1905 přijali delegáti, zastupující zatím 4 sbory se 134 členy, program vyjádřený heslem *Za Boha a národ*. V jeho rámci tak chtěli „služit Bohu, vlasti, národu a sokolským ideálom“. Zamýšleli se starat rovněž o pojištění členů. Schválili také znak závazný pro všechny – stal se jím letící sokol se slovenským národním symbolem. Rozhodli i o sídle organizace – ústředí SKS mělo zůstat i v budoucnosti v Passaic. Důležité funkce v něm v této době zaujímal správce Matúš Husy, velitel Ján Simulčík a duchovní rev. Viktor Žarek.⁸²

Tento rozhodný krok se ale setkal uvnitř slovenské kolonie s nevolí či přinejmenším s rozpaky. Počáteční ohlas byl i mezi katolíky menší než se očekávalo. SKS proto jen pozvolna rozšiřoval své řady. V roce 1908 sdružoval ve 44 sborech a 18 věncích 1 800 mužů a žen, třebaže neustále zvýhodňoval především pojištění svých členů. A tak se v podstatě spíše s morálním oceněním zpočátku setkával katolický a národní fond, zavazující členy k odevzdávání jednoho centu na oba tyto účely.

S obtížemi se rodil i vlastní tělovýchovný program. První materiál v tomto směru vypracoval až v roce 1910 pro Sokolský sborník Ján Choun. Nezakrýval přitom, že vychází a opírá se o myšlenky dr. M. Tyrše a J. Fügnera i zakladatelů německé tělovýchovy. O rok později byla zřízena funkce hlavního organizátora – stal se jím Ján Papoun z Gary, Indiana. V roce 1912 vyšly zásluhou SKS i *Povely pre cvičiace členstvo*, vypracované Jozefem Maťašovským. Představitelé SKS však rychle nabírali zkušenosti – i od své konkurence. Přijali řadu opatření na všech úsecích náboženské, národní, kulturní a tělovýchovné činnosti, která se postupně ujala. A tak již v první dny května 1912 – při zahájení V. sjezdu SKS – mohl proběhnout ve Wilkes Barre, Pa. pod vedením Petra Vasenka a Jozefa Maťašovského s úspěchem dokonce I. slet SKS.⁸³

To již tuto organizaci propagoval a podporoval v podstatě nejen téměř všechen slovenský katolický tisk a klerus v USA, ale i její vlastní periodika. Jeho hlavním orgánem byl *Katolícký sokol*, vycházející za redakce rev. Františka

Škutila a rev. J. Ďulíka od 11. 8. 1910 nejdříve jako příloha Slováků v Americe a od 15. 4. 1911 samostatně. Dorostu byl určen list *Priateľ dietok* – první slovenský dětský časopis v USA – redigovaný od 1. 5. 1911 rev. Františkem Škutilem a rev. Michalem Bajorem.⁸⁴

Ke katolíky očekávanému obratu ve vývoji SKS došlo mezi V. a VI. sjezdem v červenci 1915 v Passaic. V tomto období se stala organizace především pro důslednou podporu národního programu Slovenské ligy, neustále vylepšovaný systém pojištění svých členů a zřejmě zkvalitňování tělovýchovné péče o muže, ženy i dorost všeobecně populárnější a vyhledávanější. V důsledku toho vzrostla její členská základna o 100 % a majetek o 400 %, sdružovala se ve 200 sborech. A v červenci 1918, navzdory probíhající I. světové válce, vykazovala na VII. sjezdu v Clevelandu dosud nejvyšší stav – 14 180 členů (6 707 dospělých a 7 473 dorostenců a dorostenek).⁸⁵

Sjednocovací snahy Sokolů

Z ostatních slovanských etnik přijali v tomto období sokolství významněji jen chicagští Poláci. Ti na přelomu 19. a 20. století vytvořili v této oblasti několik sborů, působících pod patronací polsko-americké organizace *Zwiazku Narodowego Polskiego*. V jejím listu *Zgoda* přitom měli sokolové pro svou činnost pravidelně vyhrazenou jednu stranu.

U ostatních lze zaregistrovat v tomto čase několik místních sborů s trvalejší životností: dva srbské – v Pittsburghu, Pensylvanie a v Butts, Montana – a od roku 1905 i jeden chorvatský v Chicagu. To ale nebylo na překážku tomu, aby v závěru dubna 1905 v Chicagu se značným ohlasem neproběhl manifestační a propagační všeslovanský den za účasti 10 000 amerických Slovanů a jinonárodních tělovýchovných odborníků. O program se postarali převážně čeští, ale i slovenští cvičenci, ke zdaru podniku přispěli rovněž české sokolky. Poláci přitom nakonec účast odřekli, když se dozvěděli o projevech sympatií NJS ruskému národu v právě probíhající rusko-japonské válce.⁸⁶ Po této akci další slovanské sokolské sbory již přibývaly poněkud rychleji.

V rámci tehdy v Americe různými iniciátory opakovaných návrhů na společný postup všech tamních Slovanů „k dobru a prospěchu“ Slovanstva na americké půdě i v domovinách (Všeslovanské sdružení, New York 1904, první všeslovanský a žurnalistický sjezd v St. Louis 1904, Slovanská přistěhovalecká společnost, New York 1907, Všeslovanská liga, Chicago 1909) se tedy snažili sblížit i sokolové. Od roku 1908 měli před sebou i vzor z Rakousko-Uherska, a to pražský Svaz slovanského sokolstva. Vůbec poprvé se o tom uvažovalo mezi americkými sokoly již v roce 1886,⁸⁷ ale tehdy to bylo značně předčasné. S výjimkou Čechů a Poláků totiž ostatní slovanské národy ještě neměly vlastní jednoty.

V roce 1909 však neskončila v Chicagu slibně probíhající jednání představitelů NJS, župy Fügner-Tyrš a DAS s polskými, slovinskými a chorvatskými sokoly o zřízení Svazu slovanského sokolstva ve Spojených státech amerických se zdarem. Až v lednu 1912 zde vznikla Slovanská sokolská gymnastická unie, v níž se spojily místní jednoty NJS, župy Fügner-Tyrš, DAS, STJS a Hrvatski Sokola. Nedlouho poté se ustavil Svaz slovanského sokolstva v Clevelandu, sjednocoval ovšem pouze české, chorvatské, srbské a slovinské sokoly z této oblasti. Jednalo se přesto o slibné, i když jenom dílčí kroky. Ustavení ústředního sokolského slovanského orgánu na počátku 20. století totiž naráželo zejména na dvě vážné překážky. Velmi citlivou otázkou v této době byly rusko-polské vztahy (jistě pnutí zde čas od času ožívalo i mezi příslušníky jiných slovanských etnik). Podmínkou jeho existence však především zůstávalo také překonání rozporů mezi českými sokoly a jejich případné sjednocení. Byli totiž nejpočetnější, soustředění už do poměrně stabilizovaných struktur a mohli proto vytvářet pevný základní pilíř slovanského sokolského ústředí v Americe.

Tuto situaci si uvědomovali sami čeští sokolové. Vždyť jen v Chicagu vedle sebe působilo 16 českých sokolských jednot, z nichž osm, a to Slovanská lípa, Plzeňský Sokol, Chicago, Čechie, Tábor, Praha, Vlast a Sokol v Oak Park náleželo k NJS, šest dalších: Sokol slávský, Pokrok, Havlíček, Miroslav Tyrš, Fügner a Sokol v Hawthorne k samostatné župě Fügner-Tyrš a Česko-americký Sokol a Dělnický Sokol stály zcela mimo ně.⁸⁸ V lednu 1906 proto J. Košář (župa Fügner-Tyrš) přednesl návrh na „úplný“ Svaz sokolstva amerického, který J. Čermák (NJS) v zásadě uvítal, ale dílčími technickými připomínkami upravoval.⁸⁹ Prospěšná iniciativa snad z těchto důvodů uvázla v síti nekonečných vnitřních i vzájemných diskusí.

Po dvou letech marných výměn názorů přišlo s novou rozvahou vedení NJS, když pozvalo na I. všesokolský slet v Americe delegaci ČOS. Ta slovy svého vedoucího – starosty dr. J. Scheinera – chápala toto poslání především tak, že jeho úkolem a cílem je „proniknouti mezi lid, pojednati s ním o věcech českých i sokolských, navázati styky co nejbratrstější, získat bohatého i chudého Čecha pro velikou ideu českoslovanskou i sokolskou“.⁹⁰ Zvoucí i hosté se ale shodně domnívali, že mohou dosáhnout i více. Očekávali, že během této mise bude dost příležitostí k překonání vedením ČOS již delší čas kritizovaných neshod mezi českými sokolskými organizacemi. Uvažovalo se o těch, které obě strany pro proklamovanou nadstranickost a náboženskou toleranci nepojímaly jako konkurenční, tj. o NJS, župě Fügner-Tyrš a DAS.

Porad s delegací ČOS se také skutečně všechny zúčastnily – NJS zastupoval ponejvíce starosta Karel R. Hrbek, náčelník Ferd. Martyny a jednatel Jan Černý; župu Fügner-Tyrš starosta J. Košář a DAS muž devatera řemesel – zahradník, pojišťovací agent, učitel, režisér, ale i herec – starosta Vojtěch B. Tůma, náčelník Gustav Kašpar a jednatel J. Růžička. Setkání probíhala v celkem vstřícné

atmosféře, K. Hrbek např. při jednom slavnostním zasedání připomínal: „. . . Podejme si ruce, ať máme jakýkoliv kroj, ten Sokola nedělá! Jen když srdce bije pro velikou myšlenku sokolskou. . .“ NJS a župa Fügner-Tyrš přitom představitelům ČOS projevovaly nejen úctu a důvěru, ale svým způsobem jim i poděkovaly za jejich taktní postoje při projednávání delikátních záležitostí sjednocování. Odevzdaly jim totiž po 1 250 korunách pro ohrožené jednoty doma.⁹¹ Všechny kroky, signalizující možné brzké porozumění, však nakonec zůstaly v půli cesty.

Dne 1. 5. 1910 se tak pouze župa Fügner-Tyrš a DAS spojily v Českou obec sokolskou v Americe. Domnívaly se, že se k nim po této iniciativě připojí rovněž NJS. Obě organizace vydávaly vedle svých listů od léta 1910 společně – pod hlavičkou ČOS – měsíčník Stráž Sokola. Jednota ale ustavení tohoto nového českého sokolského ústředí v podstatě neakceptovala. Různými připomínkami v něm neustále podmiňovala své zastoupení až posléze úplně zůstala stranou. Roli rozbíječe sjednocení před českoamerickou společností ovšem nemohla přijmout, pozvala proto představitele župy Fügner-Tyrš a DAS koncem srpna 1913 do Baltimore na sjezd NJS. Zde se zástupci všech těchto organizací alespoň usnesli, že je nutné provést sjednocení „za každou cenu“. Na konferenci, svolané za tímto účelem 24. 11. 1913 do Clevelandu, se však znovu nedohodli.

Novou podobu nacházely vztahy mezi těmito organizacemi téměř současně s prvními výstřely na evropském bojišti. Válečný požár totiž všem zřetelně ukazoval, že letité rozpory musejí být překonány, zvláště když se obnažovalo jejich pozadí a příčiny. Nesvornost, malichernost a osobní averze najednou viděly a již odsuzovaly všechny strany. I českoameričtí sokolové totiž takřka „přes noc“ povýšily předválečné pasívní snahy o povznesení českého národa v rámci monarchie na aktivní úsilí o vybudování samostatného státu Čechů a Slováků. A tento cíl žádal od každé organizace a jednotlivce velice mnoho – jejich společný postup byl ovšem prvním předpokladem. . .

A tak počátkem roku 1916 došlo nejdříve ke spojení NJS a DAS. Od 22. 10. 1916 s tímto společenstvím jednala o podmínkách možného připojení župa Fügner-Tyrš. Rokování se úspěšně uzavřela 1. 1. 1917 vytvořením Sokolské obce v Americe, jež v roce 1923 přijala název Americká obec sokolská. . .⁹²

První půlstoletí amerického Sokola tedy představuje velice barvitou mozaiku jevů, událostí a činů. Přináší svědectví o přitažlivosti sokolské myšlenky i o vnitřním a vnějším zápase lidí, kteří jí chtěli být z vlastního rozhodnutí hodni. Tento pohyb proto nemohl být přímočarý, zákonitě ho provázely vzestupy i krize hnutí, úspěchy i prohry zúčastněných. Význam národní, demokratické, mravní a tělesné výchovy ve smyslu Tyršových a Fügnerových ideálů se totiž v Čechoameričanech přesto stvrzoval, výrazným způsobem se to posléze projevilo i v aktivitách českoamerických sokolů hlavně v letech 1914–1918 a 1938–1945.

POZNÁMKY

- ¹ Waic, M. a kol: Sokol v české společnosti 1862–1938. Praha 1996.
- ² Klíma, S.: Čechové a Slováci za hranicemi. Praha 1925, s. 186–187 a 195.
- ³ Zemek, B.: Češi a Slováci v Americe. Praha 1947, s. 6.
- ⁴ Za příslušníky první generace byli považováni občané narození mimo USA. Krajané, narození ze smíšených manželství nebo v Americe, jsou Čechy z druhé generace.
- ⁵ Beneš, V.: Československá Amerika v odboji. Praha 1931, s. 26–27.
- ⁶ Čapek, T.: Padesát let českého tisku v Americe. New York 1911, s. 245. Šolle, Z.: Vojta Náprstek a jeho doba. Praha 1994, s. 93. Sylaba-Vojan, J. E.: Velký New York. New York 1908, s. 35.
- ⁷ Státní ústřední archiv – Zahraniční tiskový archiv (dále SÚA-ZTA) 981. Orgán československých spolků v Americe. 90-leté jubileum jednoty 1854–1944, s. 1.
- ⁸ Polišínský, J. – Nesvadbík, L.: Češi a Amerika. Praha 1996, s. 37–38.
- ⁹ Rudiš – Jičínský, J.: Dějinami sokolstva amerického. Chicago 1908, s. 8.
- ¹⁰ Tamtéž.
- ¹¹ Tříška, V. K.: Tělocvičná jednota Sokol St. Louis, Mo. In: Památník Národní jednoty sokolské. New York 1904, s. 111–112.
- ¹² Sylaba – Vojan, J. E.: Z minulosti Chicaga a z počátku českého Chicaga. In: Zlatá kniha československého Chicaga. Chicago 1926, s. 17 a s. 19–20.
- ¹³ Rudiš – Jičínský, J.: c. d., s. 9.
- ¹⁴ Tamtéž.
- ¹⁵ Musil, F. L.: Počátky Sokola v Americe. In: Tyršovo sokolstvo v Americe. Chicago 1932, s. 20. (k-b): Dějiny českého sokolstva v Americe. In: Památník československého dne v New Yorku 2. 7. 1939. New York 1939, nestránkováno. Dostalík, M.: České dělnické hnutí ve Spojených státech amerických za hospodářské krize 1873–1878. In: Začiatky českej a slovenskej emigracie do USA. Bratislava 1970, s. 160.
- ¹⁶ Sylaba – Vojan, J. E.: Velký New York. New York 1908, s. 34.
- ¹⁷ Sylaba – Vojan, J. E.: c. d., s. 40. Čapek, T.: c. d., s. 114–115.
- ¹⁸ Rudiš – Jičínský, J.: c. d., s. 10.
- ¹⁹ Tamtéž, s. 12.
- ²⁰ Becková, J.: Sbor sokolek Vlasta v St. Louis, Mo. In: Památník Národní jednoty sokolské. New York 1904, s. 119–120.
- ²¹ Čapek, T.: Naše Amerika. Praha 1926, s. 304. Čapek, T.: Padesát let českého tisku v Americe. New York 1911, s. 254.
- ²² Čapek, T.: Naše Amerika. Praha 1926, s. 191–192.
- ²³ Čapek, T.: Padesát let českého tisku v Americe. New York 1911, s. 255.
- ²⁴ Rudiš – Jičínský, J.: c. d., s. 15.
- ²⁵ Tamtéž, s. 21.
- ²⁶ Tamtéž.
- ²⁷ Čapek, T.: Padesát let českého tisku v Americe. New York 1911, s. 122. Štědrónský, F.: Zahraniční krajanské noviny, časopisy a kalendáře. Praha 1958, s. 144.
- ²⁸ Palda, L. J.: Národní jednota sokolská ve Spojených státech. In: Památník Národní jednoty sokolské. New York 1904, s. 24.
- ²⁹ Tamtéž.
- ³⁰ Tamtéž, s. 23.

- ³¹ Tamtéž.
- ³² Musil, F. L.: Ve stopách Tyršových v Americe. In: Tyršovo sokolstvo v Americe. Chicago 1932, s. 24–25.
- ³³ Čapek, T.: Padesát let českého tisku v Americe. New York 1911, s. 227 a 194–195.
- ³⁴ Haller, A.: Tělocvičné závody Národní jednoty sokolské. In: Památník národní jednoty sokolské, New York 1904, s. 48–50.
- ³⁵ K první došlo v květnu 1885 a byla spojena se slavnostními návštěvami Národního divadla a památných míst českých dějin; 177 krajanů tenkrát vedl J. A. Oliverius. Čapek, T.: Naše Amerika, Praha 1926, s. 490 a 492.
- ³⁶ Palda, L. J.: c. d., s. 31. Novotný, J.: Sokol v životě národa. Praha 1990, s. 33–37.
- ³⁷ Rudiš – Jičínský, J.: c. d., s. 24.
- ³⁸ Palda, L. J.: c. d., s. 33.
- ³⁹ SÚA-ZTA 981. Kuták, F. L.: Jaro českoamerického národního života. Orgán československých spolků v Americe. 90-leté jubileum jednoty 1854–1944, s. 17.
- ⁴⁰ Martínek, J.: Století Jednoty ČSA. Cicero 1955, s. 124.
- ⁴¹ Šatava, L.: Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA. Praha 1989, s. 133. Čermák, J.: 12. srpen. In: Památník Národní jednoty sokolské. New York 1904, s. 63.
- ⁴² Palda, L. J.: c. d., s. 36.
- ⁴³ Musil, F. L.: Ve stopách Tyršových v Americe. In: Tyršovo sokolstvo v Americe. Chicago 1932, s. 25.
- ⁴⁴ Palda, L. J.: c. d., s. 36.
- ⁴⁵ Musil, F. L.: c. d., tamtéž.
- ⁴⁶ Rudiš – Jičínský, J.: c. d., s. 42–43. J. Scheiner v roce 1909 pravděpodobně jen odhaduje 80 jednot v 6 župách. Scheiner, J.: Sokolská výprava do Ameriky r. 1909. Praha 1910, s. 96.
- ⁴⁷ Musil, F. L.: c. d., s. 24.
- ⁴⁸ Palda, L. J.: c. d., s. 34.
- ⁴⁹ Tamtéž.
- ⁵⁰ Rudiš – Jičínský, J.: c. d., s. 27–28.
- ⁵¹ Musil, F. L.: c. d., s. 26.
- ⁵² Tamtéž.
- ⁵³ SÚA-ZTA 1087. Sokolská hlídka, Nedělní Svornost 29. 4. 1945. Štědronský, F.: c. d., s. 66.
- ⁵⁴ Palda, L. J.: c. d., s. 37.
- ⁵⁵ Tamtéž, s. 43.
- ⁵⁶ SÚA-ZTA 1088. Stanovy ústředního výboru Jednoty Dělnických amerických Sokolů. New York 1915, čl. VII-VIII. (k-b): Z dějin Dělnického amerického Sokola. In: Památník Československého dne v New Yorku, New York 1939, nestránkováno.
- ⁵⁷ Scheiner, J.: c. d., s. 36.
- ⁵⁸ Musil, F. L.: c. d., s. 27.
- ⁵⁹ Martínek, J.: Amerika v krizi. Praha 1936, s. 20.
- ⁶⁰ Martínek, J.: Sociální demokracie v Americe. In: Soukup, F.: Revoluce práce II. Praha 1938, s. 1225.
- ⁶¹ SÚA-ZTA 1089. Stručné dějiny sboru Katolického sokola Horymír č. 4, KJS v Detroit, Michigan. Hlas, St. Louis 9. 7. 1940.
- ⁶² Musil, F. L.: Československá Amerika. Chicago 1933, s. 20.
- ⁶³ Štědronský, F.: c. d., s. 79.

- ⁶⁴ SÚA-ZTA 1089. Sbor Sokol Orel, New Yorkský deník 20. 5. 1944. Klíma, S.: c. d., s. 216.
- ⁶⁵ Martínek, J.: Sto let Jednoty ČSA 1955. Cicero 1955, s. 149.
- ⁶⁶ Rudiš – Jičínský, J.: c. d., s. 30 a 37.
- ⁶⁷ Klíma, S.: c. d., s. 222.
- ⁶⁸ Rudiš – Jičínský, J.: c. d., s. 38. Musil, F. L.: c. d., s. 35.
- ⁶⁹ Čapek, T.: Návštěvníci z Čech a Moravy v Americe v letech 1849–1939. Chicago 1940.
- ⁷⁰ Česko-americká tisková kancelář. In: Zlatá kniha československého Chicaga. Chicago 1926, s. 140.
- ⁷¹ Sylaba – Vojan, J. E.: Z minulosti Chicaga a z počátku českého Chicaga. In: tamtéž, s. 20.
- ⁷² SÚA-ZTA 1087. Prchal, K. K.: Lví silou, vzletem sokolím. In: Sokol americký 1945, s. 198–199.
- ⁷³ České sokolky vystoupily poprvé na IV. všesokolském sletu v roce 1901 v Praze. Kozáková, Z.: Sokolské slety 1882–1948. Praha 1994, s. 13.
- ⁷⁴ Musil, F. L.: c. d., s. 26. Scheiner, J.: c. d., s. 77–94.
- ⁷⁵ SÚA-ZTA 1090. K 50. výročí slovenského Sokolstva v New Yorku. Slovenský sokol 11. 2. 1943. Getting, M.: Pädesiat rokov slovenského Sokolstva. In: Pamätník zlatého jubilea STJS 1896–1946. Perth Amboy 1946, neustránkovano.
- ⁷⁶ Bednár, K.: Stručné dejiny slovenského Sokolstva v New Yorku. In: Pamätnica k zlatému jubileu newyorského sboru STJS. New York 1943, neustránkovano.
- ⁷⁷ (kb): Kroky dejín slovenského Sokolstva v Amerike. In: Pamätník Československého dne v New Yorku 2. 7. 1939. New York, neustránkovano.
- ⁷⁸ Štatistika STJS v USA od založenia 4. 7. 1896 do 1. 1. 1946. In: Pamätník zlatého jubilea STJS 1896–1946. Perth Amboy 1946.
- ⁷⁹ Čulen, K.: Slováci v Amerike. Turč. Sv. Martin 1938, s. 357 a 360.
- ⁰ Zemek, B.: c. d., s. 6.
- ⁸¹ SÚA-ZTA 1095. Túžba po náboženskej slobode dala vznik SKS pred štyridsať rokami, Katolický Sokol 18. 7. 1945. Slovenské sokolstvo v Amerike. In: Sokolský sborník 1928, STJS, b. m., s. 5–6.
- ⁸² SÚA-ZTA 1095. Prehľad dejín SKS za posledných 40 rokov, Katolický Sokol 4. 7. 1945, s. 6. Prehľad dejín SKS. In: Pamätnica XIX. hlavného sletu a závodov SKS, Reading, Pa. 1959, neustránkovano.
- ⁸³ SÚA-ZTA 1094. Spomienka na vodcov telocviku našeho Sokolstva, Katolický Sokol 9. 8. 1944.
- ⁸⁴ Čulen, K.: c. d., s. 93–94 a 111. Prehľad dejín SKS. In: Pamätnica XIX. hlavného sletu a závodov SKS, Reading, Pa. 1959, neustránkovano.
- ⁸⁵ SÚA-ZTA 1095. Prehľad dejín SKS za posledných 40 rokov. Katolický Sokol 4. 7. 1945, s. 6.
- ⁸⁶ Rudiš – Jičínský, J.: c. d., s. 29.
- ⁸⁷ Musil, F. L.: Československá Amerika. Chicago 1933, s. 39.
- ⁸⁸ Scheiner, J.: c. d., s. 63.
- ⁸⁹ Rudiš – Jičínský, J.: c. d. 29.
- ⁹⁰ Scheiner, J.: c. d., s. 8.
- ⁹¹ Tamtéž, s. 34 a 94.
- ⁹² Musil, F. L.: Ve stopách Tyršových v Americe. In: Tyršovo sokolstvo v Americe. Chicago 1932, s. 27.

SVORNOST.

Na ukazku. Chicago, pátek 4. října 1875. Číslo 1.

Číslo 1 „*svornost*“ vyjde dne 10. října 1875. Každý týden. Cena 10 centů. Prodeje a distribuce v celém světě. Všechny příspěvky a reklamy přijímá redakce. Adresa: Chicago, 111. ulice, číslo 1111. Všechny dopisy a peníze posílat na adresu: Svornost, 111. ulice, číslo 1111, Chicago, Ill.

Noviny
LITERA

Noviny
LITERA

Noviny
LITERA

Noviny
LITERA

Noviny
LITERA

Noviny
LITERA

Noviny
LITERA

Noviny
LITERA

Noviny
LITERA

Noviny
LITERA

Noviny
LITERA

Noviny
LITERA

Noviny
LITERA

Noviny
LITERA

Noviny
LITERA

Noviny
LITERA

Noviny
LITERA

Biostat
Všechny přístroje a nástroje.
Všechny přístroje a nástroje.

Biostat
Všechny přístroje a nástroje.

Biostat
Všechny přístroje a nástroje.

Biostat
Všechny přístroje a nástroje.

Biostat
Všechny přístroje a nástroje.

Biostat
Všechny přístroje a nástroje.

Biostat
Všechny přístroje a nástroje.

Biostat
Všechny přístroje a nástroje.

Biostat
Všechny přístroje a nástroje.

Biostat
Všechny přístroje a nástroje.

Biostat
Všechny přístroje a nástroje.

Biostat
Všechny přístroje a nástroje.

SOKOL AMERICKÝ

Úřední list Národní Jednoty Sokolské v Sp. St.

Ročník I.

Chicago, 10. ledna 1878.

Číslo 1

REDAKTOR: GUST. S. REINL. — VYDAVÁ VYKONNÝ VÍBOR.

VYKONNÝ VÍBOR má sídlo v městě — Kancelář pro „Sokola Amerického“ umístěn vauřijím vespole 407. 614. 615 a 5. každého měsíce na pořadatelství vzhledem k tomu vzhledem k tomu, Chicago, Ill.

Bratři Sokolové!

Jest tomu něco déle jednoho roku, co počalo se v kruzích sokolských jednot o důležitosti a pojení všech českých tělocvičných Jednot v Spojených Státech a když brzy na to v časopisectvu česko-amerického octlo se proužení bratrské Jednoty novo-yorské, pobádající k založení Národní Jednoty sokolské, stala se záležitostí za předmětem šířšího rokování v soukromí i u veřejnosti vedeného.

Časné Jednoty naše uznávaly užitečnost i prospěšnost návrhu novo-yorského i počalo se v časopisectvu jednati o něm. Půlka rozličné rokování to mělo však za následek, že by krásný podnik náš byl téměř o ně se strokotal, i zdálo se již, že krásná tato myšlenka—jako tak mnohá jiná dobrá—vznikla jen pro to, aby chom ukázali, žeho postrádáme a žeho pro nás, nepatrné přehásky domoci se neobděláme.

Nastal však obrát k lepšímu. Když domýšleli jsme se již, že uskutečnění Národní Jednoty Sokolské neprovedeme, došel návrh novo-yorský širšího souhlasu i přikročeno k volbě místa kdež by první sjezd sokolský odbyván byl. Při prvním hlasování o místo sjezdu zvolen Cleveland, když však brzy na to shledána neopravenost nějaká v šitání hlasů, přikročeno k nové volbě místa a tentokrát počteno důvěrou město Chicago, nejvíce Čechy obydlené a v národním ruchu nejšlejší.

Dne 11 srpna sjeli se v Chicagu zástupcové 10 bratrských Jednot zastupující něco více 400 lidí. Dne 12 odbyván slavnost přivítání, uspořádána občerstvení českými Jednotami a dne 13. srpna roku 1878 se počalo zasedání výboru.

Bratři Sokolové! Neobdávme se rozpisovat o úmyslech sjezdu našeho, neboť jsou zrušena v stavu Národní Jed. sokolské, založené dne 13. srpna 1878 a jsm Vám a dštatark známe.

Předkládajice Vám dnosekem první číslo „SOKOLA AMERICKÉHO“, o jehož vydávání vězeina bratrských Jednot rozhodla, chceme promluvit k Vám pouze několik slov z upřímného srdce vycházejících.

Do předváru životily Jednoty naše způsobem založeným a to brzo jednou z hlavních pobádek k zaražení Národní Jednoty sokolské; tělocvič. tento neublihvající náš účel. letel téměř špině ladem, jelikož cvičení těbilo se přizní praneopatrné části šlonarva Jednoty naše braduly rychlým krokem vstíc své záhubě a nadějné spikky Sokolské byly by zahynuly a přišly v zapomenutí podobně Slovanským Lípám, zakládáným v prvních letech českého osvazování se v Spojených Státech.

Málokterý spisek přineal pěstování a udržení národnosti české v této nové naší vlasti tak neodmítných obětí duševních i hmotných, jako náš; Jednoty tělocvičné a práce octily se na pokraji záhuby. Málokterý spisek promýšle národnosti naší v budoucnosti více než naše Jednoty a práce počali jsme již ositovat. obecenstvo české počalo se stavati vzhledem k snahám našim mrtvedým.

Co bylo toho příčinou? Jednak nedostateky a chyby v zřízení, v ustroji Jednot našich, jednak v poslední době mex. Čechy americkými smulající se sítinami, která odvrací je od všeho, co nevlíbnaje přispěcha hmotného. Jsm to, přátele druzi, slova trpká, proto však neméně pravdivá.

V poslední době nalezaly přizně pouze

Nakladatelský dům Augusta Geringera v Chicagu

J. B. Erben, jeden z prvních organizátorů Sokola v St. Louis

Karel Jonáš, novinář a Sokol i vlivný americký politik

*Jan Rosický, redaktor
a funkcionář české Nebrasky*

*August Geringer, redaktor,
zakladatel deníku Svornost*

*Václav Šnajdr, clevelenský
redaktor a propagátor Sokola*

*J. V. Matějka, jeden z iniciátorů
Národní jednoty sokolské*

ZUSAMMENFASSUNG

ZUR GESCHICHTE DES TSCHECHISCHEN SOKOLVEREINS IN DEN USA

Jiří Jožák

Dr. phil. J. Jožák widmet sich in seinem Artikel der Geschichte des tschechischen Sokolvereins hinter dem Atlantik in den ersten 50 Jahren seiner Tätigkeit - im Zeithorizont von 1862 bis 1914. In einigen Ganzen beschreibt er sein Anfang, die langfristige charakteristische Spaltung und sein Programmtappen und auch seine durchlaufende reiche Aktivität in diesem Abschnitt seiner Geschichte. Dabei strebt der Verfasser nach der Einreihung des Vereins ins bunte Spektrum des landsmännischen Lebens und des amerikanischen Geschehens. Er vergißt nicht die berühmten Persönlichkeiten, die sich um die baldige Übertragung des Sokolgedanken auf den amerikanischen Kontinent verdient machten, und stellt ihre Profile dar. Seit den ersten Momenten mappiert er die Kontakte mit der Sokolbewegung in der Heimat; er bringt auch den Abriß der Umgangsformen, wie es dazu kam. Er bemerkt zugleich die Entstehung des Slowakischen Sokolvereins, der in der nahen Zukunft mit dem tschechischen eng mitarbeitete und mit ihm auch nach der organisatorischen Seite locker verbunden war. Der Artikel endet mit der Andeutung der Wege, die im Jahre 1917 durch die Bildung einer einheitlichen Organisation kulminierten. Diese Organisation wurde 1923 auf die Amerikanische Sokolgemeinde umbenannt.

ČEŠTÍ POSLANCI V ČESKOSLOVENSKÉM NÁRODNÍM VÝBORU A V REVOLUČNÍM NÁRODNÍM SHROMÁŽDĚNÍ V ROCE 1918

Alexandra Špiritová

Činnost Československého národního výboru, jeho úloha při vzniku Československa a následně i jeho přeměna na Revoluční národní shromáždění byly již mnohokrát popsány našimi historiky. Práce z období první republiky, doplněné svědectvím pamětníků, jsou dnes cennými prameny pro provádění odborných a kritických rozborů podílů jednotlivců na tomto procesu.¹ Dosud však bylo málo poukázáno na skutečnost, že nezastupitelnou úlohu při úspěších českého politického vedení v boji o samostatný stát hrála také skutečnost, že se do tohoto boje zapojili i čeští poslanci ať již moravského či českého sněmu nebo říšské rady. Jejich zkušenosti, získané při projednávání zákonů nebo vládních opatření v říšské radě, i informace, získané za pobytu ve Vídni, byly pro první český domácí odboj zcela nepostradatelné. Postavme si proto za cíl pokusit se zhodnotit tento podíl poslanců.

Koncem června roku 1918 byla, navzdory domněnce rakouských politických úřadů o neshodách mezi vedoucími jednotlivých českých politických stran, shoda v názoru na nutnost vytvoření nového národního výboru. Měl se stát reprezentantem české politiky a v případě potřeby být schopen převzít vládu v českých zemích. Počítalo se i s účastí slovenských zástupců, ale s růstem projevů pro československý stát rostla i perzekuce slovenského hnutí uherskou státní správou. 27. června 1918 byl dokonce internován i jeden ze slovenských politických vůdců, Vavro Šrobár.

Z českých poslanců se příprav na zřízení Československého národního výboru zúčastnili především říšští poslanci Kramář, Rašín, Klofáč, Habrman a Soukup. Ze zemských poslanců se přípravných jednání zúčastnil především Švehla. Pro stranické spory se jednání zpočátku protahovala, ale díky Švehlově schopnosti kompromisu a jeho zcela promyšlené struktuře nového orgánu se dařilo postupně, za podpory členů tajného výboru Maffie v jejich stranách a stranických výborech, nepřipustit ztroskotání jednání.² Po zprávě o uznání Národní rady československé v Paříži francouzskou vládou za základ příští vlády z 29. června 1918 podala jmenovaná skupina žádost na české místodržitelství o schválení stanov nového spolku s názvem Československý národní výbor. Přes nesouhlas místodržitelství se slovem „československý“ dalo rakouské ministerstvo vnitra pokyn k jeho schválení s tím, že se v tomto případě jedná o místní označení.³ K poměrně lehkému povolení zřejmě přispěla i skutečnost, že předchozí Národní výbor z roku 1916, který se v roce 1917 rozpadl, se neukázal vládě nebezpečný.

Dříve, než se budeme zabývat činností poslanců ve výboru, rozebereme si jeho složení. Od května 1918 se projednávalo početní zastoupení politických stran. Posléze byl přijat Švehlův návrh na paritní zastoupení podle posledních voleb do říšské rady v roce 1911, to znamená podle posledních parlamentních voleb v českých zemích.⁴ Švehla se myšlenkou na obnovu či reorganizaci národního výboru zabýval již v srpnu 1917, při poradách o sjednocení českých politických stran.⁵ Tehdy uvažoval o 50 členném výboru. V roce 1918 jeho počet omezil na 40 s tím, že 3/4 (30 členů) výboru by tvořili zástupci delegovaní politickými stranami a 1/4 (10 členů) by byla kooptována – bez narušení poměru stran – z řad veřejných českých činitelů. Jednalo se o předsednictvo Českého svazu, zástupce Sokola, Rady spisovatelů a jiných odvětví kultury, vědy i průmyslu. Celkové politické rozložení sil v Československém národním výboru bylo nakonec stanoveno následovně: Česká strana agrární 8 členů a 1 kooptovaný, sociální demokracie 7 členů a 3 kooptovaní, státoprávní demokracie 6 členů a 4 kooptovaní, Česká strana socialistická 4 členové a 1 kooptovaný, katolíci 5 členů a realisté 2 členové. Zároveň bylo dohodnuto znásobení tohoto klíče v případě nutnosti dva až třikrát.⁶ Došlo k tomu skutečně 22. října 1918, kdy se v důsledku císařského manifestu ze 16. října o federalizaci monarchie očekávalo zvýšení občanské nespokojenosti.⁷ Československý národní výbor proto vyzval vedení všech českých politických stran k vyslání dalších delegátů do výboru s tím, že výbor zvýší počet svých členů na 120 a po vzniku samostatného státu se prohlásí za prozatímní národní shromáždění. Pro tento orgán pak 30. října stanovil výbor počet 256 členů.⁸

Obraťme nyní pozornost k politické způsobilosti delegátů stran ve výboru. Je zcela pochopitelné, že do výboru byli delegováni především předšedové a místopředšedové stran a dále její poslanci, ať již v zemských sněmech nebo říšské radě. Všechny tyto funkce byly ostatně mnohdy kumulovány v jedné osobě např. Švehla, předseda agrární strany a poslanec českého sněmu, Klofáč, předseda českých socialistů a poslanec říšské rady i českého zemského sněmu, dr. Kramář, předseda státoprávní demokracie a bývalý (přes amnestii mu nebyl vrácen mandát) poslanec říšské rady i českého zemského sněmu.

Zastavme se u postavení českých poslanců a platnosti jejich poslaneckého mandátu. Krize českého zemského sněmu dostoupila na jaře 1913 vrcholu. Jeho podzimní zasedání nebylo proto již svoláno a na návrh předlitavského předsedy vlády byla na místo rozpuštěného sněmu císařským nařízením z 26. července 1913 dosazena byrokratická Zemská správní komise pro království České.⁹ Obdobně byly 25. července 1914 uzavřeny i moravský a slezský zemský sněm. Podle platných nařízeních, která tím zrušena nebyla, však zemští poslanci mohli být zbaveni mandátu pouze novými volbami, rezignací, trestním stíháním pro těžký zločin (od r. 1917 z politických deliktů jen pro vlastizradu) nebo úmrtím. U většiny zemských poslanců z doby před rokem 1913 k ničemu takovému nedošlo a oni si právně drželi své mandáty i když již prošlo jejich volební období.¹⁰

Říšská rada byla 16. března 1914 odročena na neurčito a k jejímu svolání došlo až 31. května 1917. Nové volby však z důvodů válečné situace, nepříznivé pro řádné parlamentní volby, konány nebyly přesto, že prošlo šestileté volební období. Protože v tomto případě vláda prodloužení mandátu uznala, bylo nutno je uznat i v případě zemských sněmů. Situace byla však ještě komplikovanější s ukončením platnosti těchto prodloužených mandátů, protože ani zemské sněmy ani říšská rada nebyly zrušeny a zanikly teprve se zánikem monarchie, což se stalo až sesazením habsburského rodu z trůnu 11. listopadu 1918.

Protože po stránce politické důležitosti měl nesporně větší význam mandát poslance říšské rady, povšimněme si blíže změn, které nastaly ve složení českých poslanců v rozmezí let 1914–1918. V červnu 1911 bylo z českých zemí zvoleno do říšské rady celkem 194 poslanců. Z toho 107 za českou a 87 za německou a polskou národnost. Podle zemí připadlo z těchto 194 poslanců na Čechy 130 osob (75 české a 55 německé národnosti), Moravu 49 osob (30 české a 19 německé národnosti) a konečně Slezsko 15 osob (2 české, 10 německé a 3 polské národnosti). V dalším rozboru pomineme německé a polské poslance, protože tyto národnosti se v důsledku politického vývoje v českých zemích práce Československého národního výboru nezúčastnily.

Ve složení 107 českých poslanců, zvolených v roce 1911, došlo do července 1918 (vzniku národního výboru) k těmto změnám: 9 úmrtí, 3 rezignace, 5 zbavení mandátu pro velezradu (Dürich, Choc, Masaryk, Kramář a Rašín), z trestu byli na frontu povoláni 4 poslanci (Bechyně, Netolický, Prokeš a Vojna). Pouze v některých případech byly konány doplňovací volby (např. po rezignaci poslance Švihy 1914).¹¹ Pomineme-li ztrátu mandátů pro velezradu, která nebyla českou veřejností uznávána, pak z těchto 107 českých poslanců 15 se stalo 13. července 1918 členy nově založeného Československého národního výboru spolu se 4 poslanci českého zemského sněmu. Připočteme-li dva poslance říšské rady z volebního období před rokem 1911 (Hajn a Šrámek) vyjde nám, že v národním výboru před vznikem samostatného státu působilo celkem 21 českých poslanců (viz příloha 1). Při počtu 40 členů výboru je to polovina členstva. Toto konstatování je důležité v několika směrech. Především to osvětluje poněkud rozpačitý přístup pražských i vídeňských úřadů při povolování činnosti Československého národního výboru.¹² Tím spíše, že do jeho čela bylo zvoleno čtyřčlenné předsednictvo složené z poslanců Kramáře, Švehly, Kľofáče a Soukupa.

Od vzniku Československého národního výboru v červenci 1918 až do 22. října t. r. čeští poslanci vedli všechny akce výboru souběžně se svou účastí na jednáních v říšské radě. Jejich práce ve výboru se soustřeďovala především na práci v jeho komisích, které byly zřízeny pro jednotlivá odvětví (národohospodářství, jurisdikci aj.). Připravovala se v nich jednak koncepce budoucí státní správy v samostatném státě a jednak se komise prostřednictvím svých členů snažily působit v těchto oblastech na veřejnost. Jednalo se zejména,

v souladu s pokyny česko-slovenské politické emigrace a tajné organizace českého domácího odboje (Maffie), o zabránění akcím a nepokojům, které by mohly vyprovokovat rakouské úřady k represáliím a zkomplikovat jednání emigrace o zřízení československého státu s vládami spojeneckých velmocí.

V polovině října byla vnitropolitická situace v českých zemích již natolik vypjatá, že Národní výbor cítil potřebu nepřetržitého sledování a řízení politického života. K tomu účelu byla ustanovena permanentní komise. Záhy většinu jejích členů tvořili čeští poslanci, kteří prostřednictvím komise koordinovali svou činnost na veřejných vystoupeních i v říšské radě (viz přílohu 2). K jejich poslednímu projevu v tomto orgánu došlo 22. října 1918. Říšská rada se v té době již nacházela ve vnitřním rozkladu, který však paradoxně nezahájili poslanci slovanských národností, ale národnosti německé. Po vydání císařského manifestu ze 16. října 1918 o federalizaci monarchie byla 21. října k němu zahájena v říšské radě rozprava. Zemští poslanci Dolních a Horních Rakous na základě manifestu opustili manifestačně zasedání sněmovny a prohlásili se za Prozatímní národní shromáždění Německého Rakouska.¹³ Shodou okolností téhož dne dostala vybraná skupina českých poslanců a veřejných činitelů cestovní pasy do Ženevy, kam se měla oficiálně jet domluvit se zástupci pařížské Národní rady o formě budoucího československého státu.¹⁴ Přesto, že vedení poslanecké sněmovny se i přes odchod rakouských poslanců snažilo udržet pokračování schůze říšské rady, nezvládlo nacionalistické pobouření německých poslanců z českých zemí. Čeští poslanci se však již urážkám nebránili jako dosud. Jako rakouští poslanci využili i oni záminky manifestu a bez vzdání se mandátu manifestačně odešli z poslanecké i panské sněmovny říšské rady. Pro dokreslení situace v českém hnutí i jako svědectví o sebevědomí poslanců lze ocitovat část projevu, kterým se český poslanec Udržal rozloučil jménem svých druhů se sněmovnou: „. . . Pánové se spoléhají, že u nás v Čechách dojde k nepokojům a poruchám. Nikoliv, pánové! . . . V Čechách jest všechno tak zdisciplinováno a zorganizováno, že i v těch nejtěžších chvílích bude všechno fungovati jako nejdokonalejší hodiny a všechno se bude vyvíjeti beze vší poruchy až k okamžitému zřízení svrchovaného státu.“¹⁵

Popis průběhu událostí kolem vzniku Československa byl již mnohokrát zpracován, zejména v období první republiky.¹⁶ Povšimněme si proto blíže až prvních dnů Československa, kdy obzvláště vynikla úloha českých poslanců v Československém národním výboru. Vyhlášení o vzniku nového státu zastihlo předsednictvo výboru na jednáních v Ženevě. V Praze se ihned po odjezdu delegace do Ženevy (25. 10.) ujala řízení činnosti výboru permanentní komise. S vyhlášením státu do návratu delegace se samozřejmě nepočítalo, ale situace si po zveřejnění odpovědi rakousko-uherského ministra zahraničních věcí Andrásyho prezidentu Wilsonovi o přijetí všech podmínek k zahájení mírových jednání na členech permanentní komise vynutila přistoupit 28. října k okamžitému jednání. Prokázala se naprostá pravdivost Udržalových slov v říšské radě, vše

bylo připraveno a takřka automaticky členové permanentní komise přejímali řízení lidového hnutí tak, že nedocházelo k velkým zmatkům. Zatímco část členů komise přebírala dozor nad státní správou (poslanci Švehla, Rašín, Stříbrný, Soukup, Viškovský aj.), další část projevy uklidňovala a v podstatě řídila nadšení veřejnosti (např. poslanec Zahradník na Václavském náměstí v Praze) i zajišťovala situaci ve venkovských krajích. Již od červencového vzniku Československého národního výboru vznikaly na venkově sporadicky jeho analogie.¹⁷ Od 27. října se však jejich vznik stal takřka lavinovitý a hrozilo i nebezpečí narušení veřejného klidu. Poslanci se proto snažili alespoň ve svých volebních obvodech tomu zabránit. Tak se jim podařilo 28. října zřídit v Brně Moravský národní výbor, který převzal státní správu na Moravě. Do jeho čela byli postaveni poslanci Stránský a Pluhař, členy jeho předsednictva byli i poslanci Sonntag a Šrámek. Obdobně z iniciativy poslance Dienelta vznikl 30. října Slezský národní výbor.¹⁸ Činnost Československého, Moravského i Slezského národního výboru byla koordinována a za její vedení byla zodpovědná pražská permanentní komise, do které byl 28. 10. 1918 kooptován i v Praze přítomný zástupce Slováků Vavro Šrobár. Snaha výborů se zaměřovala především na udržení klidu a zásobování do návratu delegace ze Ženevy. Situace byla navíc komplikována neustálou agitací německých poslanců proti novému státu. Této problematice se však věnují speciální práce.¹⁹

Permanentní komise zasedala v Praze v Obecním domě každé dopoledne, kdy měla své hodiny i pro veřejnost. Odpoledne její členové zpracovávali případné podněty a připravovali další jednání. Od 30. října obnovily svou činnost i ostatní komise výboru a převzaly starost o přípravu opatření ve svých oborech. Konečně od 2. listopadu obnovilo plénum výboru své zasedání dvakrát týdně ke schvalování těchto opatření. Při jejich přípravě měli říšští poslanci opět nezastupitelné místo pro své parlamentní zkušenosti a nakonec je vážností svých mandátů podporovali i před veřejností.²⁰

Delegace ze Ženevy se vrátila do Prahy 5. listopadu večer a 9. listopadu již dr. Kramář předsedal plenárnímu zasedání výboru a referoval o ženevském jednání.²¹ Po zhodnocení situace se výbor usnesl na nutnosti urychleného ustavení prozatímního parlamentu. Vzhledem k nezbytnosti publikace nařízení na úrovni zákonů, potřebných pro řízení nového státu, přistoupilo plénum výboru i ke zvolení prozatímního 14 členného předsednictva s právem tato opatření vydávat. Skládalo se prakticky ze členů ženevské delegace a vedení permanentní komise, tedy většinou z poslanců dosud existující říšské rady. Tato skutečnost do jisté míry zaštiťovala i zákonodárnou pravomoc zvolených. Neodkladnou nutností však bylo ustavení parlamentu.

Od výzvy národního výboru z 22. října 1918 politickým stranám na delegování zástupců do budoucího parlamentu docházely permanentní komisi návrhy a probíhala jednání o složení budoucího orgánu. Byla ponechána původní parit-

ní zastoupení stran podle výsledků posledních parlamentních voleb z roku 1911, i když v mnoha směrech již nemohla být platná, protože některé strany zanikly a vznikly nové. V situaci, ve které se nový stát po vnitropolitické stránce nacházel, nebylo možno uskutečnit nové volby (dosud nepevná státní správa, snahy německých stran o odtržení území s německou většinou od nového státu, nestavená řádná vláda, nejistota o budoucnosti Slovenska a Slezska aj.). Po návratu delegace bylo urychleně dokončeno kooptování nových členů do výboru a již 13. listopadu (pouhý týden po návratu delegace!) mohlo plenární zasedání výboru přijmout zákon o prozatímní ústavě Československé republiky. Obsahovala 21 paragrafů a hned v prvním bylo stanoveno: „Národní výbor se rozšiřuje na 256 členů způsobem a dle klíče, jak vznikl Národní výbor. Tento sbor se nazývá Národní shromáždění.“²² Pro svůj „nevolební“ vznik dostalo shromáždění později přívlastek Revoluční.

První zasedání nově vzniklého parlamentu se konalo 14. listopadu 1918. Na této schůzi byla zvolena vláda a aklamován T. G. Masaryk do funkce prezidenta. Revoluční národní shromáždění pracovalo až do uskutečnění prvních československých parlamentních voleb.²³ Jeho činnost byla ukončena 15. dubna 1920. Po celou tu dobu se na ní velkou měrou podíleli i bývalí říšští a zemští poslanci (viz přílohy 3-6). Jiní z nich zastávali výrazné státní funkce (viz příloha 7).

Politickým názorům i postojům mnoha z těchto poslanců bychom dnes možná nerozuměli. Je to pochopitelné, je jiná doba a máme jiné problémy. Nic však nemůže změnit skutečnost, že tito lidé stáli u zrodu státu, že mu pomáhali na svět a položili základy k demokratickému zřízení, které v podstatě dnes užíváme. A nebyla to ani snadná, ani bezpečná práce. Mnohá uvedená jména poslanců v přílohách jsou všeobecně známá. Mnohá jsou však neprávem zapomenuta anebo na ně čas, či politické zájmy, nabalily zcela zavádějící charakteristiku. Ani pozdější jejich osudy nebyly totiž mnohdy jednoduché. Za všechny bych chtěla připomenout jména dr. Rašina, který podlehl atentátu ve funkci ministra financí, Msgre Šrámka, který byl do roku 1948 prakticky členem všech československých vlád (včetně exilové v Londýně) a zemřel 22. dubna 1956 zapomenut v násilné internaci, bývalého předsedu Českého svazu říšských poslanců Staňka, který zakončil svůj život sebevraždou v sanatoriu v roce 1936, nebo konečně dr. Soukupa, jednoho z „mužů 28. října“, který podlehl následkům výslechů na gestapu 11. listopadu 1940. Jako protiklad k předchozím je nutno připomenout i osud poslance Stříbrného, kterého politika přivedla posléze před Národní soud v r. 1946. Zemřel roku 1955 jako zapomenutý vězeň na Mírově.

V říjnu 1918 však všechny spojovala myšlenka samostatného státu. Dokázali se nadnést nad politické různice, zapomenout na malicherné hádky, urážky nebo pocity ukřivdění a vytvořit uprostřed Evropy něco – pro jejich předky neuvěřitelného a potomky někdy až příliš samozřejmého – svobodný, suverénní stát. A to jim dalo zcela zvláštní mandát na úctu a vzpomínku svých krajanů.

POZNÁMKY:

- ¹ Z doby první republiky jsou to především práce Opočenského J.: Vznik národních států v říjnu 1918. Praha 1927 a Konec monarchie rakousko-uherské. Praha 1928, dále Rašína L.: Vznik a uznání československého státu. Praha 1926. Z prací, psaných na základě vlastních zkušeností, jsou to především práce T. G. Masaryka: Světová revoluce. Praha 1925 a E. Beneše: Světová válka a naše revoluce, dv. I. – III. Praha 1928, dále Kapras J.: Z domácího odboje. Praha 1928, Hajšman J.: Česká Maffie. Praha 1932 a Maffie v rozmachu. Praha 1934, Rašín L.: Paměti dr. Aloise Rašína. Praha 1993 aj. Z první republiky jsou též encyklopedické práce M. Navrátila, např. Almanach Národního shromáždění. Praha 1919, a sborníky dokumentů, např. Merhout C.: Dokumenty našeho osvobození. Praha 1919. Z pozdějších let lze připomenout práce Paulové M.: Dějiny Maffie. Praha 1937–1939 a Tajný výbor Maffie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918. Praha 1968. Z posledních let je to např. práce Galandauera J.: Vznik Československa 1918. Programy, projekty, předpoklady. Praha 1988 a kolektivní práce, vedená J. Galandauerem: O samostatný československý stát. Praha 1992. K hodnocení činnosti české politické emigrace je to např. práce Pichlíka K.: Bez legend. Praha 1993 a Kárník Z.: Socialisté na rozcestí. Praha 1996. Ze sborníků dokumentů z poslední doby je nutno upozornit na edici Státního ústředního archivu Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918. Praha 1994–1997 nebo Ústavu mezinárodních vztahů: Vznik Československa 1918. Praha 1995.
- ² Hajšman J.: Maffie v rozmachu. Vzpomínky na odboj doma. Praha 1933. s. 333–337.
- ³ Souhrnné zprávy pražského policejního ředitelství viz Státní ústřední archiv (dále SÚA Praha), Prezídium českého místodržitelství (dále PM) 1911–20, sg. 8/1/14/31, prius k čj. 22291, 23378, 28147/1918.
- ⁴ Volby do říšské rady viz SÚA, Prezídium ministerstva vnitra (dále PMV/R), sg. 34/2, 1911.
- ⁵ Hajšman J.: c. d. s. 333–335.
- ⁶ Písemná pozůstalost Československého národního výboru je uložena ve Státním ústředním archivu jako fond Národní výbor (dále NV) 1918. Zachované spisy jsou však převážně až z října 1918, kdy již nebyla soustředěným uchováváním písemností ohrožena bezpečnost členů výboru. Proto je možno činnost výboru z dřívější doby sledovat převážně jen ve vzpomínkách členů.
- ⁷ SÚA Praha, NV 1918, kart. 3.
- ⁸ SÚA Praha, NV 1918, kart. 3.
- ⁹ Císařský patent byl vyhlášen jako zemský zákon z 26. 7. 1913 č. 36 z. z. K tomu Kazbunda K.: Otázka česko-německá v předvečer Velké války. Praha 1996
- ¹⁰ K bližším informacím o českých zemských poslancích viz práci Liškové M.: Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách v letech 1861–1913. Praha 1994.
- ¹¹ Rozbor je sestaven na základě statistik v tisku a spisů SÚA Praha, PMV/R, sg. 31/2.
- ¹² SÚA Praha, PMV/R, sg. 22 gen., čj. 17530/1918.
- ¹³ Situace byla poprvé kriticky zhodnocena v práci Opočenského J.: Konec monarchie rakousko-uherské. Praha 1928, s. 7.
- ¹⁴ V úterý 22. října 1918 otiskl denní tisk úřední zprávu, že pasy do Švýcarska dostali poslanci Habrman, Kalina, Klofáč, dr. Kramář, dr. Preiss a Staněk. V delegaci byl dále ředitel banky Svoboda a dále dr. Šámal.
- ¹⁵ Stenografické protokoly říšské rady 1917. Tato část projevu byla též přetištěna v práci Dějiny zemí koruny České. Praha 1993, díl II., s. 146. Činnost říšské rady je rozebrána např. v práci Michel B.: Smrt dvouhlavého orla. Praha 1994.

- ¹⁶ Vyličení událostí bylo podrobně rozebráno v pracích citovaných v poznámce 1.
- ¹⁷ 28. října 1918 převzaly výkon státní moci např. Národní výbory v Kolíně, Českých Budějovicích, 29. října v Hradci Králové, Mladé Boleslavi, Turnově, Nymburce, Říčanech aj. Činnost národních výborů zmapoval Peša V.: Národní výbory v českých zemích r. 1918. Praha 1962.
- ¹⁸ Viz Galandauer J. a kol.: Slovník prvního československého odboje 1914–1918. Praha 1993.
- ¹⁹ K německé otázce v roce 1918 viz citované práce Masaryka, Opočenského aj. Z dnešního hlediska tuto problematiku zhodnotil Křen J.: Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918. Praha 1990.
- ²⁰ Zápisy ze schůzí viz SÚA Praha, NV 1918, kart. 1.
- ²¹ Analýzu ženevských jednání provedl poprvé Masaryk T. G.: Světová revoluce za války a ve válce 1914–1918. Praha 1925, kap. IX, s. 104 ad. Z archivních pramenů k jednání viz např. opisy zpráv o jednání delegace v Ženevě rakouského zastupitelského úřadu uložené v SÚA Praha, Ministerstvo zahraničních věcí Vídeň, Opisy, sg. I/10 Krieg, č. 72.
- ²² Zákon ze 13. 11. 1918 č. 37, Sb. z. a n.
- ²³ Z archivních pramenů k prvním československým volbám viz např. SÚA, Prezídium ministerské rady, sg. 734, kart. 3284, Zemský úřad – volební oddělení, 1920, kart. 8–9 aj.

PŘÍLOHA 1

Čeští poslanci – členové Československého národního výboru

- Bechyně Rudolf, Československá sociálně demokratická strana dělnická, poslanec říšské rady z Moravy
- Budinský Jaroslav, Česká státoprávní demokracie, poslanec moravského zemského sněmu
- Habrman Gustav, Československá sociálně demokratická strana dělnická, poslanec říšské rady z Čech
- Hajn Antonín, Česká státoprávní demokracie, poslanec říšské rady z Čech (do r. 1911)
- Hruban Mařic, Katolická strana národní na Moravě, poslanec říšské rady a moravského zemského sněmu
- Klofáč Václav, Česká strana socialistická, poslanec říšské rady a českého zemského sněmu
- Kramář Karel, Česká státoprávní demokracie, poslanec říšské rady (do r. 1916) a českého zemského sněmu
- Němec Antonín, Československá sociálně demokratická strana dělnická, poslanec říšské rady z Čech

Prokůpek Adolf, Česká strana agrární, poslanec českého zemského sněmu
Rašín Alois, Česká státoprávní demokracie, poslanec říšské rady z Čech (do r. 1916)
Slavíček Jan, Česká strana socialistická, poslanec říšské rady z Čech
Sonntag Kuneš, Česká strana agrární, poslanec moravského zemského sněmu
Soukup František, Československá sociálně demokratická strana dělnická, poslanec říšské rady z Čech
Staněk František, Česká strana agrární, poslanec říšské rady a moravského zemského sněmu
Stříbrný Jiří, Česká strana socialistická, poslanec říšské rady z Čech
Šrámek Jan, Moravsko-slezská strana křesťansko-sociální, poslanec říšské rady (do r. 1911) a moravského zemského sněmu
Švehla Antonín, Česká strana agrární, poslanec českého zemského sněmu
Tusar Vlastimil, Československá sociálně demokratická strana dělnická, poslanec říšské rady a moravského zemského sněmu
Udržal František, Česká strana agrární, poslanec říšské rady a českého zemského sněmu
Vaněk Karel, Československá sociálně demokratická strana dělnická, poslanec říšské rady a moravského zemského sněmu
Zahradník Isidor, Česká strana agrární, poslanec říšské rady a moravského zemského sněmu

PŘÍLOHA 2

Čeští poslanci – členové permanentní komise Československého národního výboru 1918

Bechyně Rudolf, říšská rada
Habrman Gustav, říšská rada
Hajn Antonín, říšská rada (do r. 1911)
Hruban Mořic, říšská rada, moravský zemský sněm
Klofáč Václav, říšská rada, český zemský sněm
Kramář Karel, říšská rada (do r. 1916), český zemský sněm
Němec Antonín, říšská rada
Prášek Karel, říšská rada, český zemský sněm

Prokúpek Adolf, český zemský sněm
Rašín Alois, říšská rada (do r. 1916)
Soukup František, říšská rada
Srdínko Otakar, říšská rada
Staněk František, říšská rada, moravský zemský sněm
Stránský Adolf, říšská rada, moravský zemský sněm
Stříbrný Jiří, říšská rada
Šrámek Jan, říšská rada (do r. 1911), moravský zemský sněm
Švehla Antonín, český zemský sněm
Tomášek František, říšská rada
Tusar Vlastimil, říšská rada, moravský zemský sněm
Udržal František, říšská rada, český zemský sněm
Vaněk Karel, říšská rada, moravský zemský sněm
Zahradník Isidor, říšská rada

Náhradníci:

Okleštěk František, říšská rada, moravský zemský sněm
Rychtera Jaroslav, říšská rada
Viškovský Karel, říšská rada, český zemský sněm

(Sestaveno podle prezenční listiny, SÚA Praha, NV 1918, kart. 3)

PŘÍLOHA 3

Čeští poslanci říšské rady z Čech, kteří přešli do Revolučního národního shromáždění a jejich volební obvody v soudních okresech do roku 1918.

Aust Ludvík, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18
Beroun, Buštěhrad, Kladno, Kročehlavy, Rakovník, Unhošť
Biňovec František, Československá sociálně demokratická strana dělnická,
1911–18 Kralupy nad Vltavou, Litoměřice, Lovosice, Roudnice nad Labem
Bradáč Bohumír, Česká strana agrární, 1911–18 Jičín, Libáň, Sobotka

Buřival František, Česká strana socialistická, 1911–18 Žižkov

Donát Václav, Česká strana agrární, 1911–18 Kamenice nad Lipou, Pacov, Pelhřimov

Drtina František, Česká strana pokroková, 1907–11 Dobruška, Holice, Hradec Králové, Kostelec nad Orlicí, Nechanice, Nové Město nad Metují, Opočno, Skalice, Třebechovice, Týniště, Vamberk

Franta Bohuslav, Česká státoprávní demokracie, 1911–18, Hradec Králové

Habrman Gustav, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Blovice, Plzeň

Hajn Antonín, Česká státoprávní demokracie, 1907–11 Dvůr Králové nad Labem, Hronov, Jaroměř, Josefov, Kostelec, Náchod, Police, Úpice

Hudec Josef, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1907–11 Bráník, Břevnov, Bubeneč, Dejvice, Hlubočepy, Košíře, Michle, Nusle, Podolí, Střešovice, Vršovice, Vysočany

Chaloupka František, Česká strana agrární, 1911–18 Kostelec nad Orlicí, Rychnov nad Kněžnou, Žamberk

Jaroš Rudolf, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Český Brod, Karlín

Jirásek Ferdinand, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Čáslav, Chrudim

Kalina Antonín, Česká státoprávní demokracie, 1911–18 Písek, Mirovice, Vodňany

Klofáč Václav, Česká strana socialistická, 1911–18 Praha – Nové Město, Vyšehrad

Kramář Karel, Česká státoprávní demokracie, 1911–16 Praha – Nové Město, Vyšehrad

Lukavský František, Česká státoprávní demokracie, 1911–18 Plzeň

Metelka Jindřich, Česká státoprávní demokracie, 1909–11 Vyšehrad

Modráček František, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Beroun, Dobříš, Unhošť

Němec Antonín, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Josefov (u Prahy), Libeň

Pik Ludvík, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Březnice, Rokycany, Zbiroh

Prášek Karel, Česká strana agrární, 1911–18 Benátky nad Jizerou, Brandýs nad Labem, Nymburk, Stará Boleslav

Rašín Alois, Česká státoprávní demokracie, 1911–16 Domažlice, Klatovy, Nepomuk, Nová Kdyně, Nýřany, Přeštice, Stachy, Staňkov, Sušice, Zdíkov
Rychtera Jaroslav, Česká strana agrární, 1911–18 Městec Králové, Nový Bydžov, Poděbrady
Slavíček Jan, Česká strana socialistická, 1911–18 Blatná, Březnice, Březové Hory, Dobříš, Hořovice, Hostomice, Příbram, Radnice, Rokycany
Sokol Karel Stanislav, Česká státoprávní demokracie, 1909–11 Praha – Nové Město, Vyšehrad
Soukup František, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Kladno, Slaný
Stříbrný Jiří, Česká strana socialistická, 1911–18 Praha – Holešovice, Bubna
Svěcený Antonín, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Smíchov, Zbraslav
Šmeral Bohumír, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Žižkov
Špaček Josef, Česká strana agrární, 1911–18 Kolín, Kostelec nad Černými Lesy, Kouřim
Udržal František, Česká strana agrární, 1911–18 Holice, Pardubice, Přelouč
Velich Alois, Česká strana agrární, 1911–18 Benešov, Jílové, Říčany
Viškovský Karel, Česká strana agrární, 1911–18 Mladá Vožice, Soběslav, Tábor
Vojta Miloš, Česká strana agrární, 1911–18 Bechyně, Hluboká nad Vltavou, Netolice, Týn nad Vltavou
Winter Lev, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Smíchov
Zahradník Isidor, Česká strana agrární, 1911–18 Neveklov, Sedlec, Sedlčany, Votice

(Přehled byl sestaven na základě dobových tištěných přehledů)

PŘÍLOHA 4

Čeští poslanci říšské rady z Moravy a Slezska, kteří přešli do Revolučního národního shromáždění, a jejich volební obvody v soudních okresech do r. 1918

Bechyně Rudolf, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Budišov, Červená Voda, Dvorec, Frenštát, Hanušovice, Holba, Konice, Libava,

- Litovel, Moravský Beroun, Nová Ulice, Olomouc, Plumlov, Prostějov, Rapotín, Rýmařov, Staré Město, Šumperk, Šilberk, Šternberk, Unšov, Usov, Zábřeh
- Bulín Hynek, Česká státoprávní demokracie, 1911–18 Brno – venkov
- Cingr Petr, Česká sociálně demokratická strana dělnická v Rakousku (centralistě), 1911–18 Moravská Ostrava
- Filipinský Jan, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Blansko, Tišnov, Velká Býteš
- Hruban Mořic, Katolická strana národní na Moravě, 1911–18 Bojkovice, Uherský Brod, Valašské Klobouky
- Hybeš Josef, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Brno, Bučovice, Ivančice, Kounice, Kralovo Pole, Líšeň, Rosice, Slavkov, Židonice
- Charvát Metoděj, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Hanušovice, Litovel, Loštice, Rýmařov, Sobětín, Šilperk, Šumperk, Unčov, Zábřeh
- Kadlčák Josef, Katolická strana národní na Moravě, 1911–18 Rožnov pod Radhoštěm, Vsetín, Vizovice
- Konečný Alois, Česká strana socialistická, 1911–18 Brno – město
- Malík Rudolf, Česká strana agrární, 1911–18 Břeclav, Hustopeče, Klobuky, Mikulov, Pohořelice, Židlochovice
- Marek Jaroslav, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Drahotuše, Fulnek, Hranice, Kelč, Kojetín, Lipník, Podštat, Přerov, Tovačov
- Měchura Jan, Česká strana agrární, 1911–18 Hodonín, Kyjov, Ždanice,
- Navrátil František, Katolická strana národní na Moravě, 1911–18 Kounice, Plumlov, Prostějov
- Němec František, Česká strana agrární, 1911–18 Jemnice, Moravské Budějovice, Třebíč
- Okleštěk František, Česká strana agrární, 1911–18 Budišov, Jindřichov, Moravský Beroun, Olomouc, Opava, Šternberk
- Pavlok František, Česká strana agrární, 1911–18 Frýdek
- Prokeš Jan, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Brušperk, Frenštát, Frýdlant nad Oslavicí, Jindřichov, Místek, Moravská Ostrava, Osoblaha, Přívoz, Vítkovice
- Sáblík Karel, Česká strana agrární, 1907–11 Nové Město na Moravě, Žďár
- Staněk František, Česká strana agrární, 1911–18 Dačice, Jihlava, Telč, Žďár

Stojan Antonín, Katolická strana národní na Moravě, 1911–18 Bzenec, Strážnice, Uherské Hradiště

Stránský Adolf, Lidová strana pokroková na Moravě, 1911–18 Blansko, Boskovice, Březová, Bystřice nad Podštejnem, Jevíčko, Jihlava, Kunštát, Letovice, Moravská Třebová, Nové Město, Stonařov, Svitavy, Tišnov, Velká Byteš, Žďár

Svoboda František, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Ivančice, Hrobovice, Moravský Krumlov, Vranov, Znojmo

Šamalík Josef, Spolek českých katolických zemědělců na Moravě, 1911–18 Bystřice nad Podštejnem, Nové Město, Velké Meziříčí

Šrámek Jan, Moravsko–slezská křesťansko–sociální strana, 1907–11 Bučovice, Slavkov, Vyškov

Tomášek František, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Frenštát, Místek, Moravská Ostrava, Nový Jičín, Příbor

Tusar Vlastimil, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Brno – město

Valoušek František, Katolická strana národní na Moravě, 1911–18 Bystřice pod Hostýnem, Lipník, Poštát, Valašské Meziříčí

Vaněk Karel, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1911–18 Boskovice, Jevíčko, Kunštát, Moravská Třebová, Svitavy

Votruba Vilém, Lidová strana pokroková na Moravě, 1911–18 Kroměříž

(Přehled byl zpracován podle soudobých tištěných pramenů)

PŘÍLOHA 5

Poslanci českého zemského sněmu, kteří přešli do Revolučního národního shromáždění, a jejich volební obvody do roku 1913 (1918)

Babánek Josef, Česká strana agrární, 1908–13 Rokycany, Blovice

Dvořák Jan, Česká strana agrární, 1908–13 Městec Králové, Poděbrady

Hnídek František, Česká strana agrární, 1908–13 Chrudim, Nasavrky

Hucl Josef, Česká strana agrární, 1908–13 Kralovice, Plzeň

Hybš František, Česká strana agrární, 1908–13 Nové Benátky, Nymburk

Chaloupka František, nezávislý, 1901–07 Kostelec nad Orlicí, Rychnov nad Kněžnou

Kalina Antonín, nezávislý, 1901–07 Blatná, Březnice, Mirovice
Klofáč Václav, Česká strana národně sociální, 1908–13 Strakonice, Sušice, Vodňany
Kramář Karel, Národní strana svobodomyslná, 1908–13 Semily, Železný Brod
Malínský František, Národní strana svobodomyslná, 1895–1901 Havlíčkův Brod, Humpolec, Polná
Malkus Jan, Česká strana agrární, 1908–13 Písek, Vodňany
Prášek Karel, Česká strana agrární, 1901–07 Nové Benátky, Nymburk
Preiss Jaroslav, Národní strana svobodomyslná, 1908–13 Dvůr Králové, Hořice, Náchod, Nové Město nad Metují
Prokúpek Adolf, Česká strana agrární, 1911–13 Neveklov, Vlašim
Slavík Antonín, Česká strana agrární, 1908–13 Libochovice, Slaný, Velvary
Sokol Karel Stanislav, Česká strana radikálně pokroková, 1908–13 Písek
Švehla Antonín, Česká strana agrární, 1908–13 Jílové, Říčany
Udržal František, Národní strana svobodomyslná, 1899–1903 Křivoklát, Louny, Nové Strašecí, Rakovník
Viškovský Karel, Česká strana agrární, 1908–13 Mladá Vožice, Soběslav, Tábor, Veselí nad Lužnicí
Vojta Miloš, Česká strana agrární, 1901–07 Bechyně, Milevsko, Sedlec

(Přehled je sestaven na základě dobových tištěných pramenů)

PŘÍLOHA 6

Poslanci moravského a slezského zemského sněmu, kteří přešli do Revolučního národního shromáždění a jejich volební obvody 1913 (1918).

Bařina František, Moravský konzervativní velkostatek, Morava
Budinský Jaroslav, Lidová strana pokroková na Moravě, Brno – město
Bulín Hynek, Lidová strana pokroková na Moravě, Třebíč
Dolanský Josef, Katolická strana národní na Moravě, Brno – okolí
Engliš Karel, Lidová strana pokroková na Moravě, Frenštát, Místek, Příbor
Fafrlík Karel, Lidová strana pokroková na Moravě, Ostrava
Fischer Richard, Lidová strana pokroková na Moravě, Litovel, Loštice, Olomouc, Zábřeh

Hruban Mořic, Katolická strana národní na Moravě, Brno – okolí
Hybeš Josef, Československá sociálně demokratická strana dělnická, Brno – město
Janda Arnold, Lidová strana pokroková na Moravě, Vyškov
Jílek Jan, Moravsko–slezská křesťansko–sociální strana, Jihlava, Telč, Třebíč, Třešť, Velká Býteš, Velké Meziříčí
Kadlčák Josef, Katolická strana národní na Moravě, Vizovice, Vsetín
Konečný Alois, Česká strana národně sociální, Brno – město
Lukeš Josef, Česká strana agrární, Opava – město
Malík Rudolf, Česká strana agrární, Břeclav, Hustopeče, Klobouky, Židlochovice
Měchura Jan, Česká strana agrární, Hodonín
Navrátil František, Katolická strana národní na Moravě, Boskovice
Němec František, Česká strana agrární, Moravské Budějovice
Okleštěk František, Česká agrární strana, Olomouc
Pilát Maxmilián, Česká strana agrární, Valašské Meziříčí
Prokeš Jan, Československá sociálně demokratická strana dělnická, Moravská Ostrava
Sáblík Karel, Česká strana agrární, Nové Město na Moravě, Žďár
Sonntag Kuneš, Česká strana agrární, Olomouc
Staněk František, Česká strana agrární, Brno – město
Stojan Antonín, Katolická strana národní na Moravě, Uherské Hradiště
Stránský Adolf, Lidová strana pokroková na Moravě, Nové Město na Moravě
Svoboda František, Československá sociálně demokratická strana dělnická, Moravský Krumlov
Šamalík Josef, Spolek českých katolických zemědělců na Moravě, Bystřice pod Perštýnem
Ševčík Vincenc, Katolická strana národní na Moravě, Boskovice
Šrámek Jan, Moravsko–slezská křesťansko–sociálně strana, Vyškov
Tusar Vlastimil, Československá sociálně demokratická strana dělnická, 1906–13 Brno – město
Vacula Simon, Česká strana agrární, Slavkov
Valoušek František, Katolická strana národní na Moravě, Hranice
Vaněk Karel, Československá sociálně demokratická strana dělnická, Boskovice
Votruba Vilém, Lidová strana pokroková na Moravě, Kroměříž

(Přehled je sestaven na základě soudobých tištěných pramenů)

PŘÍLOHA 7

Členové vlád ČSR z řad bývalých poslanců do r. 1918

Bechyně Rudolf (sociální demokrat)

1922–24 ministr školství

1925–26 ministr železnic

1929–32 ministr pro zásobování lidu

1932–38 ministr železnic

(v období 1925–26 a 1929–38 i náměstek předsedy vlády)

Bradáč Bohumír (republikán)

1929–32 ministr zemědělství

1932–35 ministr národní obrany

Dolanský Josef (lidovec)

1921–25 ministr spravedlnosti

1925–26 ministr zásobování

Habrman Gustav (sociální demokrat)

1918–20 ministr školství a národní osvěty

1921–25 ministr sociální péče

Hruban Mořic (lidovec)

1918–19 ministr bez křesla

Johanis Václav (sociální demokrat)

1920 ministr pro zásobování lidu

Klofáč Václav (český socialista)

1918–20 ministr národní obrany

Kramář Karel (národní demokrat)

1918–19 předseda vlády

Prášek Karel (republikán)

1918–20 ministr zemědělství

Rašín Alois (národní demokrat)

1919 ministr financí

1922–23 ministr financí

Sonntag Kuneš (republikán)

1919–20 ministr financí

1920 ministr průmyslu, obchodu a živností

1920 správce ministerstev: výživy a zemědělství

Soukup František (sociální demokrat)

1918–19 ministr spravedlnosti

Staněk František (republikán)

1918–19 ministr veřejných prací

1919–20 ministr pošt

1921–22 ministr zemědělství

Stránský Adolf (národní demokrat)

1918–19 ministr obchodu

Stříbrný Jiří (český socialista)

1918–19 ministr pošt a telegrafu

1919–20 ministr železnic

1922–25 ministr železnic

1925–26 ministr národní obrany

Šrámek Jan (lidovec)

1921–22 ministr železnic

1922–25 ministr veřejného zdravotnictví

1925–26 ministr pošt

1926–29 ministr sociální péče

1926–27 správce ministerstva veřejného zdravotnictví

1929–38 ministr unifikací

1940–45 předseda exilové vlády v Londýně

1945–48 náměstek předsedy vlády

Švehla Antonín (republikán)

1918–20 ministr vnitra

1926–29 předseda vlády

Tusar Vlastimil (sociální demokrat)

1919–20 předseda vlády

1920 správce ministerstva národní obrany

Udržal František (republikán)

1921–29 ministr národní obrany

1929–32 předseda vlády

Viškovský Karel (republikán)

1925–26 ministr spravedlnosti

1929–32 ministr národní obrany

Winter Lev (sociální demokrat)

1918–20 ministr sociální péče

1925–26 ministr sociální péče

Zahradník Isidor (Bohdan) (republikán)
1918–19 ministr železnic

Prezident republiky

1918–34 T. G. Masaryk (poslancem říšské rady 1907–15, pro velezradu
(emigraci) zbaven mandátu)

PŘÍLOHA 8

*„Cestovní průkaz“ vypsany na papíře NV jako pas z 30. 10. 1918 pro zajištění
volného pohybu na území nového státu*

NÁRODNÍ VÝBOR
ČESKOSLOVENSKÝ
PRAHA, OBECNÍ DOM
D

Telefon _____

v Praze 30. října 1918

C e s t o v n í p r ů k a z ,

Ukládáme všem úředníkům Národního výboru, aby generálníma
štábníma lékaři MUDr. H a l b a u b r o v i , bytem v Praze II.
Hotel Wilson nebyly činěny při odjezdu z Prahy potíže a téměř
dán volný průchod.

Za :

Národní výbor československý

Stoukup

člen prezidia

PŘÍLOHA 9

Volební certifikát dr. T. G. Masarykovi

Předsednictví
c. k. mor. místopředsednictví.

Čís. 7921 Praes.

Volební certifikát.

Panu *Dr. Tomáši G. Masarykovi,*
profesoru a. k. české university
v Praze,

vydává se tímto jakožto zvolenému poslanci pro český volební okres čís. 4.

v markrabství Moravském, dle § 38. řádu vol. do říšské rady volební certifikát, který

její opravňuje ke vstupu do poslancecké sněmovny říšské rady.

V Brně, dne *27. června* 1911.

C. k. místopředseda:

ZUSAMMENFASSUNG

TSCHECHISCHE ABGEORDNETEN IM TSCHECHOSLOWAKISCHEN NATIONALKOMITEE UND IN DER REVOLUTIONÄREN NATIONALVERSAMMLUNG 1918

Alexandra Špiritová

Vorgelegte Studie versucht die Entstehung der Revolutionären Nationalversammlung in Prag und politische Tätigkeit ihrer Mitglieder darzustellen. Mit Rücksicht darauf, dass sich unter ihnen grosse Anzahl von Abgeordneten des vorherigen Reichsrats der österreichischen Monarchie sowie der böhmischen, mährischen und schlesischen Landtagsabgeordneten befand, die sich der neu-konstituierten Republik und ihren politischen Parteien zur Verfügung stellten, verfolgte diese Arbeit auch ihre Verbindung mit dem Vorgänger der Nationalversammlung, d.i. mit dem Tschechoslowakischen Nationalkomitee.

Weil die tschechische Fachliteratur bisher gründliche Errichtungsanalyse des ersten tschechoslowakischen Parlaments entbehrt, widmete die Verfasserin besondere Aufmerksamkeit den Abgeordnetennamensverzeichnissen mit Anführung ihrer politischen und Wahlbezirkszugehörigkeit bis zum Jahre 1918. Diese Übersichten begleitet kurze Zusammenfassung ihrer Teilnahme an der Konstituierung des Tschechoslowakischen Nationalkomitees und seiner Umwandlung in die Nationalversammlung. Zum näheren Studium, aller Vorgänge im Zusammenhang mit Gestaltung der Tschechoslowakei können dem Forscher die in den Anmerkungen angeführte Fachliteratur und Archivquellen oder zuständige Sammelchriften dienen.

VÝMĚNY ÚŘEDNÍKŮ STÁTNÍ SPRÁVY V ČESKÝCH ZEMÍCH V LETECH 1918–1920

Jan Krlín

Konec 1. světové války roku 1918 přinesl řadu závažných změn v politickém uspořádání Evropy i světa. Došlo k rozpadu Rakousko-Uherska a osmanské říše. Obrovské prostory bývalé carské říše byly zmítány občanskou válkou. Zhroutilo se Německo a Bulharsko. Pro střední Evropu znamenal rozklad habsburského soustátí utvoření řady malých národních států, které při svém konstituování zápasily s problémy státní formy, územního a národnostního uspořádání s otázkami hospodářskými, sociálními, dopravními i jinými a v neposlední řadě s problémem zajištění fungující státní správy.

Článek se orientuje na otázku výměny vyšších státních úředníků v českých zemích v období mezi 28. říjnem až 31. prosincem 1918. Snaží se postihnout spektrum a rozsah těchto změn, a to především v Čechách a využívá materiály z fondů Státního ústředního archivu, kde se nacházejí dokumenty týkající se této problematiky, např. ve fondu Prezídium místodržitelství, Prezídium ministerstva vnitra a Ministerstvo vnitra Vídeň.¹

Již na počátku roku 1918 se dalo předpokládat, že Rakousko-Uhersko směřuje čím dál rychleji ke svému pádu. Měly na to vliv událostí zahraniční, ruská říjnová revoluce i čtrnáct bodů amerického prezidenta Woodrowa Wilsona, i události domácí – vojenské vzpoury, kritická hospodářská situace, sociální nepokoje. Přípravy na utvoření samostatného československého státu a převzetí moci pokračovaly od jara 1918 dosti intenzívně. Zhruba od dubna začala na realizaci hospodářského a politického programu samostatného státu pracovat přípravná komise, jejímiž členy se stali Bohuslav Franta, Ferdinand Pantůček, Karel Kramář, Jaroslav Preiss, Vilém Pospíšil, Alois Rašín, Josef Scheiner a Přemysl Šámal. Po znovuuštění Národního výboru 13. července 1918, kde byla kromě jiných komisí ustavena komise pro přípravu ústavy nového státu, nabyly emancipační snahy ještě více na intenzitě. Podle dostupných zpráv byla práce ústavní komise hotova zhruba v září 1918 a byly připraveny osnovy dvou prvních zákonů. Prvním byla osnova hospodářského zákona od Jaroslava Preisse, který měl zajistit fungování samostatného hospodářství a měny. Druhým zákonem, jež připravoval Ferdinand Pantůček byla prozatímní ústava budoucího českého státu.²

Ani vedoucí politikové států Dohody, tím spíše významní politikové čeští, doma i v zahraničí, nepočítali s tak brzkou porážkou ústředních mocností. Např. francouzský maršál Ferdinand Foch původně odhadoval konec války na jaro 1919.

V důsledku velice rychlého vývoje mezinárodní i vnitropolitické situace se 19. října 1918 sešli nejvýznamnější domácí politici, aby posoudili návrhy zákonů. Vedle již výše uvedených zástupců nahradil Karla Kramáře František Sís. S oběma návrhy zákonů nebyli účastníci spokojeni, zdály se jim příliš složité a špatně realizovatelné. Alois Rašín byl pověřen přepracováním Pantůčkova návrhu, což učinil v noci z 27. na 28. října 1918. Následujícího dne s ním mohl vystoupit na veřejnosti. Podle tohoto tzv. recepčního zákona zůstaly všechny dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení prozatím v platnosti. V návaznosti na to bylo stanoveno, že veškeré samosprávné, státní i obecní úřady jsou podřízeny Národnímu výboru a prozatím budou úřadovat a jednat dle dosavadních platných zákonů a nařízení. Tímto zákonem byla zajištěna právní kontinuita s rakousko – uherským právním řádem a veřejnou správou. Jak zdůraznil Alois Rašín, tímto zákonem se snažili čeští politici zabránit vzniku právního vakua, a tím zástavě celé státní správy.

28. října vešlo ve známost mezi obyvatelstvem přijetí podmínek amerického prezidenta W. Wilsona rakouskou vládou. Následovalo jednání Národního výboru s představiteli českého místodržitelství a pražského a litoměřického vojenského velitelství ve dnech 28. – 30. října 1918. Výsledkem rozhovorů byla dohoda o předání státní a vojenské moci.³

Členové Národního výboru se 28. října po převzetí Obilního úřadu odebrali na České místodržitelství. Jednání podle zástupce místodržitele Jana Kosiny probíhala následovně:

Podle vyjádření zástupce místodržitele Jana Kosiny v úředním záznamu Prezídia českého místodržitelství se k němu 28. října krátce po poledni dostavili členové českého Národního výboru předseda Švehla a poslanci Rašín, Stříbrný a Němec. Ohlásili mu, že se rozhodli v zájmu udržení veřejného pořádku a nepřetržitého fungování veřejné státní správy tuto správu převzít v celém rozsahu Národním výborem za šetření platnosti všech dosavadních zákonů a nařízení za účelem sjednání podmínek likvidace, a dali mu otázku, zda v tomto směru místodržitelství došly nějaké instrukce. Když Kosina prohlásil, že instrukce tohoto druhu dosud vydány nebyly, žádali ho naléhavě, aby si je hned vyžádal. . . V Kosinově zprávě bylo poznamenáno, že se zřetelem na situaci jeví se odpor velice beznadějný. Hrabě M. J. Coudenhove byl se zprávou seznámen 28. října ve dvě hodiny odpoledne.⁴

Za další dvě hodiny poslal Kosina další zprávu do Vídně, že místodržitelství bude za všech okolností hájit bezpečnost osob a majetku, ale nebude odporovat politickým projevům. Znamenalo to po stránce politické kapitulaci vládní moci.

Peroutka uvádí, že k převzetí vlády 28. října Národním výborem do určité míry přispělo i to, že Kosina v tehdejší zmatené vnitropolitické situaci nevěděl, zda česká delegace nejedná náhodou v souladu s císařským manifestem o federalizaci říše o ustanovení národních států. Členové delegace se nenamáhali

vysvětlit Kosinovi o jaký český stát se vlastně jedná – částečně nebo zcela samostatný. Dokonce se ho ptali na to, jestli dostal nějaké instrukce z Vídně. Odpoledne se delegaci podobným způsobem podařilo ovládnout i zemskou správní komisi. S vojenským velitelstvím uzavřeli k večeru kompromis ve smyslu uznání práva Národního výboru přejímat politickou moc. Po stránce vojenské bylo dosaženo jen dohody o součinnosti Národního výboru a pražského sborového vojenského velitelství. Národní výbor, který neměl k dispozici prakticky žádné ozbrojené síly, jednal s velitelstvím velice opatrně. I vojenskému velitelství se ale v tehdejší situaci jevilo jako nemožné vyhlášení stanného práva, což by jediné mohlo zvrátit vývoj událostí. Velitelství tušilo, že se asi nebude jednat o uskutečňování zásad císařského manifestu v praxi. Obávalo se ale rozkladu dosud věrných jednotek a následné potupné kapitulace.

Český místodržitel hrabě M. J. Coudenhove, který právě pobýval ve Vídni a přijel do Prahy až 29. října ráno, nebyl zpočátku vůbec ochoten s českými představiteli jednat. Po jednáních s českými představiteli ale změnil názor. Také členové Národního výboru za nejasné politické situace nechtěli riskovat zásah Vídně. Usilovali o dosažení přijatelného řešení, bez dlouhých průtahů v jednání.

Po diskusi ohledně správy v německých oblastech českých zemí bylo dohodnuto, že dosavadní státní správa zůstane jak po stránce osobní tak administrativní nedotčena a bude nerušeně fungovat dále. Zároveň bylo sjednáno, že České místodržitelství uznává Národní výbor za výkonný orgán suverenity českého národa a uzná jeho spoluřízení veřejné správy, což byl krok zpět proti situaci z 28. října. Národní výbor se zaručil, že se za všech okolností zasadí o udržení klidu a veřejného pořádku. O dalších upřesněních měla být vedena později průběžná jednání a o jejich výsledcích měly informovat příslušné úřady. Místodržitel se pokládal za slabší stranu v jednání. Brzy také pochopil, že čas hraje proti němu, rezignoval a nabízeného spojení s Vídní využil k tomu, aby podal demisi.

Dosavadní český místodržitel hrabě M. J. Coudenhove požádal dne 31. října 1918 o dovolenou, která mu byla udělena dne 2. listopadu 1918. Po ukončení dovolené se již do svého úřadu nevrátil. 13. listopadu 1918 oznámil jeho dosavadní zástupce Jan Kosina všem podřízeným úřadům, že z pověření Národního výboru byl pověřen správou Českého místodržitelství. Kosina za války patřil k českým cítícím úředníkům na místodržitelství.

29. října Národní výbor v Praze rychle obsazoval další úřady: Policejní ředitelství, Vrchní zemský soud i Vrchní státní zastupitelství, úředníci předpokládali, že se tak děje na základě císařského manifestu (podle F. Peroutky). Zároveň začal Národní výbor vyzbrojovat i vlastní vojsko. Vojenské velitelství mu kupodivu dalo k dispozici i armádní sklad v Hostivicích. Ministerstvo války ve Vídni vidělo, že všechny přípravy Národního výboru směřují k vyhlášení samostatného státu. Prikázalo proto pražskému vojenskému velitelství, aby tomu

zabránilo vyhlášením stanného práva a vydáním zatykačů na zvlášť aktivní české důstojníky. Národní výbor, který tušil, že velitelství připravuje protiakci, přikázal jeho budovu obklíčit českým vojskem ve spolupráci s rumunskými jednotkami. 30. října ráno byl generál Kestřanek vyzván ke kapitulaci. Německý chebský pluk ve vršovických kasárnách se vzbouřil už 29. října a táhl pěšky domů. Když to viděli maďarští vojáci, kteří se již i jako stráž velitelství chovali velice pasivně, odtáhli k nádraží a s podporou Národního výboru také odjeli domů. Velitelství v Praze za této beznadějně situace nezbylo než se vzdát. Ještě téhož dne poslanec František Udržal převzal kapitulaci vojenského velitelství v Litoměřicích. Až 30. října 1918 bylo tedy v Čechách po předchozích jednáních ve dnech 28. – 29. října nezvratně dokončeno převzetí politické i vojenské moci.⁵

V průběhu prvních tří dnů existence samostatného československého státu se postupně podřizovaly Národnímu výboru i další správní úřady, policejní a soudní instituce. 30. října 1918 měl Národní výbor ve svých rukou již většinu bývalé rakouské státní správy, a to především ve vnitrozemí českých zemí. Protože dosavadní státní aparát se přežil, bylo jeho další fungování politicky neúnosné. Bylo proto nutno změnit alespoň názvy úřadů. Stalo se tak na základě oběžníku Českého místodržitelství z 5. listopadu 1918 zveřejněného 7. listopadu 1918, který byl určen přednostům okresních hejtmanství a politických expozitur a správci Policejního ředitelství v Praze. Z rozkazu Národního výboru se v něm nařizovalo okresním politickým úřadům používat ke svému dosavadnímu názvu dodatek Okresní správa politická Národního výboru, podobně jako místodržitelství připojilo ke svému názvu ještě přídomek Zemská správa politická Národního výboru.

Již v průběhu několika následujících dnů po 28. říjnu 1918 se řada představitelů státních úřadů, u nichž byla až do poslední chvíle známa jejich lojalita císaři a protičeské přesvědčení, ochotně dávala do služeb nové státní moci. To se týkalo např. pražského sborového velitele Zanantonioho, velitele pražské posádky Kestřanka aj.

Představitelé českého místodržitelství v čele se zástupcem místodržitele Janem Kosinou se dali k dispozici Národnímu výboru 30. října a prohlásili, že místodržitelství nyní nadále bude úřadovati ve službách nové státní normy. Se zástupci předsednictva Národního výboru bylo dohodnuto, že způsob úřadování zůstane nezměněn. Představitelé Národního výboru také sdělili, “ že ve stavu úřednictva nepomýšlejí na žádné překotné změny a od úřednictva nebude žádáno okamžité skládání slibu“.

Také další úředníci v českých zemích, na nichž pracovalo množství českých úředníků, v neposlední řadě z existenčních důvodů slibovali věrnost novému státu. Týkalo se to úředníků, soudců, četníků, důstojníků i učitelů. Pouze v ojedinělých případech byli propuštěni důstojníci, u nichž byla známa jejich velká věrnost vůči Vídni. Slib věrnosti bývalých rakouských úředníků byl vy-

žadován až na základě zákona Národního shromáždění ze 7. února 1919.⁶ U nově přijímaných státních úředníků se vycházelo z nařízení československé vlády č. 101 Sb. z 28. prosince 1918 doplněné nařízením č. 55 Sb. z 30. ledna 1919 o přísaze nových státních úředníků a zřízenců.⁷

Do státní služby se hned po převratu hlásily desítky úředníků kteří se vraceli z války a další desítky zájemců nových. Mnoho dalších úředníků více než to, které státní moci budou sloužit, zajímaly spíše otázky platové. Na konci roku 1918 bylo možno kvůli přechodnému nedostatku úředníků, na podkladě výnosu prezidia Ministerstva vnitra, přijímat do konceptní praxe i absolvované právníky.⁸

Proces očisty, prosazovaný především nově vzniklými národními výbory, se příliš nerozvinul. Projevovala se kromě toho jejich velká snaha zasahovat do pravomoci státních i samosprávných orgánů, např. sesazováním úředníků, konfiskováním zboží, rozhodováním ve vojenských otázkách aj.

Národní výbor se snažil pravomoci národních výborů postupně omezovat. Tento směr vyvrcholil počátkem prosince 1918. Dne 4. prosince ministerský předseda Karel Kramář na schůzi vlády z podnětu členů zahraničního výboru Národního shromáždění navrhl usnesení, které mělo ukončit jejich činnost. Na schůzi vlády bylo konstatováno, že národní výbory svůj úkol již splnily a veškerá státní moc nyní přechází do rukou jednotně organizované vlády, a proto budou rozpuštěny. Návrh svolání byl 7. prosince předložen vládě, která jej schválila a 8. prosince byl publikován v denním tisku. Existence národních výborů proto trvala pouze několik týdnů a nařízením z 8. prosince 1918 se je spolu s rychlým konstituováním nové moci podařilo rozpustit. Likvidaci některých národních výborů pouze pozastavil doplněk tohoto nařízení.⁹ V něm se konstatovalo, že národní výbory se zatím nemají rozpouštět tam, kde doposud nefungují orgány pravidelné státní správy.

Na severní Moravě a ve Slezsku vzhledem k tamější složité politické situaci byla zastavena činnost národních výborů až oběžníkem Moravského místodržitelství a slezské Zemské vlády z 19. prosince 1919. Na Slovensku byly národní rady, obdoba národních výborů, rozpuštěny vládním nařízením z 8. ledna 1919.¹⁰

Jak již bylo uvedeno, na území budoucí Československé republiky byl v českých zemích v podstatě převzat starý rakouský státní aparát a k výměně úředníků docházelo postupně.¹¹ Suspendováni byli jen úředníci nejvíce spjatí s bývalým režimem. Změny zahájil přípis Jana Kosiny ze dne 13. listopadu 1918. Uvádí se v něm, že vzhledem k novým politickým poměrům se objevila potřeba provést rozsáhlé osobní změny, k nimž byl zčásti dán podnět předsednictvem Národního výboru, zčásti okresními národními výbory. Některé změny provedl Kosina i z vlastní iniciativy, a to buď v důsledku shora uvedených opatření, anebo proto, aby za onemocnělé síly byla zajištěna náhrada. Jan Kosina tyto změny oznámil osobně předsednictvu Národního výboru, neboť podle stávajících

předpisů pověření úředníka správou politického úřadu I. instance nebo jeho odvolání se dosud mohlo stát pouze se souhlasem vlády.

Podle Jana Kosiny, který byl předsednictvem Národního výboru pověřen správou Českého místodržitelství, bylo nutné, aby dříve než se přikročí k dalším personálním změnám, byl zjednáán přehled o stávající situaci, a zároveň tím dána pevná možnost dalšího řešení nastalé situace. Kosina byl také přesvědčen o nutnosti dalších personálních změn. Okresním národní výborům bylo umožněno obracet se v personálních záležitostech na České místodržitelství a Kosina jim byl ochoten v odůvodněných případech, pokud to bylo ve služebním zájmu vyhovět. Pokud by se mělo jednat o změny v osobách vyšších úředníků, zejména správců politických úřadů I. stolice musel Jan Kosina dotýčný návrh nejdřív předložit ke schválení předsednictvu Národního výboru a vyžádat si jeho pokyny. Jan Kosina také upozorňoval na to, že častými personálními změnami vznikají státní pokladně značné náklady. V závěru zprávy Kosina podotkl, že tyto četné osobní změny, ač se staly ve veřejném zájmu působí nepříznivě na řádný chod úřadování.¹²

K souhrnnému zpracování těchto závažných změn ve státní správě uvedme některé případy výměny c. k. úředníků, které jsou do jisté míry charakteristickým rysem této rozbourané doby. Docházelo k odvolání jen nejkompromitovanějších osob. Týkalo se to např. Václava Dvořáka, okresního hejtmana v Plzni, místodržitelského rady Josefa Smutného v Hradci Králové, místodržitelského tajemníka Adolfa Kafky v Lounech aj.

V některých okresech byl tlak národních výborů i veřejného mínění na rozsáhlé změny ve státním aparátu velmi silný. Okresní národní výbor sesadil okresního hejtmana v Poličce (podrobněji bude rozvedeno dále) a v Rokycanech. V Hradci Králové hrozilo radikalizované dělnictvo stávkou, když byli neoblíbení úředníci z okresního hejtmantství pouze přeloženi. Akce proti okresním hejtmantstvím také organizovaly okresní národní výbory ve Dvoře Králové, Berouně, Chotěboři, Jaroměři, Jičíně, Novém Bydžově, Mladé Boleslavi, Ústí nad Orlicí a Žamberku. Na Moravě v okrese Brno – venkov, Hranicích, Místku, Moravských Budějovicích, Moravském Krumlově, Moravské Třebové, Přerově, Tišnově a Valašském Meziříčí aj. Národní výbory organizovaly i vojenské oddíly, např. v okresech Dvůr Králové, Hradec Králové, Chrudim, Klatovy, Kolín, Německý Brod, Tábor, Trutnov, Turnov, Vysoké Mýto, na Moravě, např. v okrese Hodonín. Národní výbory se snažily řešit otázky zásobování, výměny členů obecních samospráv, problematiku válečných zajatců aj.

Zajímavá je stížnost okresního komisaře Karla Rouera, který měl službu na Českém místodržitelství místo Dr. Bráfa. Byl dne 2. listopadu 1918 v 11 hod. 15 min. vyveden z budovy sokolskou hlídkou vedenou poručíkem Štěpánkem spolu s Maxem princem Lobkovicem, který se tam zdržel kvůli vyřizování korespondence. Poukaz Karla Rouera na to, že v 8 hod. 15 min. hovořil

s poslancem Udržalem ohledně politické situace v Ústí nad Labem a Aši, zůstalo bez povšimnutí, protože neměl legitimaci podepsanou členem Národního výboru, což by ho opravňovalo zdržovat se v budově mimo úřední hodiny.¹³

Podle zprávy Okresního hejtmanství v Brandýse nad Labem se 28. října 1918 po zprávách o vyhlášení příměří dělníci firmy Melichar v ulicích Brandýsa nad Labem a Staré Boleslavi zpívali písně „Kde domov můj“ a „Hej Slované“. Italští zajatci pracující v továrně, nesli nápis „Ať žije Wilson“. Obyvatelstvo ve velkém počtu vyvěsilo vlajky v národních barvách. Pořádek nebyl žádným způsobem narušen.¹⁴

Místodržitelství koncipista Dr. Jaroslav Koldovský byl přeřazen z Čáslavi do Jindřichova Hradce. Naopak do Čáslavi přešel Eduard Kalík, místodržitelství konceptní praktikant z Rokycan.¹⁵

Podle hlášení dělostřeleckého velitelství v Českých Budějovicích o náladě obyvatelstva a mužstva určeného vojenskému velitelství v Praze, je české obyvatelstvo se situací po převratu spokojeno, pouze prý panuje veliká nedůvěra k židům. Poslední číslo časopisu Hlas lidu „bylo cenzurou částečně vyběleno pro poznámku, že židé dali půl milionu na bolševickou propagandu“. 26. listopadu měli v pivnici schůzi sociální demokraté, kde „jevili silně bolševickou náladu“.¹⁶

Na Okresní hejtmanství v Českém Krumlově byl přeřazen z Okresního hejtmanství v Lanškrouně místodržitelství tajemník Josef Hozák.¹⁷

Do Děčína byl přeřazen místodržitelství tajemník Ferdinand Dörre z Falknova. Podle zpráv z obsazeného Děčína z 19. a 26. prosince byly ve městě největší komplikace se zásobováním. Dle hlášení okresního hejtmana Řeháka z 30. prosince 1918 dosud nezačalo svou činnost pohraniční policejní komisařství ani jeho expozitura.¹⁸

V Dolních Kralovicích byl odvolán neoblíbený okresní komisař Alexandr Andrejs a byl přeřazen do Rychnova nad Kněžnou. Byl přeřazen i místodržitelství koncipista Čeněk Heintz do Strakonice.¹⁹

Poněkud bouřlivěji se situace vyvinula v Domažlicích podle hlášení Okresního hejtmanství ze dne 30. listopadu 1918 určeného Českému místodržitelství. Bylo oznámeno, že místodržitelství tajemník JUDr. Josef Mrhálek, který se chtěl 29. října 1918 po třínedělní nepřítomnosti opět nastoupit službu, „byl na cestě do úřadu tlupou vojáků a výrostků ztýrán tak, že se zachránil pouze rychlým útekem do budovy okresního hejtmanství“. Ačkoliv jeho četná poranění nebyla úředním lékařem shledána vážnými a o bezpečnostní službu ve městě bylo postaráno zřízením stálých hlídek sestávajících ze sokolů, hasičů, studentů a vojáků, nemohl již na Okresní hejtmanství přijít. Panovaly totiž vážné obavy, že mohl opět být napaden skupinami obyvatelstva, které byly proti jeho osobě silně zaujaté, a to i přes všechna bezpečnostní opatření. Z hejtmanství bylo proto

žádáno, aby prezídium místodržitelství učinilo v zájmu služby neprodleně patriční opatření a aby byl přidělen nový koncipista. Současně bylo zaútočeno rozzuřeným davem na velitele hřebčína majora hraběte Quido Thuna. Kromě těchto dvou případů „byl ve městě i v celém okrese zachován naprostý klid a pořádek“. JUDr. Josef Mrhálek byl v průběhu listopadu odvolán na České místodržitelství a byl přidělen oddělení pro záležitosti obecní okresní atd.²⁰

Fonogram generálního ředitelství drah určený Českému místodržitelství z 1. prosince 1918 informoval o situaci v Hrobu u Duchcova. Podle zprávy tamních českých železničních zřízců Němci vozili automobilem z Teplic do Hrobu zbraně a němečtí železničáři je rozdělovali mezi civilní obyvatelstvo. Místodržitelství vyzývalo české železničáře, aby v žádném případě neskládali slib věrnosti vládě Deutschböhmen, a vytrvali na svých místech a ustoupili jen násilí. Čeští železničáři měli velké problémy se zásobováním, protože nedostávali žádné potravinové přídělky a museli jezdit pro potraviny až do Mostu.²¹

Podle zprávy tajemníka Okresního hejtmanství ve Dvoře Králové Dr. Hanouska z 11. prosince 1918 bylo při obsazení městyse Hradiště zatčeno několik osob. Dle dalšího hlášení z 20. prosince bylo zatčeno několik účastníků německé schůze v Hradišti. A konečně na základě zprávy z 27. prosince byl zatčen bývalý poslanec českého zemského sněhu Rudolfa Bosche v obci Debrný u Starých Buků (okr. Trutnov).²²

Do Falknova byl po návratu z vojenské služby povolán místodržitelství tajemník Dr. František Hohl z Okresního hejtmanství v Mostě. Naopak odtud odešel místodržitelství tajemník Ferdinand Dörre do Děčína.²³

Na Okresní hejtmanství v Hořicích byl přesunut Dr. Antonín Juránek, místodržitelství koncipista Zemské školní rady.²⁴

Došlo i k určitým personálním změnám v důsledku vyhlášení uvedených německých provincií v českých zemích.

Jeden zaznamenaný případ se vztahoval k nařízení Národní rady v Liberci z 12. listopadu 1918, kdy byl zproštěn služby okresní hejtman v Chomutově, hrabě Wincenz Huyn, a „mocí z úřadu vzdálen“. Úřadování zatím vedl sekretář Dr. Wagner, nebylo však jisté, jak dlouho mu to bude dovoleno. Hrabě Huyn podle fonogramu ze 13. listopadu 1918 odjel do Prahy.²⁵

Na základě hlášení Okresního hejtmanství v Chotěboři ze dne 29. října 1918 byly 28. října v celém městě vyvěšeny vlajky, na ulicích hrála hudba, zpívaly se národní písně a obyvatelstvo se veselilo.²⁶

Zpráva okresního hejtmana v Horšovském Týně Dr. Benona Petuly ze 7. prosince 1918 hovořila o obsazení města 3. prosince šesti sty muži z 35. pěšího pluku pod vedením nadporučíka Slezáčka. Obsazení proběhlo bez problémů a krveprolití a Volkswehr nekladl žádný odpor. Do Plzně bylo odvedeno jen několik zajatců. Podobně byl ještě téhož dne bez problémů obsazen Ronšperk.

Podle hlášení z 11. prosince, předchozího dne deputace města Horšovského Týna žádala, aby počet vojáků posádky ve městě byl snížen, že klid a pořádek bude zachován. Uvádí to příloha Okresního hejtmanství v Horšovském Týně o obsazení Horšovského Týna a Ronšperka československými jednotkami 10. prosince 1918. Dle zprávy Vojenského velitelství v Praze z 12. prosince bylo snížení počtu vojáků posádky v Horšovském Týně možné. Vyhláška Posádkového velitelství v Horšovském Týně a v Ronšperku ze 7. prosince 1918 stanovovala normy chování německého obyvatelstva. V hlášení z 30. prosince 1918 si Okresní hejtmanství v Horšovském Týně stěžovalo, že při prvním obsazení zámku Ronšperk armádou byly téměř všechny dveře na zámku násilím otevřeny a mnoho věcí bylo odcizeno.²⁷

V Hradci Králové byl poslán na dovolenou správce Okresního hejtmanství s titulem dvorního rady Otokar Smutný a zároveň odešel místodržitelský koncipista Jan Trykar k Českému místodržitelství. Správou úřadu byl pověřen místodržitelský tajemník Emanuel Pacovský.²⁸

Dvorního radu Dudka pověřil Jan Kosina správou Okresního hejtmanství v Chebu.²⁹

Okresní hejtmanství v Jičíně upozorňovalo na chování místodržitelského tajemníka Jana Kamenického za války v Jičíně. Nechal prý bezdůvodně uvěznit několik nejpřednějších osob z města a podílel se také na perzekuci funkcionářů sokolských spolků. K obyvatelstvu za války prý projevoval málo přívětivosti a při rekvizicích si počínal velmi bezohledně. Vysloužil si prý přezdívku „Ivan Hrozný“ nebo „kat“. Kamenický byl v Jičíně referentem agendy státní policie. Pro jeho chování za války byla přímo ohrožena jeho bezpečnost ve městě, a proto bylo nutno co nejrychleji ho přidělit k Českému místodržitelství. Pokračoval tlak občanů z Jičína, zvláště místních Sokolů, z nichž někteří byli internováni až tři roky, na okamžité odstoupení Dr. Jana Kamenického, který nakonec musel být odvolán.³⁰

Do Jindřichova Hradce byl poslán z Čáslavi místodržitelský koncipista Dr. Jaroslav Koldovský. Situace na území spravovaném tímto hejtmanstvím byla poněkud komplikovanější. 3. prosince 1918 okresní četnické velitelství pro Čechy poslalo Okresnímu hejtmanství zprávu o schůzi starostů všech německých obcí z okresu Nová Bystřice a Jindřichův Hradec. Schůze se konala dne 24. listopadu 1918 a rozhodla nedodávat obilí Okresnímu hejtmanství v Jindřichově Hradci, nýbrž do Dolních Rakous. Velikou nevoli vyvolalo zatčení bývalého německého poslance Říšské rady Martina Soukupa z Kačleh. Po jeho zatčení následoval bojkot českých obchodů v Jindřichově Hradci. Mezi obyvatelstvem byla provozována agitace v tom smyslu, že český národ zamýšlí Němce do dvaceti let počestit.³¹

Do Kamenice nad Lipou přešel Hugo Palma, okresní tajemník ze Sedlčan.³²

V Kaplici byl jmenován okresním hejtmanem místo Josefa Schöbela Benno Koskoline. 28. listopad 1918 přišly na České místodržitelství zprávy o rekvizicích obilí na Kaplicku prostřednictvím německo-rakouského vojska. 2. prosince byl zraněn nevlastní syn Leopolda Kiliána při přestřelce československých vojáků a místních oddílů na Kaplicku. Událo se to tak, že kulka zasáhla projíždějící vlak. K případu Leopolda Kiliána bylo později rozhodnuto tak, že jeho zraněný nevlastní syn z prostředků Okresního úřadu v Klatovech dostal 50 K a byla mu opatřena přiměřená práce ve zdejší továrně. 19. listopadu 1918 došel na místodržitelství dopis Anny Polanové z Leibesdorfu (sic!) určený Ministerstvu obrany o situaci na Kaplicku. Hlášení okresního hejtmana z 21. prosince informovalo o situaci v okrese Kaplice v době průjezdu vlaku s prezidentem Masarykem, kdy byla celá oblast pro jistotu obsazena československým vojskem.³³

Ke konfliktu došlo i v Lanškrouně, kde okresní komisař JUDr. Alexandr Hlawa tvrdil, že zásobování německých i českých obcí se děje bez rozdílu, ale problémem je nedostatek potravin. 24. listopadu 1918 psal Jan Kosina Hlawovi, jestli skutečně složil slib poslušnosti vůči nařízením zemské vlády tzv. Deutschböhmen, ať mu zašle ve stanovené lhůtě opis a osobě, které slib dal, ať napíše, že ho ruší.

Podle zprávy Národního výboru v České Třebové ze 14. listopadu 1918 se dostavila na Okresní hejtmanství v Lanškrouně deputace místního Volksratu. Dlouze jednala s představiteli okresního hejtmanství v čele s okresním hejtmanem JUDr. Alexandrem Hlawou. O čem bylo jednáno, ukázalo se druhý den, když se všichni úředníci odebrali společně na Městský úřad a tam do rukou členů Volksratu složili slavnostní slib, že ve všech záležitostech týkajících se německých obcí lanškrounského okresu se podřizují úplně nařízením Landesregierung für Deutschböhmen. Aby si dotyční funkcionáři hejtmanství zajistili i českou stranu, uvolili se složit slib poslušnosti i Národnímu výboru a představovali si to tak, že pro české obce budou úřadovat jménem Národního výboru a pro německou oblast jménem Landesregierung. Stejně nejasně se chovalo i lanškrounské četnictvo, které znemožnilo předání tabákové továrny nařízené Zemským finančním ředitelstvím.

29. listopadu 1918 v 10 hod. 20 min. bylo telefonicky informováno (v originále telefonogram) České místodržitelství o obsazení Lanškrouna československými jednotkami, proti čemuž Městská rada ihned protestovala. Dne 6. prosince 1918 nový okresní hejtman E. Trola z Lanškrouna podal Českému místodržitelství hlášení o tom, že v obcích na Lanškrounsku se objevily žluté plakáty deklarující příslušnost oblasti k Deutschböhmen a o nezávaznosti vyhlášek zdejšího úřadu, ač byly vydány se souhlasem německé okresní Volksrate. Vyhlášky byly odstraňovány. 16. prosince Městská rada v Lanškrouně protestovala proti dosazení českého úřednictva, protože se považovala za součást

Deutschösterreich. Následoval další protest z 22. prosince. Hlášení Okresního hejtmanství v Lanškrouně o tom informovalo České místodržitelství spolu s příloženými protesty obcí na Lanškrounsku proti dosazování českých úředníků. Z Lanškrouna byl přeložen místodržitelský tajemník Dr. Josef Hozák do Českého Krumlova.³⁴

Dalším případ z pohraničí se týkal místodržitelského sekretáře Dr. Vincence Reiffnera, který byl Dr. Rudolfem Lodgmanem, rytířem von Auen, povolán k zemské vládě do Liberce, 13. listopadu 1918. Uvolněn ze služby u českého místodržitelství byl již 11. listopadu 1918, když po převratu 28. října onemocněl.³⁵

Na okresním hejtmanství v Litoměřicích si jeho správce dvorní rada JUDr. Alfréd Siegl vyžádal dovolenou z rodinných důvodů a současně požádal o přeložení do trvalé výslužby. Správou Okresního hejtmanství byl pověřen místodržitelský tajemník Karel Walbrunn.³⁶

O situaci v Lounech 28. října 1918 bylo informováno České místodržitelství telefonicky z tamního Okresního hejtmanství ve 12 hod. 10 min. Dle zprávy se obyvatelstvo se radovalo a vyvěsilo množství vlajek v národních barvách. Podle hlášení hejtmanství uvedeným událostem nemohlo v žádném případě zabránit, protože mělo k dispozici jen tři strážníky. Správce Okresního hejtmanství JUDr. Adolf Kafka byl později odvolán, přeřazen na II. odd. Zemské školní rady a nahrazen okresním hejtmanem Josefem Tomkem.³⁷

O převratu v Mělníku podalo zprávu Okresní hejtmanství dne 29. října 1918. Spolu s ní následovalo hlášení z 28. listopadu 1918 o situaci v Liběchově a o podřízení se obce československým úřadům dne 22. listopadu 1918.³⁸

Na Okresním hejtmanství v Mladé Boleslavi byl odvolán místodržitelský tajemník Dr. Vilém Hájek a přidělen Zemské vyživovací komisi. Jako místodržitelský konceptní praktikant byl dosazen Dr. Jaroslav Šádek z Českého místodržitelství.³⁹

Jiná věc se týkala požadavku liberecké vlády z 18. listopadu 1918 na připojení tří obcí u Mnichova Hradiště k Deutschböhmen. Podle vyjádření Okresního hejtmanství v Mnichově Hradišti tento pokyn nebylo třeba respektovat. V Mnichově Hradišti byl místo okresního hejtmana Dr. Aloise Sluky pověřen správou Okresního hejtmanství místodržitelský tajemník Jaroslav Skořapa. 28. října 1918 byly vyvěšeny vlajky a proklamován samostatný československý stát.⁴⁰

Z Okresního hejtmanství v Mostě byl odvolán místodržitelský tajemník Dr. František Hohl do Falknova.⁴¹

Okresní hejtmanství v Německém Brodě zaslalo Českému místodržitelství hlášení o průběhu 28. října 1918. Na úředních budovách, budovách spolků a na jednotlivých soukromých domech byly vyvěšeny vlajky. Na základě hlášení místodržitelského rady Schneidera určeného Českému místodržitelství přišel do Německého Brodu jeden exemplář vyhlášky německorakouské státní rady

o vyhlášení stanného práva. Mělo to být z toho důvodu, aby se v obcích, které se měly stát součástí německo – rakouského státu, zabránilo drancování a loupení. Dle Schneiderova hlášení neberou v Německém Brodě tyto vyhlášky vážně. Ve městě je zachován klid a pořádek. Hejtmanství v Německém Brodě zaslalo na České místodržitelství jeden exemplář provolání okresního národního výboru pro Štoky.⁴²

V Nové Pace byl odvolán nepopulární okresní hejtman JUDr. Udalrich Kozlanský. Odešel i místodržitelský tajemník Josef Hořenovský do Sedlčan.⁴³

Podle hlášení Okresního hejtmanství v Novém Bydžově z 19. prosince 1918 propukly ve městě výtržnosti a hladové bouře.⁴⁴

Dle zprávy okresního národního výboru v Pardubicích určené Českému místodržitelství se okresní hejtman v Pardubicích Emilian Trolda za převratu choval velice rezervovaně. Hejtman si podle odpovědi nebyl ničeho vědom. Byl ale stejně vyzván aby, důrazně projevil své smýšlení v den výročí Bílé hory.⁴⁵

V jiné cause byl vyměněn zásobovací referent Okresního hejtmanství v Písku JUDr. Vltavský, který byl dne 4. září 1918 napaden píseckými ženami při zásobovací demonstraci. Nechtěl se proto příliš angažovat ani při událostech 14. října 1918.⁴⁶

19. prosince 1918 podalo Okresní hejtmanství v Plané u Mariánských Lázní hlášení Českému místodržitelství o chování českých vojáků, kteří při obsazení města rozdupali poslední rakouskou orlici a zničili také císařskou bustu.⁴⁷

Mezi nejvýznamnější odvolané osoby patřil JUDr. Václav Dvořák, okresní hejtman v Plzni, jenž obdržel služební dovolenou. Jeho funkci převzal 22. listopadu 1918 vládní rada Heřman Šlechta. Podle hlášení Policejního komisařství v Plzni byli prý židé první, kteří v prvních dnech po převratu odstraňovali na svých domech a obchodech německé nápisy a domy zdobili prapory a sebe národními odznaky. Podle obyvatelstva byl ale jejich příklon k československému státu jen vnějškový a neupřímný. Shlíželi se prý v poměrech bolševického Ruska. Zároveň se prý snažili rozšiřovat svůj vliv v mladém státě, o čemž údajně svědčil jejich výrok, který padl v Plzni: „Za rok si koupí židovstvo celý československý stát“. Zpráva Policejního komisařství v Plzni informovala o táborech lidu pořádaném Československou sociálně demokratickou stranou dělnickou, který se konal 17. listopadu 1918 za účasti šesti až osmi tisíc lidí. Hovořili na něm Luděk Pik, Gustav Habrman, Bosáková, Frabša (za Českou stranu socialistickou) atd. Byly tu vyhlášovány rozsáhlé politické, sociální a hospodářské požadavky.⁴⁸

9. prosince 1918 bylo Českému místodržitelství zasláno hlášení správce Policejního komisařství v Plzni o vojenském zajištění železničních tratí Plzeň, Podbořany, Blatno, Bečov, Mariánské Lázně. Největší odpor kladl Volkswehr v Blatně, kde dokonce vytrhal část železničních kolejí mezi Žihlí a Mladotice-

mi. Německým obyvatelstvem bylo obsazování, respektive zajišťování, přijímáno s rezignací. Leckde se objevila ještě zmínka o sebeurčovacím právu a o mírové konferenci. Mnozí se utěšovali tím, že německý lid povstane a Čechy vyžene. Zároveň to bylo bráno jako nevyhnutelný akt. Bylo ale mnoho lidí, kteří uznávali spojení s československým státem jako jediné možné řešení, poukazovali na nemožnost spojení s Německem z důvodů hospodářských, s Rakouskem z důvodů komunikačních a konečně nemožnost samostatné existence Deutschböhmen.

Na to navazuje přípis o známé aféře v Podbořanech se správcem Okresního hejtmanství Aloisem Forsterem. Z pomníku padlých ve válce 1866 strhli vojáci rakouského orla a poprsí bývalého císaře Františka Josefa I., načež Forster reagoval slovy: „Sagen Sie beim Nationalrat, was die Leute da treiben“ .

19. prosince 1918 je datována zpráva Okresního hejtmanství v Podbořanech o aféře s pomníkem z roku 1866 a o obsazení Jesenice 8. prosince 1918. Ze 7. prosince 1918 pochází fonogram vrchního policejního komisaře Kráčmara: „Dle rozkazu vrchního vojenského velitelství v Praze obsadil velitel 35. pěšího pluku železniční trať z Plzně do Žatce, já jel s nimi. Včera, tj. 6. prosince, byly obsazeny Podbořany, vše se odehrálo bez problémů až na to, že vojíni kolem 9. hodiny dopolední srazili na náměstí několik orlů. Přednosta Okresního úřadu se o tomto činu vyjádřil: „Pfui, das ist eine Schande“ a k podplukovníkovi se otočil s tím, že mu gratuluje k té blamáži. Kráčmar požadoval Forsterovo odstoupení. Opis dopisu byl dodán Ministerstvu vnitra. O 12. hod. dopoledne telefonoval vrchní policejní komisař Kráčmar, že se správce Okresního hejtmanství v Podbořanech podplukovníkovi omluvil, čímž je celá záležitost urovnána. Podplukovník ničeho nenamítal proti tomu, aby Forster dále spravoval Okresní hejtmanství, pokud s tím bude souhlasit Ministerstvo vnitra a České místodržitelství. Kráčmarovi bylo sděleno, že Forster je výborný úředník a že se nedoporučuje, aby ve správě hejtmanství nastala změna. Ministerstvo vnitra (Dr. Sapara) a prezidium Českého místodržitelství s tímto řešením nastalé situace vyjádřili souhlas. Podle hlášení četníků z Jesenice a Podbořan z 30. prosince 1918 v obcích Deslavy a Velká Chmelištná držely u sebe civilní osoby zbraně.⁴⁹

Zajímavé bylo také sdělení okresního komisaře Dr. Viléma Bayera ze 7. listopadu 1918 o převzetí Okresního hejtmanství v Poděbradech od odstoupjícího okresního hejtmana JUDr. Aloise Nováčka o tom, že se na hejtmanství nacházelo celkem pět tisíc devatenáct nevyřízených úředních spisů z let 1914 – 1917 po bývalém správci Okresního hejtmanství, místodržitelském tajemníkovi Dr. Rudolfu Taškemu, který byl odvolán k Českému místodržitelství. Při nástupu Aloise Nováčka do služby roku 1918 bylo nevyřízených spisů přes dvacet tisíc. Počet nevyřízených spisů z období Nováčkova působení na hejtmanství nemohl být pro nedostatek času zjištěn. Sám Nováček byl z funkce rovněž odvolán a přidělen na oddělení místodržitelství pro záležitosti železniční a silniční. Na

jeho místo byl povolán bývalý okresní hejtman v Mnichově Hradišti, JUDr. Alois Sluka.⁵⁰

Mezi nejvýznamnějšími případy patřila např. causa týkající se osoby okresního hejtmana v Poličce JUDr. Kamila Henna. Došlo ke sporu mezi ním a členy okresního národního výboru, kteří mu museli podle jejich sdělení pohrozit násilím, pokud se nevzdá svého úřadu. Úřadující místodržitelství tajemník Karel Zeiner českému místodržitelství sdělil, že členům uvedeného národního výboru dal k nahlédnutí úřední agendu, ale zároveň je upozornil, že nejsou kompetentní k vedení úřadu. Ve zprávě Českému místodržitelství uvedl, že jejich chování k hejtmanovi zahrnuje i námitky osobního rázu.

V dalším hlášení určeném prezídiu Českého místodržitelství zdůraznili členové okresního národního výboru, že přiměli okresního hejtmana JUDr. Kamila Henna, aby nastoupil od 1. listopadu 1918 na dovolenou. Uvedli důvody, proč k tomuto činu přikročili. Henn byl osobou nespolehlivou pro československý stát. Bylo zdůrazněno, že hejtman nepožíval důvěry obyvatel v žádném směru, českého obyvatelstva v ohledu národním, německého v ohledu čilosti a pracovitosti. Uvedená okolnost byla vystupňována u nemajetných tříd v nenávistné přesvědčení, že se o jejich zájmy nikdy nestaral. Vystupováním v úřadě si přivodil nepřízeň obyvatelstva. Týkalo se to také úřednictva, neboť prý bylo v jednání se stranami netaktní a hrubé. Členové Národního výboru podezírali hejtmana z manipulace s kontingenty potravin a ze snah o vlastní obohacení. Hovořilo se o tom, že jednotlivé případy jsou známy. Hejtman prý musel odstoupit kvůli udržení veřejného pořádku.

JUDr. Kamil Henn požádal 2. listopadu 1918 o přeložení na prezídium Českého místodržitelství do Prahy a o dva dny později mu bylo vyhověno. Byl přidělen k Zemské vyživovací komisi v Praze, kde nastoupil 14. listopadu 1918. Prozatímní správou Okresního hejtmanství v Poličce byl pověřen místodržitelství tajemník Karel Zeiner dne 18. prosince.

Otázka zasahování Okresního hejtmanství v Moravské Třebové do kompetencí zdejšího Okresního hejtmanství se stala bezpředmětnou po obsazení Moravské Třebové a Svitav československým vojskem a dosazením úřednictva oddaného vládě republiky. Skoro všechny zdejší německy mluvící obce udržovaly úřední styky s úřadem zdejším a dokonce někteří starostové se na přechodnou dobu svého úřadu vzdali a nyní po obnovení uspořádaných poměrů ho opět převzali.⁵¹

Podle zpráv z Okresního hejtmanství v Prachaticích došlo dne 24. listopadu ke srážce československého vojska s rakouskými vojáky u Volar. Do 29. listopadu, kdy byly Prachatice obsazeny československými jednotkami, se vojenská situace v této oblasti stabilizovala. Z úředníků byl přeřazen okresní komisař JUDr. Karel Baretta do Šluknova.⁵²

Z úřadu okresního hejtmána byl též odvolán v Přešticích František Bláha. Již 30. října na nátlak obyvatelstva musel odstoupit a prozatímní správu Okresního hejtmánství převzal místodržitelský sekretář Jan Blažek. Dle jeho sdělení, když odjížděl bývalý okresní hejtmán 31. října 1918 vlakem v 8. 30 směrem na Plzeň, byl na nádraží přepaden a zbit. Dne 21. listopadu přišla písemná demise Františka Bláhy. Podle informace Jana Blažka se v Přešticích pohybuje okruh lidí, kteří brojili proti stávajícímu pořádku a úřednictvu, a vyhrožovali, že budou dělat domovní prohlídky a zabavené potraviny si rozdělí mezi sebou. Jan Blažek proto požádal o přidělení třiceti spolehlivých vojáků. Dále sděloval, že na zámku v Dolní Lukavici bylo vystřeleno na jeho majitele hraběte Schönborna z revolveru, ale hrabě nebyl zasažen. V zámku bylo rozbito asi pětadesát okenních tabulek. Hrabě Schönborn hned po incidentu odjel. Četnictvu bylo nařízeno vyšetřování obou případů. Na Nepomucku byl dosud zachován úplný klid. František Bláha byl povolán k Českému místodržitelství, místodržitelský tajemník Jan Blažek byl přeřazen do Plzně a správou Okresního hejtmánství v Přešticích byl pověřen vrchní okresní komisař Jaroslav Steinmann.⁵³

Z funkce byl rovněž nucen odstoupit místodržitelský rada JUDr. Václav Fischer v Rokycanech. Správou Okresního hejtmánství v Rokycanech byl pověřen místodržitelský tajemník Dr. Čeněk Vichr. K němu byl přidělen od Českého místodržitelství místodržitelský praktikant Dr. Jaroslav Baron a místodržitelský konceptní praktikant Eduard Kalík byl poslán z Rokycan do Čáslavi.⁵⁴

Z Okresního hejtmánství v Roudnici nad Labem byl povolán k Českému místodržitelství místodržitelský tajemník Jaroslav Vaněk.⁵⁵

Z Okresního hejtmánství v Rumburce byl Dr. Maxmilián Ritter z Rittersheimů, místodržitelský tajemník, přidělen do oddělení pro záležitosti půjček a spořitelen na Českém místodržitelství. Místo něho nastoupil místodržitelský tajemník Alfréd, rytíř ze Schönfeldů z Českého místodržitelství.⁵⁶

Byl přeložen i další místodržitelský rada, JUDr. Bohumil Stříbrný v Sedlčanech, který byl povolán převzít Okresní hejtmánství v Rokycanech. Okresní komisař Hugo Palma byl přeřazen ze Sedlčan do Kamenice nad Lipou a do Sedlčan byl přesunut Josef Hořenovský, místodržitelský tajemník z Nové Paky.⁵⁷

JUDr. Jan Tauer, místodržitelský rada a správce Okresního hejtmánství ve Strakonících nechtěl abdikovat a tvrdil, že to musí být omyl. Oháněl se i tím, že jeho syn, který dezertoval z rakousko-uherské armády do Švýcarska, je žákem profesora Masaryka, který dokonce s ním a jeho matkou ve Švýcarsku mluvil a utěšoval je. Byl přidělen oddělení pro vodní záležitosti Českého místodržitelství a jeho místo převzal místodržitelský tajemník Leopold Trefný. Zároveň s ním byl do Strakonic přidělen František Carda, místodržitelský konceptní praktikant z Českého místodržitelství.⁵⁸

Dalším případem, v němž se do určité míry zrcadlí česko – německé vztahy

v této době, byly události ve Stříbře. 5. listopadu se konala na náměstí schůze za účasti asi tisíce osob, hovořili poslanci Říšské rady, sociální demokraté a také jeden voják. Volksrate okresu Stříbro vyjádřila podpora samostatnosti Deutschböhmen. Podle písemné zprávy Okresního hejtmanství ve Stříbře ze 6. listopadu se ve městě utvořila vojenská rada, která chtěla dbát na klid a pořádek. Chtěli vyslat své zástupce do Městské rady a do okresního výboru. Jako nadřízený vojenský úřad uznávali vojenské velitelství v Litoměřicích. Ráno 8. listopadu 1918 byla na městské radnici vyjádřena podpora zemské vládě Deutschböhmen a okresnímu národnímu výboru v Chebu. Vojenské velitelství v Teplicích do města zaslalo dvacet mužů z Chebského střeleckého pluku č. 6, kteří zde měli vykonávat strážní službu a bránit případným pokusům o drancování a o rušení dopravy. 19. listopadu 1918 delegáti plzeňského Národního výboru z nařízení československé vlády dosadili místodržitelského radu JUDr. Felixe Maschnera do úřadu okresního hejtmana ve Stříbře. Prosili o jeho potvrzení ve funkci. Podle telegramu bylo město obsazeno vojskem a byl zachován klid a pořádek.

V hlášení JUDr. Felixe Maschnera z 19. listopadu 1918 bylo uvedeno, že do Stříbra přijela asi jedna setnina vojáků z Plzně a uvedla ho opět do úřadu. Úředníci, místodržitelský koncipista Maštalirz a místodržitelský konceptní praktikant Piffé, kteří předtím dali slib poslušnosti Českému místodržitelství, zatím během jeho dovolené stejný slib složili liberecké zemské vládě. 20. listopadu prohlásili, že místodržitelství za svůj nadřízený úřad nepokládají, a proto odjedou. Protože by tak přišel o dva pracovníky, požadoval Maschner, aby za ně ihned dostal náhradu a byl o tom vyrozuměn ještě téhož dne. Hlásil to policejnímu prezidentovi. Na výpomoc měl být poslán z Plzně okresní komisař Dr. Kumpff.

Téhož dne telefonoval v zastoupení okresního národního výboru v Plzni Dr. Mandl, starosta Plzně. Ještě odpoledne se k němu dostavila deputace Němců ze Stříbra a prohlásila, že místodržitelský rada JUDr. Felix Maschner je ve Stříbře neoblíben nejen u Čechů, ale i u Němců, a žádala jeho odstranění. V případě jeho demise se deputace zaručila, že ve městě udrží klid a pořádek. Dr. Mandl navrhoval, aby JUDr. Maschner byl nahrazen co nejrychleji jiným okresním hejtmanem, protože potom by české vojsko ze Stříbra mohlo odejít. Slyšel, že německé vojsko z Chebu se chystá do Stříbra, pokud české vojsko neodejde. Dr. Mandl dále navrhoval, že by se mohl případně, jaksí výměnou, přeložit ze Stříbra komisař Jenisch, který není oblíbený u českého hornictva.

Jan Kosina z těchto důvodů ještě týž den zprostil Maschnera funkce a udělil mu ze služebních důvodů dovolenou. Na jeho místo byl prozatím povolán místodržitelský rada Vilém Müller, šlechtic z Müllersheimu. Sám Maschner ve stejný den ve své zprávě prezídiu Českého místodržitelství o událostech ve Stříbře vysvětloval, že když byl opět uveden do svého úřadu vojskem, stalo se jeho postavení ve městě neudržitelné. Obyvatelstvo na něho a jeho rodinu pokřiko-

valo (Pflug, schämen Sie sich, Verräter), plivalo po nich a vyhrožovalo. Žádal proto buď o přeložení do svého rodiště Písku, nebo o udělení dovolené ze služebních důvodů. Ještě později roku 1918 se neúspěšně uplatnil také v Liberci.⁵⁹

V přípisu Okresního hejtmanství resp. okresní správy politické Národního výboru v Sušici datovaném dne 13. prosince 1918 je popsán známý případ zatčení bývalého ministra železnic Zdenka Forstera, tč. bydlištěm v Kojšicích. Zdenko Forster byl zatčen v noci z 10. na 11. prosinec 1918 na nádraží v Sušici. Při prohlídce ministrových zavazadel bylo kromě většího množství prádla a šatstva nalezeno něco málo potravin a balík účtů. Při prohlídce zavazadel Forster jeden lístek ze spisů tajně vyjmul a roztrhal na kousky. Okresní národní výbor žádal pro podezření, že se u Zdenko Forstera scházejí okolní němečtí statkáři a „kují pikle proti československému státu“, aby bývalý ministr byl v Kojšicích internován a aby bylo zabráněno jeho odjezdu do Vídně. Zároveň požadoval u Ministerstva vnitra o instrukce v tomto směru. Podle sdělení prezidia Českého místodržitelství ze dne 16. prosince 1918 byly Forsterovy spisy prohlédnuty a nebylo v nich nalezeno nic závadného. Na podkladě hlášení okresního hejtmana Sedláčka z 31. prosince 1918 určeném prezidiu Českého místodržitelství, který se zmínil i o tom, že hned po převratu byl prohlédnut s nulovým výsledkem i Forsterův zámek v Kojšicích, bylo Forsterovi s manželkou umožněno 23. prosince 1918 odjet do Vídně. Ostatně Sušice byla obsazena československou armádou již 16. prosince 1918.⁶⁰

Ze Šluknova byl přidělen k Českému místodržitelství místodržitelský koncipista Dr. Jan Kopp a do Šluknova poslán okresní komisař z Prachatic Dr. Karel Baretta.⁶¹ JUDr. Václav Hejda v Táboře byl také nucen abdikovat.⁶²

Zpráva Josefa Straky z Policejního komisařství v Plzni, datovaná 16. listopadu sdělovala, že v Teplé kromě několika Všeněmců by všichni místní Němci chtěli zůstat v Československé republice.⁶³

Z funkce musel být odvolán JUDr. Ottokar Bayer, správce Okresního hejtmanství ve Vysokém Mýtě. Podle hlášení tamního hejtmanství z 20. listopadu 1918 se vojáci německé národnosti příslušející pod hejtmanství v Lanškrouně nebudou chtít pravděpodobně dostavit k odvodu.⁶⁴

10. prosince 1918 na žádost místodržitelského tajemníka Dr. Grohmanna z Okresního hejtmanství v Ústí nad Labem v dorozumění s okresním národním výborem bylo československé vojsko vyzváno k zákroku a k obsazení města. Důvodem byla snaha zabránit rabování. Podle zpráv o demolování obchodů v Krásném Březně to nebylo nic proti tomu, co se událo v Ústí nad Labem, kde byla zdemolována celá Teplická třída.

Podle telefonátu z 11. prosince 1918 (11 hod.) československé vojsko obsadilo město. Všude ve městě byl klid. Okresní hejtmanství bylo vyzváno, aby vydalo vyhlášku k obyvatelstvu, v níž má být upozorněno pod pohrůzkou stanného práva,

aby se zdrželo všech výtržností. Okresní hejtman poslal 12. prosince do Prahy souhrnnou zprávu o plundrování ve městě a 30. prosince hlášení o politická situaci.⁶⁵

Na Okresní hejtmanství ve Vrchlabí nastoupil okresní komisař Dr. Fiedler z hejtmanství v Náchodě. Zároveň byl ze správy okresního hejtmanství odvolán Dr. J. Žák. Uvedená změna byla později po protestech z Vrchlabí anulována.⁶⁶

Hlášení Okresního hejtmanství v Žamberku informovalo České místodržitelství o ustanovení dělnické a vojenské rady v Králíkách a Mladkově 17. a 24. listopadu 1918 a o tom, že se v obcích agituje proti podřízení obyvatelstva Československému národnímu výboru. Podle zjištění Okresního hejtmanství v Žamberku by se většina „selského a pracovního lidu“ raději podřídila Československému národnímu výboru než zemské vládě v Opavě. Na základě různých pověstí mělo být v Králíkách zřízeno Okresní hejtmanství a obce rokytnického okresu měly být připojeny ke Králíkám. O několik týdnů později, v noci ze 14. na 15. prosinec 1918, byla města Rokytnice a Králíky bez problémů obsazena československým vojskem. Správce Okresního hejtmanství v Králíkách Max Kubin, který prosazoval v kraji slib věrnosti zemské vládě v Opavě byl vyzván, aby opustil město. Bylo zatčeno několik německých úředníků, kteří předtím aktivně podporovali Deutschösterreich.⁶⁷

Zpráva menšinové komise Národního výboru v Žatci uváděla, že byla upozorněna z důvěryhodného zdroje na to, že přednosta Okresní správy politické v Žatci nedbá nařízení Národního výboru a výnosů Zemské správy politické, zejména ve věcech politické povahy. Doporučovala, aby dotyčný přednosta (rada Schmidt) „byl nahrazen úředníkem spolehlivým“. Sám jmenovaný 14. listopadu 1918 požádal o přeložení do výslužby. Žádosti bylo vyhověno.⁶⁸

Jedna informace přišla z Moravy: podle zprávy Pražských novin z 5. prosince 1918 kapitulovalo předchozího dne obecní zastupitelstvo v Jihlavě.⁶⁹

Atmosféru rozbouřené doby do jisté míry charakterizuje i zpráva Českého místodržitelství, dle níž Krajský odbor Svazu čs. studentstva vyzýval studenty, „aby se podle svých možností účastnili ve svých obcích práce politické, aprovizační a hlídkové. Neměli dovolit nikomu, aby lid štvál a sváděl ke vzpouřám. Měli udat každého sedláka, mlynáře a lichváře, který by odmítal odevzdat viktualie, čachroval s nimi, nebo lichvařil. Udávání v tomto smyslu prý není tedy nejen nic špatného, nýbrž je společenská povinnost“. Na podkladě jiného přípisu Českého místodržitelství všichni středoškolští studenti budou propuštěni z armády, aby mohli pokračovat ve studiích.⁷⁰

Dle zprávy Českého místodržitelství z 10. prosinec 1918 prý politicky podezřelé osoby, zvláště Němci a židé, žádali potvrzení od Národního výboru, že jsou dobrými Čechy.⁷¹

Na první schůzi Revolučního národního shromáždění, která se konala dne 14. listopadu 1918 se projednávala zpráva o vnitropolitické situaci. Ministr vnitra

Antonín Švehla informoval o tom, že zemská politická správa až na čtyři případy, a to Loket, Žatec, Kaplice a Jáchymov, úřaduje bezvadně, Okresní hejtmanství podávají pravidelně zprávy písemné i telefonické. Pokud tomu tak není, děje se to jen pod tlakem zvenčí. Vídeňský kancléř Karl Renner posílá kurýry a vybízí k odporu proti vládě státu česko – slovenského, především rolníky aby neodváželi obilí. Tak by vznikly soběstačné německé okresy a okresy odkázané se zásobováním na Prahu. Ministr výživy Bohuslav Vrbenský se přimlouval za to, aby přes tyto zjevy byly všechny kraje našeho státu včetně německých zásobovány stejně, jak ostatně činil již Národní výbor.

Ministerský předseda Karel Kramář připomněl, že zásobování obyvatelstva je dobrou politickou zbraní. Doporučil také, aby německé obyvatelstvo, které je podle jeho informací jiného názoru na československý stát, než z některých stran slyší, bylo dále zásobováno naší vládou. Na Mostecku a Duchcovsku musí se tak dít bezpodmínečně.

Ministr zemědělství Karel Prášek žádal, aby před konečným rozhodnutím ministerské rady byly nepřátelské činy německo-rakouské vlády zevrubně vyšetřeny a potom zplnomocněncem Vlastimilem Tusarem předneseny ve Vídni. Po přímlově ministrů Jiřího Stříbrného a Bohuslava Vrbenského byl vysloven s návrhem ministra Práška souhlas.⁷²

S přejímáním moci byla situace komplikovanější v pohraničí českých zemí osídleném německým obyvatelstvem, které v zemích Koruny české tvořilo třetinu obyvatelstva. Němci již zhruba od roku 1917, kdy započal rozklad monarchie usilovali o vytvoření německé provincie Deutschböhmen. Provincie měla být samostatnou korunní zemí monarchie zcela nezávislou na vnitrozemí. Tyto snahy ještě zesílily v průběhu roku 1918. Ve Vídni byly přijímány vcelku příznivě. Výrazem toho bylo i krajské rozdělení Čech z května 1918. Podařilo se prosadit zřízení krajského soudu v Trutnově pro německou část Čech a 26. září 1918 rozdělení Zemské správní komise v Čechách na část českou a německou. Všechna opatření měla vstoupit v platnost 1. ledna 1919. Návrh samozřejmě vzbudil velké rozhořčení u české veřejnosti. Vzhledem k rozpadu rakousko-uherské monarchie na konci roku 1918 nebyl plán realizován.

V souladu s rychlým politickým vývojem němečtí poslanci Říšské rady z alpských zemí a zemí Koruny české vyhlásili 21. října 1918 ve Vídni tzv. Deutschösterreich, jehož součástí mělo být i pohraničí českých zemí. Němečtí poslanci z českých zemí také 30. října 1918 vyjádřili svůj protest proti připojení německých oblastí českých zemí k Československu. Téhož dne obdobnou výzvu vydala v Ústí nad Labem Německá národní rada. Zároveň byly v českých zemích velice rychle vyhlášeny čtyři německé provincie. Z nich první a nejvýznamnější Deutschböhmen. Byla jmenována zemská vláda se sídlem v Teplicích v čele se zemským hejtmanem, kterým byl nejprve Rafael Pacher a poté Rudolf Lodgmann rytíř von Auen.

Orgány státní správy v pohraničí v nejistých politických poměrech raději vyčkávaly vývoje situace. Na místní úrovni se utvořily tzv. Volksräte, složené s představitelů všech německých politických stran i místních významnějších politických osobností, které byly obdobou národních výborů v českých zemích a národních rad na Slovensku. Mezi další německé provincie vyhlášené v českých zemích patřil na Šumavě Böhmerwaldgau s plánovaným sídlem v Prachaticích. Političtí představitelé této oblasti, mezi něž patřili např. poslanec dr. Wichtl a prelát Hauser, si uvědomovali nemožnost uhájit politickou samostatnost oblasti, a proto vedli jednání o připojení k Hornímu Rakousku, eventuelně k Bavorsku. Na severní Moravě a ve Slezsku vznikla župa Sudetenland vyhlášená dne 2. listopadu 1918 v Opavě R. Freisserem a Hansem Jocklem. Politickou moc jim předal zemský prezident baron von Widmann. Poslední byla jihomoravská župa Deutschsüdmähren, vyhlášená ve Znojmě 3. listopadu 1918 říšskými a zemskými poslanci. Zároveň bylo přijato usnesení o připojení této provincie k Německému Rakousku. Do čela prozatímní vlády byl jmenován poslanec Říšské rady Oskar Teufel, hejtmanem hrabě H. Odolfredi.

Národní shromáždění Německého Rakouska vyjádřilo svůj souhlas s připojením všech čtyř německých provincií z českých zemí na schůzi, která se konala 12. listopadu 1918 a 14. listopadu přijalo zákon o převzetí moci v jednotlivých provinciích.

Fungování státní správy v českém pohraničí na podzim 1918 provázely mnohé problémy. Vezměme si konkrétní příklad provincie Deutschböhmen. Fungovaly tam nově zvolené státní orgány nového státního útvaru: zemská vláda v čele s prezídiem tvořeným z poslanců Říšské rady Rudolfem Lodgmanem rytířem von Auen, Josefem Seligerem a Wilhelmem Maixnerem, a zemský sněm, byl také zvolen zemský hejtman. Byla budována vlastní armáda tzv. Volkswehr, organizováno vlastní četnictvo a policejní složky, tvořilo se vlastní soudnictví a nová Okresní hejtmanství. Na obecní úrovni měla fungovat samospráva, tzv. Volksräte. V Liberci bylo zřízeno zásobovací ředitelství, v Teplicích obilní ústav a Úřad pro nezaměstnané byl založen v Mostě.

Činnost zemské vlády Deutschböhmen provázely od počátku problémy. Počáteční komplikace byla již v tom, že v Liberci – nově zvoleném sídle zemské vlády – se usídlili jen někteří z jejích významnějších činitelů, část z nich raději dala přednost klidnějšímu útočišti ve Vídni, kde vyčkávala na další vývoj situace. Zemská vláda Deutschböhmen měla svým způsobem podobné problémy jako Národní výbor československý s přejímáním starého rakouského státního aparátu a vytvářením nového. Základním článkem dosavadního státního aparátu byla okresní hejtmanství. Úředníci na hejtmanstvích byli většinou Němci, a tak by se na první pohled mohlo zdát, že jejich přejímání bude probíhat zcela samozřejmě. Ale tito bývalí rakouští byrokraté se od počátku ke statutu provincie stavěli velice opatrně, i z existenčních důvodů. Ocitli se ve složitém dilematu,

zda-li mají poslouchat rozkazy českého místodržitelství, které se podřídilo pražskému Národnímu výboru, jenž podle nich převzal moc nikoli zcela legálně, nebo rozkazy zemské vlády v Liberci, která jim byla mnohem bližší z hlediska nacionálního. Ale když se na ni pohlíželo ze stanoviska právního, byla jakousi vzbouřeneckou vzdorovládou.

České místodržitelství vydalo 11. listopadu 1918 oběžník, kterým zakazovalo okresním hejtmanstvím, aby se podřizovaly zemské vládě Deutschböhmen.⁷³ Úředníci německé národnosti se snažili situaci řešit tak, že se rozhodli poslouchat rozkazy zemské vlády, ale nadále být podřízenými Českého místodržitelství, případně pasivně vyčkávat vývoje situace. Někteří němečtí úředníci vůbec odmítali složit slib věrnosti československému státu. Úředníci české národnosti v pohraničních oblastech ihned vyjádřili poslušnost československému státu a na místech, kde pracovali, tj. okresních hejtmanstvích, poštách a telegrafech, se snažili sabotovat nařízení liberecké vlády. Vyskytly se také i případy, kdy někteří čeští úředníci museli přísahat věrnost Deutschböhmen, jako se to stalo u Okresních hejtmanství v Karlových Varech a Chebu. Četnictvo pro Deutschböhmen dokonce v porevolučních zmatcích zůstalo podřízeno zemskému četnickému velitelství v Praze. V soudnictví usilovala liberecká vláda o rozdělení českých a německých soudních okresů a o vybudování nezávislého německého vyššího soudnictví. V žádném z těchto směrů se nepodařilo do pádu Deutschböhmen výrazněji pokročit.

Politici z Deutschböhmen se snažili získat na svou stranu rakousko-uherské sborové vojenské velitelství v Litoměřicích. Pověřenec liberecké vlády byl ale odbyt neurčitými sliby generálů. Ti v nejasné vnitropolitické situaci raději vyčkávali. Když viděli stále vzrůstající převahu československého státu a morální rozklad svých jednotek, které před národními zájmy daly přednost návratu domů, bez výraznějších problémů kapitulovali a jim podřízené útvary rozpustili.

Německé provincie měly krátké trvání. Pro jejich existenci se jim nepodařilo zajistit si mezinárodní podporu. Nebyly soběstačné hospodářsky, ani nebyly schopny se vojensky udržet. Území čtyř německých provincií spolu dokonce ani nesouviselo geograficky. Bylo např. přerušeno českým osídlením na rozhraní Náchodska a Kladska a na Domažlicku. Ekonomicky i dopravně byly vázány na vnitrozemí českých zemí. Již naprosto iluzorní byly jejich snahy o připojení některých vnitrozemských jazykových ostrůvků k Rakousku, jako např. Brna, Olomouce, Jihlavska, Českých Budějovic, Lanškrounska nebo převedení Ostravska pod mezinárodní správu. Za všemi těmito snahami stál samozřejmě předpoklad německo-rakouských politiků o budoucím možném připojení Německého Rakouska včetně pohraničí českých zemí k Německé říši.

Představitelé českých Němců se z počátku snažili neúspěšně vyjednávat s Národním výborem o vzájemném uznání. Ale v této době jim chyběla jakákoliv mezinárodní podpora a zároveň byli nuceni ke spolupráci s českou stranou

z důvodu kritického nedostatku potravin v pohraničí. Do konce roku 1918 byly tyto oblasti obsazeny československým vojskem. Hlavní město samozvaného „státu“ Teplice bylo obsazeno 7. prosince a jako poslední nejvýznamnější město provincie Liberec 14. prosince 1918. Také zbývající tři německé provincie byly do konce prosince 1918 obsazeny československou armádou. Podle příkazu Českého místodržitelství z 30. prosince 1918 se měla provést inspekce okresních hejtmanství, jejichž území byla zabrána československým vojskem. Inspekci měli provést místodržitelští radové Ottokar Püchel a Václav Bouma, okresní hejtman s titulem místodržitelského rady: Zpráva Českého místodržitelství je doplněna výčtem zabraných okresních hejtmanství.⁷⁴

Později podle nařízení Českého místodržitelství z 18. března 1919 se měla provádět evidence žádostí o pomoc ze strany československého státu, které přišly z území tzv. „Deutschböhmen“ po 28. říjnu 1918.⁷⁵

Českým Němcům, kteří se odvolávali na amerického prezidenta T. W. Wilsona, se nepodařilo zapůsobit svými požadavky na národní sebeurčení ani na mírové konferenci ve Versailles. Na základě mírové smlouvy s Německem z 28. června 1919 získalo Československo Hlučínsko ve Slezsku. Mírovou smlouvou s Rakouskem z 10. září 1919 podepsanou v Saint Germain en Laye pak Vitorazsko a Valticko. Jižní hranice na Slovensku a Podkarpatské Rusi byly stabilizovány smlouvou s Maďarskem z 4. června 1920. Hranice s Polskem byly určeny arbitráží spojeneckých vyslanců ve Spa z 28. července 1920 rozdělením území Těšínska, 9. srpna rozdělením Oravy a Spiše. Definitivní tečkou za stanovením této hranice bylo přiznání sporného území Javoriny rozhodnutím Rady velvyslanců dne 12. března 1924 Československé republice.

Případy výměny nejvýznamnějších státních úředníků z roku 1918 měly svou dohru ještě v roce 1919 a dokonce 1920. Z tohoto důvodu se zmiňují ve stručnosti o dalším vývoji těchto případů. Pokračování změn ve státní správě ovlivnila významným způsobem schůze pro očistu veřejného života, která se konala 8. ledna 1919 v Národním domě na Vinohradech a byla pořádána Sdružením internovaných a vězňených. Na schůzi bylo požadováno odstranění bývalého dvorního rady Blížence z Českého místodržitelství, Konopáska z Tábora, Andrejse z Tábora, Sebastiana Častolovice z Kolína, okresního hejtmana Adolfa Fischera ze Sedlčan, místodržitelského rady Jaromíra Vysokého z Klatov, místodržitelského tajemníka Jana Kamenického ze Zemské školní rady. Jan Kamenický prý učinil udání na přednostu Vochoče.

Dvě žádosti prezidiálního šéfa Kubáta z prezidia Ministerstva vnitra o vyjádření k výměně několika konceptních úředníků byly adresovány správci místodržitelství jakožto Zemské správy politické v Praze a dalším úřadům. Další žádost směřovala k přednostovi Okresního úřadu v Táboře, přednostovi Okresního úřadu v Kolíně, přednostovi Okresního hejtmanství v Táboře, přednostovi Okresního

úřadu v Plzni a předsednictvu Zemské školní rady v Praze a byla opatřena poznámkou, že všechna vyjádření úředníků z druhé žádosti jdou do vlastních rukou ministra. Bylo řečeno, že dle výnosu prezidia Ministerské rady ze dne 11. ledna 1919 č. 360 A. Švehly bude požadováno vyjádření odpovědných osob k závěrům výše uvedené schůze.⁷⁶

Kubát žádal, aby se vši obezřetností a přesností bylo vyšetřeno, z jakých důvodů by jmenování úředníci nemohli setrvat na svém dosavadním místě. Zejména, jsou-li důvody a jaké, pro které by konkrétní úředník byl tak neoblíbený, že by musel opustit své nynější působíště. Při předložení vyšetřovacího spisu doporučil zaslat případný návrh s odůvodněním. Jan Kosina k věci uvedl v odpovědi na druhou žádost, že proti žádnému ze jmenovaných nejsou uvedena konkrétní fakta. Josef Blíženec podal již žádost o penzionování, Andrejs byl přeložen z Tábora, do Českého Krumlova, pak do Rychnova nad Kněžnou, Adolf Fischer z Rokycan do Sedlčan, proti Konopáskovi a Sebastianu Častolovicovi není žádné příčiny k zakročení. Šetření ohledně Jaromíra Vysokého a Jana Kamenického doporučil „pouze založití“. Takové bylo vyjádření Jana Kosiny ze 7. března 1919.

Kosina se k této otázce vyjádřil ještě následovně 7. července 1920: „K č. výnosu 6841/1920 podávám tuto zprávu. Po státním převratu roku 1918 bylo předneseno z české strany více stesků a stížností proti úředníkům národnosti české nežli národnosti německé. Z úředníků německých byly činěny výtky víceméně všeobecného rázu zejména proti dvorním radům Františku Rapprichovi, Gustavu Chluppovi z Chlonau, Zerbonimu, Dr. Jankovi a Dr. Zaborskému, následkem čehož jsem jim na pokyn Národního výboru udělil dovolené. Když pak za nějaký čas bylo dvorním radům Františku Rapprichovi, Gustavu Chluppovi, Zerbonimu a Oskaru Zaborském, rytíři z Wahlstättenu dáno na srozuměnou, že se na jejich další služby nereflektuje, podali všichni žádosti za přeložení na trvalý odpočinek. Žádostem těm bylo také vyhověno. Dr. Jankovi bylo pak s tamním schválením svěřeno obstarávání překladu sbírek zákonů a nařízení státu československého do němčiny.

Z českých úředníků byla celá řada přednostů okresních správ politických buď ihned nebo po nějaké době odstraněna z dosavadních působíšť – jako dvorní rada Josef Smutný, místodržitelští radové Adolf Fischer v Rokycanech, Bohumil Stříbrný v Sedlčanech, Václav Dvořák v Plzni, Udalrich Kozlanský v Nové Pace a Bedřich Hejda v Táboře, dále okresní hejtmani Bláha v Přešticích, Nováček v Poděbradech, Ottokar Bayer ve Vysokém Mýtě, místodržitelští tajemníci Josef Mrhálek v Domažlicích a Adolf Kafka v Lounech a okresní komisař Andrejs v Dolních Kralovicích. Z přidělených úředníků bylo nutno přeložit ihned místodržitelské tajemníky Dr. Paška z Poděbrad a Jana Kamenického z Jičína.

U většiny z právě jmenovaných úředníků bylo jen poukazováno na velikou neoblíbenost jejich mezi obyvatelstvem, u ostatních pak byla obvinění proti

nim přednášená takového rázu, že nebylo příčiny, aby bylo proti nim nějakým způsobem zakročeno. Jejich přeložení bylo pro ně dostatečným trestem. Jen místodržitelství rada Václav Dvořák byl na tamní příkaz vybidnut, aby žádal za přeložení na trvalý odpočinek, pak bylo také provedeno.

Dne 8. ledna 1919 konalo dle časopisu „České slovo“ č. 8 ze dne 9. ledna 1919 „Sdružení internovaných a vězněných v Národním domě na Král. Vinohradech schůzi pro „očistu veřejného života“, v níž bylo zejména požadováno odstranění dvorního rady Josefa Blížence, komisařů Konopáska, Andrejse, Sebastianiho, pak místodržitelství radů Adolfa Fischera a Vysokého, konečně pak místodržitelství tajemníka Jana Kamenického, aniž by byla proti některému z nich přednesena určitá fakta. Z právě jmenovaných šel Josef Blíženec na trvalý odpočinek, Andrejs, Adolf Fischer, Vysoký a Jan Kamenický byli přeloženi, Konopásek a Sebastiani zůstali na svých místech, poněvadž nebylo důvodů k jejich odstranění z dosavadních služebních míst. Poněvadž považují konečně za nutno poznamenati, že by nebylo spravedливо, aby čeští úředníci byli přísněji posuzováni než němečtí, poněvadž stížnosti proti nim jsou většinou jen rázu místního, nebo ne-li dokonce jen osobního, a nikterak neopravňují k domněnce, že by čeští úředníci ti nechtěli československému státu sloužiti poctivě a oddaně, kteroužto dobrou vůli a ochotnou oddanost k čs. republice u všech německých úředníků bez výhrady předpokládati nelze“.

Na základě materiálů z fondů Státního ústředního archivu v Praze byl zachycen proces konstituování státní správy v nově vzniklém československém státě po 28. říjnu 1918 po jeho personální stránce. Zajímavé je na základě dochovaných dokumentů sledovat situaci např. nejvíce zkompromitovaných státních úředníků. Jejich situace byla v naprosté většině řešena přeřazením z jednoho okresního hejtmanství na druhé, případně dovolenou nebo penzionováním. Někteří byli dokonce spíše povýšeni. To když byli povoláni přímo ke službám prezidia Českého místodržitelství, či na některé z nově vznikajících ministerstev.

V materiálech nebyl nalezen případ státního úředníka, kterého by převrat 28. října 1918 nějakým způsobem výrazně existenčně postihl. To se týká úředníků české i německé národnosti. V příloze jsou uvedeny podrobné tabulky personálních změn mezi 28. říjnem – 31. prosincem 1918. Na služební dovolenou odešlo nebo bylo vyměněno sto čtyřicet osm úředníků, šestnáct jich onemocnělo, tři zemřeli, do státní služby se přihlásilo dvacet sedm uchazečů a třicet sedm zájemců bylo skutečně přijato.

Stat' je doplněna přehledem okresních hejtmanství, na kterých v uvedeném období došlo k výměnám úředníků. Celkově je v tabulkách zachyceno 231 jmen. K personálním změnám – nepočítám-li přijetí nových úředníků došlo na třiapadesáti okresních hejtmanstvích z celkového počtu sto čtyř v Čechách a dvou statutárních měst (Prahy a Liberce).

Ze třiapadesáti uvedených změn bylo dvaadvacet v pohraničí nebo ve smíšených česko-německých oblastech. K celkové stabilizaci situace v pohraničí mohlo samozřejmě dojít až po obsazení pohraničí československou armádou. Některé pohraniční oblasti nepřestaly být pod správou československého státu. Zbytek území tzv. Deutschböhmen a dalších tří německých provincií vyhlášených v českých zemích byl obsazen do poloviny prosince. Celkově se uplatňovala tendence udržet státní správu v chodu a nekomplikovat si situaci zbytečnými problémy, které by zákonitě vznikly urychleným sháněním většího počtu úředníků. Také v pohraničí, i když jeho obsazování probíhalo postupně zhruba až do konce prosince 1918, se dařilo poměry celkem rychle stabilizovat. Úředníci německé národnosti v těchto oblastech taktizovali, váhali na kterou stranu se mají přidat, zda-li mají poslouchat rozkazy pražského místodržitelství nebo některé ze separatistických vzdorovlád, podléhajících vládě Deutschösterreich ve Vídni. Proces konstituování státní správy nového státu, přes dílčí problémy probíhal v období od 28. října do konce roku 1918 v českém vnitrozemí i v pohraničních oblastech poměrně rychle. Nedošlo ke vzniku žádného mocenského vakua a vcelku plynule se přešlo od rakousko-uherského státního aparátu k budování sítě státní správy nové Československé republiky.

POZNÁMKY

¹ Prameny

Státní ústřední archiv (dále SÚA Praha), fond Prezídium Českého místodržitelství (dále PM), sg. 1/5/50/2, čj. 38500, 38893, 38545, 38827/1918, 281/1919 – Zdenko Forster.

SÚA Praha, fond PM, sg. 1/5/62, čj. 16 563/1918 – záležitosti ministerstev a ústředních úřadů, kart. 4230 – 4232.

SÚA Praha, fond PM, sg. /1/6/1, čj. 16564/1918 – personální věci místodržitelství kart. 4232 – 4291.

SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 34651–39692/1918 – výměny úředníků, kart. 4227–4228.

SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/24/61, čj. 35279/1918 – Kosina, přípis o přidělování úředníků, kart. 4529.

SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/24/72, čj. 13737/1920.

SÚA Praha, fond PM, sg. 1/8/1, sg. 1/37/87 – personální záležitosti čj. 16 574/1918.

SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/75, čj. 18079/1919 – příkaz sbírat státně politické tajné spisy týkající se převratu a předat je ministerstvu vnitra.

SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/9, čj. 18507/1918 – Pokusy o nacionální puč ve zněmčelém území roku 1918, kart. 5032.

SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 3478–39704/1918 a čj. 76/1919 – 25146/1919.

SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/11, čj. 34985–37578/1918, kart. 5032.

SÚA Praha, fond PM, sg. 13/49/1/35, čj. 38529/1918, kart. 5591.

SÚA Praha, fond Prezídium ministerstva vnitra Vídeň (dále PMV/R), sg 3. Böhmen, kart. 7–8, SÚA Praha, fond PMV/R, sg. 10/4 Böhmen, kart. 32, SÚA Praha, fond PMV/R, kart. 87–88.

SÚA Praha, fond Ministerstvo vnitra Vídeň (dále MV/R), sg. 56/3 – státní úřady, kart. 76–78, SÚA Praha, fond MN/R, sg. 64/4/1 – personální a platové otázky okresních hejtmanů apod., kart. 144–147.

² Janák, J.: Vývoj správy v českých zemích v epoše kapitalismu. I. období 1848–1918. Praha 1965; Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalismu 1. díl. Bratislava 1971, s. 31.

³ **Tištěné prameny (výběr):**

Kocman, A.: Boj o směr vývoje československého státu I. říjen 1918 – červen 1919. Praha 1965.

Otáhalová, L.: Souhrnná hlášení prezídia Pražského místodržitelství o protistátní, protirakouské a protiválečné činnosti v Čechách v letech 1915–1918. Praha 1957.

Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918, sv. I.–IV. Praha 1993–1996.

Soupis dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918, sv. I.–II. Praha 1997–1998.

Špiritová, A.: Slovník představitelů státní správy v Čechách v letech 1850–1918. Praha 1993. Z protokolů schůzí 1. československé vlády 1918–1919. Praha 1974.

Literatura (výběr):

Cajthaml /Liberté/, F.: Sláva a pád provincie Deutschböhmen. Příspěvek k dějinám československé revoluce a německé „protirevoluce“ na českém severu. Ústí nad Labem 1924.

César, J. – Černý, B.: Od sudetoněmeckého separatismu k plánům odvety. Liberec 1960.

Galandauer, J.: Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty předpoklady. Praha 1988.

Janák, J.: Vývoj správy v českých zemích v epoše kapitalismu. I. období 1848–1918. Praha 1965. Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalismu 1. díl. Bratislava 1971.

Kárník, Z.: Socialisté na rozcestí. Habsburk Masaryk či Šmeral. Praha 1996.

Malý, K.: Vývoj správní organizace v Československu od nejstarších do roku 1945. Praha 1969.

Michel, B.: Smrt dvouhlavého orla. Praha 1994.

Peroutka, F. – Budování státu, díl I., II/1., Praha 1934.

Peša, V.: – Vznik Československé republiky a národní výbory, Praha 1988.

První světová válka a česká společnost. Sborník z vědecké konference konané v Brně 14. června 1994. Brno 1994.

Schelle, K.: Vývoj správy v předválečném Československu, 1. část (1918–1927), 2. část (1928–1939) a 3. část, Vývoj správa na Moravě a ve Slezsku. Brno 1991.

Špiritová, A.: Odraz přípravy a rozpoutání první světové války v poštovní přepravě. In: Paginae historiae 5/1997, s. 72–83.

Urban, O.: Česká společnost 1848–1918. Praha 1982.

Vlaštovka, K.: Dějiny organizace politické správy v Československé republice. In: Slovník veřejného práva Československého, sv. I., Brno 1929.

Vznik samostatného Československa a severní Čechy. Materiálová studie. In: Historický sborník Ústecka 1968.

⁴ SÚA Praha, fond PM, sg. 13/49/1/35, čj. 38529/1918, kart. 5591.

⁵ Peroutka, F. Budování státu, díl I. s. 106–159. Praha 1934.

⁶ Zákon byl vydán ve sbírce zákonů a nařízení pod č. 74.

⁷ Doplnkem předpisů bylo nařízení vlády č. 179 Sb. z 1. dubna 1919.

⁸ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 39643/1918. kart. 4228.

⁹ Doplněk vládního nařízení byl uveřejněn dne 10. prosince 1918.

¹⁰ Vládní nařízení č. 9/1919. Sb. Šr. z 8. ledna 1919. které nabylo účinnosti dne 23. ledna 1919.

¹¹ Na Slovensku a na Podkarpatské Rusi byla situace mnohem složitější, protože prakticky chyběla místní národně uvědomělá inteligence. Tamní správa i samospráva byla až na malé výjimky zcela v rukou maďarské nebo maďarovsky orientované státní byrokracie. Do té doby, než vyrostla ve školách nová generace již národní inteligence, museli do těchto oblastí přijít úředníci z českých zemí.

¹² Nejprve ke zprávám z Českého místodržitelství v Praze. Výměny úředníků přímo na tomto úřadě podrobně nepopisují, protož by to bylo příliš nepřehledné. Změny jsou podrobně popsány v příloze ke zprávě Karla Kosiny ze 13. listopadu 1918. In: SÚA Praha, fond Prezidium Českého místodržitelství, sg. 16/1, čj. 35623/1918, kart. 4227.

¹³ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35093/1918, kart. 4227.

¹⁴ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1 čj. 34756/1918, kart. 4227.

¹⁵ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35001, 35512, 35705, 36203/1918, kart. 4227.

¹⁶ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 38778/1918, kart. 4228.

¹⁷ SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 34887/1918, 125, 406/1919, kart. 3052.

¹⁸ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35435, kart. 4227; 38630, 38702, 39513/1918, kart. 4228.

¹⁹ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 36697, kart. 4227; 38528, 39162/1918, kart. 4228.

²⁰ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 34958, 35037, 35186, 35676/1918, kart. 4228.

²¹ SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 37352/1918, kart. 3052.

²² SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 38265, 39152, 39362/1918, kart. 4228.

²³ SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 35306, 35435/1918, kart. 3052.

²⁴ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35298, 35919/1918, kart. 4227.

²⁵ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35737, kart. 4227; 38809, 39659/1918, kart. 4228.

²⁶ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 34827, 35882, 36047/1918, kart. 4228.

²⁷ SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 37703, 37894, 38894, 38502/1918, 408/1919, kart. 3052.

²⁸ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 34846, 35058, 35396/1918, kart. 4227.

²⁹ SÚA Praha, fond PM, sg. 16/1, čj. 38400/1918, kart. 4228.

- ³⁰ SÚA Praha, fond PM, 1/6/1, čj. 36047/1918, kart. 4227.
- ³¹ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 34827/1918, kart. 4227; sg. 8/1/88/10, čj. 37497, kart. 3052.
- ³² SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35044, 36069/1918, kart. 4227.
- ³³ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/8/88/10, čj. 36011, 36162, 37060, 37228, 38090, 38568, 39281/1918, kart. 3052.
- ³⁴ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35592, 36945, 37719, 37720, 37349 kart. 4227; 39363, 39588/1918, 125, 406/1919, kart. 4228; sg. 8/1/88/10, čj. 37349/1918, kart. 3052.
- ³⁵ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 36272/1918, kart. 4227.
- ³⁶ SÚA Praha fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35623/1918, kart. 4227.
- ³⁷ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, sg. 34776, 34807, 35187/1918, kart. 4227 viz též: Vznik samostatného Československa a severní Čechy. Ústí nad Labem 1968, s. 137–148.
- ³⁸ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 34985 kart. 4227; sg. 1/8/88/10, čj. 36931/1918, kart. 3052.
- ³⁹ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 34973, 350006, 35429/1918, kart. 4227.
- ⁴⁰ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35276, 35628, 36324/1918, kart. 4227.
- ⁴¹ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35435/1918, kart. 4227.
- ⁴² SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 34 830, 36427/1918, kart. 5032.
- ⁴³ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35040, 35043, 35606/1918, kart. 4227.
- ⁴⁴ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/8/88/10, čj. 39086, kart. 5032; sg. 1/6/1, čj. 39403 ad 39472/1918, kart. 4228.
- ⁴⁵ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35089/1918, kart. 4227.
- ⁴⁶ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35086, 36070/1918, kart. 4227.
- ⁴⁷ SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 39114/1918, kart. 5032.
- ⁴⁸ SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 35570, 36610/1918, 36474, 38411/1918, kart. 5032.
- ⁴⁹ SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 38416/1918, 37860/1918, 1679/1919, kart. 5032.
- ⁵⁰ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35244, 35248, 35249, 35277, 35759, 35784, 35790, 35932/1918, kart. 4227.
- ⁵¹ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/8/88/10, čj. 39251/1918, kart. 5032.
- ⁵² SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 36783, 38415, 38073/1918, kart. 5032.
- ⁵³ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35042, 35045, 35087, 35290, 35609/1918, kart. 4227.
- ⁵⁴ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35007, 35192, 35603, 35651/1918, kart. 4228.
- ⁵⁵ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 38221/1918, kart. 4227, viz též: Vznik samostatného Československa a severní Čechy. Ústí nad Labem 1968, s. 103–116.
- ⁵⁶ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35290, 63043, 36044/1918, kart. 4227.
- ⁵⁷ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35043, 35044, kart. 4227; 39009/1918, kart. 4228.
- ⁵⁸ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35241, 35780/1918, kart. 4227.
- ⁵⁹ SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 35295, 35475, 35526, 36027 ad 36048/1918, kart. 5032.

- ⁶⁰ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/5/50/2, čj. 38500, 38893, 38545, 38827/1918, 281/1919, kart. 4227.
- ⁶¹ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 34667, 35245, 35246, 35529/1918, kart. 4227.
- ⁶² SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35623/1918, kart. 4227.
- ⁶³ SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 36273/1918, kart. 5032.
- ⁶⁴ SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 36443/1918, kart. 5032.
- ⁶⁵ SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 38160, 38198, 38433, 39476/1918, kart. 5032, viz též: Vznik samostatného Československa a severní Čechy. Ústí nad Labem 1968, s. 23–38.
- ⁶⁶ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 38401, 38590, 39304, 39302/1918, kart. 4228.
- ⁶⁷ SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 35894, 36052, 36319, 37243, 38656, 39186/1918, 290/1919, kart. 5032.
- ⁶⁸ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35062, 35781, 35798/1918, kart. 4227.
- ⁶⁹ SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 37578/1918, kart. 5032.
- ⁷⁰ SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 36969, 38636/1918, kart. 5032.
- ⁷¹ SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 37725 /1918, kart. 5032.
- ⁷² Machatková, R. – Malá, I.: Z protokolů schůzí první československé vlády 1918–1919. Edice vybraných pasáží, s. 10–11. Praha 1974.
- ⁷³ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 35563/1918, kart. 4227.
- ⁷⁴ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/1, čj. 39646/1918, kart. 4228.
- ⁷⁵ SÚA Praha, fond PM, sg. 8/1/88/10, čj. 8462/1919, kart. 5032.
- ⁷⁶ SÚA Praha, fond PM, sg. 1/6/24/72, Zemská správa politická čj. 13 737/1920, kart. 4529, čj. 1163/1919, kart. 4529.

PŘÍLOHA 1

1. Zájemci o místo ve státní službě v období 28. říjen – 31. prosinec 1918:

Bonner, Hugo, finanční koncipista finanční správy v Bukovině Formánek, Zdeněk, JUDr.

Gregor, Vladimír, Dr., místodržitelský koncipista žádal o místo zemského inspektora ústavů pro všeobecné zprostředkování práce a stravoven

Holub, Emil, JUC. Janovský, Jaroslav, Dr. Jarolímek, František, JUDr.

Jiřík, Emanuel, JUDr., místodržitelský konceptní praktikant

Kalandra, Otakar, JUDr., absolvovaný právník

Kovanda, Josef, politický adjunkt dřívější vlády bosensko – hercegovské

Kusal, Josef, JUDr.

Ludvík, Augustin, JUDr., advokátní koncipient

Maruna, Josef, JUC.

Matoušek, František, JUDr.

Monzer, Ladislav, absolvovaný právník

Novák, Ladislav, JUDr.

Patzak, František, absolvovaný právník

Pospíšil, Josef Prokop, Ludvík, JUDr.

Schaniel, Emanuel, JUDr.

Skramlík Emilián, JUDr., rytíř

Tichý, Jan, právní praktikant v Plzni Vaněk, Karel – požadoval vrácení žádosti o přijetí do politické konceptní služby z ledna 1918, která dosud nebyla vyřízena. Žadatel zároveň na toto místo již nerefletoval.

Váša, Miroslav, JUDr.

Vodseďálek, Jaromír, JUDr.

Vojáček, Josef, místopředseda – žádost o rehabilitaci

Windt, Eduard, JUDr.

Zavřel, František

2. Úředníci nově přijatí do státní služby v období 28. říjen – 31. prosinec 1918:

Bouma, Václav, okresní hejtman

Balík, Josef, JUDr. – Okresní hejtmanství v Písku

Bazet, František, JUDr.

Bláha, Josef, Dr. na oddělení č. 11 Českého místopředsedství Carda, František, místopředseda – okresní hejtmanství Strakonice

Formánek, Zdeněk, JUDr.

Goppold, Vilém, JUDr. z Lobsdorfu

Hájek, Vilém, JUDr. na Okresní hejtmanství do Jindřichova Hradce

Hloušek, Karel, JUDr. – Okresní hejtmanství v Jičíně

Hodač, Josef, okresní komisař – nástup na Okresní hejtmanství v Kralupech nad Vltavou

Hůlka, Antonín, JUDr.

Ibl, Vincenz, Dr., místopředseda konceptní praktikant, byl opětovně přijat – do listopadu 1918 dělal civilního komisaře v obsazené Itálii

Jiřík, Emanuel, JUDr. na Okresní hejtmanství v Plzni

Kafka, Adolf, místopředseda tajemník nástup služby u Zemské správy školní národního výboru

Kalandra, Otakar, JUDr.

Kleinschwitz, Eduard, JUDr. na Okresní hejtmanství v Děčíně Kraus, Emil, místopředseda koncipista na Okresní hejtmanství v Litoměřicích

Lebeda, Josef, JUDr.

Ludvík, Augustin, JUDr., absolvovaný právník

Macháček, Josef, JUDr.

Matoušek, František, JUDr.

Petrof, Jan, místodržitelství konceptní praktikant na Okresní hejtmanství v Kamenici nad Lipou, později na oddělení I. Zemské školní rady

Pospíšil, Josef, JUDr. na Okresní hejtmanství v Rokycanech Rezek, Václav, JUDr.

Řezáč, Karel, JUDr.

Seidel, Rudolf, nadporučík ve výslužbě – na Okresní hejtmanství v Rychnově nad Kněžnou

Schmidt, Otokar, JUDr, místodržitelství konceptní praktikant nástup na oddělení Z na Českém místodržitelství

Soukup, Jaroslav, místodržitelství koncipista – okresní hejtmanství Královské Vinohrady

Svoboda, Jan, JUDr., místodržitelství konceptní praktikant – na Okresní hejtmanství v Žamberku

Sýkora, František, JUDr. Stuchlík, Josef, místodržitelství konceptní praktikant přijat k Zemské vyživovací komisi

Šponar, Vladimír, JUDr. na Zemskou školním radu v Praze

Štajer, Jaroslav, JUDr. .

Taške, Miloslav, JUDr.

Verner, Jaroslav, JUDr.

Žaloudek, Karel – místodržitelství koncipista – nástup do Jilemnice

3. Úředníci, kteří onemocněli v období 28. říjen – 31. prosinec 1918:

Dobiáš, Jindřich – Okresní hejtmanství v Karlíně

Baldini – místodržitelství koncipista

Ebenhöh, Johann, místodržitelství koncipista – Okresní hejtmanství v Děčíně

Fiedler, Rudolf, Dr., místodržitelství tajemník – prozatím ze zdravotních důvodů nebude vyslán na Okresní hejtmanství do Dvora Králové nad Labem

Chotaš, Emil, místodržitelství rada – správce Okresního hejtmanství v Českém Brodě

Litterbach, Viktorin – místodržitelství kancelista v Rychnově nad Kněžnou

Loeffler, Leo – vrchní komisař na Okresním hejtmanství ve Frýdlantě

Martius, Theodor – okresní komisař v Broumově

Němejc, Petr, místodržitelství konceptní praktikant – Okresní hejtmanství v Náchodě

Novák, Ladislav, JUDr. žádal o odložení nástupu do práce Paděra, místodržitel-
ský koncipista – Okresní hejtmanství v Příbrami
Procházka, Bohumír, Dr. – místodržitelský koncipista
Řeháček, Karel – místodržitelský praktikant v Rychnově nad Kněžnou
Seifert, Robert, JUDr. – Okresní hejtmanství ve Frýdlantě
Soukup, Jaroslav, – místodržitelský koncipista přidělený z Královských Vino-
hrad do Turnova onemocněl
Štulc, Bohumír- místodržitelský konceptní praktikant u Zemské školní rady
Štrup, Karel, JUDr. – Okresní hejtmanství Kladno
Tamchyna, František – okresní komisař v Novém Bydžově

4. Výměny úředníků v období mezi 28. říjnem až 31. prosincem 1918:

Andrejs, Alexandr – okresní komisař přeřazen z Dolních Kralovic do Rychnova
nad Kněžnou
Baretta, Karel, Dr. – okresní komisař byl ze služebních důvodů přeložen
z Prachatic do Šluknova
Baron, Jaroslav, Dr. – místodržitelský konceptní praktikant, byl ze služebních
důvodů přeložen od Českého místodržitelství do Rokycan
Beran, Karel, JUDr. – okresní hejtman v Blatné, ministerský tajemník na
Ministerstvo vnitra
Bláha, František – okresní hejtman, správce Okresního hejtmanství v Přešticích
– služební dovolená, byl přeřazen na České místodržitelství, jeho konečné
přidělení vyhrazeno pro dobu jeho uzdravení
Blažek, Jan – místodržitelský tajemník, byl ze služebních důvodů přeložen
z Přeštic do Plzně
Bradáč, Václav, JUDr. – místodržitelský koncipista na Ministerstvo vnitra
Bráf, Viktor, JUDr. – místodržitelský koncipista na Ministerstvo vnitra
Brožovský, Milán, z Pravoslavů – místodržitelský koncipista byl přidělen na
prezídium Českého místodržitelství
von Campe, Heřman, svobodný pán – viceprezident Zemské školní rady a okresní
hejtman – služební dovolená
Carda, František – místodržitelský konceptní praktikant, byl přeložen od Českého
místodržitelství do Strakonice
Cífků, Jan – místodržitelský tajemník z Českého místodržitelství na Minister-
stvo pro zásobování lidu
Czadek, Oldřich, JUDr. – místodržitelský místotajemník na Ministerstvo vnitra
Czernin, Karel, Dr., hrabě z Chudenic – místodržitelský koncipista dosud
přidělený u Českého místodržitelství vystoupil ze státní služby

Czizek, Rudolf, Dr. – místodržitelství koncipista, byl přeložen od českého místodržitelství do Přísečnice

Čermák, Karel Dr. – místodržitelství koncipista byl přidělen na prezidium Českého místodržitelství

Domín, Gustav – ministerský místotajemník na Ministerstvo vnitra

Dörre, Ferdinand – místodržitelství tajemník, byl ze služebních důvodů přeložen z Falknova do Děčína

Dvořák, Rudolf – místodržitelství konceptní praktikant vystoupil ze služby

Dvořák, Václav – místodržitelství rada, správce Okresního hejtmanství v Plzni – služební dovolená

Dudek, Jan, okresní hejtman, dvorní rada – pověřen správou Okresního hejtmanství v Chebu

Fiedler, Dr. – okresní komisař z Náchoda nástup na Okresní hejtmanství ve Vrchlabí

Fischer, Adolf – místodržitelství rada, správce Okresního hejtmanství v Rokycanech – služební dovolená

von Grund, Robert – místodržitelství koncipista v České Lípě – žádost o dovolenou a zároveň vystoupil ze služby

Hájek, Vilém – místodržitelství tajemník v Praze poslán do služby na Okresní hejtmanství v Novém Bydžově, později na České místodržitelství

Hamalčík, Karel, JUDr. – místodržitelství konceptní praktikant – přeřazen z oddělení č. 14 Českého místodržitelství (tisková kancelář při Státním zastupitelství) do místodržitelství prezidiální kanceláře pro nezkušenost

Havránek, Karel – místodržitelství tajemník na Ministerstvo pro zásobování lidu

Heintz, Čeněk – místodržitelství koncipista přeřazen z Dolních Kralovic do Strakonice

Henn, Kamil – okresní hejtman v Poličce přeřazen do Prahy a přidělen Zemské vyživovací komisi při Českém místodržitelství Hilbich, Leopold, JUDr. – místodržitelství místotajemník na Ministerstvo vnitra

Hirsch, Josef – místodržitelství rada převzetí Okresního hejtmanství ve Frýdlantě

Hohl, František, Dr. – místodržitelství tajemník vrátil se z vojenské služby, dosud v Mostě, byl ze služebních důvodů přeložen do Falknova

Hold, Antonín, Dr. – místodržitelství koncipista, který byl dle udání odvolán v krátké cestě ke službě do Národního výboru. Jmenovaný úředník se u J. Kosiny neodhlásil a o dovolenou požádal teprve dodatečně.

Hollec, Rudolf – okresní hejtman nástup do služby u Zemské vyživovací komise

Horáček, Vladimír, Dr. – na Ministerstvo zemědělství

Hořejš, Josef, Dr. – místodržitelství konceptní praktikant na Okresní hejtmanství v Německém Brodě

Hořeňovský, Josef – místodržitelství tajemník, byl ze služebních důvodů přeložen z Nové Paky do Sedlčan

Hozák, Josef, Dr. – místodržitelství tajemník se vrátil z vojenské služby, dosud v Lanškrouně, byl ze služebních důvodů přeložen do Českého Krumlova

Huyn, Čeněk (Vincenz), JUDr. – okresní hejtman v Chomutově žádal o přeložení na trvalý odpočinek

Chlupp, Gustav, rytíř z Chlonau – dvorní rada, přednosta oddělení pro záležitosti spořitelů a válečných zápůjček, okresní hejtman – služební dovolená

Chum, Viktor – místodržitelství rada, je otázkou, zda se mu nemá pozastavit vyplácení služného

Janka, Bedřich, Dr. – dvorní rada, přednosta prezidia českého místodržitelství – služební dovolená

Jílek, Josef, Dr. – z Plzně okresní komisař na prezidium Českého místodržitelství

Jíra, Bohumil – okresní hejtman, správa oddělení pro záležitosti nouzové

Juránek, Antonín, Dr. – místodržitelství koncipista, byl ze služebních důvodů přeložen od Zemské školní rady do Hořic

Kafka, Adolf – místodržitelství tajemník, okresní hejtman v Lounech přidělen oddělení II. Zemské školní rady na Českém místodržitelství

Kaiser, Karel, dvorní rada – uvolněn ze správy Okresního hejtmanství v Chebu – až na další mu byla udělena dovolená

Kalandra, Otokar – administrativní referent a přednosta I. oddělení Zemské školní rady – služební dovolená

Kalhous, Jan, JUDr. – místodržitelství místotajemník z Českého místodržitelství na Ministerstvo pro zásobování lidu

Kalík, Eduard – místodržitelství konceptní praktikant, byl ze služebních důvodů přeložen z Rokycan do Čáslavi

Kalousek, Vratislav, JUDr. – místodržitelství místotajemník z Okresního hejtmanství v Mladé Boleslavi na Ministerstvo vnitra

Kaufmann, Jindřich, Dr. – místodržitelství tajemník z Českého místodržitelství na Ministerstvo pro zásobování lidu

Klečka, Bohuslav – účetní asistent z Českého místodržitelství na Ministerstvo sociální péče

Klein, Rudolf – místodržitelství koncipista odešel ze služby

Koldovský, Jaroslav, Dr. – místodržitelství koncipista, byl ze služebních důvodů přeložen z Čáslavi do Jindřichova Hradce

Kopp, Jan, Dr. – místodržitelství koncipista, byl ze služebních důvodů přeložen ze Šluknova k Českého místodržitelství

Koskoline, Benno, Dr. – převzetí Okresního hejtmanství v Kaplici

Košatka, Josef – okresní hejtman nastoupil službu na oddělení č. 17 na Českém místodržitelství

Kotrlý, Vladimír, JUDr. – místodržitelský místotajemník z Okresního hejtmanství v Německém Brodě na Ministerstvo vnitra

Kozlanský, Udalrich – titulární místodržitelský rada, okresní hejtman v Nové Pace – služební dovolená

Krátký, JUDr. – okresní komisař na Okresním hejtmanství na Smíchově nemůže odjet do služby na Okresní hejtmanství v Novém Bydžově, protože byl přijat na Ministerstvo pro zdraví lidu

Kraus, Emil – místodržitelský koncipista nastoupil na Okresní hejtmanství v Přísečnici

Kubát, Josef – ministerský tajemník na Ministerstvo vnitra

Kučera, Josef – okresní komisař byl pověřen správou Okresního hejtmanství v Českém Brodě

Livora, Jan – oficiál z Českého místodržitelství na Ministerstvo sociální péče

Maixner, Arthur, Dr. – přeložen prozatím z Českého místodržitelství na Ministerstvo zemědělství

Lobkowicz, Max, princ, Dr. – místodržitelský konceptní praktikant přeložen z prezidia Českého místodržitelství do oddělení pro záležitosti pasovní, spolkové a akciových společností

Malkovský, Karel – okresní hejtman, správa oddělení pro záležitosti spořitelén a válečných půjček na Českém místodržitelství

Marčan, František, místodržitelský konceptní praktikant na Okresní hejtmanství na Královských Vinohradech

Maschner, Felix – okresní hejtman ve Stříbře, místodržitelský rada na Okresní hejtmanství do Liberce. Později podle návrhu posádkového velitele v Liberci praporčíka Marka byl místodržitelský rada Felix Maschner odvolán i z Liberce. Ještě později byl odvolán i z funkce předsedy obecní správní komise a magistrátu v Liberci

Mazura, Josef – místodržitelský tajemník, který se vrátil z vojenské služby, přidělen Zemskému uhelnému úřadu při Českém místodržitelství

Miškovský, Jaroslav – místodržitelský účetní rada z Českého místodržitelství na Ministerstvo pro zásobování lidu

Mrazík, Jaroslav – místodržitelský koncipista z Českého místodržitelství na Ministerstvo sociální péče

Mrhálek, Josef – místodržitelský tajemník, okresní hejtman v Domažlicích, přidělen oddělení pro záležitosti obecní, okresní atd. na Českém místodržitelství

Navrátil, František – viceprezident Zemské školní rady – služební dovolená

Nermuth, Antonín – místodržitelství koncipista z Českého místodržitelství na Ministerstvo pro zásobování lidu

Neugebauer, Karel – místodržitelství konceptní praktikant podal žádost o dovolenou

Nováček, Adolf – okresní hejtman v Poděbradech, přidělen oddělení pro záležitosti železniční a silniční na Českém místodržitelství

Novák, Karel, JUDr. – místodržitelství koncipista na Ministerstvo vnitra

Nuc, Josef – ministerský tajemník na Ministerstvo vnitra

Pacák, Karel – okresní hejtman v Mladé Boleslavi, místodržitelství rada – pověřen správou Okresního hejtmanství v Liberci

Pacold, Jaroslav – okresní hejtman, přeložen z Rakovníka do Kutné Hory

Pacovský, Emanuel – místodržitelství tajemník pověřen prozatímní správou Okresního hejtmanství v Hradci Králové

Paleček, Václav, JUDr. – místodržitelství místotajemník z Českého místodržitelství na Ministerstvo pro zásobování lidu

Palkoska, Emil, JUDr. – okresní hejtman na Ministerstvo pro zásobování lidu

Palma, Hugo – okresní komisař, byl ze služebních důvodů přeložen ze Sedlčan do Kamenice nad Lipou

Patera, Arnošt, Dr. – z oddělení č. 10 Českého místodržitelství na Okresní hejtmanství v Liberci

Pazourek, František – účetní revident z Českého místodržitelství na Ministerstvo sociální péče

Pecka, Bohumil, JUDr. – okresní hejtman v Jičíně jmenován předsedou obecní správní komise a magistrátu v Liberci

Pelant, Jan – místodržitelství koncipista se chce ucházet o místo četnického rytmistra

Petermann, Hans – místodržitelství konceptní praktikant na Okresní hejtmanství ve Falknově byl poslán na dovolenou

Polák, Dr. – okresní hejtman na Okresní hejtmanství v Liberci

Polívka – konceptní praktikant na Okresní hejtmanství na Královských Vinohradech

Prokeš, František, JUDr. – z Okresního hejtmanství na Smíchově do Domažlic

Přidal, místodržitelství rada – povolán službou k Českému místodržitelství

Ptáčník, Zdeněk, JUDr. – místodržitelství místotajemník na Ministerstvo vnitra

Půlpytel, Jan – okresní hejtman, správa oddělení pro záležitosti obecní, okresní atd. na České místodržitelství

Racek, Karel, místodržitelství tajemník z Českého místodržitelství na Ministerstvo pro zásobování lidu

Rakušan, Zdeněk, JUDr. – místopředsedelský koncipista z Okresního hejtmantství ve Strakoněch na Ministerstvo vnitra

Rappich, František – dvorní rada, přednosta mobilizačního oddělení – služební dovolená

Ráž, Václav – místopředsedelský místopředseda z Českého místopředsedelsství na Ministerstvo pro zásobování lidu

Rejzek, Josef, JUDr. – místopředsedelský místopředseda z Českého místopředsedelsství na Ministerstvo pro zásobování lidu

Ritter, Maxmilián, z Rittershainů, Dr. – místopředsedelský tajemník z Rumburka, nejdříve uvolněn ze služby, později přidělen oddělení pro záležitosti spořitelny a válečných půjček na Českém místopředsedelsství

Rosenkranc, Jan, Dr. – místopředsedelský konceptní praktikant z Českého místopředsedelsství na Ministerstvo sociální péče

Rouček, Rudolf, Dr. – místopředsedelský tajemník převzat na Ministerstvo zemědělství

Ruth, Josef – okresní hejtmán ze Dvora Králové nad Labem do Vrchlabí, jeho přidělení bylo později na nátlak Okresního národního výboru ve Vrchlabí zrušeno

Schmidt, Richard, JUDr. – místopředsedelský tajemník z Českého místopředsedelsství na Ministerstvo pro zásobování lidu

Siegl, Alfréd, JUDr. – dvorní rada, okresní hejtmán v Litoměřicích si z rodinných důvodů vyžádal delší dovolenou a současně požádal o přeložení to trvalé výslužby

Skořapa, Jaromír – místopředsedelský tajemník byl pověřen prozatímní správou Okresního hejtmantství v Mnichově Hradišti. Okresní výbor v Bělé pod Bezdězem žádal o jeho ponechání v Mnichově Hradišti.

Sluka, Alois, JUDr. – okresní hejtmán v Mnichově Hradišti byl pověřen prozatímní správou Okresního hejtmantství v Poděbradech

Smutný, Otokar – místopředsedelský rada s titulem dvorního rady, okresní hejtmán v Hradci Králové – služební dovolená

Spora, Karel – dvorní rada, okresní hejtmán, dosud v Zemské správní komisi království českého, pověřen revizí na Českém místopředsedelsství

Steffek, Karel, JUDr. – zproštěn správy Okresního hejtmantství v Liberci

Steinmann, Jaroslav – vrchní okresní komisař byl pověřen prozatímní správou okresního hejtmantství v Přešticích

Stinl, Josef – okresní hejtmán byl přeložen z prezidia Českého místopředsedelsství (vedoucí tiskového referátu) do oddělení pro záležitosti vodní

Strach, Antonín, Dr. – místopředsedelský koncipista, přidělen na Královské Vinohrady

Stříbrný, Josef – okresní hejtman, převzetí Okresního hejtmanství v Rokycanech

Svoboda, Bedřich, místodržitelství tajemník převzetí správy Okresního hejtmanství v Mladé Boleslavi místo místodržitelství rady Pacáka, Karla

Šádek, František, Dr. – místodržitelství konceptní praktikant, byl ze služebních důvodů přeložen od Českého místodržitelství do Mladé Boleslavi

Šaroch, Václav, JUDr. – místodržitelství tajemník na Ministerstvo vnitra

Šiška, Rudolf – místodržitelství tajemník z oddělení č. 19 Českého místodržitelství na Ministerstvo pro zásobování lidu, později na Ministerstvo vnitra

Šlechta, Heřman – vládní rada, okresní hejtman na Kladně, převzal prozatímní správu Okresního hejtmanství v Plzni

Študent, Jaroslav, JUDr. – místodržitelství místotajemník na Ministerstvo vnitra

Tamchyna, Josef – vedoucí Okresního hejtmanství v Kutné Hoře, místodržitelství tajemník Českého místodržitelství na Ministerstvo pro zásobování lidu

Taške, Rudolf, Dr. – místodržitelství tajemník, byl ze služebních důvodů přeložen z Poděbrad k Českému místodržitelství

Tauer, Jan, JUDr. – místodržitelství rada, okresní hejtman ve Strakonících, přidělen oddělení Českého místodržitelství pro záležitosti vodní

Tomka, Josef – okresní hejtman na Českém místodržitelství, byl pověřen prozatímní správou Okresního hejtmanství v Lounech

Trefný, Leopold – místodržitelství tajemník, byl pověřen prozatímní správou Okresního hejtmanství ve Strakonících

Troníček, Ladislav – okresní hejtman, byl pověřen prozatímní správou Okresního hejtmanství v Nové Pace

Trykar, Jan – místodržitelství koncipista byl ze služebních důvodů přeložen k Českému místodržitelství a později přeřazen do Dolních Kralovic

Vaněk, Jaromír – místodržitelství tajemník v Roudnici nad Labem povolán k Českému místodržitelství

Vichr, Čeněk, Dr. – místodržitelství tajemník do Rokycan

Vítek, Jaroslav – místodržitelství tajemník, převzetí správy Okresního hejtmanství v Žamberku

Vojáček, Zdeněk – účetní revident z Českého místodržitelství na Ministerstvo sociální péče

Volenec, konceptní praktikant na Okresní hejtmanství na Královských Vinohradech

Voves, Jan – okresní hejtman přeřazen z vedení tiskové kanceláře u Státního zastupitelství v Praze do místodržitelství prezidiální kanceláře

Waldbrunn, Karel – místodržitelství tajemník, byl pověřen prozatímní správou Okresního hejtmanství v Litoměřicích

Walter, Karel, JUDr. – vrchní okresní komisař z Prachatic do Klatov
Widimský, Rudolf – místopředseda rady, náměstek předsedy Zemské správní komisi království Českého, okresní hejtman, pověřen revizí na Českém místopředsedství
Wunsch, František – místopředseda koncipista na Ministerstvo obchodu z Paterů, Arnošt, rytíř, Dr. – místopředseda tajemník, přeložen z prezidia Českého místopředsedství do oddělení pro záležitosti německých vysokých škol z Paterů, Karel, rytíř – místopředseda tajemník, do oddělení 2. Zemské školní rady
ze Schönfeldů, Alfréd, rytíř – místopředseda tajemník, byl ze služebních důvodů přeřazen z Českého místopředsedství do Rumburka
Zadák, Antonín, JUDr. – místopředseda koncipista ze Zemské vyživovací komise přeřazen na odd. L na Českém místopředsedství
Záborsky, Oskar, JUDr., rytíř z Wahlstättenu – místopředseda rada s titulem dvorního rady, přednosta místopředsedského oddělení pro záležitosti nouzové, okresní hejtman odešel na služební dovolenou
Zeiner, Karel – místopředseda tajemník, byl pověřen prozatímní správou Okresního hejtmanství v Poličce
Zikán, František – místopředseda tajemník, správce okresního hejtmanství v Českém Brodě na Ministerstvo obchodu
Žlábek, Josef – ministerský místopředseda na Ministerstvo vnitra
Žák, Dr. – odvolán ze správy Okresního hejtmanství ve Vrchlavě

5. Úředníci, kteří zemřeli v období 28. říjen – 31. prosinec 1918:

Balej, František, Dr. – okresní hejtman v Praze
Brunner, Leo – místopředseda koncipista v Přísečnici
Picel, Antonín – okresní hejtman v Praze

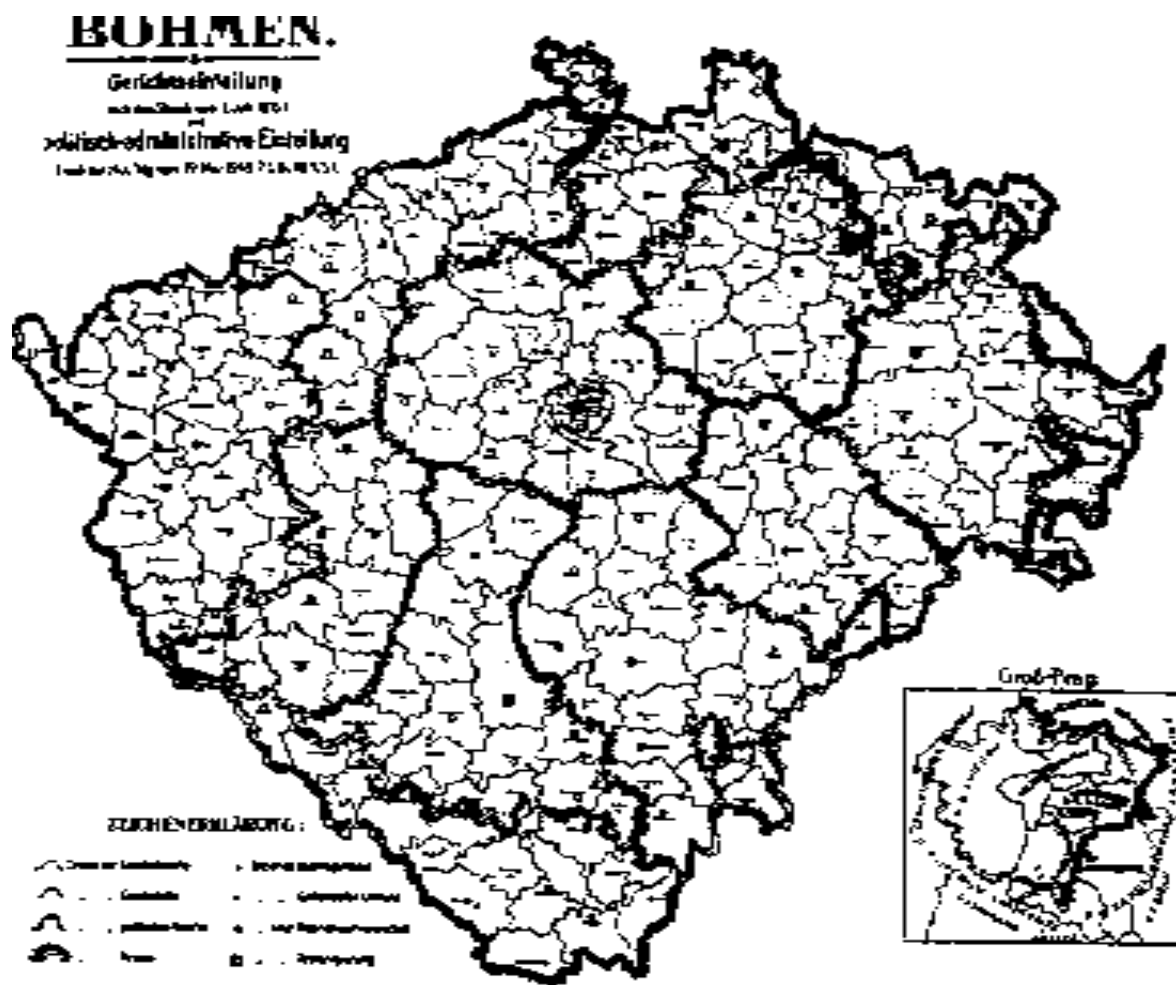
6. Abecední seznam okresních hejtmanství v Čechách, kde došlo k personálním změnám mezi 28. říjnem a 31. prosincem 1918:

Český Brod
Čáslav
Děčín
Dolní Kralovice
Domažlice
Dvůr Králové nad Labem
Falknov (Sokolov)
Frýdlant
Hořice

Hradec Králové
Cheb Chomutov
Jablonec nad Nisou
Jičín
Jilemnice
Jindřichův Hradec
Kamenice nad Lipou
Kaplice
Karlovy Vary
Klatovy
Královské Vinohrady
Kralupy nad Vltavou
Krumlov (Český Krumlov)
Kutná Hora
Lanškroun
Liberec – okresní hejtmanství
Litoměřice
Louny Mladá Boleslav
Mnichovo Hradiště
Most
Náchod
Nová Paka
Nový Bydžov
Německý Brod
Plzeň
Poděbrady
Polička
Prachatice
Praha Přeštice
Přísečnice
Rakovník
Rokycany
Roudnice nad Labem
Rychnov nad Kněžnou
Rumburk
Sedlčany
Strakonice
Šluknov
Turnov Vrchlabí
Žamberk

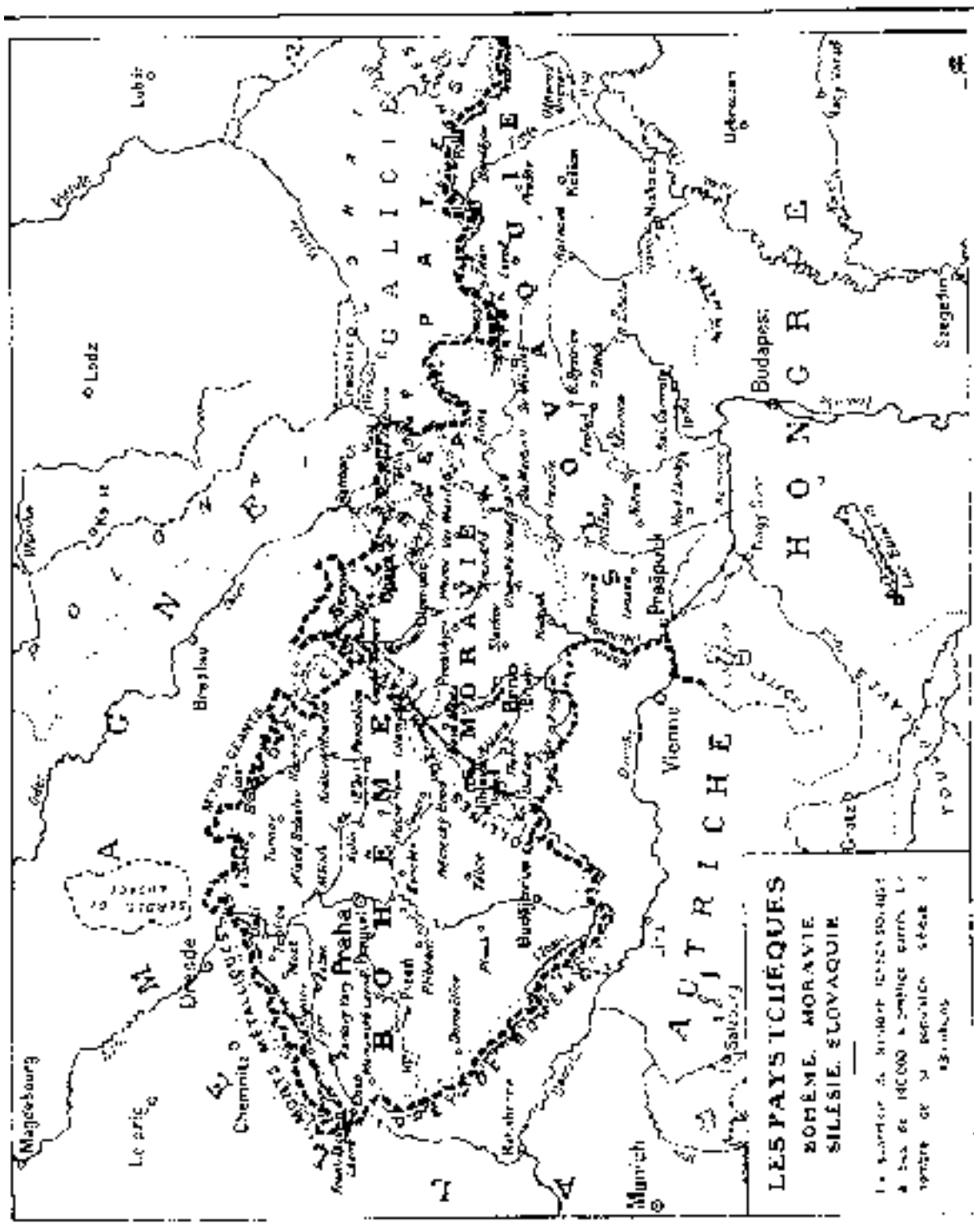
PŘÍLOHA 2

Mapa soudního rozdělení Čech (podle stavu z 1. července 1918) a politicko-administrativního rozdělení Čech (podle ministerské vyhlášky z 19. května 1918), list říšského zákoníku č. 175; 63 x 62,5 cm, jednobarevná, Paříž 1918. In: SÚA Praha, mapová sbírka, neinv.

PŘÍLOHA 3

Mapa České národní rady v Paříži s názvem *České země se zakresleným plánovaným územním rozdělením Čech, Moravy a Slovenska*; 36,5 x 26,5 cm, barevná, Paříž 1918. In: SÚA Praha, mapová sbírka, neinv.

ZUSAMMENFASSUNG

DER BEAMTENAUSTAUSCH IN DER STAATSVERWALTUNG IN DEN TSCHECHISCHEN LÄNDERN IN DEN JAHREN 1918–1920

Jan Krlín

Auf Grund der Materialien aus den Beständen des Staatlichen Zentralarchivs kann man den Konstituierungsverlauf der Staatsverwaltung im neuentstandenen tschechoslowakischen Staat nach dem 28. Oktober 1918 nach seiner Personalseite registrieren. Es ist interessant, die Situation der am meisten kompromitierten Staatsbeamten auf Grund der erhaltenen Dokumente zu verfolgen. Ihre Situation wurde in der absoluten Mehrheit durch die Umsetzung von einer Bezirkshauptmannschaft auf andere, eventuell durch den Urlaub oder durch die Pensionierung gelöst. Einige von ihnen wurden sogar eher befördert, und zwar im Fall, wenn sie direkt zum Dienst des Präsidiums der Tschechischen Statthalterei, oder auf eines der neuentstandenen Ministerien berufen wurden.

In den Materialien wurde kein einziger Fall gefunden, daß ein Staatsbeamter durch den Staatsstreich am 28. Oktober 1918 irgendwie an seiner Existenz stark getroffen wurde. Das betrifft wie die tschechischen, so auch die deutschen Beamten. In der Beilage sind die ausführlichen Tabellen der Personaländerungen zwischen dem 28. Oktober und dem 31. Dezember 1918 angeführt. Den Diensturlaub hatten oder ausgetauscht wurden 148 Beamten, 16 wurden krank, 3 starben, in den Staatsdienst meldeten sich 27 Bewerber an und 37 wurden wirklich angenommen. Alles ist noch ergänzt mit der Übersicht der Bezirkshauptmannschaften, in welchen in der oben erwähnten Zeit zum Austausch der Beamten kam. Gesamt sind in den Tabellen 231 Namen aufgeführt.

Zu den Personaländerungen – die Annahmen sind nicht eingerechnet – kam es in Böhmen bei 53 von der gesamten Menge 104 Bezirkshauptmannschaften und zwei Städte mit eigenem Statut (Prag und Reichenberg). Von 53 erwähnten Änderungen waren 22 im Grenzgebiet oder in den gemischten, tschechisch-deutschen Gebieten. Zur gesamten Situationsberuhigung im Grenzgebiet konnte selbstverständlich kommen, nachdem es von der tschechischen Armee besetzt worden war. Einige Grenzregione blieben ständig unter der Verwaltung des tschechoslowakischen Staats. Den Rest vom Grenzgebiet, sog. Deutschböhmen, und von den weiteren drei deutschen Provinzen, die auf dem Territorium der tschechischen Länder proklamiert wurden, besetzte die Armee bis Mitte Dezember. Es setzte sich die Tendenz durch, die Staatsverwaltung im Gang zu behalten und

die Situation nicht mit zwecklosen Problemen zu komplizieren. Diese Probleme wären entstanden worden, wenn die größere Menge der Beamten schnell gesucht würde. Auch im Grenzgebiet, obwohl seine Besatzung allmählich bis zum Ende Dezember 1918 verlief, gelang es sich die allgemeine Lage ziemlich schnell stabilisieren. Die deutschen Beamten in diesen Gebieten zögerten, welcher Partei sie sich anschließen, ob sie den Befehlen der Prager Statthaltereie, oder einer der separatistischen, der Regierung Deutschösterreichs in Wien unterstehenden Gegenregierungen folgen sollen. Der Konstituierungsprozeß der Staatsverwaltung des neuen Staats verlief trotz allen Teilproblemen in der Zeit vom 28. Oktober bis zum Jahresende 1918 im tschechischen Binnenland und auch im Grenzgebiet relativ schnell. Es entstand kein Machtvakuum und wurde im ganzen kontinuierlich vom österreich-ungarischen Staatsapparat zum Aufbau des Netzes der Staatsverwaltung in der neuen Tschechoslowakischen Republik übergegangen.

O NOVOU BUDOVU ARCHIVU ZEMĚ ČESKÉ (K 65. VÝROČÍ OTEVŘENÍ ÚČELOVÉ ARCHIVNÍ BUDOVY V PRAZE – DEJVICÍCH)

Zlatuše Kukánová

Myšlenky na vybudování nové účelové budovy pro Zemský archiv království českého se objevily ještě před rozpadem monarchie už v roce 1916 a 1917 a jsou úzce spojeny s osobou ředitele zemského archivu dr. Jana Bedřicha Nováka. Ten ve své dvanáctistránkové studii „Národní archiv“ velmi přesně formuloval požadavek prostorového řešení moderního archivu, který měl kromě základní funkce ukládací plnit zároveň nezbytnou funkci vzdělávací.¹ Zemský archiv byl od roku 1891 uložen v přízemních místnostech Musea království českého a katastrální fondy (Josefský a Stablní katastr) byly v roce 1908 prozatím deponovány v bývalé zemské jízdárně v Bredovské ulici (dnes ulice Politických vězňů). Ukládací podmínky v jízdárně byly z požárního hlediska naprosto nevyhovující, protože měla dřevěnou střechu, takže mohlo kdykoliv dojít k bezprostřednímu ohrožení archiválií.

Jedním z prvních kroků vedení zemského archivu byl proto požadavek o bezplatné přidělení stavebního místa.² Řešením mohlo být podle dr. Nováka přidělení jižního okraje Královské obory v ulici U Královské obory vlevo od malířské akademie. Zemská správní komise však po ohledání došla k závěru, že navrhované místo se pro stavbu pavilonové archivní budovy nehodí, protože „je příliš úzké a stavbou by byly by zničeny staré stromy, zvláště kaštanové, nalézající se v těchto místech“. . .³ Ani druhý navržený pozemek na Výstavišti mezi hlavním vchodem a dřevěnou českou chalupou nebyl doporučen k využití.⁴ Proto bylo technické oddělení Zemského výboru pověřeno Zemskou správní komisí pátráním po jiném vhodnějším místě.⁵ Na stejném jednání vznesli archiváři požadavky na základní parametry nové budovy.⁶

Potřeby archivu nastínil jasně jeho tehdejší ředitel ve stati „Další úkoly Zemského archivu království českého“, otištěné ve Zprávách zemského archivu.⁷ V ní mimo jiné upozornil na předpokládané rozšíření archivních fondů a s ním úzce související nárůst zaměstnanců, na záměr provozovat výuku na Archivní škole a řadu dalších problémů. V tomto duchu také informoval v lednu roku 1918 Zemskou správní komisí.⁸ Vedení archivu nesložilo ruce do klína a nečekalo na doporučení a výsledky práce stavebních a technických úředníků. Rozhodlo se pro obeslání významných evropských archivů se žádostí o pomoc při získání nákrešů archivních depozitářů, regálů a sdělení, co se při provozu daného archivu osvědčilo. Z dochované poslední stránky konceptu seznamu a adresáře archivů⁹ můžeme usuzovat, že bylo osloveno více než sto státních, městských

a jiných archivních institucí v různých zemích. Víme, že mezi nimi byly kromě sousedních německých a polských státních a městských archivů poměrně vzdálenější Všeobecný archiv v Haagu, Královský chorvatsko-slavonsko-dalmatský zemský archiv v Záhřebu, Královský archiv ve Stockholmu a další. V odpovědích ze všech končin Evropy se projevila i v budoucnu častokrát vyzkoušená a osvědčená profesní soudržnost a solidarita. Kolegové poskytovali rady ohledně regálů, ukládání archiválií velkých formátů, doporučovali různé firmy a výrobce. Po vyhodnocení dochovaných informací můžeme konstatovat, že velmi dobrá situace panovala v některých městech v Německu, kde bylo v provozu několik novostaveb (např. ve Špýru z let 1900–1902 a v Ambergu z let 1909–1910), naproti tomu řada archivů byla v provizorních nevyhovujících prostorech (např. městský archiv v Mannheimu). Za citaci stojí odpověď ředitele Zemského archivu ve švédské Uppsale, který svůj ústav nedoporučoval jako následovníhodný.¹⁰ Archiváři odkazovali na studie v ročenkách, příležitostné sborníky i tisky (například archivy ve Vratislavi a Drážďanech). Němci běžně publikovali přehledy o stavbách v periodiku *Archivalische Zeitschrift*, a proto na ně upozorňovali ve svých odpovědích do Prahy.

Mezitím hledalo technické oddělení Zemského výboru vhodný pozemek pro stavbu archivu. Jako možné řešení se nejprve nabízela rekonstrukce Michnova paláce na Malé Straně (dnešního Tyršova domu), které bylo s ohledem na stav budovy a nutné úpravy brzy zamítnuto. Slibnější byl výběr několika volných pozemků v historickém jádru města. Nabízela se staveniště u kláštera svaté Anežky na Starém Městě, u svatého Petra poblíž mostu arcivévody Františka Ferdinanda (dnešního Mánesova mostu), volná místa po obou stranách mostu arcivévody Františka Ferdinanda na Malé Straně, prostor nedaleko Vyšehradské radnice a nezastavěný pozemek vedle pomníku Palackého na nábřeží pod Emauzským klášteřem.¹¹ Nejvýhodnějším by pravděpodobně bylo staveniště u mostu arcivévody Františka Ferdinanda. Jeho poloha ve městě totiž zaručovala dobré spojení s nedalekým Zemským výborem ve Sněmovní ulici a projektovanými novostavbami univerzitních budov.

Přestože se československý stát na počátku své existence potýkal s řadou vážných problémů, nepouštělo vedení archivu ze zřetele otázku získání vyhovujícího objektu nebo zahájení stavebních prací po přidělení volného pozemku. Dr. J. B. Novák jednal hned 9. listopadu 1918 s místopředsedy Národního výboru Jiřím Stříbrným a Antonínem Švehlou za přítomnosti dr. Václava Viléma Štecha o přidělení důstojných prostor zemskému archivu. Svůj požadavek opřel jako vždy o péči o nejcennější archiválie a navíc upozornil na nově vyvstalé problémy, spojené s předpokládaným nárůstem písemností po převzetí z Vídně a s nutností opustit filiálku v Bredovské ulici, kterou po převratu chtěla hlavní pošta. Oprávněné potřeby archivu však nemohly být uspokojeny, protože v první řadě bylo nutno umístit ministerstva a nově vznikající ústřední orgány a úřady. Především z tohoto důvodu zamítlo předsednictvo

ministrské rady žádost archivu z prosince 1918 o přidělení notně poškozených černínských kasáren, o které se chtěl archiv podělit se statistickým úřadem.¹²

Další jednání o stavebním pozemku byla obnovena v polovině roku 1922. Tehdy projevil ředitelství zemského archivu u Zemského správního výboru znovu zájem o přidělení parcely na Malé Straně u Mánesova mostu nedaleko Strakovy akademie. Ta totiž splňovala požadavek volného prostoru o celkové rozloze 3500 a 4000 metrů čtverečních, „zabezpečeného proti ohni s možností rozrůstání skladiště“.¹³ Jedinou nevýhodou tohoto staveniště bylo jisté výškové omezení navrhovaných budov s ohledem na stávající zástavbu nábřeží, takže by umožnilo pouze umístění zemského archivu a nedovolilo by realizaci uvažovaného ústředního státního archivu, který měl vzniknout připojením Archivu ministerstva vnitra.¹⁴ Stavební oddělení mezitím vytipovalo několik volných stavebních míst. Nejprve byly odmítnuty nabízené Portheimovy pozemky na Smíchově a další na Letné a v Dejvicích.¹⁵ Z různých důvodů nevyhovovala část Seidlova pole u tržnice na Královských Vinohradech, pozemek na Floře u Olšanských hřbitovů a místo na rohu Kateřinské ulice a ulice U Karlova (dnes ulice Ke Karlovu) na Novém Městě.¹⁶

Otázka zajištění uložení archiválií ve vhodných podmínkách byla s různými přestávkami stále na pořadu jednání Zemského správního výboru. V letech 1925 až 1927 se neúspěšně uvažovalo o směně filiálky archivu v Bredovské ulici za jiný objekt.¹⁷ V této době nabídlo několik firem vybudování archivní novostavby a protihodnotou požadovalo postoupení Bredovské. Z těchto mnohdy nadějných projektů nakonec sešlo, protože odhadní cena filiálky byla podstatně vyšší než cena nového archivního zařízení.¹⁸ Zdá se, že ředitel českého zemského archivu stále neopouštěl myšlenku na získání stavebního místa, které bylo ve hře již před několika lety. Na podzim roku 1927 opět předložil předsedovi státní regulační komise, radovi ing. Eustachu Mölzerovi, požadavek na parcelu o rozloze 2000 a 3600 metrů čtverečních, umístěnou poblíž knihovnických a univerzitních ústavů mezi Mánesovým a Karlovým mostem. Naznačoval mimo jiné, že archiv hodlá prodat cennou parcelu v Bredovské ulici poštovní správě a za utržené peníze chce co nejdříve postavit novou budovu.¹⁹ Ministerstvo pošt nakonec vyplatilo za pozemek 7 miliónů korun a ty měly pokrýt náklady na nové staveniště, výstavbu budovy a její vnitřní zařízení.²⁰ Teprve čas ukázal, že odhad byl jen rámcový a tudíž nepřesný, protože nepočítal se změněným během událostí a rostoucí inflací.

Největší překážkou v realizaci záměru byl velký nedostatek volných stavebních míst požadovaných rozměrů ve městě a nechuť archivu zahájit výstavbu někde na periferii se špatným dopravním spojením.²¹ Jedinou vhodnou městskou parcelou byl pozemek o rozloze 2400 m² pod zahradou bývalé kadetky v Dejvicích. Zemský výbor se proto rozhodl dne 7. listopadu 1928 odkoupit pozemek katastrální číslo 107/5 v Praze IV. pro potřeby archivu od hlavního

města Prahy. Požadovaná cena dva tisíce pět set korun za čtvereční sáh byla na tehdejší poměry velmi solidní. O čtrnáct dnů později, tedy 21. listopadu 1928, se Zemský správní výbor rozhodl vypsat honorovanou soutěž.²² Jejím záměrem bylo získání vhodného projektu archivní novostavby, a proto měla být k účasti vyzvána řada renomovaných a zkušených architektů. Ze známějších je třeba zmínit arch. dr. Boh. Slámu, ing. arch. Bohumíra Kozáka, arch. Otakara Novotného a arch. Jana Zázvorku. K ocenění prvních tří projektů bylo z rozpočtu uvolněno celkem 33 tisíc československých korun, když vítězi byla určena částka třináct tisíc korun, druhý v pořadí měl obdržet jedenáct tisíc a třetímu bylo určeno devět tisíc korun. V případě nerozhodného výsledku mohla být celková suma rozdělena mezi soutěžící stejným dílem. Zároveň byla jmenována komise k posouzení jednotlivých projektů. Jejimi členy byli tři příslušníci Zemského správního výboru, dr. Josef Kazimour, dr. Jaroslav Kubista a Václav Ksandr, dva profesori z Českého vysokého učení technického, ing. arch. dr. Theodor Petřík a ing. arch. dr. Antonín Ausobský, předseda státní regulační komise ing. Eustach Mölzer, vrchní archivní rada a ředitel českého zemského archivu dr. Jan Bedřich Novák, vrchní zemský stavební rada ing. arch. Josef Weingärtner, zemský stavební rada ing. Antonín Morávek a zemský tajemník dr. Wait. Z uvedeného přehledu jasně vyplývá, že převahu v tomto grémiu měli stavební odborníci.

Prodej filiálky archivu poštovní správě byl schválen usnesením zemského zastupitelstva dne 27. března 1929 zároveň s koupí pozemku pod vojenskou kadetkou. Ze získaných peněz byl vytvořen zvláštní fond určený k hrazení nákladů na koupi staveniště a na novostavbu. O vyhlášení veřejné soutěže bylo rozhodnuto Zemským výborem 8. května 1929, který si od této akce sliboval získání několika „ideových návrhů“ a „náčrtků“ administrativní či správní budovy a archivního skladiště.²³ Pro uchazeče bylo připraveno celkem 28 exemplářů zadání s podmínkami soutěže. Během letních měsíců července a srpna se o stavební program, podmínky soutěže a polohopisný plán zajímali architekti Krejcar, Fragner, Šrámek, Šebánek, Fencel a prof. dr. Babuška, tedy žádný z těch, které původně zamýšlela oslovit komise stanovená Zemským výborem.²⁴ Posledním termínem k podání návrhů zemskému úřadu byla dvanáctá hodina dne 31. srpna 1929. Úkolem jedenáctičlenné komise, jež doznala mezitím dvou drobných změn,²⁵ bylo potom posoudit všechny předložené projekty a vybrat z nich a ocenit tři nejzdařilejší.

Bohužel ještě před samotným započatím konkursního řízení došlo k „drobnému nedopatření“, když se zjistilo, že na ředitele archivu nezbylo žádné ze zadání, protože všechna byla již rozebrána.²⁶ Za tehdy nepřítomného dr. Nováka se do shánění zadaných soutěžních podmínek se situačním plánem vložil dr. Josef Borovička, který získal od zemského stavebního rady ing. Weingärtnera příslib brzkého zjednání nápravy.²⁷ Požadované materiály byly odeslány archivářům k prostudování stavebním oddělením zemského úřadu dne 17. července 1929.

Po shromáždění všech návrhů čekala na členy komise jedna z nejtěžších a nejzodpovědnějších úloh – posoudit a vybrat nejzdařilejší architektonická řešení. Bylo třeba prohlédnout desítky projektů, prostudovat a přečíst stovky stran slovních komentářů a výkladů. Z dochovaných Novákových „Poznámek při soutěži na novou budovu a náš projekt“ ze října roku 1929 se dovídáme, že posuzoval celkem sedmáct návrhů.²⁸ Jako zkušený praktik si udělal jednoduchý náčrt dispozice a hned vedle po straně k němu dělal důležité poznámky k provozu archivu. Nelíbila se mu například knihovna v suterénu příliš vzdálená od samotných úředníků, neúměrně velká hala v úřední budově, zbytečné vchody do budovy a řada jiných nedostatků. U jednoho z návrhů ho zaujalo účelné rozdělení přízemí se dvěma pracovnami, přednáškovou a výstavní síní, u jiného si povšiml a ocenil hermeticky uzavřené depozitáře, které byly ochráněny před vnějším znečištěním. Po zvážení všech výhod a nevýhod si ředitel archivu rozdělil návrhy do tří kol. Významnou roli při jejich posuzování hrála velikost depozitářů a eventuální možnost rozšíření skladů přístavbou. Sedm z projektů vyloučil hned v prvním kole, dalších pět ve druhém a tři nakonec ve třetím kole. Ze dvou neoznačených můžeme usuzovat, že si ještě chtěl nechat určitý časový odstup ke konečnému rozhodnutí.²⁹ Pouze ti z nás, kteří se někdy zabývali řešením podobných problémů, si dokáží představit kolik hodin a bezesných nocí bylo třeba tak závažnému úkolu věnovat.

První cenu v soutěži na stavbu zemského archivu získal na podzim roku 1929 návrh architekta Jaroslava Fragnera jednohlasně doporučený porotou k vypracování definitivního projektu. Tricetiletý absolvent architektury a pozemního stavitelství Českého vysokého učení technického v Praze měl již za sebou několik soutěží a staveb. Byla to například úspěšná realizace dětského domova v Mukačevu na Podkarpatské Rusi, projekt vilové čtvrti Barrandov, malobytové domy v Praze Pod Kavalírkou a Budilova vila v Kolíně.³⁰ Bylo tedy nad slunce jasné, že vypracování návrhu smluvního protokolu, který měl obsahovat veškeré podmínky jako rozsah provedených stavebních prací, rozpočet a dodací lhůty, bylo svěřeno do povolaných rukou. Po pečlivých propočtech odevzdal Jaroslav Fragner velmi podrobný rozbor i s kalkulovanou cenou zpět zemskému radovi ing. arch. Josefu Weingärtnerovi. Stavební náklady měly dosáhnout částky na tehdejší poměry nebývale vysoké.

Architektonicky neotřelé, praktické a zároveň smělé řešení archivního komplexu se železnou kostrou budovy, speciálním topným a ventilačním zařízením, třípatrovou knihovnou, veškerým vybavením administrativní budovy, laboratoří, dílen a depozitářů předpokládalo výdaje kolem osmi miliónů korun. Autor projektu vycházel ze studia dokumentace rakouských, belgických a německých archivů a z vlastních poznatků, získaných při osobní návštěvě několika pruských archivních institucí.³¹ Tyto shrnul v úvodu ke svému soutěžnímu návrhu, označenému „A propos soutěže“, kde také zdůvodnil aplikaci u nás dosud neužívaných a jinde osvědčených řešení.³² Zdá se, že ani tato snaha a profesionální

přístup k řešení daného problému nemohly odvrátit těžkou zkoušku osudu, již měl být vítěz konkursu v následujících měsících vystaven.

Ještě v první polovině ledna roku 1930 si vrchní rada Weingärtner povolal Jaroslava Fragnera a informoval ho o tom, že rozsah požadovaných prací se zmenší, protože některé zakázky budou řešeny dodavatelsky a že spolupráce s odbornými firmami nebude finančně ohodnocena. Oproti původnímu předpokladu byly odbourány návrhy většiny speciálních zařízení a zajištění všech betonových a železných konstrukcí. Objednané stavební náklady se snížily téměř na polovinu původní kalkulace, totiž na čtyři milióny tři sta padesát tisíc a z nich byla potom odvozena výše honoráře 145 tisíc korun. Také navrhovaný smluvní protokol stavitele velmi znevýhodňoval krátkými dodacími lhůtami a vysokou penalizací za každý nedodržený den. Fragner akceptoval značné omezení rozsahu prací, jako i podstatné snížení veškerých nákladů. Novým výpočtem podle platných tarifů Inženýrské komory došel k obnosu 171 tisíc korun. Zároveň však zjistil, že se Zemský stavební výbor rozhodl při odměňování ušetřit, neboť řada smluvně vázaných činností neměla být vůbec honorována.³³ Při dalším jednání u vládního rady Červinky³⁴ autor vítězného projektu obhajoval oprávněně výši své odměny oproti Weingärtnerově návrhu nižšímu o dvacet šest tisíc korun. Nakonec přijal nabízenou částku 141 tisíc korun s poznámkou, že ze strany ing. Weingärtnera došlo k chybnému nižšímu odhadu celkových stavebních nákladů a že rozdíl 26 tisíc korun československých lze považovat za obvyklé snížení tarifu při zadání projektu veřejné budovy.

Vrchní rada Weingärtner pravděpodobně sledoval svůj cíl připravit architekta o tuto zakázku. Poskytl mu několik „dobrých“ rad a ty vzápětí použil proti němu.³⁵ Na zasedání Zemského výboru dne 12. února 1930 informoval ostatní členy komise o Fragnerově neúměrně vysokých nárocích a nemožnosti další dohody. Zemský výbor na základě této zprávy rozhodl o přidělení projektu technickému oddělení, respektive ing. Weingärtnerovi. Zdeptaný Fragner se obrátil se žádostí o pomoc nejprve na odborné spolky a s jejich přispěním na zemského prezidenta, u něhož se mu dostalo ujištění o zjednání nápravy.³⁶ Solidní a důvěřivý architekt, znechucený řadou nepravdivých a nepodložených slibů rady Weingärtnera a zjevně unavený z pomlouvačné kampaně proti své osobě, vzdal svůj marný boj a rezignovaně přistoupil v březnu téhož roku na návrh vládního rady Červinky, aby přijal paušální honorář sto dvacet tisíc korun.³⁷ O několik dnů později se ke svému velkému překvapení dověděl, že pro údajnou přemrštěnost finančních požadavků a obtížné osobní jednání nebude jeho projekt bez ohledu na výsledek soutěže a předchozí ujednání s vládním radou realizován. Zemský výbor se totiž na svém zasedání 26. března 1930 rozhodl zadat projekt za 54 tisíc úředníkovi Zemského úřadu. Od samého počátku nepřehlédnutelná snaha rady ing. Weingärtnera podrazit Fragnerovi nohy byla nakonec korunována úspěchem, protože byl pověřen vypracováním nového projektu.

Přestože ve Fragnerův prospěch intervenovali kolegové z Klubu architektů, Asociace akademických architektů, Sdružení architektů, Syndikátu výtvarných umělců, Společnosti architektů, Spolku československých inženýrů a architektů a celý případ byl náležitě komentován v odborném tisku,³⁸ nenašel autor nikde zastání.³⁹ Svůj boj o budovu Archivu země české prohrál jen zdánlivě. Už průběh dalších jednání stavebního výboru na podzim roku 1930 uváděl méně informované do rozpaků, protože na první pohled nebylo jasné, čím projekt se vlastně posuzuje.⁴⁰ Také J. B. Novák musel slevit ze svých požadavků a přistoupit na řadu kompromisů, aby mohl realizovat záměr, jemuž zasvětil více než patnáct let svého života. Přestože v přednášce, proslovené dne 17. května 1933, vyzvedl práci Zemského výboru a rady zúčastněných, nemohl se při bilancování průběhu akce ubránit vzpomínce na zmařené dílo.⁴¹ Většinu zasvěcených návštěvníků už při slavnostní prohlídce nově otevřené budovy muselo být jasné, že i přes různé stavební změny procházejí objektem, postaveným podle nestoudně okopírovaného a jen nepatrně upraveného Fragnerova návrhu.⁴²

Jistou ironií osudu je fakt, že celkové náklady na stavbu archivu překročily původní rozpočet a dosáhly výše dvanáct miliónů korun. Zdá se, že finanční otázka hrála v této cause podružnou roli. Závěrem můžeme říci, že historie byla k oběma rivalům spravedlivá. Zatímco Weingärtnerovo jméno v odborných kruzích dnes nic neznamená a neuvádí ho téměř žádná odborná publikace, za uznávaným Fragnerem stojí řada staveb, které byly inspirací několika generacím jeho následovníků.

POZNÁMKY

- ¹ Státní ústřední archiv Praha (dále SÚA Praha), fond Drobné pozůstalosti – pozůstalost J. B. Novák, karton 23, rukopis 11 – Národní archiv, 12 stran. Stať Národní archiv s návrhem na organizaci československého archivnictví měla být otištěna jako příloha ČCH v roce 1921, k jejímu publikování na stránkách historického časopisu však nedošlo.
- ² SÚA Praha, fond Archiv země české (dále AZČ), karton 23, inventární číslo 210 – dopis Zemské správní komisi království českého č. 473 ze dne 23. května 1917.
- ³ SÚA Praha, AZČ, kart. 23, inv. č. 210 – odpověď Zemské správní komise archivu č. 76. 390/IV. ze dne 6. listopadu 1917.
- ⁴ SÚA Praha, fond Zemský výbor 1874–1928 (dále ZV), kart. 5269 podrobněji k zasedání komise a k prohlídce stavebních míst v Královské oboře a na Výstavišti v červnu 1917.
- ⁵ Stalo se na zasedání dne 31. října 1917.
- ⁶ Hlavní podmínkou byly depozitáře oddělené od úřední budovy a bezpečné uložení archiválií.
- ⁷ J. B. Novák, Další úkoly zemského archivu království českého. Zprávy zemského archivu 5, 1918, s. 271-312.
- ⁸ SÚA Praha, AZČ, kart. 23, inv. č. 210 – dopis archivu technickému oddělení Zemské správní komise ze 2. ledna 1918.
- ⁹ SÚA Praha, AZČ, kart. 23, inv. č. 210.

- ¹⁰ Ředitel G. O. Berg v listu z 24. ledna 1918 mj. uvádí: „In Beantwortung Ihres werten Schreibens vom 16. Jan. 1918 beehre ich mich Ihnen mitzuteilen, dass das hiesige Landesarchiv in keinem zweckmässig, in neuerer Zeit gebauten Hause aufbewahrt ist, sondern in einem Flügel des alten Schlosses zu des Uppsalaer Archivs keineswegs als Muster eines Neubaues dienen können.
- ¹¹ Úvaha vedení archivu o využití pozemku na Letné byla kvůli tehdejšímu regulačnímu plánu rychle opuštěna.
- ¹² Žádost byla zamítnuta dne 4. února 1919.
- ¹³ Srovnej SÚA Praha, AZČ, kart. 23, sg. 210 – dopisy zemského archivu č. 1034 a 2395 Zemskému správnímu výboru ze dne 2. června a 29. listopadu 1922.
- ¹⁴ Srovnej koncept informace archivu vicetajemníku Zemského správního výboru dr. Hochovi z 5. září 1923.
- ¹⁵ SÚA Praha, ZV 1874-1928, kart. 5269 – zpráva stavebního oddělení z 15. července 1922.
- ¹⁶ Seidlovo pole u tržnice na Král. Vinohradech se sice hodilo pro uvažovanou monumentální budovu, ale pro částečnou zastavěnost činžovními domy nesplňovalo požadavek volného prostranství; pozemek na Floře u Olšanských hřbitovů na Král. Vinohradech byl zamítnut pro údajnou vzdálenost od středu města, „jakož i blízkost hřbitovů“; roh Kateřinské ulice a ulice U Karlova byl označen za úzkou podružnou ulici, obsazenou léčebnými ústavami s předpokládanými vlastními prostorovými nároky.
- ¹⁷ V roce 1925 se jednalo o domě na Malostranském náměstí čp. 272 zvaný „U Petržilků“ a o rok později byla zamítnuta výměna za Thunovský palác v Karmelitské ulici č. 18.
- ¹⁸ Postupně se otvírala možnost stavět na konečné tramvaje ve Vršovicích, v Bubenči u Uralského (dnešního Puškinova) náměstí, u Masarykovy koleje a na rohu Podbabské třídy v Dejvicích (dnes ulice Jugoslávských partyzánů).
- ¹⁹ Dopis předal dr. Klecanda ing. Mölzerovi osobně dne 24. listopadu 1927.
- ²⁰ Ministerstvo pošt a telegrafů odeslalo dne 5. června 1928 návrh tržní smlouvy, která byla prozkoumána a doporučena k vládnímu schválení na zasedání Zemského správního výboru dne 7. listopadu t. r.
- ²¹ Za nevýhodná byla po předchozím šetření označena staveniště na Novém Městě na rohu Karlova náměstí a Resslovy ulice a na Žižkově na místě bývalé plynárny.
- ²² SÚA Praha, AZČ, kart. 23, inv. č. 213 – dopis Zemského správního výboru č. 33. 526/X řediteli dr. J. B. Novákovi ze dne 23. 11. 1928 s informací o průběhu schůze konané 21. listopadu t. r.
- ²³ Došlo také ke zvýšení finančních částek oceněných projektů na 20 000,- Kč, 15 000 a 10 000 korun.
- ²⁴ Srovnej SÚA Praha, AZČ, kart. 23, inv. č. 213 – koncept dopisu dr. J. Borovičky řediteli J. B. Novákovi.
- ²⁵ Původně jmenovaného zemského tajemníka dr. Waita nahradil zemský vrchní rada JUDr. Karel Krčma a nově začal do komise docházet Emil Hlavatý.
- ²⁶ Podrobněji o celé záležitosti SÚA Praha, AZČ, kart. 23, inv. č. 216 Stavební výbor.
- ²⁷ Koncept Borovičkova dopisu řediteli Novákovi datovaný zřejmě omylem 8. 9. 1929 místo 8. 7. 1929: „Mluvil jsem s p. inž. Weingärtnerem, který nemaje po ruce žádný exemplář slíbil mi, že hned zítra dá soutěžní podmínky opsat a zašle nám je. . .“
- ²⁸ SÚA Praha, AZČ, kart. 23, sign. 213.

- ²⁹ Podle celkové dispozice a řady kladných poznámek lze předpokládat, že autorem jednoho z nich byl Jaroslav Fragner, který připojil ke svému projektu patnáctistránkový výklad.
- ³⁰ Přehled architektova působení uvádí Nová encyklopedie českého výtvarného umění. Academia 1995.
- ³¹ Pozornost věnoval zejména německému archivnictví s dokonalou archivní sítí. Pruské ministerstvo financí v Berlíně mu také umožnilo důkladné a detailní seznámení se stavebními plány nově vybudovaného archivu v Královci, považovaného za technicky a architektonicky zdařilé dílo.
- ³² Kromě toho se do získávání informací již podruhé vložil zemský archiv, když na konci října 1929 požádal administrativní sekci ministerstva zahraničních věcí, aby mu prostřednictvím vyslanectví v Londýně, Paříži, Bruselu, Římě, Haagu, Stockholmu, Kodani, Varšavě a Bělehradu pomohla co nejdříve zjistit údaje o archivních novostavbách, jejich vnitřním vybavení a opatřila dostupnou odbornou literaturu k danému tématu. Výsledky těchto zpráv využili v následujících letech úředníci Zemského výboru.
- ³³ Přepracovaný návrh byl odeslán obratem dopisem ze 17. ledna 1930.
- ³⁴ K Fragnerovu vyjednávání s radou Červinkou a ing. Weingärtnerem došlo 24. ledna 1930.
- ³⁵ Doporučil mu, aby si architekt přes přijetí sníženého honoráře vymínil, že jeho definitivní výše bude vázána na možné zvýšení stavebních nákladů a také, aby si zajistil úroky z prodlení pro případ opožděného placení.
- ³⁶ Jednání u zemského prezidenta Kubáta proběhlo 25. února 1930.
- ³⁷ Písemně potvrdil Fragner závěr svého ujednání s vládním radou Červinkou dne 19. března 1930.
- ³⁸ Srovnej článek ak. arch. J. S. Svobody, Zemský prezident podepsal zadání plánů přičící se dobrým mravům a jsoucí v rozporu se zákonem o nekalé soutěži a autorském právu! S podtitulem K zadání plánů na zemský archiv úředníku Zemského úřadu dle soutěž. návrhu arch. Fragnera. Otištěno ve Zpravodaji stavby a práce, vydávaném Asociací akademických architektů pro ČR, roč. 5, č. 15, s. 1–2.
- ³⁹ Bez odezvy zůstaly i jeho stížnosti proti jednání zemských úředníků ministerstvu veřejných prací a ministerstvu vnitra z 11. dubna 1930.
- ⁴⁰ Srovnej přílohu 2 a 3.
- ⁴¹ Srovnej závěr Novákovy přednášky „O novou budovu Archivu země české“: „Není snadné nalézt výstižná slova díky českému zemskému výboru za to, že jeho péčí toto velké dílo bylo provedeno a že bylo přes všechny nesnáze za energického vedení stavebního výboru referentem pro věci osvětové, panem přisedícím Hlavatým v dnešní tak kritické době dokonáno. Nová budova pro zemský archiv byla mi od mého nastoupení na místo ředitele roku 1916 ideálem, který se někdy ztrácel za meze dosažitelná. Dočkal jsem se, třebaže na konci své služby, jeho uskutečnění a pokládám tento den, kdy se novostavba zemského archivu odevzdává svému účelu, za nejkrásnější den celé své úřední dráhy.“
- ⁴² Depozitář katastrálních map a sklad publikací byl proti původnímu Fragnerovu předpokladu přesunut s ohledem na celkové zatížení budovy do přízemí a podzemního skladiště. Naproti tomu poměrně nešikovně vyprojektoval Weingärtner spojení badatelny s depozitáři, takže archiválie musely být dlouhá desetiletí dopravovány chodbou po vysokém schodišti bez řešení vhodného nájezdu. Oba návrhy porovnává podrobně J. B. Novák dopisem J. Borovičkovi 9. září 1930 publikovaným na konci studie v příloze 4.

PŘÍLOHA 1

Fragnerova stížnost na jednání Zemského výboru při realizaci projektu zemského archivu v Praze adresovaná dne 11. dubna 1930 ministerstvu veřejných prací a ministerstvu vnitra.

(SÚA Praha, AZČ, kart. 23, inv. č. 213)

Titl.

Ministerstvo veřejných prací republiky československé

Ministerstvo vnitra republiky československé v Praze

Týká se projektu Zemského archivu v Praze.

Na podzim roku 1929 byl v soutěži na Zemský archiv v Praze poctěn můj soutěžní návrh I. cenou a současně byl jsem jednohlasně doporučen porotou k vypracování definitivního projektu.

Dne 26. března 1930 byl však projekt zadán úředníku Zemského úřadu, p. vrchnímu radovi J. Weingärtnerovi. Jelikož okolnosti, kterými bylo zadání úředníku Zemského úřadu odůvodňováno a dosaženo, jsou v blízké souvislosti s porušením nejen soutěžního řádu, ale i zákona o autorském právu a zákona o nekalé soutěži, předkládám pravdivé vylíčení případu ministerstvu se žádostí o posouzení a zakročení.

Průběh jednání:

Koncem roku 1929 byl jsem povolán do kanceláře p. vrch. rady Weingärtnera, který mně sdělil, že byl pověřen projednáním podmínek k zadání projektu. Uložil mně, abych dle své zkušenosti vypracoval a předložil návrh smluvního protokolu, ve kterém by byly obsaženy veškeré podmínky co do rozsahu práce, výše honoráře, dodacích lhůt, splátek a pod. Tento návrh jsem vypracoval bez jakýchkoli direktiv se strany p. vrch. rady Weingärtnera, tedy dle vlastního uvážení a zvyklostí, a předložil jsem jej písemně. V návrhu vypsals jsem podrobně rozsah práce na celém projektu s předpokladem, že stavební náklad na úplnou výstavbu bude činit cca K 8,000. 000,-. K tomuto obnosu došel jsem aproximačním výpočtem, do něhož jsem pojal i výstavbu vnitřního zařízení skladiště archivu, které jsem ve svém soutěžním návrhu řešil v souvislosti s železnou kostrou budovy, rovněž jsem do něho pojal speciální zařízení instalací topných a ventilačních, jichž systém je mojí původní myšlenkou a bude při stavbě uplatněn, dále všechny mimořádné stavební výdaje, které při stavbě podobné speciální budovy přicházejí v úvahu a jsou nutné k úplnému stavebnímu dokončení. Za tohoto předpokladu je obnos mnou odhadnutý přiměřený. Dle toho vypočetl

jsem dle tarifu Inženýrské komory honorář za kompletní projekt, včetně detailních prací pro konstrukce železobetonové (plány šalovací a armovací) a včetně montážních plánů konstrukcí železných, včetně detailního vyřešení regálových konstrukcí a zařízení v celém skladišti a třietážové knihovně, a včetně podrobných prací neb iniciativní spolupráce s odbornými firmami na speciálních systémech instalačních. Moje povinnost dodati kompletní projekt v tomto rozsahu byla v mém návrhu smluvního protokolu jasně a zřetelně vyjádřena.

V lednu 1930 byl jsem znovu povolán do kanceláře p. vrch. rady Weingärtnera, který mně sdělil, že rozsah prací, které ode mne budou požadovány, bude menší, že většinu speciálních zařízení navrhnu přímo odborné firmy a prováděcí plány konstrukcí betonových a železných že dodají firmy stavbu provádějící. Kromě toho mně sdělil, že celá řada prací neb spolupráce s odbornými firmami mně vůbec nebude honorována. Předložil mně oficielní návrh smluvního protokolu a výpočtu honoráře, abych si jej prostudoval a abych podal sám nový návrh, v němž bych uvažoval rozsah práce tak, jak mně jej právě vylíčil. Oficielní návrh honoráře byl odvozen ze stavebního nákladu Kč 4,370.000,-, do něhož nebyly zahrnuty obnosy za ony stavební práce, které dle direktiv právě mně daných neměly být předmětem mého projektu. Honorář zněl na obnos Kč 145.000,- a p. vrch. rada Weingärtner prohlásil, že je vypočítán p ř e s n ě dle tarifu. Oficielním návrhem smluvního protokolu byly stanoveny pro mne velmi krátké dodací lhůty, zajištěné penálem za každý nedodržžený den. Vzal jsem na vědomí požadovaný obmezený rozsah práce i oficielně stanovený a obmezený stavební náklad a za těchto předpokladů došel jsem p ř e s n ý m v ý p o č t e m dle tarifu Inženýrské komory k obnosu Kč 171.000,-. Zjistil jsem, že oficielním výpočtem nejsou vůbec honorovány některé práce smluvním protokolem ode mne požadované a tafirem Inženýrské komory uznávané, a některé práce že nejsou honorovány necelou polovinou sníženého tarifu Ministerstva veřejných prací. Tento nález oznámil jsem p. vrch. radovi Weingärtnerovi při projednávání mého druhého návrhu, znějícího na obnos Kč 171. 000,- přesně dle tarifu Inženýrské komory vypočítaného. Návrh ten jsem předložil v dopise ze dne 17. I. 1930.

Po tomto návrhu honoráře představil mne p. vrch. rada Weingärtner dne 24. I. 1930 p. vl. radovi Červinkovi, kterému současně přednesl referát o mé neústupnosti a poukázal na jím vypočítaný honorář Kč 145.000,- s podotknutím, že i tento zdá se pánům přisedícím Zemského výboru vysoký a že se jedná o snížení tarifu obvyklé u veřejných projektů. Prohlásil jsem znovu, že výpočet ten jest zcela chybný, že však vzhledem k tomu, že jde o projekt veřejné budovy, pokládám diferenci Kč 26.000,- za kompensaci obvyklého snížení tarifu a že naň přistupuji přes to, že stavební náklad bude dle mého názoru vyšší než-li odhadl p. vrch. rada Weingärtner a že by tedy i sazba byla v tom případě vyšší. Na to p o r a d i l mně p. vrch. rada Weingärtner, abych v dopise, ve kterém přistupuji na tento honorář, si vymínil, že definitivní honorář bude upraven v poměru

k event[uaálnímu] zvýšení stavebního nákladu. R o v n ě ž m n ě p o r a d i l p. vrch. rada Weingärtner, abych si v dopise zajistil úroky z prodlení pro případ opožděného placení. Dopis jsem v tom smyslu odeslal a zakončil slovy: . . . vzhledem k mimořádným požadavkům, které jsou zejména co do lhůt a rozsahu práce na mne smluvním zápisem kladeny, pokládám tento návrh honoráře oproti mému prvnímu návrhu (Kč 171.000,-) za minimální a ž á d á m z d v o ř i l e o jeho potvrzení.

Tento dopis odevzdal jsem osobně dne 28. I. 1930 p. vrch. radovi Weingärtnerovi. Na můj osobní dotaz dne 18. II. 1930 sdělil mně pan vrch. rada Weingärtner, že v ě c n e b y l a d o s u d p r o j e d n á v á n a . Téhož dne však jsem obdržel informaci se strany Zemského výboru, že v ě c p r o j e d n á v á n a j i ž b y l a d n e 12. II. 1930 a sice na základě referátu, že můj požadavek je přílišný a že dohoda se mnou není možná a z toho důvodu, že se navrhuje, aby projekt byl zadán úředníku Zemského úřadu p. vrch. radovi Weingärtnerovi, jehož jméno bylo nahrazeno číslem příslušného technického oddělení. V tomto smyslu bylo Zemským výborem již rozhodnuto. Tento postup zdál se mně býti nesprávný již z toho důvodu, že na jedné straně radil mně p. vrch. rada Weingärtner uvést v dopise výše zmíněném podmínky, které mé požadavky vlastně zvyšovaly, na druhé straně podal referát o mých přílišných požadavcích a o nemožnosti dohody, ač můj poslední dopis uváděl z d v o ř i l o u ž á d o s t . Ohlásil jsem proto své námitky odborným korporacím, které v té věci zaslaly Zemskému úřadu písemné prohlášení a jichž zástupce přednesl se mnou námitky osobně p. zemskému presidentovi Kubátovi dne 25. II. 1930. Pan president Kubát prohlásil, že ve věci po vyšetření zjedná nápravu.

Dne 18. III. t. r. byl jsem pak povolán k p. vl. radovi Červinkovi, který se mnou záležitost dojednal v tom smyslu, že – abych zabránil dalšímu šíření nepravdivých zpráv o přemrštěných požadavcích a neústupnosti a aby nebylo nejmenší příčiny jednání prodlužovati, – přizpůsobuji se návrhu p. vl. radou Červinkou z ř e t e l n ě v y s l o v e n é m u a přistupuji na paušální honorář ve výši Kč 120.000,-. Toto rozhodnutí podal jsem pak písemně dne 19. III. 1930. Ve smyslu této dohody byl předložen technickým oddělením návrh Zemskému výboru, aby projekt byl zadán mně za paušální honorář Kč 120.000,-. Byl jsem nesmírně překvapen zprávou, že vedle tohoto návrhu byl Zemskému výboru přednesen dne 26. III. 1930 návrh druhý, aby se projekt zadal úředníkovi Zemského úřadu za obnos Kč 54.000,- s odůvodněním, že mé požadavky byly od počátku přemrštěné a jednání se mnou obtížné. V tom, že druhý návrh byl vzat vůbec do projednávání, spatřuji určité nedopatření, přičítící se nejen principu na základě jehož se mnou byla paušální částka sjednána, ale i principu dodržovanému všeobecně v technické praxi. Tímto rozhodnutím cítím se býti hrubě a nespravedlivě poškozen tím spíše, že bylo usneseno pod vlivem nesprávného referátu o mých „přemrštěných požadavcích“, že bylo poukazováno na obnos Kč 300.000,- v prvním návrhu smluvního protokolu uvedený, ačkoli bylo po-

vinností p. vrch. rady Weingärtnera přesně referovati o tom, že můj první návrh zněl na odvedení práce v nepoměrně větším rozsahu, jak v popisu bylo uvedeno a že s nynějším jednáním co do rozsahu práce nemá ničeho společného. Tato skutečnost byla však panem vrch. radou Weingärtnerem zcela opomenuta a prostým postavením obnosů nijak spolu nesouvisejících byl vyvolán dojem pro mne nepříznivý. Na základě toho rozhodoval Zemský výbor o návrhu, který do jednání přišel nedopatřením a pod dojmem nepřesných informací se usnesl, aby projekt byl zadán úředníku za obnos Kč 54.000.

Podal jsem proto presidiu Zemského úřadu prohlášení a námitky, kde jsem též poukázal na to, že Zemský výbor byl ovlivněn neúplnou informací a že byl projekt zadán někomu, kdo nepředložil žádného předběžného návrhu, dle něhož by mohla být jeho kvalita a schopnost posouzena a dle něhož by byl definitivní projekt pracován, a že tedy žádný z pánů přisedících není vlastně informován, jaká práce bude za Kč 54.000,- odvedena. Rovněž jsem poukázal na to, že je vyloučeno, aby úředník, resp. technické oddělení mohlo projekt vypracovati mimo úřední hodiny a že je pravděpodobné, že projekt bude pracován v úředních místnostech, v úředním čase a s použitím úředních potřeb a pomůcek a všech úředních výhod. Tímto způsobem odnímána je práce civilnímu architektovi, který kromě honoráře nebude míti plat a požitky vrchního rady Zemského úřadu, který celou režii práce hradí ze svého, který je řádným poplatníkem státu a za zaměstnané síly odvádí nemocenskému a pensijnímu pojištění jakož i státu povinné obnosy. V nabídce vrchního rady Weingärtnera spatřuji určitý druh nezákonné soutěže, které se žádný poctivý civilní architekt nemůže přizpůsobit. Rovněž jsem poukázal na obdobný případ projektu škol v Mladé Boleslavi, kde rovněž bez ohledu na autora první cenou v soutěži poctěného byl projekt zadán úředníku Zemského úřadu, a kdy tento postup měl v zápětí mnoha milio- nové překročení rozpočtu.

Rozhodnutí Zemského výboru však bylo potvrzeno. Na můj protest, který jsem během jednání přednesl, proti zamýšlenému zneužití mého soutěžního návrhu k vypracování projektu jinou osobou, odpověděl mně p. vrch. rada Weingärtner, že by se v tom případě nedělal projekt přímo dle mých náčrtů, ale že by se volně použily myšlenky v nich vytčené. Není též myslitelné, že by se bez tohoto předpokladu zcizení mého duševního majetku mohl zavázati k povinnosti, kterou se nabídl převzít za obnos Kč 54.000,-. Protestuji proti tomuto nezákonnému úmyslu p. vrch. rady Weingärtnera, protestuji proti tomu, aby kdokoli dopustil se zcizení a zpeněžení mého duševního majetku a aby podobné nezákonné počínání bylo zamýšleno pod titulem technického oddělení Zemského úřadu.

V Praze dne 11. dubna 1930.

V úctě
architekt Jaroslav Fragner
Praha III., Malostranské nám. 16

PŘÍLOHA 2

Zkrácená verze dopisu dr. Josefa Borovičky řediteli dr. Janu Bedřichu Novákovi o zasedání stavebního výboru ze dne 3. září 1930. (Omylem datováno 3. října 1930).

(SÚA Praha, AZČ, kart. 23, inv. č. 215)

Vážený pane řediteli,

súčastnil jsem se včera první schůze stavebního výboru ve Vašem zastoupení; dovolil jsem si Vás omluvit jakoby z Vašeho zmocnění.

Byl přítomen p. přisedící Hlavatý jako předseda a Ksandr (Kubista a Zelenka se omluvili), dále za zemský úřad Krčma a technické: Červinka, Weingärtner, Dyršmíd a Morávek, který zvolen zapisovatelem. Předsedající oznámil, že zemský výbor nezadal stavbu arch. Frágnerovi, nýbrž uložil vypracovat projekt stavebnímu oddělení zemského úřadu; stavební výbor, jehož schválený regulativ nám bude doručen, má bdít nad urychlením stavby.

Stojíme tedy před novým projektem, samostatným, podle kterého se bude stavět.

Byly nám také vsuktu předloženy nové plány (11 kusů), podle kterých pak zemský úřad zhotoví definitivní a detailní plány. Úkolem včerejší schůze bylo zkoumat tyto náčrty po stránce věcné účelnosti; šlo tedy o nás archiváře. Ale jak již bývá ve schůzi o 8 hlavách, které ponejprve jsou postaveny před hotový plán, meritorně se nejednalo. Probírali jsme jednotlivé listy a navrhli některé změny technického rázu, celkem podružné. P. předseda si velmi přál vaši přítomnosti, protože z poroty jste podrobně obeznámen s projektem, poctěným cenou, a z jejího jednání znáte návrhy poroty na změny. V tom také nalezeno východisko, abyste totiž nový projekt posoudil Vy sám. Shledávám to úplně správným a nemohl jsem tomu dobře odporovat, tím spíše, že jednání poroty neznám, a tak se, p. řediteli, musíte tím zabývat i o dovolené. Smluveno však, že p. inž. W[eingärtner] s těmito novými plány přijede na Ždánky a definitivně se s Vámi dohodne. . . .

Požádal jsem p. inž. W., aby vzal s sebou také projekt Frágnerův, který dobře ovládáte a můžete srovnáním posoudit změny in melius nebo pejus. Sám Vám připojuji slovní doprovod k Frágnerovu plánu, kterým si oživíte pohřbený projekt a zároveň připravíte na debatu s p. inž. W. Měl jsem doma přes noc všechny ty nové plány a študoval jsem je podrobně, ale ne s velkým prospěchem. Vadilo mně jednak to, že jsem neměl po ruce plány Frágnerovy – on sám nemá druhou kopii svého projektu – jednak nedostatek slovního výkladu nového projektanta. Vyznačil jsem podstatnější změnu červenou tužkou po straně v textu Frágnerově a posuďte sám, resp. dohodněte se s inž. W. o vhodnosti těchto změn.

Z nového projektu není také patrná – aspoň ne mně – velikost skladiště a technická opatření, která v projektu Frágnerově se nám zdála tak dobře a účelně řešena. Snad ústní výklad p. inž. W. Vás ve věci uspokojí. Já sám nemohu se již s ním dohodnout, protože odjíždí někam na stavby a dnes jsem mohl s ním mluvit jen telefonicky. Celá tíha tohoto nového projektu bude tedy spočívat na Vás jako při porotě; budete v té věci vlastně diktátorem a ve svém tuskulu budete mít k tomuto besedování, doufám, dosti času i pohody, abyste probral podrobně všechny jednotlivosti projektu. Myslím, když se se stavbou odkládalo – ať již z jakýchkoli důvodů – tak dlouho, nemůže padat na váhu odklad, který ev. způsobíte svým požadavkem na nějakou nutnou změnu. . . .

PŘÍLOHA 3

Další informace dr. Josefa Borovičky řediteli zemského archivu ohledně nové archivní budovy ze dne 5. září 1930.

(SÚA Praha, AZČ, kart. 23, inv. č. 215)

Vážený pane řediteli,

vracím se k včerejšímu svému dopisu o jednání stavební komise, který jsem psal na rychlo, abyste byl včas informován o příjezdu p. inž. W., a dodávám ještě toto pro Vaši informaci.

Předpokládal jsem, že zemský úřad vypracoval na základě Fragnerových plánů, které byly podrobně porotou prozkoumány, a že v nich provedl jen ty změny, které porota považovala za vhodné. V tom mě utvrdil také rozhovor, který jsem měl v červenci s p. inž. W., ale kterému nyní musím dát jiný význam, nežli jsem se domníval tehdy: byla to jen vyhýbavá odpověď, že nic není rozhodnuto. Z rozmluvy, kterou jsem měl s inž. W. po schůzi a pak druhý den, jsem teprve poznal, že tu jde o zcela nový projekt Weingärtnerův, který ovšem těží ze soutěže, ale řeší věci znova a předpokládá tedy zcela nové podrobné posuzování. Stavební výbor vlastně by měl fungovat jako porota – co je v regulativu o naší funkci, nám dosud také nebylo sděleno – ale o tom nebylo ani řeči: plány jsme prohlíželi jen před zahájením schůze nežli se sešli všichni členové a jak již bývá, zachytili jsme se na několika drobnostech (výtah, schodiště a pod.). Aby projektant podal souvislý výklad o svém návrhu, o tom ani zdání. Na můj dotaz, co vlastně tato schůze má rozhodnout, řekl mně, tuším p. inž. W., že jde o posouzení projektu po stránce účelnosti. To mně utvrdilo v onom mylném přesvědčení, že jde o hotový schválený tj. Fragnerův projekt, jehož zrevidování může být provedeno v jediné schůzi. Po formálním zahájení porady se mluvilo již jen o stavbě a posouzení plánů odkázal p. předseda Vám, jak jsem psal v minulém psaní, takže potom jsem již nepovažoval za nutné vyslovovat své pochybnosti o možnosti tak rychle celou věc rozhodnout.

Připadá Vám tedy opět celá tíže posouzení projektu. Myslím, že výtku event. zdržení, nepřijmete-li Weingärtnerův projekt bez námitek, můžete klidně odmítnout poukazem na postup při zhotovování plánů: když to dělal zemský úřad, mohl to pracovat v dohodě a spolupráci s námi, jinak musí nám dát čas věc takového rozsahu klidně posoudit; kdyby byli přijali odhlasovaný návrh Fragnerův, mohli být ušetřeni těchto průtahů. Že nyní p. inž. W. si bude přát co nejmenší změny, je pochopitelné a naznačil mi to, myslím však, že p. předseda Hlavatý, kdybyste mu to v nutném případě vyložil, by to pochopil.

Stránka architektonická, zdá se, je vůbec vyloučena z posuzování, za tu bere odpovědnost projektant sám.

Meritorní jednání v komisi o plánech, jak jsem již poznamenal, nebylo žádné; trvala celkem asi 1/2 – 3/4 hodiny. P. předsedovi šlo hlavně o to zjistit, kdy budou podrobné plány hotovy, aby se mohly zadat stavební práce. Ujednáno, že ofertní řízení bude vypsáno v 2. polovici listopadu se 14 denní lhůtou, zemní práce se začnou ev. ještě letos, stavební práce pak na jaře; dr. Krčma upozornil, že 1. srpna 1931 máme vyklidit filiálku.

S projevem dokonalé úcty

Dr. J. Borovička

PŘÍLOHA 4

Novákova odpověď Dr. Borovičkovi se zprávou o průběhu jednání s ing. Weingärtnerem o úpravě stavebních plánů.

(SÚA Praha, AZČ, kart. 23, inv. č. 215)

Na Ždánku 9. září 1930

Vážený pane kolego,

Včera jsme měli na Ždánku s p. radou W. dlouhou poradou a probrali jsme všechno. Díky slovnímu doprovodu k Fragnerovu plánu jsem si oživil dřívější plány a jednání.

Dohodl jsem se s W. o větších změnách, které mu však hlavní zdi neruší, takže je snadno provede. Plán je jiný, ale základní myšlenky Fragnerovy, skladiště na východní straně a úřední budova v západním traktu s přilepenými byty na západ jsou zachovány. K některým, jako k průběžné konstrukci knihovny dvojí etáží, jsem se zase já vrátil a s ním to ujednal. Napíšu Vám v telegrafickém slohu, o které změny jsem se s ním dohodl:

Souterrain:

Místnost pro kopisty zde nemožná, odtud pryč do blízkosti úředníků. Když výtah více do středu skladiště, aby k němu byl vjezd, tedy vjezdová vrata přepevná

a k otvírání jen z budovy (venku nic, ani klika). Sklad publikací a katastr. mapy v souterrainu jsem uvítal – to je lépe než u Fragnera nahoře v 7. etážce.

Přízemí:

Požární zeď musí důsledně dělit byty od úř. budovy, ať jde o loži portýra nebo byt ředitele. To jsem dal změnit podle zásad Fragnerových. Do přízemí vedle pracoven dát také přednáškovou síň, kterou má W. v 2. poschodí (!), Fragner v přízemí. To bude větší změna, ale jde to spojením jednoho pokoje portýra, jeho lože, garderoby (kus) dohr. ve větší místnost přístupnou hned vlevo z hlavního vestibulu. Lože vrátného na opačnou stranu.

1. patro.

Sem se musí dát spodní poschodí knihovny (z dvou pokojů spojených), aby ředitel a úředníci 1. patra nemuseli do knihovny chodit až do 2. patra. Tam (v 2. patře) bude horní část knihovny – konstrukce průběžná oběma patry. Z 2. patra arci také vchod. Vedle toho ještě rezervní knihovna. Ředitelna měž vedle hlavního vchodu z chodby přes tak zv. čekárnu, také pasáž která ji umožní spojení s expedicí a registraturou. To je důležité (vlastní zkušenost).

2. patro.

Přednášková síň odtud pryč, dát ji do přízemí a v 2. patře z ní udělat pokoje úřednické. Výstavní sál v 2. patře budiž jen pro odlitky pečeti, fotografie, technické věci archivní (po př. výstavka archiválií méně cenných (nebo ještě lépe fotografií) s hlediska diplomatiky a pod.) To by byla více taková výstava interní, víc pro archiváře, sfragistiky, diplomatiky než pro publikum.

Pokud jde o skladiště, má W. též systém nosníků sloupkových, jen chodbičky má luxusně široké, to se dá předělat úsporněji. Ventilaci a hermetické uzavření prý též provede.

3. Věžovitě třetí patro je pro ateliery; to se dá akceptovat (o architektuře my nerozhoduji).

Pod souterrainem je projektována pancéřová síň pro Korunní archiv – to je správné. Před ním také v pancéřové síni budiž stálá výstava listin Kor. archivu (světlo umělé). Totiž to není žádná logika dávat Korunní archiv do pancéřové síně a ty nejvzácnější listiny z něho někam do 2. poschodí úřední budovy. (To byla také chyba u Fragnera, ale nemluvil jsem o tom, protože se mi jinak jeho plán moc líbil a dalo se to změnit).

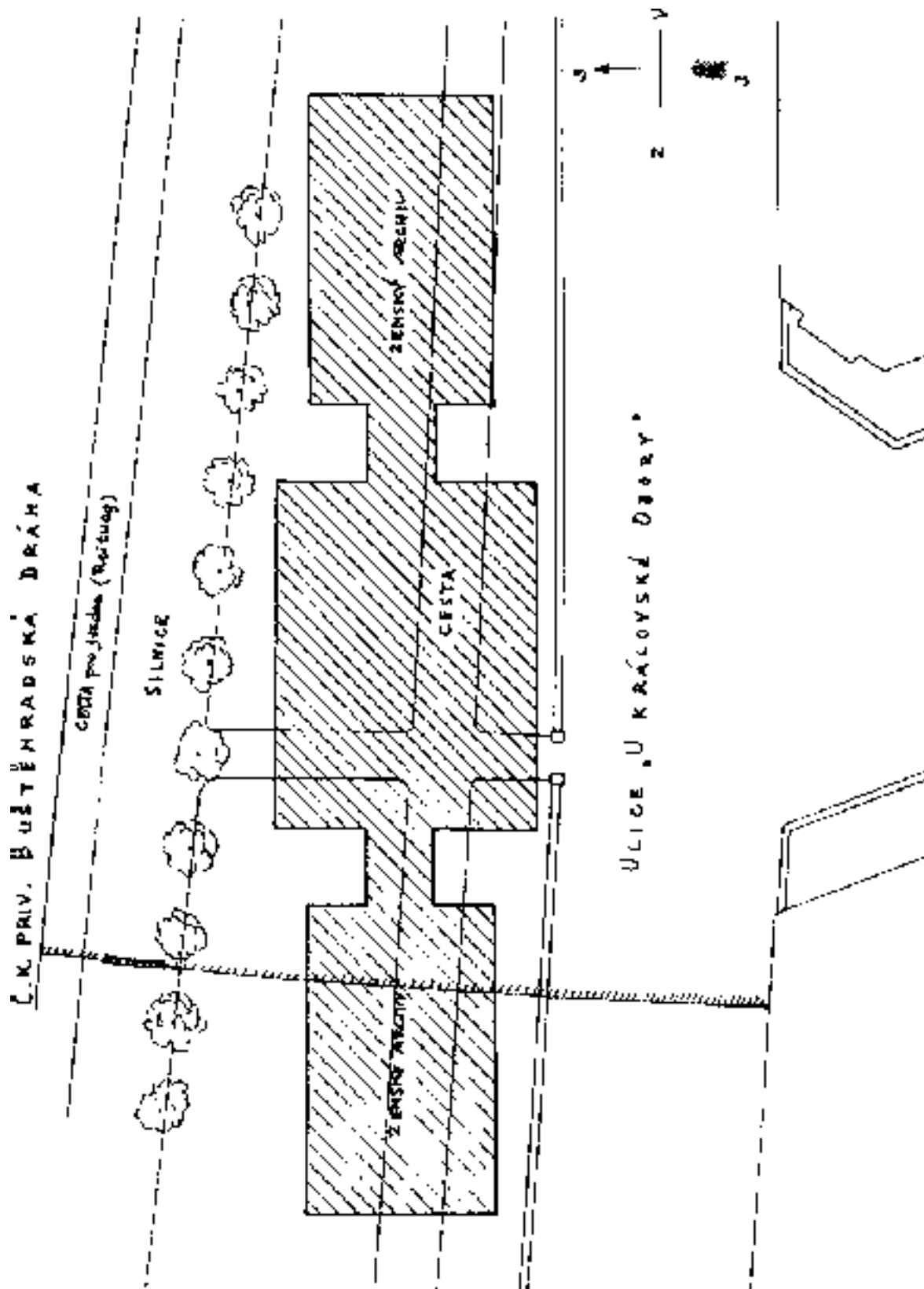
Teď W. provede změny na plánu (to bude trvat do října) a pak bude nová porada o změněném plánu. Ani toto, co jsme ujednali, není tedy ještě definitivní. S W. se dá mluvit.

Všem v archivu i Vám, pane kolego, srdečné pozdravy.

Novák

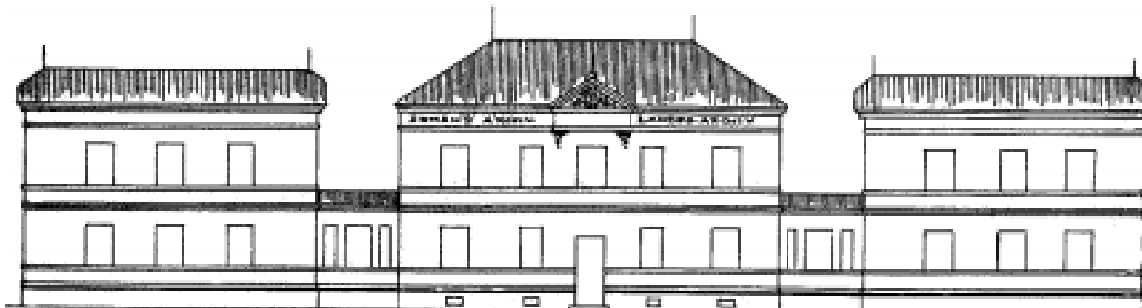
PŘÍLOHA 5a

Plán staveniště Zemského archivu v Královské oboře (zaměřeno 12. června 1917)

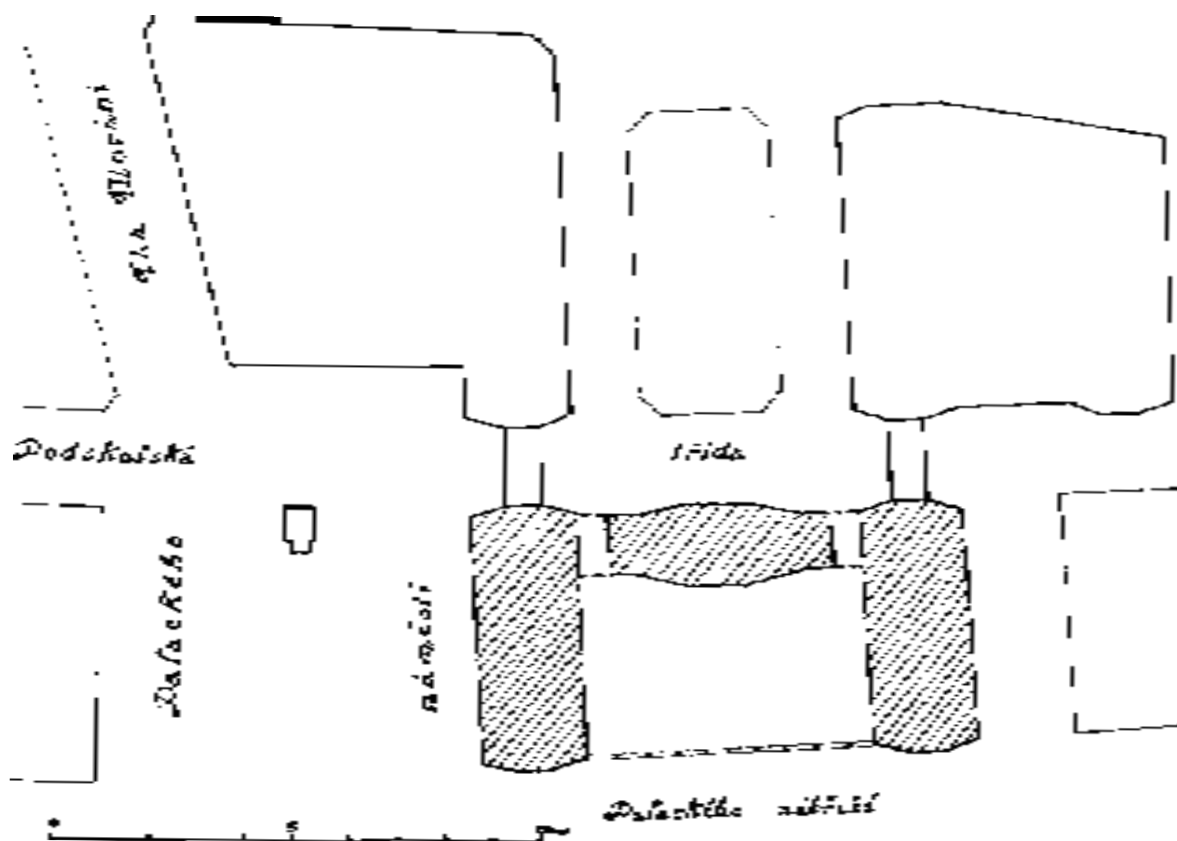
PŘÍLOHA 5c

Skica novostavby Zemského archivu v Královské oboře (červenec 1917)

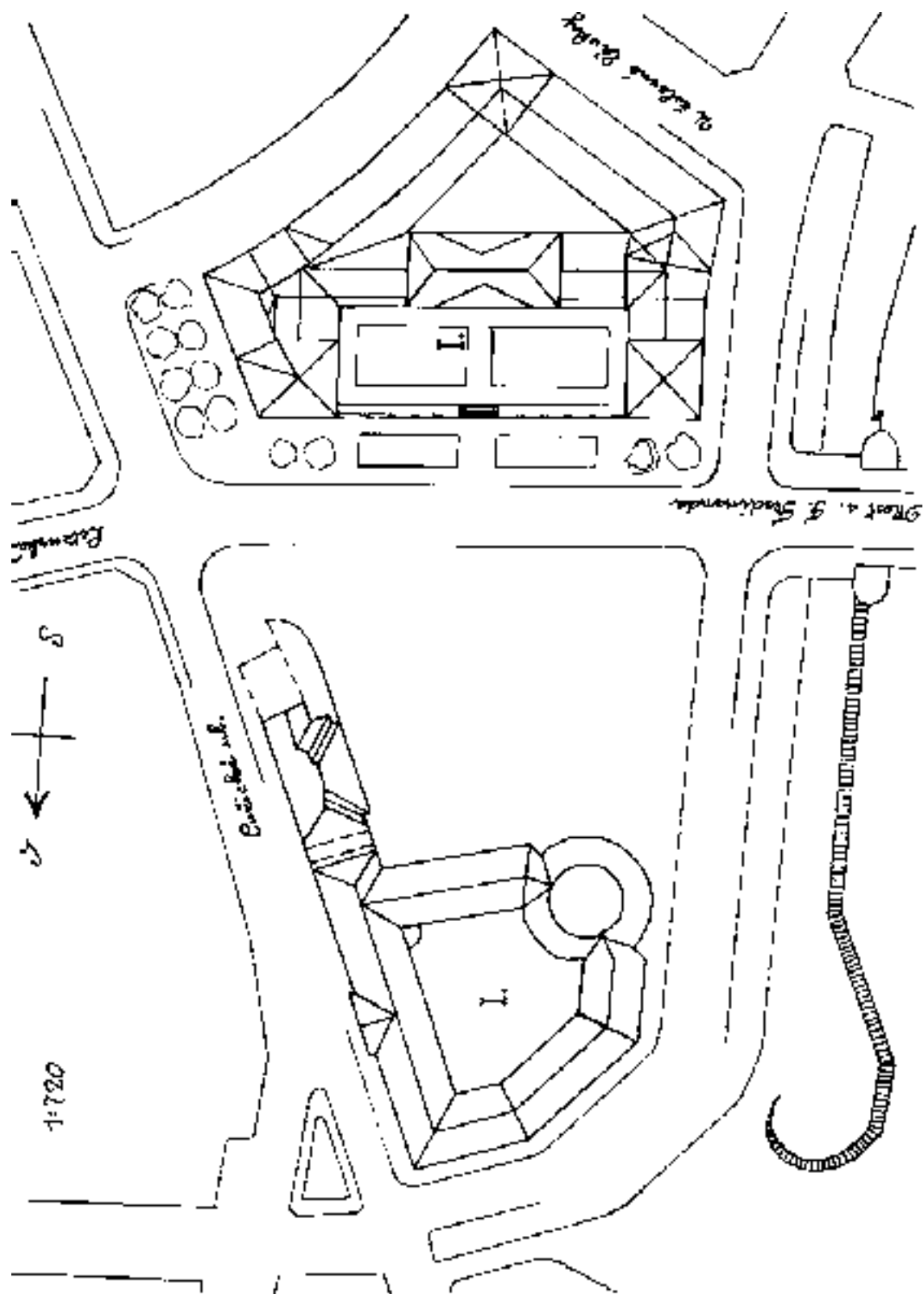
PŘÍLOHA 6

Půdorysy budov archivu navrhovaných na Palackého náměstí (návrh z února 1918, měřítko 1:720)

PŘÍLOHA 7a

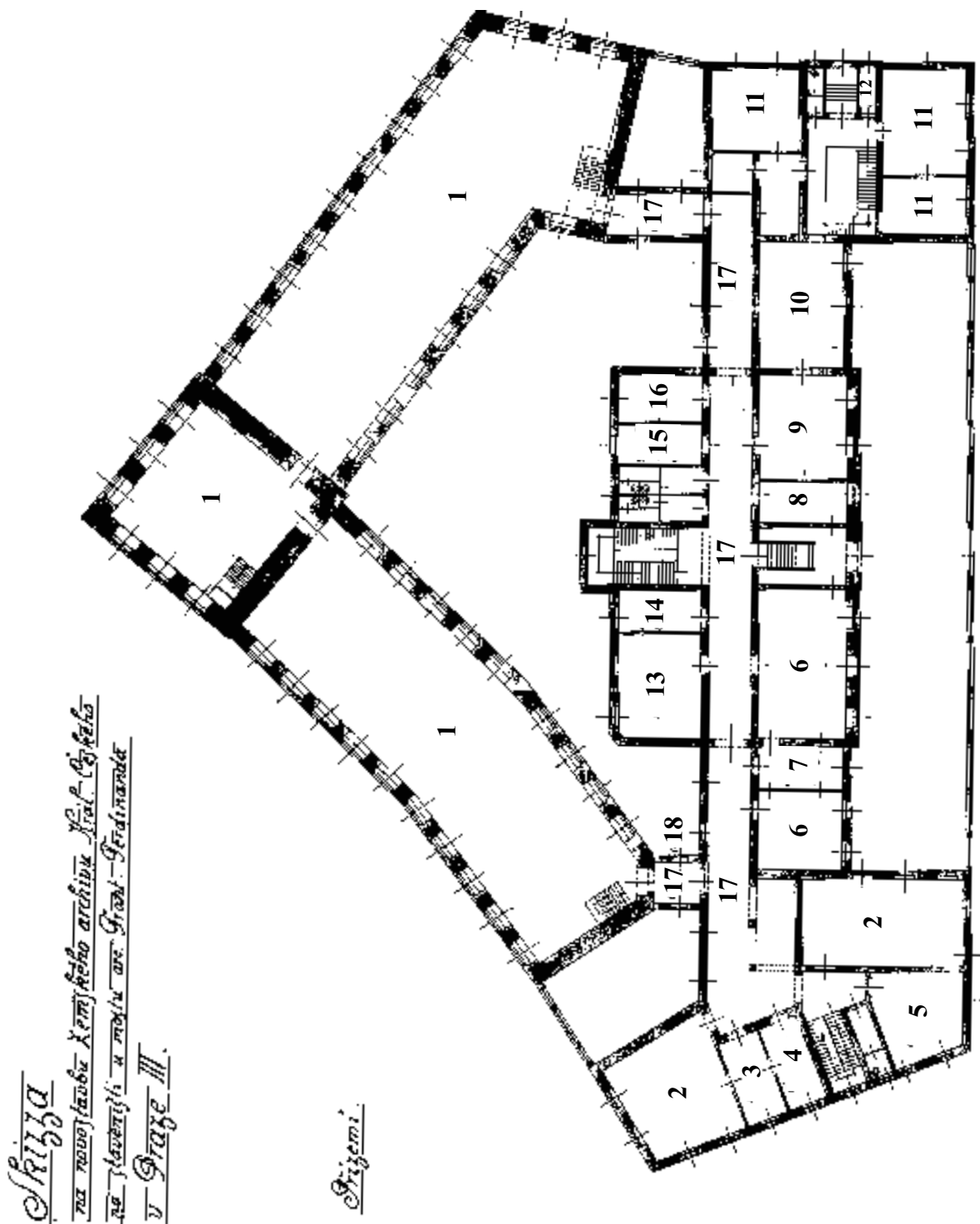
Návrh stavby archivu na Klárově po obou stranách mostu arcivévody Františka Ferdinanda (únor 1918, měř. 1:720)

PŘÍLOHA 7b

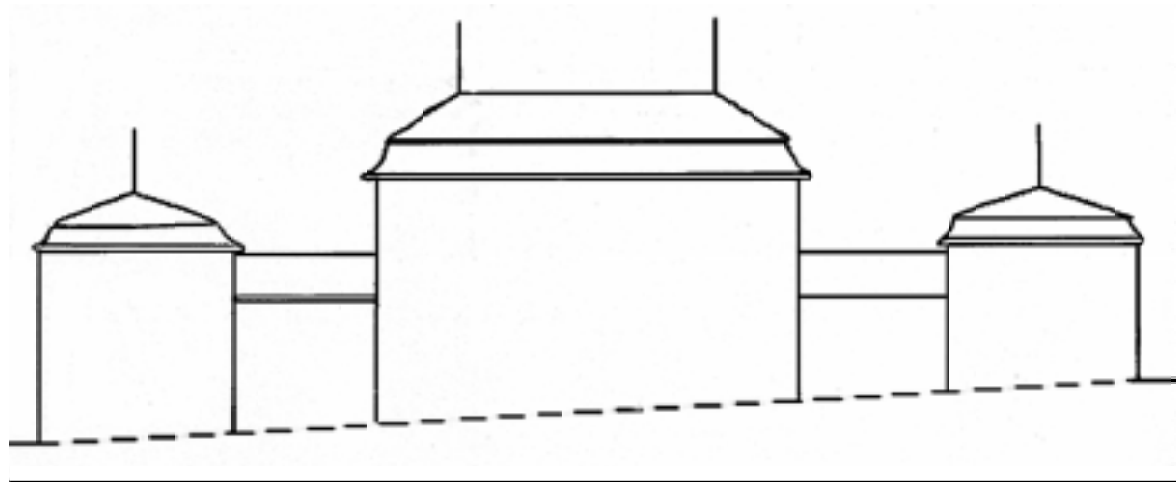
Řez přízemím jedné z budov navrhované stavby (duben 1918, měř. 1:200)

(1 – skladiště, 2 – knihovna, 3 – knihovnice, 4 – časopisy, čítárna, 5 – šéf knihovny, 6 – pracovna, 7 – hovorňa pro strany, 8 – psací stroj, 9 – ředitelna, 10 – konferenční a reprezentační síň, 11 – pokoj, 12 – šatna, 13 – opisy, 1. kopista, 14 – katalog, 1. kopista, 15 – manipulace, balení, sluha, 16 – registratura, 17 – chodba, 18 – podjezd)

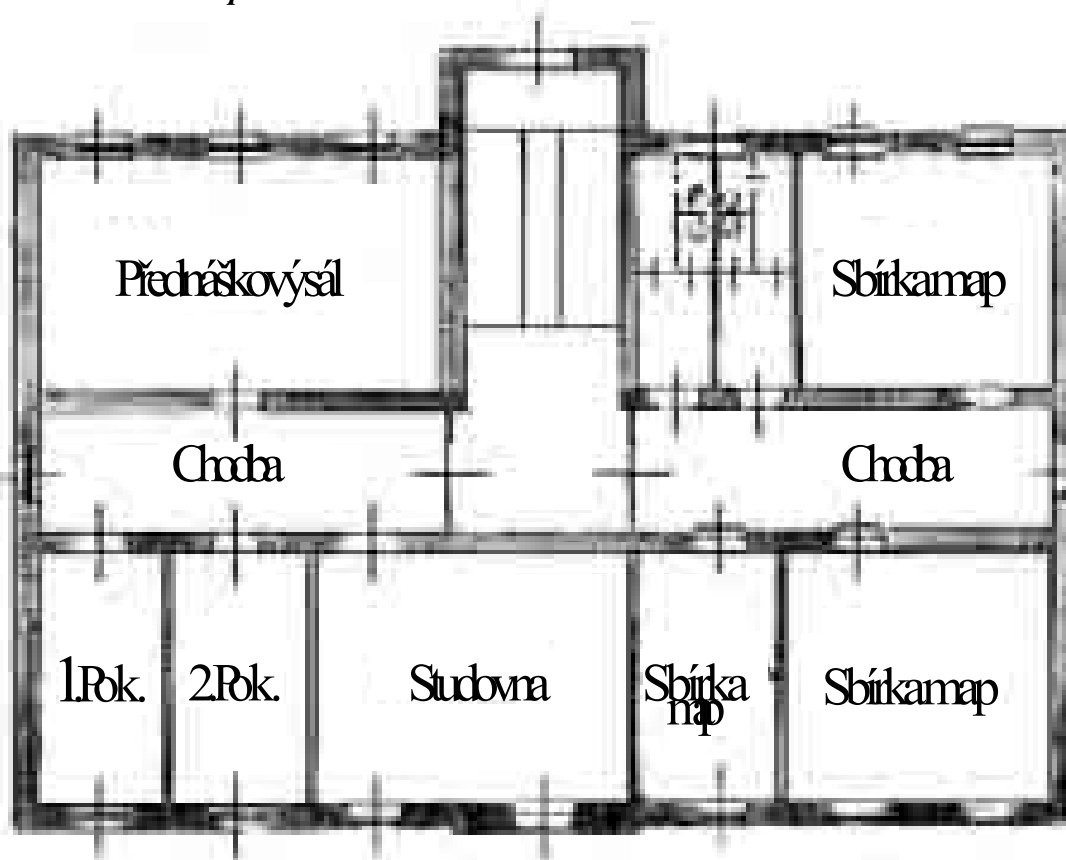
PŘÍLOHA 8a

Skica novostavby Zemského archivu Král. Českého na staveništi u mostu arc. Frant. Ferdinanda v Praze III (duben 1918, 1:200)

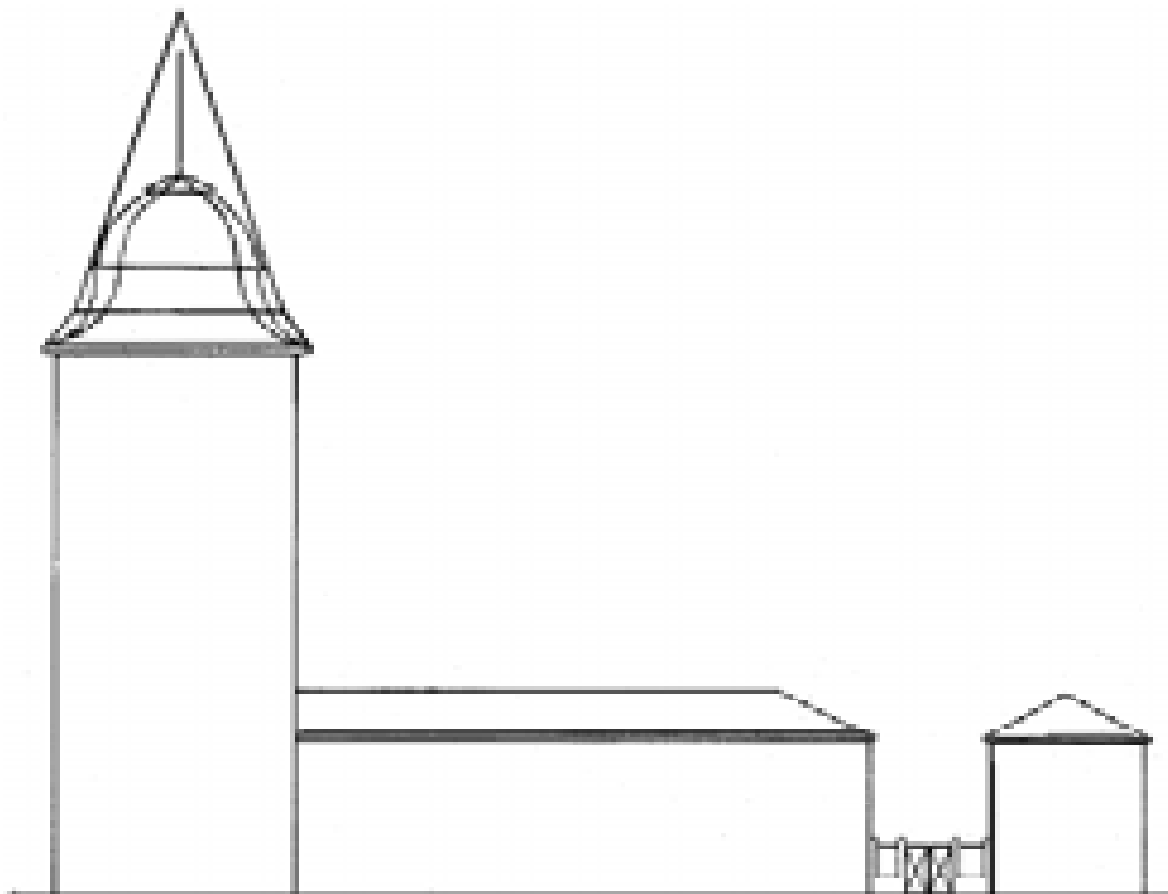
PŘÍLOHA 8b

Prostorové řešení II. patra

PŘÍLOHA 9

Návrh budovy Zemského archivu Král. Českého na staveništi u mostu arc. Frant. Ferdinanda v Praze III (duben 1918, 1:200)

ZUSAMMENFASSUNG

ÜBER DAS NEUE GEBÄUDE DES BÖHMISCHEN LANDESARCHIVS (ZUM 65. JAHRESTAG DER ERÖFFNUNG DES ARCHIVZWECKGEBÄUDE IN PRAG - DEJVICE)

Zlatuše Kukánová

Die Mehrheit von Archivalien des Böhmisches Landesarchivs war seit 1891 im Erdgeschoß des Museums des Königreichs Böhmen deponiert, im Jahre 1908 gewann das Archiv noch einige Räume in der ehemaligen Landesreitschule in der Bredauergasse (heute die Straße Politických vězňů). Die Bestrebungen um Aufbau des neuen Archivzweckgebäude tauchten noch vor dem Zerfall der österreich-ungarischen Monarchie auf und waren mit der Person des Landesarchivdirektors Dr. Jan Bedřich Novák eng verbunden. Er als der erste formulierte klar und genau die Anforderung auf die Raumlösung eines modernen Archivs, das besonders die Einlagerungsfunktion und daneben selbstverständlich auch die Bildungsfunktion erfüllen sollte.

Der wichtigste und auch der schwierigste Schritt war, einen geeigneten Bauplatz zu gewinnen. Der sollte folgende Bedingungen erfüllen und zwar, sich in der Stadt unweit von den Bibliotheken und Universitätsgebäuden zu befinden und im Ausmaß von 2000 bis 3000 qm zu sein. Man setzte nämlich das Anwachsen von Schriftstücken, die aus Wien übernommen werden sollten, und damit zusammenhängendes Anwachsen von Angestellten voraus. Unmittelbar nach der Entstehung der unabhängigen Tschechoslowakischen Republik im Oktober 1918 konnten die berechtigten Anforderungen der Archivare nicht befriedigt werden, weil es in der ersten Reihe nötig war, die Ministerien und die neuentstandenen Staatsbehörden unterzubringen. Weitere Verhandlungen über den Bauplatz wurden erst am Ende 1922 wiederaufgenommen. Damals äußerte das Archiv sein Interesse an Zuteilung der Bauparzelle auf der Kleinseite bei der Manesbrücke in der Nähe von der Straka-Akademie. Die Direktion des Landesarchivs wendete sich mit ihrer Aufforderung auf den Bauplatz im Jahre 1927 wieder auf den Landesverwaltungsausschuß, in dessen Zuständigkeit diese Angelegenheit gehörte. Damals wurde auch die Zweigstelle in der Bredauergasse dem Postministerium für 7 Mio Kronen verkauft. Diese Summe sollte nach der Rahmenschätzung die Kosten auf den Einkauf des neuen Bauplatzes, den Aufbau des Gebäudes und auf innere Einrichtung bedecken.

Im November 1928 gelang es, von der Hauptstadt Prag das Grundstück unter der ehemaligen Kadettenschule in Prag-Dejvice zu kaufen. Der Landesverwaltungsausschuß entschied sich am 8. September 1929, einen öffentlichen Wettbewerb auf einen passenden Projekt eines Archivneuaufbaus mit dem Abgabetermin bis 31. August 1929 anzumelden. Die elfgliedrige Kommission mußte alle vorgelegte Projekte begutachten und drei erfolgreichste Lösungen abschätzen. Den ersten Preis im Wettbewerb gewann im Herbst 1929 der Vorwurf des Architekten Jaroslav Fragner, der dann von der Jury empfohlen wurde, den definitiven Projekt auszuarbeiten. Der Autor ging bei seiner Arbeit aus den durch Studium der Dokumentation österreichischer, belgischer und deutscher Archive gewonnenen Erfahrungen und aus eigenen Erkenntnissen bei den Besuchen in einigen preußischen Archivinstitutionen heraus. Seine architektonisch verwegene und praktische Lösung des Archivkomplexes mit einem eisernen Gebäudeskelett, mit einer speziellen Lüftungs- und Heizanlage, einer mehrstöckigen Bibliothek, mit der Einrichtung der Labors, Werkstätten, Depositäre und Arbeitsräume setzte die Kosten gegen 8 Mio Kronen voraus.

Bei den Verhandlungen war vom Anfang an die Antipatie des Vorsitzenden der Kommission, des Oberlandesbaurats Ing. Josef Weigärtner gegen die Person des Architekten sichtbar. Dem gelang es, schon in Mitte Januar 1930 die Menge der geforderten Arbeiten fast auf eine Hälfte zu reduzieren. Es wurde damit begründet, daß eine ganze Reihe von Aufträgen lieferungsweise gelöst werden wird. Allmählich wurden die Aktivität und Initiative des Baumeisters immer wieder beschränkt und zwar durch die kurzen Lieferungsfristen und durch die hohen Strafen für nicht eingehaltene Termine. Schließlich gelang es, den renomierten und vertrauensseligen Architekten mit verschiedenen unbegründeten Versprechen zu betrügen und der übertriebenen finanziellen Forderungen und der schwierigen Personalhandlung zu beschuldigen. Diese Halbwahrheiten wurden zum Hauptvorwand für die Änderung des ursprünglichen Plans und zur Entscheidung, einen neuen Projekt an Ing. Weingärtner zu vergeben. Auch wenn zu Fragners Gunsten seine Kollegen von den verschiedenen Institutionen intervenierten und seinen Fall in der Tagespresse publizierten, fand der Autor des ursprünglichen Projekts keine Verfechtung. Ohne Antwort blieben auch seine Beschwerden über die Verhandlung der Landesbeamten, die er an Ministerium der öffentlichen Arbeiten und Innenministerium adressierte. Trotzdem Architekt Fragner seinen Kampf um das erste Archivzweckgebäude in der Tschechoslowakei verlor, ist nach dem Vergleich seiner Vorwürfe klar, daß es nach den ein bißchen veränderten und zugleich schamlos abkopierten Entwürfen Fragners aufgebaut worden ist. Anläßlich des 65. Jahrestages der Eröffnung des Archivneuaufbaus ist es nötig, den in Geschichte sich ab und zu wiederholenden Fakt nochmal zu erinnern.

PAGINAE HISTORIAE

Sborník Státního ústředního archivu v Praze

6/1998

Lektorace: doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., Doc. PhDr. Milan Nakonečný, PhDr. Milan Hlavačka, CSc., Doc. PhDr. Martin Kučera, CSc., Prof. PhDr. Jan Kuklík, CSc., PhDr. Miroslav Gregorovič, Doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc., Doc. PhDr. Jiří Kössl, CSc., PhDr. Alena Pazderová

Překlad resumé: PhDr. Marie Lišková, Tomáš Zdražil, Doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc., Mgr. Jaroslav Koláčný

Redakce: Eva Drašarová, Václav Babička, Marie Bláhová, Zlatoše Kukánová, Lenka Matušíková, Vladimír Růžek, Alexandra Špiritová

Obálka: Jaroslav Béza

Vydal: Státní ústřední archiv v Praze, Karmelitská 2, 118 01 Praha 1,
roku 1998

Tisk: Státní ústřední archiv v Praze

Vydání 1.

Náklad: 300 výtisků

Cena: 30,- Kč